

Aleksandra Lis

**Struktura relacji
pomiędzy człowiekiem
a parkiem i ogrodem miejskim
w procesie rekreacji**

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wrocław 2004

2

Recenzenci

Barbara BARTKOWICZ

Edward BARTMAN

Barbara STĘPNIEWSKA-JANOWSKA

Opracowanie redakcyjne i korekta

Aleksandra WAWRZYNKOWSKA

Projekt okładki

Janusz M. SZAFRAN

© Copyright by Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004

OFICYNA WYDAWNICZA POLITECHNIKI WROCŁAWSKIEJ

Wybrzeże Wyspiańskiego 27, 50-370 Wrocław

ISBN 83-7085-824-4

Drukarnia Oficyny Wydawniczej Politechniki Wrocławskiej. Zam. nr 758/2004.

Spis treści

Wstęp	5
1. Przedmiot i zakres tematyczny pracy	5
2. Stan badań	8
3. Cel i założenia pracy	12
4. Metoda pracy	14
5. Konstrukcja i zakres pracy	17
Rozdział I. Struktura procesów motywacyjno-decyzyjnych prowadzących do wyboru przez mieszkańców miasta publicznych parków i ogrodów jako miejsca rekreacji	19
1. Potrzeby ludzkie	20
2. Motywacja zachowań	22
3. Atrakcyjność parku i ogrodu	24
4. Dostępność parku i ogrodu	40
Rozdział II. Oddziaływanie środowiska parków i ogrodów publicznych na reakcje i zachowania użytkowników	45
1. Podłoże motywacyjne zachowań aktywnych i reaktywnych użytkowników parków i ogrodów publicznych	46
2. Cechy użytkowe przestrzeni parków i ogrodów publicznych	54
3. Oddziaływanie emocjonalne parków i ogrodów publicznych	59
3.1. Park i ogród jako zestaw bodźców	59
3.2. Park i ogród jako zestaw znaków	98
4. Wpływ przestrzeni parków i ogrodów publicznych na relacje społeczne	105
Rozdział III. Przykładowe układy programowe parków miejskich – schematy i analizy	131
Rozdział IV. Parki i ogrody publiczne w strukturze urbanistycznej miasta	149
1. Lokalizacja parków i ogrodów publicznych względem obiektów generujących ich użytkowników	150
2. Struktura drogi prowadzącej do parków i ogrodów publicznych	155
3. Lokalizacja parków i ogrodów publicznych względem obiektów stanowiących cele przestrzenne w układzie urbanistycznym miasta	158
Podsumowanie	161
Bibliografia	171

Wstęp

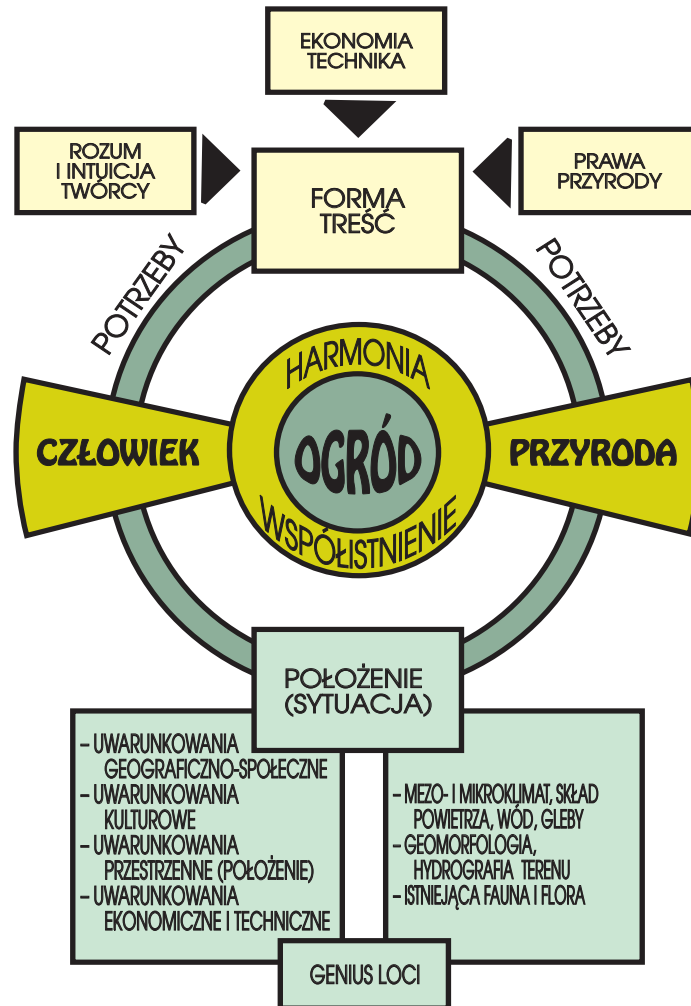
1. Przedmiot i zakres tematyczny pracy

Dla zdefiniowania przedmiotu i zakresu pracy istotne jest przedstawienie idei ogrodu rozumianego przez autorkę jako przestrzeń, w której współistnieją harmonijnie dwa pierwiastki – przyrodniczy i humanistyczny (rys. 1). Powstanie ogrodu powinna poprzedzać analiza jego położenia (sytuacji) z całą złożonością uwarunkowań geograficznych, przyrodniczych i społecznych. Dogłębna analiza tak zdefiniowanej sytuacji może być podstawą określenia potrzeb wszystkich istot żywych – ludzi, zwierząt i roślin, dla których i dzięki którym powstaje i funkcjonuje ogród – oraz ukształtowania ogrodu tak, aby potrzeby te zostały w sposób możliwie pełny zaspokojone. Ludzie i przyroda są więc w tym znaczeniu użytkownikami i komponentami przestrzeni ogrodu. Błędne jest mniemanie, iż ogród komponuje przyroda, a użytkuje człowiek. Takie przekonanie prowadzi do przedmiotowego traktowania przyrody z pominięciem jej roli podmiotowej i odwrotnie – uznaje człowieka jedynie jako podmiot w funkcjonowaniu ogrodu, zapominając o roli, jaką jego obecność i sposób zachowania pełnią w odbiorze przestrzeni ogrodu przez pozostałych jej użytkowników.

OGRÓD musi więc uzyskać akceptację zarówno człowieka, jak i przyrody. Aby to było możliwe, twórca musi poznać oczekiwania i potrzeby tych, dla których projektuje. Poznanie i zrozumienie potrzeb ludzi, fauny i flory w konkretnej sytuacji stanowi więc podstawę projektowania ogrodu, którego ostateczny kształt nada mu rozum i intuicja twórcy oraz jego możliwości wyznaczone przez ekonomię i technikę.

Przedstawiona tu idea ogrodu, ilustrująca przekonanie autorki o współważności w ogrodzie pierwiastków humanistycznego i przyrodniczego, stanowiła zarazem podstawę wyboru przedmiotu i zakresu tematycznego pracy. Jest nim struktura relacji pomiędzy człowiekiem a przestrzenią parków i ogrodów publicznych w mieście oraz wpływ ukształtowania tej przestrzeni na sposoby i możliwości zaspokajania różnorodnych potrzeb człowieka¹, co ma istotne znaczenie dla powstających współcześnie parków i współczesnych, zmieniających w czasie, potrzeb człowieka.

¹ Zawężenie problematyki związanej z przestrzenią ogrodu do pierwiastka humanistycznego nie wynika z przekonania o jego priorytetowej roli względem pierwiastka przyrodniczego, lecz jedynie z zakresu tematycznego pracy.

Rys. 1. Idea ogrodu rozumianego jako harmonijne współistnienie pierwiastków przyrodniczego i humanistycznego

Człowiek, przebywając w określonym środowisku, staje się jego elementem i zostaje włączony w złożoną sieć wzajemnych relacji i zależności z innymi elementami układu, którymi są zarówno wszelkie przedmioty, formy urbanistyczno-architektoniczne, elementy przyrody ożywionej i nieożywionej, jak i ludzie pozostający wzajemnie w różnych relacjach. Podstawową jednostką owej struktury jest *sytuacja*, rozumiana w psychologii jako *układ wzajemnych stosunków człowieka z innymi elementami środowiska w określonym momencie czasu*². Pojęcie *sytuacji*

² T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1967, s. 17.

podkreśla więc zmienność relacji *człowiek–środowisko*, będącej wynikiem zmian, jakim podlegają zarówno poszczególne elementy środowiska człowieka, jak i on sam. Obok tej zmienności można jednak mówić również o pewnej względnej stabilizacji układu *człowiek–środowisko*, który tworzą przecież nie tylko określone jednostkowe sytuacje, lecz także pewne stałe zależności i prawidłowości, wynikające ze struktury psychofizycznej człowieka, jego tożsamości kulturowej i biologicznej. Zależności te stanowią podstawę **zrozumienia** roli środowiska parków i ogrodów w życiu człowieka.

Zakres opracowania w kategoriach czasowych zawężony został do warunków współczesnych. Należy zaznaczyć, że dla przyjętych ram czasowych prezentowanych rozważań istotne są uwarunkowania społeczne, które wpływają na rodzaj reakcji i zachowań jednostki w środowisku systemu przyrodniczego miasta, nie zaś okres powstania i wiek parku czy ogrodu. Innymi słowy, istotę zagadnienia stanowi to, w jaki sposób współczesny człowiek odbiera przestrzeń parku i ogrodu – zarówno historycznego, jak i współczesnego – i jakie ma możliwości korzystania z tej przestrzeni.

W kategoriach przestrzennych zakres opracowania obejmuje parki i ogrody publiczne w dużych miastach Europy.

Tak przyjęty zakres opracowania pozwolił w pewnym stopniu na sprecyzowanie uwarunkowań, na tle których kształtują się analizowane relacje i zależności. Konsekwencją tego wyboru jest przede wszystkim ustalenie rodzaju użytkowników – podmiotów relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem. W przypadku przyjętego w pracy zakresu tematycznego zbior potencjalnych użytkowników zawiera **cały zespół zróżnicowanych cech pojawiających się w społeczeństwie**. Wpływ na to ma zarówno typ elementów systemu przyrodniczego miasta (parki i ogrody publiczne), jak i ich lokalizacja (w obrębie dużych miast z uwzględnieniem również terenów podmiejskich). W przypadku ogrodów prywatnych bądź obiektów przeznaczonych dla ściśle zdefiniowanej jednostkowo grupy użytkowników możliwe jest ustalenie zakresu potrzeb i oczekiwań właściwych danym jednostkom ludzkim i w konsekwencji dostosowanie do nich kształtu projektowanej przestrzeni. Parki i ogrody publiczne nie są przeznaczone dla konkretnego, wybranego człowieka (adresata) – mogą być użytkowane przez każdego z członków społeczności miejskiej, stąd też struktura relacji *człowiek–środowisko* jest w przypadku takich terenów bardziej złożona. Zróżnicowanie koniecznych do uwzględnienia cech i potrzeb zespołu użytkowników powiększa dodatkowo lokalizacja parków i ogrodów publicznych w dużym mieście. Miasto takie, oprócz określonej liczby mieszkańców oraz gęstości zabudowy, cechuje anonimowy charakter relacji społecznych, formalizacja więzi oraz duże zróżnicowanie społeczno-zawodowe i społeczno-kulturowe mieszkańców. Innymi słowy, cechą dużych miast jest heterogeniczność mieszkańców związana z ich zróżnicowaniem pod względem zawodu, pochodzenia społecznego i terytorialnego, stylów życia i systemów wartości. Jak pisze M. Malikowski: *Duże miasto to takie, które ma prawie pełny zakres zawodów, typów wykształcenia i stylów życia. Ma to być swoista miniatura społeczeństwa globalnego (...). A zatem*

w wyostrojonej skali widać w nim zjawiska i procesy występujące w społeczeństwie globalnym³.

Przedstawiona praca ma charakter interdyscyplinarny. W analizach i dociekaniach wykorzystano badania i opracowania teoretyków i badaczy europejskich i amerykańskich⁴, poruszających zagadnienia związane z różnymi dziedzinami nauk społecznych, jak: psychologia, socjologia, geokologia, estetyka, filozofia i in. Uwzględniono również prace związane z obszerną problematyką kształtowania środowiska, w tym kompozycji i projektowania parków i ogrodów. Poszczególne elementy rozważań, oparte na prezentowanych we wspomnianych opracowaniach wynikach badań oraz na badaniach własnych autorki, włączone zostały w obręb utworzonego przez autorkę systemowego ciągu przyczynowo-skutkowego. System ów, łączący zagadnienia należące do różnych gałęzi nauki, **wyjaśnia istotę relacji człowiek–środowisko w odniesieniu do środowiska parków i ogrodów publicznych w mieście**. Należy dodać, że część opisanych zależności i współzależności ma większy zasięg oddziaływania i obejmuje relacje jednostki ze wszystkimi elementami i formami otoczenia wchodzącymi w skład środowiska, w jakim jednostka żyje. Podstawę prezentowanych analiz stanowią również, oprócz dorobku wymienionych wyżej dziedzin nauki, przeprowadzone przez autorkę badania, których zakres i sposób prowadzenia opisano w punkcie 4. *Metoda pracy*.

2. Stan badań

Prezentowana praca należy do interdyscyplinarnej gałęzi nauki, zwanej *psychologią środowiskową*. Dziedzina ta ukształtowała się stosunkowo niedawno. Jej powstanie poprzedziło w latach sześćdziesiątych stwierdzenie przez reprezentantów świata nauki faktu, że człowiek poprzez swoje działanie i reakcje emocjonalne *nadaje otaczającej go przestrzeni indywidualny sens, który niejednokrotnie znacznie odbiega od sensu, jaki nadał jej projekt lub postronny obserwator, dla którego przestrzeń ta nie jest właściwą »przestrzenią życiową«*⁵. Po raz pierwszy termin *psychologia środowiskowa* (*environmental psychology*) zastosował H. Poshansky⁶, nazywając tak dyscyplinę naukową wyjaśniającą zachowanie się człowieka w środowisku fizycznym⁷. Termin ten określa

³ M. Malikowski, *Socjologiczne badanie miasta. Problemy pojęciowe, teoretyczne i metodologiczne*, Rzeszów 1992, s. 32.

⁴ Pomimo tego, że praca dotyczy parków europejskich, brano pod uwagę także badania i dociekania teoretyczne prowadzone w krajach pozaeuropejskich, głównie w Stanach Zjednoczonych, które wniosły istotny wkład w rozwój psychologii środowiska, zwłaszcza w początkowej fazie kształtowania się tej dziedziny nauki.

⁵ A. Bańka, *Psychologiczna struktura projektowa środowiska. Studium przestrzeni architektonicznej*, Poznań 1985, s. 62.

⁶ Tamże, s. 63.

⁷ Zainteresowania przedstawicieli nauk przyrodniczych znaczeniem środowiska są znacznie wcześniejsze i sięgają czasów Watsona [Watson, 1913], który prowadził studia nad zachowaniem się w aspekcie środowiska.

najszerzej zakres pola badań i teoretycznych dociekań, w skład którego wchodzi prezentowana praca. Początkowo stosowane były zamiennie także terminy *psychologia architektury* lub *psychologia architektoniczna*. W obecnym rozumieniu termin *psychologia architektury* jest pojęciem węższym. Według S.A. Lee [Lee 1979] przedmiotem badań tej dziedziny nauki są związki ludzi z pełnym zakresem fizycznego otoczenia, przez które rozumie się środowisko naturalne i urbanistyczne, a więc budynki i przestrzenie pomiędzy nimi. Przy tak rozumianym terminie *psychologia architektury* przedstawioną pracę można zaliczyć do tej dziedziny nauki⁸.

Jak wspomniano, psychologia środowiskowa wyodrębniła się i rozwinęła jako samodzielna gałąź psychologii dopiero po roku 1960. Od tego czasu przejawem jej rozwoju są, oprócz licznych publikacji, naukowe konferencje krajowe i międzynarodowe⁹, działalność instytucji badawczych¹⁰, a także powstające coraz liczniej studia wyższe i kursy o specjalności psychologia środowiskowa. W ciągu ostatnich 40 lat obserwować możemy wzrost zainteresowania tą rozwijającą się dynamicznie gałęzią nauki. Omówienie źródeł, kierunków rozwojowych badań, a także ich historyczny zarys znajdujemy w licznych opracowaniach (por.: [Stokols 1977], [Proshansky, O'Hanlon 1977], [Krasner 1980], [1987], [Saarinen, Sell 1987], [Lee 1976], [Lee 1979], [Lenartowicz 1992]). Według Lenartowicza¹¹ badania te charakteryzują trzy fazy rozwojowe:

1. Faza badań globalnych prowadzonych przez pojedynczych badaczy (np. [Hall 1959], [Hall 1966], [Hall 1976], [Lynch 1960]).

2. Faza badań izolowanych grup badawczych, z których każda pracowała nad własnym problemem (np. [Alexander 1963, 1964], BPRU).

3. Faza wyłaniania się psychologii architektury jako zintegrowanej całości. Wpływ na to zjawisko miało m.in. pojawienie się specjalistycznych pism np. „Environment and Behaviour” w 1969 r. czy stowarzyszeń jak EDRA (1969) i IAPS (1980).

W omówieniu kierunków badań i powstałych w ich wyniku opracowań naukowych należy w początku zwrócić uwagę na prace o charakterze ogólnym, zawierające synte-

⁸ Za prekursora psychologii architektury uważa się Heinricha Wölfflina, który w swej dysertacji akademickiej z 1886 r. *Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur* [Wölfflin 1946] po raz pierwszy świadomie zestawia ze sobą dwa przedmiotowe pojęcia: psychologia i architektura.

⁹ Szczególnie ważną rolę odgrywa działalność stowarzyszeń IAPS (International Association for The Study of People and Their Physical Surroundings) i EDRA (Environmental Design Research Association), organizujących konferencje naukowe poświęcone problematyce psychologii środowiska.

¹⁰ Do jednostek badawczych specjalizujących się w dziedzinie psychologii środowiska należą m.in.: Pilkington Building Research Unit (Liverpool University), Building Performance Research Unit (Strathclyde University), Architectural Psychology Research Unit (Kingston Polytechnic), Department of Theoretical and Applied Aesthetics (Lund Institute of Technology), UER des Sciences du Comportement et de l'Environnement (Université Louis Pasteur, Strasbourg) (cyt. za: J.K. Lenartowicz, *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*, Kraków 1992, s. 7).

¹¹ J.K. Lenartowicz, *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*, Kraków 1992, s. 42.

tyczne ujęcie podstawowych problemów psychologii środowiskowej. Przykładem takiego opracowania jest praca Pomeranza [Pomeranz 1980] ukazująca ogólne założenia metodologiczne i pojęcia wyróżniające badania środowiskowe, a także praca Kaminskiego [Kaminski 1975], w której przedstawiono m.in. strategię postępowania w psychologii architektury. Wśród ogólnych teorii na uwagę zasługuje sformułowany przez Mehrabiana [Mehrabian 1976] model zależności między człowiekiem a środowiskiem. Model oparty jest na założeniu, że otoczenie powoduje u człowieka określone reakcje emocjonalne, w wyniku których człowiek dąży ku danemu otoczeniu lub unika go w różnym stopniu. Reakcje te ostatecznie decydują o zachowaniu się człowieka. Interesującą teorię dotyczącą zależności między ludźmi i budynkami, tzw. teorię „map umysłowych” formułuje Lee [Lee 1969]. W obrębie literatury polskiej na uwagę zasługują prekursorskie prace Bańki [Bańka 1983, 1985], a także liczne prace Lenartowicza [Lenartowicz 1979, 1979a, 1979b, 1984, 1983 i in.].

Wielu publikacji doczekały się zagadnienia dotyczące struktury przestrzeni. Przełomowe znaczenie ma tu praca Lyncha [Lynch 1960]. Za podstawę określenia elementów składowych przestrzeni urbanistycznej przyjmuje on wywiady psychologiczne prowadzone przez mieszkańców miasta. Prowadzą one do zdefiniowania i określenia struktury poznawczej, którą posługuje się człowiek w odbiorze przestrzeni (tzw. map poznawczych). Sporządził on jako pierwszy mapy poznawcze takich metropolii, jak Boston, Jersey City, Los Angeles. Inne badania w zakresie sporządzania map poznawczych prowadzono w późniejszym okresie w odniesieniu do wielu miast, m.in. Amsterdamu, Rotterdamu, Hagi [de Jonge 1962], Chicago [Saarinen 1969], Mediolanu, Rzymu [Francescato, Mebane 1973]. Interesującą analizę przestrzeni miasta zawiera praca Cullena [Cullen 1961], który przestrzeń tę rozczłonkowie na dużą liczbę elementów składowych. W Polsce typologią elementów strukturalnych przestrzeni zajęli się Lenartowicz [Lenartowicz 1978] i Niezabitowski [Niezabitowski 1979]. W badaniach nad strukturą przestrzeni istotną rolę odegrał kierunek zwany psychologią postaci, rozwijający się i modyfikowany w późniejszych latach¹² m.in. przez Ashiharę [Ashihara 1970], który wprowadza pojęcie przestrzeni pozytywowej (*positive space*) i negatywowej (*negative space*) zamiast stosowanego wcześniej podziału obrazu na figurę i tło. Pojęcia te stosują także m.in. Alexander [Alexander i in. 1977], a w Polsce Deńko i Lenartowicz [Deńko, Lenartowicz 1975]. Badaniem nad postrzeganiem przestrzeni zajmują się Hesselgren [Hesselgren 1967, 1971, 1986], Arnheim [Arnheim 1977], Prak [Prak 1977] i in.

Osobny kierunek badań stanowi postrzeganie i estetyka krajobrazu, a zagadnienia te poruszają m.in. Bernard [Bernard 1984], Conan [Conan 1984], Hernando [Hernando 1984].

W większości prac, zwłaszcza z wczesnego okresu rozwoju psychologii architektury, czynniki strukturalne i ludzkie traktowane są oddzielnie. Jedną z pierwszych, znaczących prób systemowego połączenia tych czynników znajdujemy w pracy Cullena

¹² Na teorii psychologii postaci opiera się m.in. Żórawski, omawiając zagadnienia zasady budowy formy architektonicznej i prawidłowości psychologiczne rządzące odbiorem tych form.

z 1966 r.¹³, który tworzy z nich dwa łańcuchy: łańcuch integracyjny ludzkich czynności i łańcuch przestrzeni fizycznych.

Problemy relacji pomiędzy przestrzenią a zachowaniami ludzi stają się w późniejszych latach tematem wielu badań. Przykładem jest praca Heigla [Heigl 1968] poświęcona m.in. interakcjom społecznym w przestrzeni. Wyróżnia on trzy typy przestrzeni: ruchową, intymną i kontaktów. Warto zwrócić uwagę na studia przestrzeni, prowadzone pod kierunkiem lingwisty Williama Hillera w Unit for Architectural Studies Bartlett School of Architecture Planning, University College, University of London, mające na celu sformułowanie zasad kształtowania przestrzeni i jej wpływu na zachowania ludzi¹⁴. Badania nad przestrzennymi potrzebami ludzi prowadzą także Hole i Attenburrow (1966), formułując m.in. dane dotyczące preferowanych przez społeczeństwo brytyjskie kształtów pomieszczeń w zależności od ich przeznaczenia. Archea (1982) w badaniach nad możliwościami i skutkami społecznych kontaktów wizualnych pomiędzy użytkownikami przestrzeni wprowadza pojęcia *dostępność wzrokowa i ekspozycja wzrokowa*¹⁵. Szerokie pole badań stwarza problematyka zachowań terytorialnych ludzi, w których stosowane są pojęcia przestrzeni prywatnej i publicznej oraz zachowań interpersonalnych (por.: m.in. [Osmond 1957], [Hall 1959], [Hall 1976], [Stockols 1976], [Wicher 1973], [Chermayeff, Alexander 1963], [Sommer 1969], [Newman 1973], [Sebba, Churman 1986], [Goffman 1969], [Mehrabian, Diamond 1971], [Eco 1973], [Altman 1975], [Mehrabian 1976], [Sapir 1978], [Bense 1976], [Whorf 1982] i in.)

Wśród licznych ujęć teoretycznych pojawiających się w psychologii środowiskowej szczególną rolę w jej rozwoju i integracji teoretycznej odegrały: teoria przestrzeni życiowej Kurta Lewina (1963), teoria percepcji Jamesa J. Gibsona (1960, 1966, 1978, 1979), teoria zachowania typu „operant” Skinnera (1953, 1978), teorie atrybucji ([Heider 1958], [Kelley 1967], [Ross 1977], [Seligman, Miller 1979]), model soczewkowy procesów percepcji Brunszwika (1947, 1956), ekobehawioralna koncepcja Barkera (1968, 1978) reprezentująca nurt psychologii społecznej opartej na metodologii obserwacji naturalnej, koncepcja ekologii rozwoju Bronferbrennera (1979), społeczna teoria miejsca [Bonnes, Secchiaroli 1995]. Interesujące są również teorie dotyczące procesu projektowania, jak np. behawioralna teoria projektowania architektonicznego Studera (1970), teoria nielogiczności Rittela (1972), teoria projektowania jako procesu uczenia się Bezjanca (1974), koncepcja syntezy formy Alexandra (1964), (1977).

Oprócz wymienionych powyżej opracowań dotyczących szerszych zagadnień problemowych związanych z kierunkiem psychologia środowiskowa powstało również w toku licznych badań szereg prac związanych ze szczegółowymi zagadnieniami, jak np. problem skali (rozmiaru) (por. np.: [Blumenfeld 1953], [Ashihara 1970], [Niemojewski 1948], [Licklider 1965], [Boudon 1971, 1975], [Moss 1970], [Chombard de Lauwe 1960]), harmonii (por.: [Berlyne 1971], [Pickford 1973]), optymalnej złożo-

¹³ G. Cullen, *Townscape*, cyt. za: Lenartowicz, op. cit., s. 57.

¹⁴ Lenartowicz, op. cit., s. 59.

¹⁵ Tamże, s. 68.

ności form rozumianej jako równowaga pomiędzy złożonością i jasnością bodźcową (por.: [Hesselgren 1975], [Smith 1979], [Munro 1963]) i wiele innych.

Pomimo przedstawionej powyżej bogatej literatury przedmiotu problematyka związana z psychologią środowiskową jest wciąż **nowa i aktualna**. Wśród opracowań dotyczących zagadnień z tej dziedziny w odniesieniu do parków i ogrodów dominują artykuły i referaty z międzynarodowych konferencji¹⁶. Publikacje te dotyczą na ogół zagadnień szczegółowych i rzadko zawierają ujęcia uogólniające przedmiot. **Szczególnie zwraca uwagę niedostatek opracowań zawierających próby tworzenia ram teoretycznych, które doprowadziłyby do syntetycznego ujęcia istoty mechanizmów sterujących relacjami pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem. Niniejsza praca stanowi próbę takiego właśnie ujęcia.**

3. Cel i założenia pracy

Celem pracy jest opisanie i usystematyzowanie wieloaspektowych mechanizmów psychofizycznych regulujących relacje człowieka z otoczeniem, jakim jest tutaj park i ogród publiczny w swej złożonej strukturze. Podstawowe założenia stanowiące punkt wyjścia przedstawionych rozważań można ująć w następujące tezy:

1. Park i ogród są przestrzenią, którą tworzą pierwiastki humanistyczny i przyrodniczy. Oba te pierwiastki są równie ważne i ich harmonijne współistnienie decyduje o jakości parku i ogrodu.

2. U źródeł powstawania ogrodu leży poznanie. W aspekcie humanistycznym oznacza ono zrozumienie natury człowieka, złożoności procesów decydujących o jego zachowaniach, reakcjach emocjonalnych, związkach interpersonalnych – a więc zrozumienie tych wszystkich zjawisk, które decydują o możliwościach i stopniu zaspokojenia potrzeb człowieka i związanej z nim satysfakcji.

3. Ogród jest w swej istocie układem zmiennym, którego forma, treść i funkcja związana jest ze zmianami ciągłymi i periodycznymi w obrębie układu przyrodniczego i społecznego.

4. Pomimo zmienności ogrodu, a co za tym idzie także relacji człowiek–ogród, możliwe jest określenie i opisanie istniejących również stałych prawidłowości mających wpływ na te relacje. Prawidłowości te wynikają ze struktury psychofizycznej człowieka, jego tożsamości kulturowej i biologicznej.

5. Natura ludzka jest bytem złożonym i wieloaspektowym. Człowiek z jednej strony wykazuje tendencje do zachowań i reakcji na sygnały środowiska zgodnych ze współ-

¹⁶ Przykładem są międzynarodowe konferencje ICEP i IAPS, IFLA, IFLA-ICOMOS, gdzie problematyce krajobrazu i rekreacji w aspekcie psychologii środowiska poświęcono odrębne działy tematyczne (przykładowo na konferencji ICAP z 1979 r. był to blok 8 – *Krajobraz i rekreacja*, na konferencji IAPS z 1984 r. – blok 4 – *Przyroda, kontrola i technologia*, w tym pkt. 4.2. *Środowiska rekreacyjne*).

nymi całemu gatunkowi ludzkiemu wzorcami, z drugiej zaś każda jednostka rozporządza własnymi, niepowtarzalnymi mechanizmami reagowania na bodźce zewnętrzne, stanowiącymi nierozdzielalną część jej osobowości. Złożoność natury ludzkiej przejawia się również w zróżnicowaniu zespołu potrzeb obejmujących zarówno potrzeby powszechne, uwarunkowane konstrukcją genetyczną i wykształcone w procesie rozwoju społeczno-kulturowego gatunku ludzkiego, jak i potrzeby silnie zindywidualizowane, stanowiące element tożsamości każdej indywidualnej jednostki¹⁷. Owa złożoność natury ludzkiej sprawia, że dla zrozumienia procesów psychologicznych kształtujących relacje człowieka ze środowiskiem parków i ogrodów publicznych w mieście **konieczne jest uwzględnienie zarówno podobieństw, jak i różnic występujących w obrębie gatunku ludzkiego**.

6. Parki i ogrody publiczne w mieście należą do obiektów charakteryzujących się wysokim stopniem upodmiotowienia, to znaczy takich, które bezpośrednio służą człowiekowi¹⁸. Stąd o ich wartości decyduje w dużej mierze stopień dostosowania do potrzeb ludzi – uczestników przestrzeni. Niewiele obiektów, poza budynkami mieszkalnymi i niektórymi usługowymi, cechuje tak duże zróżnicowanie funkcjonalne i złożoność oddziaływania na psychikę człowieka, jego zachowania i reakcje. Fakt ten dodatkowo utrudnia poszukiwanie optymalnych rozwiązań przestrzennych i funkcjonalnych, dających pełnię możliwości zaspokojenia potrzeb i oczekiwań użytkowników. **Realizacja tych potrzeb, zróżnicowanych, a niejednokrotnie wzajemnie sprzecznych, wymaga wprowadzenia w ramach jednego parku czy ogrodu przestrzeni o odmiennym charakterze. Istotne jest, aby obiekt przeznaczony był dla różnych grup potencjalnych użytkowników, godząc w swym rozwiązaniu przestrzennym sprzeczności wynikające z odmienności oczekiwań, potrzeb, zachowań, reakcji.**

7. Jednym z najistotniejszych problemów związanych z kształtowaniem parków i ogrodów publicznych jest **zapewnienie ich użytkownikom możliwości wyboru sytuacji przestrzennej, która z punktu widzenia indywidualnych potrzeb jednostek i grup społecznych będzie optymalna**.

Przyjmując powyższe założenia, określono cel pracy, jakim jest **stworzenie systemu stanowiącego obraz wielokierunkowych i wieloaspektowych ciągów przyczynowo-skutkowych wyjaśniających relacje, które wpływają na rodzaj zachowań aktywnych i reaktywnych jednostki w środowisku parków i ogrodów publicznych w mieście**. Należy zaznaczyć, że celem pracy nie było sformułowanie ścisłych rozwiązań projektowych zapewniających optymalizację powyższych relacji, lecz ukazanie

¹⁷ Jak pisze A. Wallis: *Rozpiętość wymagań i potrzeb ludzkich jest znaczna i sięga od potrzeb paryskiego clocharda do wymagań pani Callas, która dla zachowania dobrego samopoczucia musi ponoć stłuc co najmniej jeden cenny kryształ dziennie*. A. Wallis, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Warszawa 1971, s. 17.

¹⁸ Do obiektów nieupodmiotowionych, to znaczy takich, które zaspokajają potrzeby ludzkie jedynie pośrednio należą np. obiekty przemysłowe i magazynowe.

i zrozumienie złożoności procesów decydujących o zachowaniach jednostki w przestrzeni parków i ogrodów publicznych, jej reakcjach emocjonalnych i związkach interpersonalnych. Praca może jednak stanowić podstawę do opracowania wskazań optymalizacji rozwiązań dotyczących przekształcania i budowania przestrzeni parków i ogrodów publicznych, których celem byłoby stworzenie środowiska zapewniającego jak największą możliwość zaspokojenia potrzeb ludzkich i poprawy jakości życia społeczeństwa.

Określone ramy tematyczne i przedmiotowe pozwalają na opisanie procesów psychologicznych kształtujących relacje człowiek–środowisko parków i ogrodów publicznych z uwzględnieniem zarówno podobieństw, jak i różnic występujących w różnych kręgach kultury europejskiej. Dzięki temu opracowany system, pomimo zawężenia ram czasowych i przestrzennych, uwzględnia różnorodne potrzeby i oczekiwania społeczne, zyskując szeroki charakter problemowy.

Praca ta jest więc próbą syntetycznego opisania zjawisk budujących relacje między człowiekiem a środowiskiem parków i ogrodów publicznych. Zawiera ona usystematyzowaną teoretycznie analizę obiektywnie występujących procesów i mechanizmów kształtujących owe relacje. Literatura przedmiotu obejmuje liczne publikacje z różnych dziedzin, nie zawiera jednak ujęcia, jakie prezentuje praca – ujęcia przedstawiającego szeroko system wielokierunkowych i wielopłaszczyznowych zależności dotyczących relacji człowiek–środowisko parków i ogrodów publicznych w stałych i zmiennych uwarunkowaniach zewnętrznych i wewnętrznych. Zależności te od wieków, w mniejszym lub większym stopniu, brane były pod uwagę przez projektantów parków i ogrodów, świadomych ich znaczenia w odbiorze i zachowaniach użytkowników przestrzeni, co można zauważyć analizując zarówno opracowania projektowe i planistyczne dzieł ogrodowych, jak i ich realizacje. Częściowo problematykę tę można znaleźć także w innych pracach, w dużej części niepublikowanych (np. prace magisterskie, doktorskie), brak jednak opracowania, w którym wspomniane zależności byłyby opisane szeroko i systemowo. Z tego względu niniejsza praca może stanowić istotny wkład w przedmiotową dziedzinę wiedzy.

4. Metoda pracy

W pracy zastosowano przede wszystkim metodę indukcyjną. Za punkt wyjścia prowadzonych rozważań przyjęto potwierdzone zjawiska psychologiczne i socjologiczne. W dalszym toku rozważań rozwijano kolejne nurty problemowe, ukazując wpływ owych zjawisk na reakcje i zachowania ludzi w środowisku parków i ogrodów publicznych. Przedstawione zależności oparte są na prowadzonych przez autorkę badaniach własnych, do których należały:

1. Badania szczegółowe dotyczące trzech wrocławskich parków (Park Szczytnicki, Park Nowowiejski i Park Złotnicki), w tym:

A. Analiza sytuacji przestrzenno-społecznej badanych parków, między innymi:

- analiza struktury dostępności parków,
- rozpoznanie charakteru obiektów stanowiących główne źródła użytkowników poszczególnych parków oraz określenie cech zbiorowości i grup społecznych związanych z tymi obiektami,
 - określenie na podstawie analiz teoretycznych i ich weryfikacji w terenie struktury społecznej użytkowników poszczególnych parków, w szczególności podstawowych rodzajów zbiorowości i grup społecznych odwiedzających park i ich proporcjonalnego rozkładu w ogólnej liczbie użytkowników parków w różnych sytuacjach (różne pory dnia, dni tygodnia, pory roku, uwarunkowania pogodowe itp.),
 - analiza liczby użytkowników poszczególnych przestrzeni parkowych i stopnia ich dostosowania do pojemności tych przestrzeni.

B. Obserwacja aktywnych i reaktywnych zachowań użytkowników parku, w tym pojawiających się w tych zachowaniach wskaźników preferencji, jak: zbliżanie i oddalanie się od form środowiska i jego bodźców oraz od innych osób (współużytkowników przestrzeni), postawy w postaci werbalnie i niewerbalnie wyrażanych preferencji, zachowania eksploracyjne itp.

Wynikiem obserwacji było:

- określenie stopnia zgodności wykorzystania obiektu z jego denotowanym i konotowanym przeznaczeniem funkcjonalnym (sposób użytkowania) i społecznym (rodzaj użytkowników, dla których adresowana jest przestrzeń); wstępne zdefiniowanie wniosków ogólnych dotyczących zależności mających wpływ na wartość użytkową przestrzeni,
 - rozpoznanie subiektywnej oceny atrakcyjności przestrzeni ze względu na potrzeby generujące realizowane w jej obrębie zachowania; wstępne określenie zespołu uwarunkowań mających wpływ na odbiór emocjonalny przestrzeni i ocenę jego atrakcyjności,
 - rozpoznanie dominujących i występujących sporadycznie relacji społecznych pomiędzy użytkownikami przestrzeni w różnych sytuacjach przestrzennych, wstępne zdefiniowanie uwarunkowań mających wpływ na relacje społeczne w przestrzeniach parkowych.

Wnioski i hipotezy badawcze weryfikowano w toku kolejnych badań, prowadzonych zarówno opisaną metodą, jak i innymi metodami badawczymi.

C. Badania opinii użytkowników parków oparte głównie na swobodnych wypowiedziach. Pytania stawiane poszczególnym użytkownikom i grupom społecznym nie miały charakteru ankietowego, sugerującego krótkie, precyzyjne odpowiedzi, lecz skłaniały do swobodnego wyrażania opinii dotyczących potrzeb mieszkańców miasta, które są lub mogłyby być zaspokajane w obrębie parków i ogrodów publicznych, a także odnoszących się do sposobu urządzenia tych terenów, ich walorów estetycznych i funkcjonalnych. Wypowiedzi zawierały również sugestie co do zmian, które zwiększyłyby w opinii użytkowników walory badanych parków. Opinie oparte były na ogół na subiektywnych odczuciach badanych osób oraz ich doświadczeniach.

Opisana metoda badań miała charakter pomocniczy i była stosowana przede wszystkim w sytuacji zaistnienia wątpliwości na temat motywacji badanych w obrębie parków zachowań ich użytkowników, a także stopnia zaspokojenia ich potrzeb.

2. Analizy porównawcze funkcjonowania podobnych sytuacyjnie i formalnie przestrzeni w różnych parkach wrocławskich. Rozpoznanie charakterystycznych dla danych sytuacji przestrzennych zachowań aktywnych i reaktywnych, określenie wniosków i ich weryfikacja w terenie.

3. Częstkowe badania i analizy prowadzone w obrębie innych niż wrocławskie parków i ogrodów europejskich, pozwalające na uzyskanie szerszego obrazu zależności pomiędzy sposobem ukształtowania przestrzeni parkowych a możliwością zaspokajania potrzeb społecznych poprzez różnego rodzaju formy zachowań.

4. Analizy teoretyczne współczesnych i historycznych parków i ogrodów – na podstawie opracowań planistycznych oraz opisów przestrzeni i sposobów ich użytkowania.

Opisane badania prowadzono równocześnie ze studiami opracowań z różnych dziedzin nauki. Szukano analogii między sytuacjami związanymi z przestrzenią rekreacyjną ogrodu a sytuacjami, w jakich prowadzone były badania z zakresu różnych dyscyplin naukowych (socjologia, psychologia, urbanistyka itp.) oraz możliwości wykorzystania wyników tych badań w prezentowanej pracy. Hipotezy odnoszące się do owych analogii weryfikowano w toku badań, a wnioski rozszerzano w trakcie dalszego procesu, w którym studia teoretyczne przeplatały się z analizami i badaniami własnymi, prowadząc do syntetycznego obrazu zależności pomiędzy człowiekiem a przestrzenią rekreacyjną parku i ogrodu publicznego w mieście.

Korelatami w przedstawionych w pracy zależnościach są z jednej strony czynniki psychologiczne wynikające z różnego ukształtowania osobowości człowieka, z drugiej zaś czynniki związane ze sposobem ukształtowania przestrzeni parków i ogrodów. Zależności te ujęto w całościowy, syntetyczny obraz tworzący system.

Rozważania rozpoczęto od opisu procesu prowadzącego do wyboru przez mieszkańców miasta parków i ogrodów publicznych jako miejsca zachowań rekreacyjnych. Proces ten przedstawiono w aspekcie psychologicznym, zwracając uwagę na mechanizmy związane z konstrukcją psychofizyczną człowieka i uwarunkowaniami kształtującymi osobowość i sposób życia jednostki. W opisie owych mechanizmów uwzględniono specyfikę środowiska parków i ogrodów publicznych. Dalsze rozważania prowadzą do systemowego ukazania zależności pomiędzy człowiekiem i jego zachowaniem aktywnym i reaktywnym a środowiskiem parków i ogrodów. Zależności te obejmują wpływ ukształtowania form przestrzennych parku i ogrodu na wartości użytkowe obiektu, na reakcje emocjonalne jego użytkowników oraz na pojawiające się w obrębie parku i ogrodu reakcje społeczne. Rozważania ujęte w rozprawie kończy obraz zależności, w których korelatami, oprócz zespołu uwarunkowań psychofizycznych i życiowych człowieka, jest funkcja i dostępność parku i ogrodu.

Prezentowana metoda, uwzględniająca dokonania w dziedzinie nauk społecznych, prowadzi do **systemowego opracowania, w którym mechanizmy psychofizyczne stanowią bazę, na której zbudowano syntetyczny obraz zależności**

człowiek–środowisko w przestrzeni parków i ogrodów publicznych w mieście. Dotychczasowe opracowania, w których opisywano podobne zależności, mają charakter cząstkowy i nie ujmują całości problematyki obejmującej takie zagadnienia jak reakcje emocjonalne człowieka w środowisku bodźców i znaków, relacje społeczne w przestrzeni parków i ogrodów, wartość użytkowa przestrzeni, a także jej funkcja i dostępność.

5. Konstrukcja i zakres pracy

Zasadnicza część pracy została podzielona na trzy rozdziały. Każdy z nich poprzedzono wprowadzeniem, po którym następują podrozdziały poświęcone zagadnieniom stanowiącym przedmiot dociekań.

Rozdział I zawiera opis **podstawowych mechanizmów psychologicznych**, w wyniku których w świadomości jednostki rodzą się decyzje dotyczące korzystania z określonego w swej strukturze i położeniu **parku i ogrodu**. W analizie powyższych mechanizmów, których istotą jest **proces motywacyjny**, uwzględniono uwarunkowania związane z indywidualnymi cechami osobowości jednostki, jak również złożone uwarunkowania środowiskowe (przede wszystkim społeczno-kulturowe), które mają wpływ na siłę i znak motywacji.

W przedstawionych w tym rozdziale analizach i rozważaniach, korzystając z osiągnięć naukowych dokonanych w różnych dziedzinach nauki, uporządkowano i usystematyzowano poszczególne zagadnienia, ukazując obraz złożonych zależności i relacji mających wpływ na przebieg procesów prowadzących do wyboru przez człowieka celu, jaki stanowi park czy ogród. Opisane mechanizmy psychologiczne i ich uwarunkowania kształtują relacje pomiędzy człowiekiem a szeroko pojętym środowiskiem, w jakim człowiek żyje. Zależności te obejmują zasięgiem swego oddziaływania nie tylko parki i ogrody, lecz również inne formy środowiska przyrodniczego, architektoniczno-urbanistycznego i społecznego. W prowadzonych analizach i dociekaniach szczególną uwagę zwrócono jednak na te czynniki, które wynikają ze sposobu ukształtowania parków i ogrodów oraz ich umiejscowienia w systemie społeczno-urbanistycznym miasta.

Za punkt wyjścia opisywanego procesu motywacyjnego przyjęto potrzeby ludzkie (pkt. 1). Analizę i opis samego procesu motywacyjnego zawarto w pkt. 2. Rozważania prowadzono w dwóch kierunkach. Pierwszy z nich związany jest z dokonywaną przez jednostkę subiektywną oceną atrakcyjności parku i ogrodu w aspekcie jego struktury przestrzennej i społecznej (pkt. 3). Drugi kierunek wiąże się z oceną dostępności parku i ogrodu uwzględniającą możliwości i koszty związane z jego użytkowaniem, w szczególności zaś z przebyciem prowadzącej do niego drogi (pkt. 4).

W rozdziale II zawarto opis czynników mających wpływ na stopień dostosowania środowiska parków i ogrodów publicznych do potrzeb człowieka. Rozważania rozpoczęto od analizy i typologii zachowań ludzi realizowanych w obrębie parków i ogrodów publicznych w mieście i ich podłoża motywacyjnego (pkt. 1). Analizę struktury

relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem parków i ogrodów rozpoczyna pkt. 2, gdzie ujęto zagadnienia dotyczące tych cech fizycznych środowiska, które mają wpływ na realizację behawioralnych form zachowań. Zagadnienie to, najczęściej poruszane w literaturze przedmiotu, przedstawione zostało skrótowo. Zwrócono tu uwagę na podstawowe zależności i uwarunkowania, które stanowią niezbędne uzupełnienie problematyki dotyczącej kształtowania się relacji *człowiek–środowisko parków i ogrodów*.

Szczególną uwagę zwrócono na te relacje, które pojawiają się na poziomie procesów emocjonalno-poznawczych i społecznych. Pierwszym z nich poświęcono punkt 3, w którym środowisko parku i ogrodu rozważano w dwóch, wzajemnie zależnych i przenikających się aspektach: jako zestaw bodźców, określonych przez cechy fizyczne form przestrzennych w zmiennej relacji *figura–tło* i jako zestaw znaków kształtujących treść i symbolikę elementów i form środowiska parków i ogrodów. W punkcie 4. przestrzeń parku i ogrodu traktowana jest jako zbiór okoliczności zewnętrznych, mających wpływ na procesy interakcji zachodzące pomiędzy jej użytkownikami i wynikające z nich zachowania i możliwości zaspokajania różnych potrzeb jednostek – od potrzeby kontaktów społecznych po potrzebę prywatności przejawiającą się jako potrzeba samotności, intymności lub anonimowości.

W rozdziale III przedstawiono przykładowe schematy parków miejskich, ukazujące rozmieszczenie przestrzeni o różnych cechach formalnych i przyrodniczych oraz ich wyposażenie, a także zespół analiz teoretycznego modelu niewielkiego parku. Analizy te przeprowadzone zostały pod kątem omówionych wcześniej w kolejnych punktach zależności.

Rozdział IV zawiera analizę czynników określonych przez strukturę otoczenia parków i ogrodów, warunkującą jego dostępność i sposób funkcjonowania. Czynniki związane z usytuowaniem parków i ogrodów publicznych w mieście, stanowiące podstawę przeprowadzonych rozważań, podzielono na trzy grupy, omówione w kolejnych punktach. Pierwsza grupa obejmuje lokalizację parków i ogrodów względem obiektów generujących ich użytkowników (pkt. 1), druga wynika ze struktury drogi prowadzącej do parków i ogrodów (pkt. 2), ostatnia zaś uwzględnia lokalizację parków i ogrodów względem obiektów stanowiących cele przestrzenne w układzie urbanistycznym miasta (pkt. 3).

W podsumowaniu, w formie ujętych w punkty wniosków, zawarto syntezę przedstawionych w pracy rozważań.

Rozdział I

Struktura procesów motywacyjno-decyzyjnych prowadzących do wyboru przez mieszkańców miasta publicznych parków i ogrodów jako miejsca rekreacji

W postępującym rozwoju procesu urbanizacji miasta stały się głównym ośrodkiem życia społeczeństwa, jak również oferentami większości dóbr powstałych w wyniku rozwoju kultury i techniki. Migracje ludności ze wsi do miast motywowane były nie tylko czynnikami związanymi ze strukturą zatrudnienia (poszukiwanie nowych miejsc pracy), lecz również z pragnieniem podniesienia poziomu życia i związanego z nim prestiżu społecznego. Miasta oferowały ludziom z jednej strony większe możliwości bogacenia się, z drugiej zaś większy asortyment towarów i usług. Urbanizacja pociągnęła jednak za sobą również skutki negatywne – przeludnienie miast, wzrost zanieczyszczeń, hałasu, a także zmianę modelu życia społecznego. Uznany powszechnie jest fakt, że mieszkańcy miasta żyją przeciętnie na wyższym poziomie niż mieszkańcy wsi, co związane jest także z większymi wydatkami społeczeństwa miejskiego na dobra konsumpcyjne. Nie zawsze jednak oznaczać to musi wyższą jakość życia.

Kategoria *jakości życia* pojawiła się pod koniec lat sześćdziesiątych¹⁹. Funkcjonujący wcześniej termin *poziom życia* okazał się miarą całkowicie niewystarczającą do oceny osiągniętego przez społeczeństwo stanu, jak i do określenia celu jego dalszego rozwoju²⁰. Z kategorią tą, zdaniem M. Misiuna, wiążą się trzy główne kręgi problemowe: ochrona środowiska, przezwyciężenie negatywnych skutków urbanizacji oraz zagadnienia społeczne i psychologiczne [Misiuna 1979]. Jest to zakres problematyki dość szeroki, co pociąga za sobą trudności w precyzyjnym definiowaniu terminu *jakość życia* [Koprowska 1981]. Dlatego też termin ten bywa rozmaicie określany, choć

¹⁹ L. Rebenda-Bajkowska, *Jakość życia w koncepcjach teoretycznych i w badaniach*, „Studia Socjologiczne” 1979, nr 3, s. 135.

²⁰ M. Misiuna, *Jakość życia – geneza i interpretacja pojęcia w krajach cywilizacji zachodniej*, „Przegląd Socjologiczny” 1979, t. XXXI, s. 123.

najczęściej wiąże się go z kategorią potrzeb [Gruszczyński 1990]. Szczególne ujęcie *jakości życia* prezentują m.in. A. Siciński i J. Strzelecki, dla których pojęcie to zawiera z jednej strony istniejące możliwości rozwojowe człowieka (wymiar obiektywny), z drugiej zaś jego zadowolenie życiowe (wymiar subiektywny) [Siciński, Strzelecki 1976]. Węższe ujęcie proponuje B. Gałęski [Gałęski 1977]. Twierdzi on, że termin *jakość życia* odnosi się nie do stopnia zaspokojenia potrzeb, lecz do sposobu ich zaspokojenia²¹, przy czym sama jakość znajduje swój wyraz w ocenach satysfakcji wynikającej z poziomu zaspokojenia potrzeb²². Gałęski rozróżnia wyraźnie pojęcie *jakości życia* rozumiane jako odczucie satysfakcji oraz *sposobu życia*, jakim są zachowania związane z zaspokajaniem potrzeb²³.

Parki i ogrody publiczne w mieście stanowią dla człowieka dobro wpływające z pewnością na jakość jego życia – dając możliwości kontaktu z przyrodą, relaksu i odpoczynku, stają się dobrem coraz trudniej dostępnym, ale równocześnie coraz bardziej docenianym²⁴. Uznawane są przez społeczeństwo za istotną wartość podnoszącą jakość życia²⁵. Owa jakość życia, jak wspomniano wcześniej, wiąże się z uczuciami satysfakcji i zadowolenia, wynikającymi z poziomu zaspokojenia potrzeb. Dlatego, omawiając elementy procesów prowadzących do wyboru parków i ogrodów publicznych jako miejsca rekreacji, rozpoczęto temat od przedstawienia kategorii **potrzeb** jako źródła wszelkiej aktywności człowieka.

1. Potrzeby ludzkie

Potrzebę można zdefiniować najogólniej jako (...) *stan osobnika będący odchyleniem od jego optimum życiowego*²⁶. Precyzyjniej pojęcie to definiuje i opisuje A. Wiercicki [Wiercicki, 1984], określając potrzebę ludzką jako: *stereotypowe zaburzenie równowagi*

²¹ B. Gałęski, *Styl życia i jakość życia – próba systematyzacji pojęć*, „Studia Socjologiczne” 1977, nr 1, s. 44.

²² Tamże, s. 49.

²³ Tamże, s. 49. K. Frysztański precyzuje pojęcie sposobu życia, określając go jako *ogół powtarzających się, świadomych, uwarunkowanych biologicznie, kulturowo i społecznie czynności zmierzających do zaspokojenia potrzeb i realizacji zamierzeń jednostki* (K. Frysztański, *Organizacja życia społecznego w zbiorowości wielkomięskiej (studium wybranych grup mieszkańców Krakowa)*, Prace Komisji Socjologicznej nr 47, Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 14–15).

²⁴ W wyniku przeprowadzonych przez E. Bagińskiego badań opinii mieszkańców Wrocławia, związanych z waloryzacją przestrzeni miasta [Bagiński 1998a, 1998b] okazało się, że najwyżej ocenione zostały osiedla Sępólno i Borek. Oba te osiedla mieszczą na swych obszarach dużo zieleni, a ponadto sąsiadują bezpośrednio z dużymi kompleksami parkowymi – Parkiem Szczytnickim i Parkiem Południowym. Cechy te okazały się decydujące dla pozytywnej oceny tych obszarów (przykładowo, w przypadku osiedla Borek argument „dużo zieleni” przytaczało aż 86,4% respondentów na uzasadnienie swego stanowiska, dlatego lubią to miejsce).

²⁵ Środowisko naturalne, w tym także przestrzenie parków i ogrodów, odgrywa istotną rolę regeneracyjną, co potwierdzają liczne badania ([Hartig, Evans 1993], [Kaplan 1995], [Ulrich i in. 1991], [Ulrich 1979], [Ulrich 1984], [Ulrich 1986], [Kaplan, Kaplan 1989], [Herzog, Barnes 1999], [Herzog, Bosley 1992] i in.).

²⁶ W. Szewczuk, *Psychologia*, Warszawa 1976, s. 122.

dynamicznej w osobniku na skutek niedoboru lub nadmiaru określonej substancji, formy energii lub informacji, które wymusza z kolei podjęcie czynności zmierzającej do możliwie adekwatnego zaspokojenia potrzeby (...) Takie czynności stanowią funkcje adaptacyjne przywracające stany zaburzonej równowagi na tym czy innym poziomie organizacji²⁷.

Klasyfikacja potrzeb ludzkich jest zagadnieniem często podejmowanym przez badaczy dziedzin nauk społecznych i rozwiązywanym w sposób różnorodny – w zależności od przyjętych w danym opracowaniu kryteriów. Najczęściej klasyfikacje te mają charakter ogólny i obejmują swym zasięgiem również te grupy potrzeb, których realizacja nie jest związana z zachowaniami przestrzennymi w obrębie parków i ogrodów publicznych [por.: Wierciński 1984, Malinowski 1934, Malinowski 1958, Turowski 1993, Szczepański 1997, Maslow 1986, Hall, Lindzey 1990, Wallis 1977, Kozielski 1987, Obuchowski 1965, Gałkowski 1980 i in.]. Bardziej adekwatna do tematu niniejszej pracy jest koncepcja, jaką prezentuje K. Rogoziński [Cieloch i in., 1992]. Proponuje on podział potrzeb związanych z „konsumpcją realizującą się w czasie wolnym” z równoczesnym określeniem wartości rzeczowo-treściowej konsumpcji (rys. 2).

POTRZEBY —§	AKTYWNOŚĆ —§	ODPOWIEDNIKI RZECZOWE
NATURALNE (ORGANICZNE)	RELAKSACJA, REGENERACJA, REKREACJA	DOBRA I USŁUGI „CZASOCHŁONNE” PODSTAWOWE
ŚRODOWISKOWE (PROSPOŁĘCZNE)	ZACHOWANIA KOMPENSACYJNE, NAŚLADOWNICTWO I BUDOWANIE PRESTIŻU, KONTAKTY RODZINNE I TOWARZYSKIE	LUKSUSOWE „PRESTIŻOWE”
KULTURALNE	KSZTAŁCENIE (POZNANIE), OBCOWANIE Z WARTOŚCIAMI (PRZEŻYCIA ESTETYCZNE), EKSPRESJA TWÓRCZA	WYTWORY, EFEKT POSTAWY TWÓRCZEJ CZY AKTYWNOŚCI WYTWÓRCZEJ (TYPU: ZRÓB TO SAM)

Rys. 2. Schemat potrzeb realizowanych w czasie wolnym – według K. Rogozińskiego [Cieloch i in. 1992]

Jak łatwo zauważyć, wszystkie przedstawione w tym schemacie grupy potrzeb mogą być realizowane w obrębie parków i ogrodów. Równocześnie jednak żadna z tych grup nie reprezentuje potrzeb, które mogą być zaspokajane wyłącznie przy wykorzystaniu tych obiektów. Ogrody osiedlowe, parki czy skwery miejskie są rodzajem dóbr ofero-

²⁷ A. Wierciński, *Antropologiczne ujęcie kultury i ewolucji kulturowej* [w:] *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*, Warszawa 1984, s. 71. Taka definicja jest konsekwencją traktowania przez Wiercińskiego społeczeństwa jako zintegrowanego systemu społeczno-kulturowego. System ten, jak każdy inny, musi homeostatycznie przeciwdziałać zaburzeniom swej równowagi, jeśli ma dalej istnieć. Musi więc być zdolny do wykonywania różnorodnych funkcji adaptacyjnych, które maksymalizują czas jego egzystencji przez przywrócenie stanów dynamicznej równowagi wewnętrznej (tamże, s. 69).

wanych ludziom, ale od ludzi zależy, czy będą z tych dóbr korzystać. Muszą dokonać wyboru. Wybór określonego dobra nie jest jednak prostą implikacją faktu pojawienia się w obrębie społeczeństwa potrzeb, które dobra te mogłyby zaspokoić. Człowiek może przecież wybrać inne, „konkurencyjne” pod względem określonej potrzeby dobro (np. zamiast uprawiać sport na świeżym powietrzu udać się do siłowni) lub wręcz zrezygnować z zaspokojenia danej potrzeby. Mechanizmem wyznaczającym tendencje ludzi do podjęcia lub zaniechania określonych działań są **motywacje**.

2. Motywacja zachowań

Według J. Reykowskiego motywacją jest *specyficzna zdolność aparatu psychicznego człowieka do formowania w umyśle projektu określonego stanu rzeczy, który ukierunkowuje czynności i wpływa na ilość energii, jaką człowiek zużywa dla realizacji danego kierunku (...). Motywacja warunkuje realizację czynności, tj. zachowań ukierunkowanych na cel*²⁸. W licznych opracowaniach poświęconych procesom motywacyjnym²⁹ Reykowski wskazuje na dwa podstawowe czynniki, od których zależy kierunek i natężenie motywacji. Są nimi: atrakcyjność celu oraz przekonanie o możliwości osiągnięcia celu. Zależność tę określa wzorem³⁰:

$$M_i = f(W_i P_i),$$

gdzie: M_i – natężenie motywacji,

W_i – atrakcyjność celu,

P_i – przekonanie o możliwości osiągnięcia celu.

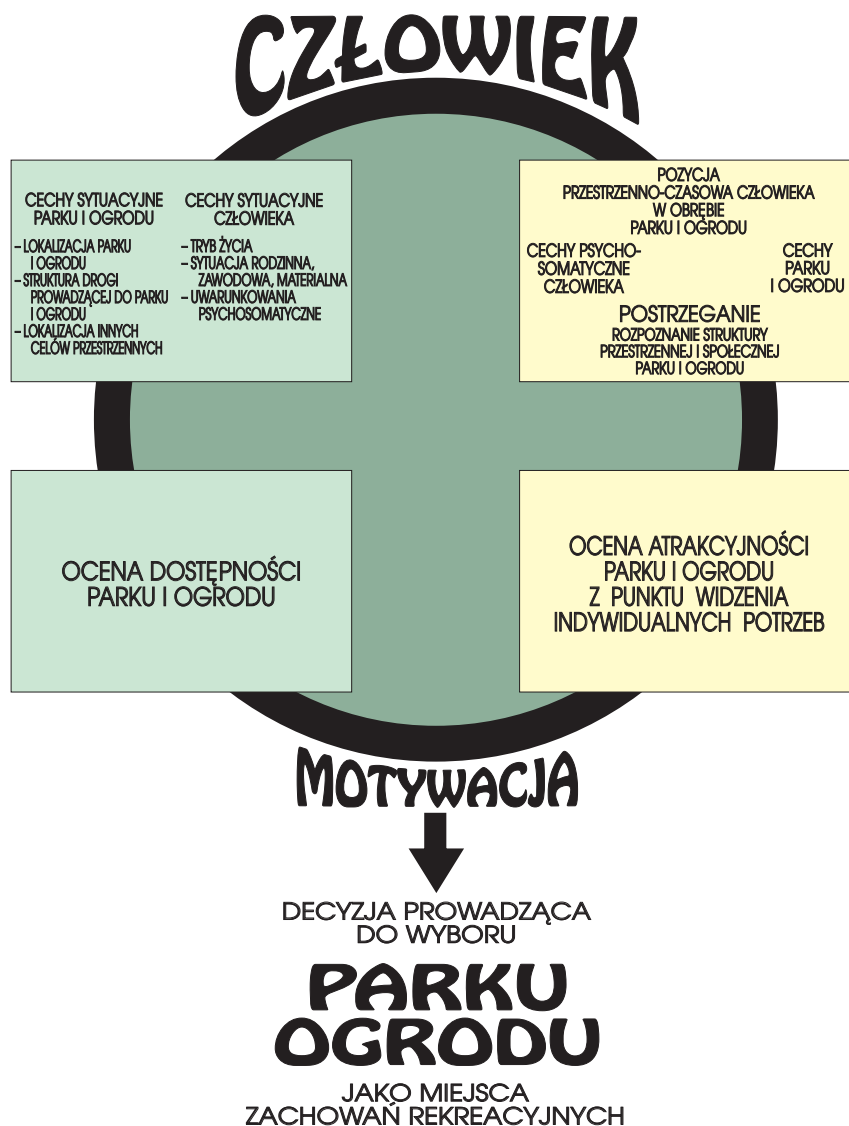
Ponadto Reykowski wzór ten rozszerza uwzględniając czynniki, od których zależy atrakcyjność celu. Pierwszy z tych czynników określony został jako *napięcie motywacyjne* (N). Jest ono wynikiem stanu wewnętrznego charakteryzującego się „poczuciem niespełnienia”. Drugi czynnik nazwany *antycypowaną wartością gratyfikacyjną* (G_i) określa, w jakim stopniu dany cel ma zdolność redukcji napięcia motywacyjnego [Reykowski 1992]³¹.

²⁸ J. Reykowski, *Motywacja* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Emocje, motywacja, osobowość*, Warszawa 1992, s. 62.

²⁹ Por. [Reykowski 1992], [Gołąb, Reykowski 1985], [Reykowski 1970] i in.

³⁰ Tamże, s. 74.

³¹ Źródła napięć motywacyjnych mogą być wynikiem różnorodnych czynników, co do których istnieje w literaturze pewna rozbieżność terminologiczna. Niektórzy autorzy opisują wszystkie te czynniki za pomocą jednej kategorii – *potrzeba* (por. [Obuchowski 1983], [Murray 1938]), inni używają dwóch odrębnych kategorii – *potrzeba* i *zadanie* (por. [Tomaszewski 1963], [Reykowski 1975]). Istnieją również opracowania (por. [Reykowski 1992a]), których autorzy wymieniają wszystkie źródła motywacji, nie ujmując ich w kategorii. Różnice te wynikają głównie z praktyk badawczych, gdyż na ogół motywujący wpływ zadań jest pochodną wpływu potrzeb i zadanie może być traktowane jako „rozwiązanie potrzeby”. Taką potrzebą może być np. potrzeba efektu, stymulacji czy samorealizacji [Kurcz, Reykowski 1975].

Rys. 3. Zależności ilustrujące proces motywacyjno-decyzyjny prowadzący do wyboru parku i ogrodu jako miejsca zachowań rekreacyjnych

Opisanie struktury procesów prowadzących do wyboru przez człowieka celu, którego realizację podejmuje, wymaga wyjaśnienia zjawiska określanego przez Reykowskiego jako *polimotywacyjność zachowania*. Akt wyboru u człowieka nie jest na ogół wynikiem jednej tylko motywacji, lecz złożeniem (sumą) kilku, często przeciwstawnych dążeń [Reykowski 1992]. W odniesieniu do określonego celu można wyróżnić motywacje pobudzające do realizacji tego celu oraz odwodzące od jego realizacji.

Te ostatnie mogą się wiązać z dążeniami o charakterze konkurencyjnym (zmierzającymi do innych celów), czy też ze świadomością kosztów, które jednostka musi podjąć przy realizacji wybranego celu.

Traktując parki i ogrody publiczne w mieście jako przedmiot wyboru, omówić należy przede wszystkim te czynniki, które wynikają ze sposobu ukształtowania tych obiektów oraz ich umiejscowienia w systemie urbanistyczno-społecznym miasta. Ze względów praktycznych czynniki te ujęto w dwie grupy: atrakcyjność parku i ogrodu oraz ich dostępność (rys. 3).

3. Atrakcyjność parku i ogrodu

Aleksander Wallis określa miasto jako system złożony z dwóch organicznie powiązanych, współdziałających na zasadzie sprzężeń zwrotnych podsystemów – urbanistycznego i społecznego, gdzie przez podsystem urbanistyczny rozumiemy zarówno całość kształt materialnych elementów miasta stworzonych przez człowieka, jak i elementów naturalnych, które składają się na jego strukturę, zaś podsystem społeczny określa zbiorowość użytkowników miasta, której podstawową strukturę tworzą jego mieszkańcy³². Odnosząc przyjęty przez Wallisa podział do parków i ogrodów publicznych w mieście, możemy w ramach ich struktury wyodrębnić:

a) strukturę przestrzenną (podsystem urbanistyczny) utworzoną przez: florę i faunę, formy topograficzne (rzeźba terenu, układ wodny), formy architektoniczno-rzeźbiarskie, urządzenia specjalistyczne (sportowe, rekreacyjne), rodzaje nawierzchni itp.,

b) strukturę społeczną (podsystem społeczny), którą tworzą użytkownicy parków i ogrodów – ich liczba, rozmieszczenie i formy zachowań przestrzennych.

Struktury te nie stanowią jednak dwóch oddzielnych światów, lecz są elementami jednego systemu, ściśle ze sobą powiązanymi na zasadzie wzajemnych relacji. W analizie czynników wpływających na ocenę parku i ogrodu jako przedmiotu wyboru (celu) przyjęto więc, dla ucytelnienia, taki podział.

Rozważania na temat oceny struktury przestrzennej parków i ogrodów publicznych należy rozpocząć od szkicowego omówienia procesu percepcji. Według B. Jałowickiego [Jałowicki 1988] percepcja jest sumą postrzegania, rozpoznawania, porównywania, oceniania i wartościowania rzeczywistości. Pierwszym etapem procesu percepcji jest odbiór przez człowieka bodźców płynących ze środowiska, następujący za pośrednictwem wszystkich zmysłów. Napływające sygnały, będące informacją, odczytywane są w umyśle człowieka za pomocą kodów pozwalających na podświadome łączenie wrażeń i spostrzeżeń w całościowe wizje tworzące obraz. Następnie uzyskany obraz rzeczywistości porównywany jest z zakodowanym w naszym umyśle modelem rzeczywistości. Proces ten ma jednak charakter obustronny. Jak bowiem zauważa M. Merleau-Ponty, *percepcja jest aktem, w którym nie może być mowy o od-*

³² A. Wallis, *Miasto i przestrzeń*, Warszawa 1977, s. 79.

*dzieleniu przedmiotu od podmiotu – widzieć, to znaczy wiedzieć coś – wiedzieć coś, to znaczy widzieć*³³.

Na postrzeganie mają wpływ trzy grupy czynników. Pierwsza dotyczy cech przedmiotu percepcji oddziałujących na człowieka w postaci bodźców, takich jak: barwa, jasność, kształt i wielkość, czas trwania bodźca, zapach, temperatura itp. Druga grupa czynników związana jest z relacją przestrzenno-kinetyczną pomiędzy człowiekiem a przedmiotem percepcji (ogląd dynamiczny lub statyczny, odległość itp.). Trzecia grupa natomiast obejmuje uwarunkowania związane z podmiotem percepcji, czyli z obserwatorem (wiek, predyspozycje psychiczne i zdrowotne, doświadczenie, stan emocjonalny itp.). O ile pierwsza grupa czynników jest dość oczywista, o tyle dwie następne wymagają krótkiego omówienia.

Wpływ relacji przestrzennych pomiędzy człowiekiem a jego otoczeniem w parku i ogrodzie jest szczególnie wyraźny w odniesieniu do postrzegania wizualnego. W postrzeganiu tym można wyróżnić trzy pola widzenia. Pierwsze – to *niskie pole widzenia* wymagające w jego oglądzie pochylecia głowy. Największe znaczenie dla orientacji przestrzennej ma drugie pole widzenia, zwane *funkcjonalnym polem widzenia* [Urbanowicz 1975], kiedy oś widzenia przebiega poniżej horyzontu. Pole to odbierane jest przez człowieka w jego naturalnej pozycji związanej z lekkim pochyleciem głowy i ochroną wzroku przed luminacją nieba oraz kontrastem na styku nieboskłonu z ziemią. Z funkcjonalnym polem widzenia związany jest ogląd podłoża, jego rzeźby, ocena usytuowania przedmiotów, ich identyfikacja i wartościowanie. Trzecim polem widzenia jest *wysokie pole widzenia* – powyżej horyzontu. W polu tym nierozróżniane są szczegóły; o wrażeniu decyduje jasność oglądanych powierzchni, sylweta przedmiotów, jak również obraz nieba informujący człowieka o warunkach pogodowych [Rylke 1987], [Krzemowska-Kostrowicka 1997].

Spostrzeganie poszczególnych form w krajobrazie parku i ogrodu zależy również od ich oddalenia. Istnieje zależność pomiędzy wielkością oglądanego obiektu (lub jego fragmentu) a odległością od obserwatora. Czynnikiem warunkującym zakres odbieranych bodźców jest wymiar szerokości kątowej odbieranego przez siatkówkę obrazu. Wynika on z budowy i funkcjonowania ludzkiego oka³⁴. Oddalenie od obserwatora ma również wpływ na dokładność i szczegółowość obrazu³⁵.

³³ M. Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepcji*, Warszawa 1988, s. 66, za: [Strzeziński 1958].

³⁴ Większość zjawisk procesu widzenia przebiega na stosunkowo niewielkiej powierzchni siatkówki, w pobliżu tzw. żółtej plamki, skupiającej komórki wrażliwe na kolory. Jest to miejsce dostrzegania szczegółów obrazu i rozróżniania barw, przy czym wrażliwość powierzchni siatkówki na różne kolory nie jest jednakowa. Ta część siatkówki odpowiada za tzw. widzenie ostre. Im dalej od środkowego fragmentu siatkówki, tym radykalniej zmienia się charakter i jakość widzenia. Widzenie ostre ustępuje miejsca widzeniu mniej wyrazistemu, w którym zmniejsza się wrażliwość na barwy, za to uwydatniona jest percepcja ruchu. Jest to tzw. widzenie peryferyczne, obejmujące kąt ok. 180° [Hall 1976].

³⁵ Najmniejszy dostrzegany przez człowieka wymiar wynosi ok. 30 s długości łuku. Oznacza to, że jeśli chcemy dostrzec podziały z odległości np. 100 m, to powinny mieć one wymiary większe od 2 cm dla dobrego obserwatora (M. Merleau-Ponty, op. cit., s. 69).

R. Mugeraurer w swych badaniach nad semiologią percepcji [Mugeraurer, 1985] zwraca również uwagę na różnice w postrzeganiu walorów krajobrazu związane z określonym w umyśle obserwatora celem przestrzennym. Istnieją w takim ujęciu dwa typy postrzegania otoczenia. Pierwszy typ określa postrzeganie z punktu widzenia podróznego (postrzeganie *przez*) i dotyczy ono obszarów, przez które się przejeżdża lub przechodzi. Drugi typ postrzegania – to postrzeganie z punktu widzenia osoby przebywającej w danej przestrzeni (postrzeganie *w*). Istnieją znaczne różnice w percepcji otoczenia z obu tych pozycji – inna jest ilość i sposób uzyskiwania informacji. Osoba, zdążając do określonego celu w przestrzeni, mniej zwraca uwagę na otoczenie – jej pole percepcyjne ogranicza się do drogi, której zakończeniem jest cel. Droga ta również może być odbierana w różny sposób; zwykle im bardziej cel jest pożądanym, tym mniejszą uwagę zwracamy na prowadzącą do niego drogę.

Ostatnią grupą czynników wpływających na postrzeganie otoczenia parku i ogrodu są uwarunkowania dotyczące podmiotu postrzegania (obserwatora). Jak pisze A. Pawełczyńska: *Aktywność poznawcza człowieka kształtuje w sposób indywidualny jego wizję świata i wizję samego siebie. I chociaż wśród miliardów ludzi występować muszą grupy istot, u których czas i przestrzeń uwewnętrzniają się w sposób podobny przybierając podobną postać – różnorodność wyposażenia genetycznego, struktur osobowości, warunków życia i relacji ze światem, różnice poziomu rozwoju intelektualnego i rozwoju uczuciowego powodują, iż szanse na identyczność są bardzo małe*³⁶. Wspomniane czynniki mają różny charakter – niektóre z nich są uwarunkowane genetycznie, inne są wynikiem oddziaływania środowiska, część ma charakter trwały, część zaś związana jest z chwilowym stanem psychofizycznym człowieka.

Do najbardziej oczywistych należą uwarunkowania somatyczne, związane ze sprawnością poszczególnych receptorów zmysłu i ich wzajemnej koordynacji. Oprócz nie-

Przykładowo, według A. Krzymowskiej-Kostrowickiej percepcyjną wartość rekreacyjną środowiska przyrodniczego wyznaczają dwie niezależne skale przestrzenne: krajobrazowa i intymna, między którymi rozciąga się obszar neutralny (orientacyjny), zbyt oddalony od obserwatora, aby można było widzieć szczegóły, a zbyt bliski, aby można było uzyskać pogląd ogólny. Ten trójczłonowy podział obserwowanej przestrzeni wynika z fizjologicznych uwarunkowań odbioru bodźców (A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 33). Odbiór otoczenia w skali krajobrazowej (ok. min. 500 m od obserwatora) odbywa się jedynie na drodze percepcji wzrokowej. Główną rolę odgrywają w niej linie, plamy barwne i akcenty tworzące układy przestrzenne. Widzenie barw jest mało kontrastowe, gdyż widmo barwne w oglądzie przedmiotów znajdujących się w dalekim zasięgu jest zawsze przesunięte ku falom krótszym – ku odcieniom niebieskim i fioletowym. Dlatego też barwy kontrastowe (np. jaskrawe odcienie czerwieni, pomarańcza, żółci) wraz z odległością matowieją i zlewają się z tłem. Inaczej odbierane są obiekty usytuowane w skali intymnej (odległość mniejsza niż 20 m od obserwatora). W tym wypadku w procesie percepcji uczestniczą wszystkie zmysły, a uzyskany obraz powstaje w wyniku nałożenia się sygnałów wzrokowych, słuchowych, powonienia, dotyku itp. Między tymi dwoma strefami (mniej więcej od 20 do 500 m) rozciąga się strefa percepcji orientacyjnej, która służy orientowaniu się w przestrzeni oraz wyborowi miejsc oglądu lub wypoczynku [Krzymowska-Kostrowicka 1997].

³⁶ A. Pawełczyńska, *Czas i przestrzeń a formy poznania świata* [w:] S. Nowak (red.), *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*, Warszawa 1984, s. 280.

wielkich różnic indywidualnych istnieją także stany chorobowe, w istotny sposób ograniczające lub zakłócające percepcję³⁷. Należy podkreślić, że somatyczne predyspozycje percepcyjne w większości nie mają charakteru stałego, lecz zmieniają się w ciągu całego okresu życia człowieka³⁸. Do uwarunkowań natury somatycznej należy również stan zdrowia fizycznego i psychicznego niezwiązany bezpośrednio z receptorami zmysłów. Czynniki chorobowe zawsze naruszają równowagę organizmu człowieka, a co za tym idzie – jego zdolności percepcyjne. Człowiek chory inaczej widzi barwy, inaczej słyszy³⁹.

Odmienny charakter mają uwarunkowania nabyte w wyniku doświadczeń (pod wpływem działania środowiska), czego przykładem jest m.in. uleganie złudzeniom

³⁷ Przykładowo, w przypadku organów wzroku ostrość widzenia zmniejszają niekorygowane wady wzroku – krótkowzroczność, dalekowzroczność i astygmatyzm. Inne uwarunkowania związane są z wrażliwością na barwy. Dotyczy to zwłaszcza ograniczenia widzenia fal najdłuższych, a więc czerwieni. W skrajnej postaci pojawia się całkowity zanik zdolności odróżniania barw, tzw. skrajny daltonizm. Obraz świata staje się wówczas jednobarwny, zróżnicowany jedynie natężeniem odcieni. Przeciwwstawieniem daltonizmu jest nadwrażliwość na barwy. Jest ona z punktu widzenia zdrowotnego znacznie bardziej niebezpieczna, gdyż może powodować ostre stany zaburzeń emocjonalnych.

³⁸ Według Krzymowskiej-Kostrowickiej [Krzymowska-Kostrowicka 1997] można wyróżnić trzy okresy życia, w których proces percepcji przebiega odmiennie: wiek dziecięcy, dojrzały i starczy. W wieku dziecięcym pole asocjacyjne mózgu dopiero się formuje. Postrzeganie więc musi mieć odmienny charakter. Dziecko do lat pięciu nie rozumie perspektywy, inaczej widzi barwy i nie kojarzy ich z fakturą. Dopiero z wiekiem jego układ asocjacyjny stopniowo się utrwala, a postrzeganie nabiera cech właściwych ludziom dorosłym. Różni je jedynie większa spontaniczność, fantazja i nieoczekiwane skojarzenia. W wieku dojrzałym somatyczne tło postrzegania jest uzupełniane wciąż wpływami zewnętrznymi. W wieku starczym następuje stopniowe ograniczenie pola percepcji. Zjawisko to związane jest przede wszystkim z postępującym upośledzeniem receptorów. Dotyczy to zwłaszcza receptorów węchu i słuchu, pojawiają się jednak także istotne różnice w działaniu innych receptorów. Przykładowo, ludzie starzy widzą otaczający ich świat w tonacji zimniejszej, bardziej niebieskiej [Zeugner 1965]. Ponadto zmiany w postrzeganiu ludzi w podeszłym wieku związane są z utrwalaniem się w umyśle określonych wzorców percepcyjnych, nabytych w ciągu życia. W rezultacie zanika w procesie postrzegania zarówno spontaniczność, jak i wrażliwość, staje się on jak gdyby jednowymiarowy. Oczywiście nie dotyczy to wszystkich ludzi starszych – niektórzy, mimo podeszłego wieku, są fizjologicznie młodzi i mają do końca życia sprawny aparat postrzeniowy.

³⁹ I tak, na przykład, osoby z nadciśnieniem tętniczym widzą świat bardziej kontrastowo (kolory są dla nich bardziej agresywne), podczas gdy osoby z hipotonią postrzegają świat w barwach bardziej szarych i rozmytych. Diabetycy w fazie niedostatku cukru we krwi tracą zdolność widzenia perspektywicznego. Wzrost adrenaliny powoduje wzrost wrażliwości na kolor zielony i niebieski, a spadek na czerwień i żółć. Istotny wpływ na percepcję otoczenia ma także stres psychiczny. Powoduje on swoistą reakcję organizmu, która jest zależna od świadomej lub nieświadomej interpretacji zagrożenia. Reakcja ta ma więc charakter przede wszystkim emocjonalny. W oddziaływaniu stresu psychicznego można wyróżnić trzy fazy: pierwsza (najsilniejsza) o charakterze sygnału alarmowego, druga objawiająca się poszukiwaniem dróg wyjścia oraz trzecia, kończąca się likwidacją stresu poprzez znalezienie nowych możliwości. Każda z tych faz oddziałuje inaczej na zdolności percepcyjne. Pierwsza z nich powoduje nagłe ograniczenie postrzegania, druga przywraca postrzeganie jedynie częściowo, w odniesieniu do tych elementów rzeczywistości, które wiążą się z przyczyną stresu. Wreszcie trzecia faza normuje percepcję na poziomie wyższym niż poprzednie (jeśli emocje mają charakter pozytywny) lub niższym (w przypadku przewagi emocji negatywnych). A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 31–32.

optycznym⁴⁰. Część z tych uwarunkowań ma charakter powszechny i właściwa jest, w większym lub mniejszym stopniu, większości dorosłych ludzi⁴¹. Istnieją jednak także uwarunkowania indywidualne, związane np. z poziomem wiedzy w określonych dziedzinach lub z zamiłowaniem. W takich sytuacjach człowiek zaczyna widzieć głębiej i wszechstronnie te fragmenty rzeczywistości, które zajmują go w sposób szczególny, co prowadzi do indywidualnych różnic w percepcji otoczenia. Ta dyferencjacja postrzeżenia powoduje ukształtowanie się specyficznych dla każdego zawodu lub zamiłowania kodów percepcyjnych. Uwarunkowania nabyte mogą mieć także charakter patologiczny i prowadzić do istotnych zakłóceń percepcji⁴². Pewne deformacje występują również u ludzi zdrowych, np. pod wpływem zmęczenia, zwłaszcza po wykonywaniu długotrwałej, monotonnej pracy. Znane są również zniekształcenia percepcji pod wpływem innej osoby lub grupy, która może wmówić obserwatorowi, że widzi to, czego nie ma, a także pod wpływem silnych stanów emocjonalnych. Zjawiska takie mogą występować u osób posiadających określone predyspozycje psychiczne, ulegających łatwo emocjom i wpływom zewnętrznym, które powodują, że w umyśle mogą powstawać różnego rodzaju wyobrażenia będące wytworem własnej imaginacji.

Jak zauważa A. Kostrowicki, specyficzną cechą umysłowości ludzkiej jest to, iż każdemu obserwowanemu zjawisku, każdej badanej rzeczywistości przydaje się pewną wartość; nawet wówczas, gdy wobec analizowanego przedmiotu chcemy zachować pełną neutralność⁴³. Także F. Znaniecki, określając przestrzeń stwierdza, że człowiek, poza momentami rozumowania abstrakcyjnego, nigdy nie doświadcza przestrzeni niezmierzonych czy niewartościowanych⁴⁴. Dlatego analizy zjawiska percepcji nie można zakończyć bez przedstawienia problemu procesu wartościowania. Zanim jednak problem ten zostanie omówiony, należy określić, czym jest wartość i czym jest proces

⁴⁰ Do najbardziej znanych złudzeń optycznych należą złudzenia: Beringa, Zöllnera, Loeba, Müllera-Leyera, Poggenendorfa i Lippsa [Bańka 2004].

⁴¹ Istnieją oczywiście różnice w stopniu ulegania złudzeniom optycznym, które w pewnych przypadkach mogą przybierać postać ekstremalną. Przykładem są tu badania prowadzone na ludziach pochodzących z plemienia Zulusów. Ludzie ci żyją w świecie niemal pozbawionym perspektywy, większość przedmiotów bowiem, jakimi się otaczają, ma kształty koliste lub obłe (chaty, drzwi, przedmioty codziennego użytku). Nawet pola orane są przez nich nie w linii prostej, lecz w formie zakrzywionych bruzd. Jak się okazało, ludzie ci nie doznają tych złudzeń wzrokowych, które w naszej cywilizacji wiążą się z widzeniem perspektywy (A. Grabowska, W. Budohoska, *Procesy percepcji* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Percepcja, Myślenie, Decyzje*, Warszawa 1995, s. 53).

⁴² Świadczą o tym wyniki doświadczeń R. Lewina z 1974 r. [Hall 1987]. Lewin wychowywał oddzielnie dwie grupy kociąt, stwarzając im takie warunki środowiskowe, aby jedna grupa dostrzegała tylko linie poziome, a druga pionowe. Po przeniesieniu kociąt do normalnego środowiska wykształcone nawyki postrzegania pozostały. Pierwsza grupa kociąt wciąż nie spostrzegała linii pionowych, druga zaś poziomych (E. Hall, *Poza kulturą*, Warszawa 1984, s. 238).

⁴³ A.S. Kostrowicki, *System „człowiek – środowisko” w świetle teorii ocen*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

⁴⁴ Cyt. za: M. Cisko, J. Zielonka, *Projektowanie, przestrzeń, kultura*, „Architektura” 1979, 6, s. 34.

wartościowania, czyli ocena. Według A. Krzymowskiej-Kostrowickiej wartość – a ściślej mówiąc sąd wartościujący – jest to subiektywny stosunek pomiędzy podmiotem a przedmiotem, wyrażający się w postawach kierujących zachowaniem i zmierzający do realizacji pewnych określonych celów, ocena natomiast jest sposobem dochodzenia do tego sądu. Wartość sama w sobie ma raczej charakter autoteliczny, osobowościowy, natomiast ocena – instrumentalny⁴⁵. Każda ocena, nawet wówczas, gdy opiera się przede wszystkim na powszechnie uznawanych systemach wartości, ma charakter indywidualny.

Istotnym zagadnieniem dotyczącym procesu oceniania jest więc subiektywizm wzorców ocennych (standardów ewaluacyjnych)⁴⁶. Są one uzależnione od licznych uwarunkowań o charakterze psychofizycznym, kulturowym i społecznym.

Oddziaływanie uwarunkowań wynikających ze stanu fizjologicznego człowieka, omówione przy analizie procesu postrzegania, ma również duże znaczenie w procesie wartościowania. Ten sam obiekt inaczej jest oceniany przez człowieka zdrowego, a inaczej przez chorego, inną skalę wartości przyjmuje człowiek młody, a inną osoba w podeszłym wieku. Nie wynika to wyłącznie z nabytego doświadczenia i związanej z nim, pogłębiającej się z wiekiem, wiedzy o istocie zjawisk i rzeczy. Poglądy ewaluacyjne u ludzi starszych niekoniecznie są lepsze i pełniejsze niż u osób młodszych – są po prostu inne.

Ocena zjawisk i rzeczy jest także związana nierozzerwalnie ze stanem emocjonalnym człowieka⁴⁷. Istotne jest przy tym, że oddziaływanie emocji na powstawanie sądu war-

⁴⁵ A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit. s. 28.

⁴⁶ Według Kostrowickiego wzorce te składają się z dwóch odrębnych genetycznie systemów: wartościowań, których źródła leżą w genetycznej naturze organizmu ludzkiego, wspólnych z jego zwierzęcymi przodkami i wartościowań, które powstały w trakcie rozwoju biologiczno-społecznego osobnika ludzkiego (A.S. Kostrowicki, op. cit., s. 10). Pierwsza grupa wartościowań ma związek przede wszystkim z tzw. układem animalnym człowieka. Układ ten generalizuje proste bodźce, formując systemy złożone. Uczestniczą w tym procesie dwa rodzaje pamięci: pamięć genetyczna, która jest zestawem reakcji odziedziczonych oraz pamięć fizjologiczna, przekształcająca bodźce w systemy znaków-sygnalów. Obie te pamięci wywołują reakcje instynktowne na konkretne rodzaje bodźców. Stąd układ animalny odpowiada za wartościowanie o charakterze instynktownym, głównie hedonistycznym (np. system przyjemne – nieprzyjemne) [Krzymowska-Kostrowicka 1997], [Kostrowicki 1992]. Za drugą grupę wartościowań odpowiedzialny jest natomiast układ biopsychiczny, powstały w filogenetycznie najmłodszych partiach mózgu pod wpływem czynników społeczno-kulturalnych. W jego skład wchodzi trzy podstawowe poziomy układy zlokalizowanych w odpowiednich częściach kory mózgowej. Są to: poziom psychiki sensorycznej porządkującej i wartościującej bodźce, poziom psychiki percepcyjnej dającej możliwość oglądu rzeczywistości i poziom psychiki inteligentnej (świadomościowej), której funkcją jest myślenie, tworzenie pojęć abstrakcyjnych oraz systemów komunikacji werbalnej. W procesach percepcji biorą udział kolejno wszystkie te poziomy; najpierw poziom sensoryczny, który scala bodźce, następnie poziom percepcyjny porządkujący scalone już bodźce w układy przestrzenno-znaczeniowe, a na końcu poziom inteligentny, określający znaczenie i wartość obserwowanych zjawisk (A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 20). Ostateczne sądy ocenne powstają w wyniku działania obu wspomnianych układów.

⁴⁷ Por. m.im.: [Martin, Jones 1995], [Herman, Miller, Shiraki 1995], [Russel, Pratt 1980], [Russel, Ward 1982], [Russel, Ward, Pratt 1981], [Mehrebian, Russel 1974].

tościującego ma charakter złożony. Z jednej strony, nastrój człowieka⁴⁸ wywołany czynnikami zewnętrznymi ma wpływ na jego oczekiwania i wrażliwość, stąd ocena otoczenia różni się u osoby przygnębionej i pogodnej, ożywionej i apatycznej itp. Nastrój bowiem ułatwia odbiór bodźców zgodnych z nim w treści emocjonalnej, a utrudnia – niezgodnych [Reykowski 1992b]⁴⁹. Z drugiej strony, należące do otoczenia formy i zjawiska oddziałują emocjonalnie⁵⁰ na obserwatora, wywołując określone odczucia i skojarzenia. Natężenie emocji, jakie mogą wywoływać określone bodźce, zależy przede wszystkim od cech bodźców (ich siły, rozmiarów, nagłości pojawienia się, czasu trwania itp.)⁵¹.

Najszerzą grupą uwarunkowań wpływających na wartościowanie otoczenia w przestrzeni parku i ogrodu są uwarunkowania społeczno-kulturowe. Składają się na nie różnego rodzaju oddziaływania kształtujące indywidualne i grupowe systemy wartości⁵². Dlatego też sposób oceniania rzeczywistości zależy w dużej mierze od systemu poglą-

⁴⁸ Pojęcie „nastrój” w tym ujęciu oznacza ogólny stan afektywny trwający jakiś czas, określony na ogół nie tylko co do znaku (przyjemny – przykry), lecz również co do treści (np. niepokój, rozdrażnienie, tęsknota, przygnębienie) oraz co do poziomu pobudzenia emocjonalnego (podwyższony – obniżony) – J. Reykowski, *Procesy emocjonalne* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Emocje, Motywacja, Osobowość*, Warszawa 1992, s. 29.

⁴⁹ Skrajne sytuacje, np. stan głębokiego stresu lub euforii, mogą doprowadzić do istotnych zaburzeń w odbiorze świata.

⁵⁰ Najczęściej chyba poruszonym problemem z zakresu oddziaływania emocjonalnego bodźców jest wpływ barw na psychikę człowieka (por. [Zeunger], [Zausznica], [Minneart] i in). Bodźce barwne wpływają na emocje, powodując wzmocnienie lub osłabienie określonych nastrojów. Rodzaj oddziaływania różnych barw i zestawów barwnych jest w zasadzie podobny w odniesieniu do wszystkich ludzi, różna jest natomiast siła wrażenia, jakie może wywołać dany bodziec barwny na poszczególnych osobach. Jak znaczący wpływ mogą mieć barwy na stan psychiczny człowieka świadczyć może chociażby przypadek czarnego mostu londyńskiego – Blackfriar, który bił rekordy zamachów samobójczych. Dopiero po pomalowaniu go na zielono liczba samobójstw zmniejszyła się o 2/3 (W. Trzópek, *Barwa, światło, forma, ruch, zapach i dźwięk w kompozycji ogrodowej*, Warszawa 1980, pr. magisterska, m-pis, s. 19). Poza działaniem barwy znane jest również oddziaływanie form i ich zestawów na psychikę człowieka: formy ostre, agresywne działają niepokojąco, formy łagodne – uspokajają. Zagadnienia te, związane z oddziaływaniem emocjonalnym bodźców, omówiono bardziej szczegółowo w dalszej części pracy.

⁵¹ Istnieje przy tym wiele innych uwarunkowań zmniejszających lub zwiększających siłę oddziaływania bodźca. Przykładem jest tzw. efekt powtórzenia. Jak stwierdzono w wyniku wielu badań, przeprowadzonych zarówno na ludziach, jak i na zwierzętach, powtarzanie bodźca prowadzi do spadku siły jego oddziaływania. Pod wpływem powtarzania oddziaływań tworzą się bowiem w organizmie pewne schematy antycypacyjne, modele doświadczonych zjawisk. W momencie, gdy napływające bodźce są w pełni zgodne z tymi schematami – następuje zanik reakcji emocjonalnej [Reykowski 1992b].

⁵² Oddziaływania społeczne wpływające na preferencje człowieka (i związane z nimi sądy oceniające) odbywają się za pośrednictwem tzw. grup odniesienia normatywnego, czyli grup, z których dana jednostka (czy jednostka danej kategorii) czerpie dla siebie wartości, normy czy wzory zachowań. Taką grupą odniesienia w początkowym okresie życia człowieka jest rodzina; w późniejszych okresach życia pojawia się szereg grup, których wybór przez jednostkę zależy od zmiennych osobowościowych, strukturalnych (związanych z pozycją jednostki w grupie) i sytuacyjnych. (J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993, s. 119).

dów, zachowań i dążeń, opartego na wzorcach utworzonych i uznawanych wspólnie w danym kręgu kulturowym. Tradycje kulturowe kształtują sposób postrzegania i wartościowania otoczenia już od progu świadomego życia. Na przyszły model wartościowania świata dziecka wpływ mają nie tylko przekazy rodzinne, sposoby wychowania i pielęgnacji, wpojone zakazy i nakazy, lecz również całe jego otoczenie – wszystko to utrwała się w tzw. pamięci permanentnej i pamięci długotrwałej, stanowiąc podstawę przyszłych sposobów wartościowania⁵³.

Określone kulturowo systemy wartości mają różny zasięg oddziaływania – od wąskich kręgów subkulturowych po szerokie kręgi kulturowe skupiające w swym obrębie całe społeczeństwa. Historia uczy nas, że systemy wartości ulegają zmianom w czasie. **Na ogół jednak zmiany te dotyczą jedynie części elementów wchodzących w skład systemu wartościowania, inne elementy zaś cechują się znaczną trwałością.** Należą do nich przede wszystkim te wartości, które, warunkując nasz byt, mają charakter obiektywny, niekwestionowany. Takie wartości niesie w sobie nieskażona przyroda – czysta woda i powietrze, żyzna gleba, energia słoneczna, bujność form życia – fauny i flory. Elementy te, pojawiając się w parku i ogrodzie, stanowią, stanowiły i będą stanowić wartość pozytywną – niezależnie od aktualnie panujących poglądów i nurtów artystycznych w sztuce ogrodowej, obejmując, oprócz kryterium piękna, także kryterium dobra⁵⁴.

Trwale elementy wchodzące w skład zmiennych w całości systemów wartości można również znaleźć w ocenach estetycznych. Związane są one często z preferencjami uwarunkowanymi genetycznie. Przykładowo takie uwarunkowanie mają tzw. pierwotne odczucia estetyczne, które charakteryzuje przede wszystkim naturalna potrzeba ładu, spójności. Jak zauważa J. Bogdanowski, człowiek wykazuje tendencje do doszukiwania się w formach swobodnych spójności, którą podświadomie odbiera jednoznacznie jako formy pozytywne⁵⁵. Podobne uwarunkowania dotyczą naturalnej potrzeby różnorodności form tworzących nasze otoczenie. Prawidłowości te można również zauważyć, analizując zmiany prądów artystycznych mających wpływ na formę powstających w Europie ogrodów [Lis 1998], [Lis 1999].

Ostatnią grupą uwarunkowań wpływających na percepcję otoczenia w parku i ogrodzie, o których należy wspomnieć, są uwarunkowania bioklimatyczne⁵⁶. Oddziaływa-

⁵³ Oddziaływanie tradycji kulturowych często ujawnia się w sposób szczególnie wyraźny wówczas, gdy ludzie związani silnie z tą tradycją zmieniają miejsce zamieszkania. Przykładem tego mogą być chińskie dzielnice w miastach amerykańskich, gdzie często nie tylko styl życia, sposób percepcji i zachowania, lecz również kształt domów i ogrodów są typowe dla miasteczek chińskich [Krzymowska-Kostrowicka 1997].

⁵⁴ Problematyka ta, szczególnie podkreślana przez E. Bartmana zarówno w jego pracach publikowanych i niepublikowanych, jak i w działalności dydaktycznej, zawiera w sobie głęboki pierwiastek etyczny, stanowiący nieodłączny składnik procesu wartościowania rzeczywistości.

⁵⁵ J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław–Kraków 1976, s. 188.

⁵⁶ W naukach biologicznych i medycznych przyjmuje się powszechnie termin „bioklimat” na określenie zespołu warunków fizycznych, chemicznych, biologicznych i meteorologicznych kształtujących bezpośrednie otoczenie organizmu (Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 65).

nie zmiennych środowiska przyrodniczego na organizm człowieka jest zagadnieniem szerokim, znacznie przekraczającym zakres niniejszej pracy. Dlatego celowe wydaje się skrótowne omówienie jedynie wybranych, najważniejszych problemów.

Podstawowym czynnikiem wpływającym na komfort wypoczynku, a co za tym idzie także na aktualną ocenę i wybór parków i ogrodów publicznych jako miejsca rekreacji są warunki meteorologiczne. Na warunki te wpływ mają głównie trzy czynniki: temperatura, wilgotność względna i prędkość wiatru. Istotne jest przy tym, że każda z wymienionych zmiennych pogodowych może różnie oddziaływać na człowieka, w zależności od stanu fizjologicznego jego organizmu, a także od pozostałych zmiennych. W literaturze najczęściej podawane są trzy warianty czynników, które – występując równocześnie – powodują powstanie warunków komfortowych⁵⁷:

	Wariant 1	Wariant 2	Wariant 3
wilgotność względna [%]	100	60,0	20,0
temperatura [°C]	17	20,0	21,7
prędkość wiatru [m/s]	0,0	0,5	0,25

Temperatura określona warunkami klimatycznymi ulega w obrębie parków i ogrodów pewnym modyfikacjom, związanym przede wszystkim z odmiennym charakterem pochłaniania i akumulacji ciepła w porze dziennej oraz oddawania ciepła atmosferze w ciągu nocy przez powierzchnie zabudowane i pokryte roślinnością⁵⁸. Dotychczasowe badania wykazują, że obszary roślinności stanowią w mieście wyspy chłodu i wilgoci [Kopacz-Lembowicz i in. 1984]. Zróznicowanie termiczne pomiędzy tymi obszarami a terenami zabudowanymi jest zjawiskiem stałym, jednak jego natężenie zmienia się w zależności od pór roku i od związanych z nimi warunków klimatycznych, a także od charakteru i formy roślinności. Szczególnie silny wpływ roślinności zaznacza się w ciepłych porach roku, kiedy to różnice temperatury powietrza w obrębie terenów pokrytych roślinnością i terenów zabudowanych są największe [Makowiec 1981a]. Na stosunki termiczne ma również wpływ sama struktura roślinności. Wpływ ten wiąże się m.in. z szerokością pasa roślinności⁵⁹. Innym czynnikiem związanym ze strukturą roślinności wpływającym na modyfikację warunków termicznych jest rodzaj zastosowanych roślin. Najmniejszą efektywnością w tym zakresie cechują się trawniki⁶⁰. Znacznie większy wpływ na warunki termiczne mają drzewostany. Wnętrza lasów i parków są dużo chłodniejsze niż sąsiadujące z nimi tereny zabudowane, co wynika ze zjawiska akumulowania energii promienistej słońca w koronach drzew. Dzięki temu we wnę-

⁵⁷ Por.: [Bartman 1974], [Tyczka 1971, 1972, 1979] i in.

⁵⁸ M. Czerwieniec, J. Lewińska, *Zieleń w mieście*, Warszawa 1996, s. 20.

⁵⁹ Stwierdzono przykładowo, że największe oddziaływanie kompleksu zieleni parkowej na obniżenie temperatury powietrza w stosunku do zabetonowanego placu zachodzi w strefie parku znajdującej się w odległości 180–220 m od jego skraju [Makowiec 1981b].

⁶⁰ Obszary trawiaste o powierzchni do 1000 m² nie wpływają w sposób istotny na temperaturę powietrza [Okołowicz, Kossowska 1974], a ochładzające oddziaływanie trawnika zaczyna się praktycznie dopiero przy powierzchni 3000 m² [Kossowska-Cezak 1983].

trzech parków wytwarza się swoisty mikroklimat (por.: [Czerwieniec, Lewińska 1996], [Lewińska i in. 1990]). Wpływ drzew wiąże się również z redukcją stresu termicznego w okresach wysokich temperatur – znaczenie mogą tu mieć nawet pojedyncze nasadzenia, nie będące elementem kompleksu drzewostanów, ich oddziaływanie bowiem związane jest z osłoną przed promieniowaniem słonecznym w obrębie rzucanego przez drzewo cienia.

Oddziaływanie promieniowania słonecznego nie zależy jedynie od stosunków termicznych, lecz także od wpływu promieniowania ultrafioletowego na organizm człowieka. Struktura i charakter roślinności wpływa na to oddziaływanie nie tylko poprzez drzewostany stanowiące „parasol ochronny”, lecz również poprzez barwę otoczenia. Jak bowiem stwierdzono, reakcje człowieka na bodźce dostarczane przez części widma nadfioletowego różnią się w zależności od postrzegania jakości światła widzialnego⁶¹.

Struktura roślinności wpływa także na ruchy powietrza, w tym prędkość wiatru. Czynnikiem strukturalnym roślinności powodującym zmianę prędkości wiatru określony jest tzw. *współczynnikiem szorstkości*⁶² – im współczynnik ten jest większy, tym większy jest spadek prędkości wiatru [Molga 1980]. Największe hamowanie prędkości wiatru jest udziałem zwartych kompleksów drzew – we wnętrzu lasu prędkość ta ulega zredukowaniu do ok. 10–30% względem prędkości początkowej i zmienia się po opadnięciu liści; w gęstych drzewostanach liściastych redukcja prędkości wiatru zmniejsza się wówczas o ok. 50%⁶³. Wpływy wiatru na organizm człowieka, w sferze somatycznej i psychoemocjonalnej, bywają różne. Wiatry słabe lekko obniżają ciśnienie tętnicze krwi działając uspokajająco, wiatry silne, porywiste mogą natomiast powodować ostre stany napięcia, niepokoju i ogólną nadpobudliwość organizmu. Szczególnie niekorzystne jest oddziaływanie wahań ciśnienia atmosferycznego i skoku temperatur, pojawiających się przy przejściu frontów atmosferycznych. Wpływ ten jednak bywa różny, w zależności od wrażliwości meteorologicznej poszczególnych ludzi.

Oddziaływania zmiennej pogodowej wyrażającej się wilgotnością względną powietrza wiążą się przede wszystkim z opadami, które w znaczący sposób wpływają na aktualną ocenę parków i ogrodów, dokonywaną z punktu widzenia ich użyteczności dla określonego typu zachowań rekreacyjnych. Ogólnie można jednak powiedzieć, że tereny pokryte roślinnością zawierają stosunkowo dużo wilgoci, przy czym stosunki wilgotnościowe zależą od bujności niskiej pokrywy roślinnej, stopnia ocienienia i zacisz-

⁶¹ Przykładowo, duże dawki promieniowania UV w połączeniu z wysoką temperaturą działają negatywnie na organizm ludzki, jednak fizjologiczne skutki tego oddziaływania są mniejsze, gdy w postrzeganym otoczeniu występują barwy o krótszych falach – przede wszystkim zielone i niebieskie. W przypadku niskiej temperatury duże dawki promieniowania UV nie powodują uszkodzeń wewnętrznych, lecz działają niszcząco na skórę. Oddziaływania te stymulują barwy jasne (głównie biel i jasnoniebieska), a ograniczają je kolory ciemne [Glaser i in. 1976].

⁶² Średnia wartość roczna współczynnika szorstkości wynosi: dla łąk i pastwisk 0,02, dla pól uprawnych 0,035, dla sadów, zarośli i zagajników 0,4, a dla lasów 2,0 (tamże, s. 25).

⁶³ Tamże, s. 25.

ności terenu (najwilgotniejsze są miejsca zacienione, zaciszne, nad wysoką trawą) [Czerwień, Lewińska 1996], a także od odległości od skraju pasa roślinności⁶⁴.

Na pozytywną ocenę terenów pokrytych roślinnością wpływ ma również stopień ograniczenia przez tę roślinność uciążliwości związanych z procesem urbanizacji. Należy tu przede wszystkim wymienić tłumienie hałasów oraz zmniejszenie zanieczyszczeń gazowych i pyłowych. Zakres tych uciążliwości związany jest z jednej strony z lokalizacją obszarów roślinnych względem emiterów hałasu i zanieczyszczeń, z drugiej zaś ze strukturą roślinności.

Tłło akustyczne przyrody, do którego organizm ludzki jest w pełni przyzwyczajony obejmuje zakres głośności od 10 do 60 dB. Niekorzystny wpływ na organizm mogą wywołać wszelkie odchylenia od tej normy – zarówno długotrwała cisza (0–10 dB) wpływająca negatywnie na stan świadomości, jak i dłuższe przebywanie w hałasie (powyżej 70 dB), które może powodować upośledzenie słuchu, stany depresyjno-euforyczne i ogólne osłabienie organizmu [Krzymowska-Kostrowicka 1997]. Roślinność przyczynia się, przynajmniej w pewnym stopniu, do rozpraszania i pochłaniania fal akustycznych, przy czym wielkość tłumienia hałasu powiększa się wraz ze wzrostem łącznej powierzchni liści, gęstością ulistnienia, częstotliwością dźwięku oraz wielkością obszaru zajmowanego przez cały kompleks roślinny⁶⁵ [Czerwień, Lewińska 1996]. Istotna jest również grubość warstwy izolującej⁶⁶. Skuteczność tłumienia hałasu znacznie wzrasta w przypadku zwiększenia szerokości pasa ochronnego, a tym samym powiększenia ogólnej powierzchni listowia⁶⁷. Tłumienie i rozpraszanie hałasu jest najbardziej skuteczne w przypadku zwartych drzewostanów [Pałaszewski 1983], przy czym różni się ono w zależności od gatunków drzew, posiadających różne właściwości akustyczne [Orzeszek-Gajewska 1982].

Roślinność pełni również rolę filtracyjną wobec zanieczyszczeń powietrza (gazowych i pyłowych). Oczyszczanie powietrza z pyłów następuje na skutek przyczepiania się ziaren pyłu do powierzchni liści, gałęzi i pni. Pyły te następnie splukiwane są przez deszcze do podłoża. Zwarta, dobrze funkcjonująca roślinność może zmniejszyć trzykrotnie stężenie pyłów zawieszonych w powietrzu [Skorupski 1984]. Drzewa odgrywa-

⁶⁴ Przykładowo w odległości 100 m od skraju lasu stwierdzono podwyższenie w nim wilgotności względnej powietrza o ok. 30% [Bencat, Supuka 1988].

⁶⁵ Najmniejszą zdolnością absorpcji fal akustycznych odznaczają się powierzchnie trawiaste, co związane jest z ich małą gęstością i wysokością. Z obliczeń wynika, że skuteczność tłumienia fali akustycznej przez rzadki las z krzewami wzrasta w stosunku do powierzchni trawiastych o ok. 5 dB, a przez las z gęstym poszyciem o ponad 12 dB (tamże s. 58).

⁶⁶ Według S. Czarneckiego, typowy żywoplot niski o szerokości 180 cm i wysokości 160 cm tłumia hałas w stopniu niewielkim, rzędu 1–2 dB [Czarnecki, Stawińska 1984].

⁶⁷ Orientacyjnie można przyjąć, że wartość tłumienia hałasu w zależności od grubości pasa zieleni wynosi:

- dla powierzchni pokrytej trawą o wysokości 10–25 cm – 0,02 dB/m,
- dla parku z krzewami 0,07–0,17 dB/m),
- dla parku leśnego z gęstym poszyciem 0,14–0,38 dB/m (tamże, s. 43).

ją także ważną rolę jako biofiltr zanieczyszczeń gazowych i metali ciężkich, których występowanie związane jest z zanieczyszczeniem powietrza spalinami pojazdów mechanicznych. Skażenie metalami ciężkimi (kadm, ołów i cynk) następuje w odległości do 130–150 m od jezdni, przy czym pasy zwartego drzewostanu o szerokości 10–15 m mogą już skutecznie zatrzymać znaczną część tych zanieczyszczeń⁶⁸.

Wspomnieć jeszcze należy o oddziaływaniu na organizm człowieka wydzielanych przez rośliny fitoncydów (olejków eterycznych), które mają duże znaczenie bioterapeutyczne i psychoregulacyjne, a także bakteriobójcze i bakteriostatyczne. Przykładowo sosna, świerk, jodła, modrzew, jałowiec i brzoza dezynfekują górne drogi oddechowe, obniżają ciśnienie krwi, lekko uspokajają. Dąb, buk, lipa, klon, leszczyna, jarzębina i bez czarna działają na układ nerwowy pobudzająco, wzmagają aktywność i podnoszą ciśnienie krwi. Większość fitoncydów przyczynia się również do wzbogacenia powietrza w jony ujemne, które mają bardzo korzystny wpływ na psychikę człowieka⁶⁹.

Omówione uwarunkowania przyrodnicze dotyczyły pozytywnego wpływu roślinności na organizm i psychikę człowieka. Roślinność jednak może być także przyczyną pewnych uciążliwości związanych z oddziaływaniami alergicznymi niektórych gatunków roślin. Oddziaływania te przeważnie ujawniają się sezonowo, głównie w porze kwitnienia. W okresie tym wywołują one u niektórych ludzi uczulenie (alergie) o różnym stopniu nasilenia. Uciążliwości takie mogą wpłynąć na negatywną ocenę parków i ogrodów zawierających rośliny o działaniu alergicznym.

W powyższych rozważaniach omówiono czynniki wpływające na percepcję parków i ogrodów w odniesieniu do form i elementów przestrzennych stworzonych przez naturę i człowieka (określonych jako podsystem urbanistyczny). Jednak przestrzeń jest produktem materialnym, pozostającym w związku z innymi elementami materialnymi, a także z ludźmi, którzy wchodzą między sobą w określone stosunki społeczne, nadając przestrzeni (podobnie jak i innym elementom zespołu) formę, funkcję i znaczenie społeczne⁷⁰. Dlatego nie można omawiać procesu percepcji i wartościowania parków i ogrodów bez uwzględnienia drugiego podsystemu – podsystemu społecznego – który tworzą użytkownicy tych terenów. Proces oceny parków i ogrodów publicznych w zakresie podsystemu społecznego różni się znacząco od oceny tworzących te tereny form i elementów przestrzennych (podsystemu urbanistycznego), choć należy podkreślić, że oceny te nie są rozdzielne, tak samo jak i oba wymienione podsystemy.

W ocenie podsystemu społecznego ważny jest fakt, że **oceniający** (podmiot oceny) **jest równocześnie elementem, członkiem tego podsystemu**. Nie jest więc tylko ob-

⁶⁸ Według badań z terenu Warszawy opisanych przez W. Skorupskiego [Skorupski 1984] w przypadku dużego, prawidłowo ukształtowanego parku (Park Praski) wpływ ulicy przylegającej do tego kompleksu zieleni na wielkość zanieczyszczeń zmniejsza się już w odległości kilkunastu metrów, a w odległości ok. 100 m całkowicie zanika.

⁶⁹ Zagadnienia te omawia szczegółowo E. Bartman [Bartman 1974].

⁷⁰ M. Castells, *La Question urbaine*, Paris 1973, s. 152.

serwatorem, „widzem”, lecz również uczestnikiem, „aktorem”, a tym samym staje się także przedmiotem oceny⁷¹. Relacje pomiędzy danym użytkownikiem parków i ogrodów a pozostałymi osobami przebywającymi w tym samym czasie na danej przestrzeni mają więc charakter obustronny. Inaczej mówiąc, cechą charakterystyczną postrzegania ludzi jest potencjalna wzajemność. Podstawą oceny podsystemu społecznego jest to, na ile, w danych sytuacjach przestrzennych, wspomniane relacje (rzeczywiste lub spodziewane) są przez danego użytkownika pożądane i zgodne z jego aktualnymi potrzebami społecznymi.

Drugą istotną cechą różniącą oba wymienione podsystemy jest **stopień i charakter ich zmienności**. Formy tworzące podsystem urbanistyczny cechują się dużą trwałością. Dotyczy to zwłaszcza układu przestrzennego, form topograficznych, architektoniczno-rzeźbiarskich oraz urządzeń sportowo-rekreacyjnych. Zmiany tego podsystemu związane są przede wszystkim z szatą roślinną, przy czym mają one charakter bardzo powolny (wynikający ze wzrostu roślin) bądź periodyczny (określony porami roku). Są to więc zmiany w dużym stopniu **przewidywalne**. Inaczej natomiast funkcjonuje podsystem społeczny, który, z natury swojej, cechuje się dużą zmiennością. Niektóre cechy tego podsystemu są przewidywalne (można np. stwierdzić, które fragmenty parków i ogrodów są najczęściej odwiedzane, czy określić rodzaj użytkowników danej przestrzeni), inne są głównie dziełem przypadku. Dlatego ocena podsystemu społecznego odnosi się przede wszystkim do aktualnie zaistniałych sytuacji i jest podstawą **decyzji bieżących**, zmierzających do wyboru danej przestrzeni w obrębie parków i ogrodów publicznych jako miejsca zachowań rekreacyjnych. Na **decyzje trwałe**⁷² wpływ ma przede wszystkim ocena podsystemu urbanistycznego, a także tych elementów podsystemu społecznego, które w wyniku doświadczenia i obserwacji nabierają w świadomości osoby oceniającej cech stałych (osoba ta spodziewa się spotkać w danej przestrzeni z określoną liczbą i rodzajem użytkowników oraz z określonym rodzajem zachowań przestrzennych).

Kolejnym, bardzo ważnym zjawiskiem związanym z oceną podsystemu społecznego jest możliwość **wpływu osoby oceniającej na zmianę funkcjonowania tego podsystemu w obrębie określonej przestrzeni**, czyli, innymi słowy, wpływu na sytuacje przestrzenne. Wpływ ten może mieć wieloraki charakter, przy czym najistotniejsze z punktu widzenia niniejszej pracy są formy oddziaływania na sytuacje przestrzenne

⁷¹ Dla opisania znaczenia, jakie dla człowieka ma jego rola jako podmiotu oceny, wprowadzone zostało przez Ch. Cooley'a pojęcie „jaźni odzwierciedlonej” (*lookong-glass self*). Jaźń odzwierciedlona jest obrazem siebie, jakim posługuje się jednostka, a który powstaje w drodze własnej interpretacji percepcji siebie przez innych. Interpretacja ta ma wpływ na rodzaj samopoczucia, jakie powstaje w świadomości jednostki – od dumy do upokorzenia (J. Turowski, op. cit., s. 42).

⁷² Podział decyzji przestrzennych na bieżące i trwałe przyjęto za A. Wallisem: *Przez decyzje trwałe rozumiem takie, które wiążą się z powtarzaniem określonych czynności na tych samych przestrzeniach (...)* Ustalenie stałych miejsc codziennych zakupów uznamy za przykład wyborów trwałych. Natomiast okazjonalna wizyta u zegarmistrza, wejście do księgarni, do tej lub tamtej kwaciarni i setki podobnych – są przykładami decyzji bieżących (A. Wallis, *Miasto i przestrzeń*, Warszawa 1977, s. 104).

związane z zachowaniami terytorialnymi człowieka⁷³. W literaturze możemy się spotkać z różną klasyfikacją terytoriów⁷⁴.

Altman ([Altman 1975], [Altman, Chemers 1980]) rozróżnił trzy ich typy⁷⁵:

- podstawowe – kontrolowane przez jednostkę najsilniej (np. własny dom),
- drugorzędne – w pewnym stopniu publiczne, ale okupowane czasowo na zasadzie przyzwyczajenia lub zasiedzenia (np. klasa szkolna),
- publiczne – (np. plaża).

W innej klasyfikacji [Krzymowska-Kostrowicka 1997] dzieli się terytoria na cztery grupy:

- terytorium mieszkalne, które jest przestrzenią najsilniej bronioną,
- obszar oznakowany, jaki stanowi terytorium o czytelnie wyznaczonych granicach (np. w postaci ogrodzenia), bronione zwykle na podstawie prawa własności,
- tzw. *rewiry przenośne*, czyli mikroterytoria, bronione najczęściej na podstawie „przywileju” wcześniej przybyłego (np. miejsce na plaży),
- obszary wspólne, stanowiące część przestrzeni publicznej, częstokroć również bronione przed intruzami.

W przypadku parków i ogrodów publicznych zachowania terytorialne użytkowników dotyczą jedynie dwóch ostatnich grup terytoriów. Wiązą się one nie tylko z obroną terytorium, do którego dany osobnik czy grupa społeczna rości sobie prawo, lecz także z zachowaniami dążącymi do zajęcia lub wręcz zdobycia (przez wyparcie innych osób z danej przestrzeni) nowego terytorium, uznanego za atrakcyjne z punktu widzenia potrzeb osobniczych czy grupowych.

Ważnym pojęciem, związanym również ze zjawiskiem terytorialności, jest pojęcie *przestrzeni osobistej*⁷⁶, której cechą są tzw. dystanse. Dystansem, według definicji

⁷³ Zgodnie z definicją sformułowaną przez E. Halla *terytorium, w każdym sensie tego słowa, stanowi ekstensję organizmu oznaczaną za pomocą znaków wizualnych, wokalnych lub zapachowych. Człowiek stworzył materialne ekstensje terytorialności, a także niewidzialne oznaczenia terytoriów*, E. Hall, *Ukryty wymiar*, Warszawa 1977, s. 151–152.

⁷⁴ Pojęcie terytorium spopularyzowane przez Ardeya (1966) najczęściej rozumiane było jako przestrzeń umożliwiająca obronę [Stokols 1977], [Russel, Ward 1982]), choć pojawiają się też inne podejścia i definicje, gdzie terytorium rozważane jest w wymiarze społeczno-kulturowym [Tuan 1977] lub przedstawiane jako zakres behawioralny w analogii do przestrzeni domowej [Barker 1968], [Bechtel 1997].

⁷⁵ Podział ten potwierdzają również inne badania (por.: [Taylor, Stough 1978], [Taylor 1988]).

⁷⁶ Termin „przestrzeń osobista” zastosował po raz pierwszy Katz (1937). Bell, Greene, Fisher i Baum określają ją jako otaczającą nas, niewidoczną granicę, której inni nie mogą przekroczyć, regulującą nasze interakcje z innymi ludźmi (P.A. Bell, Th.C. Greene, J.D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk 2004, s. 317). Altman (1975) z kolei definiuje przestrzeń osobistą jako mechanizm kontroli odległości, którego zadaniem jest utrzymanie na pożądanym poziomie osobistej i grupowej prywatności. Pojęcie to stosowano nie tylko w psychologii, lecz również w biologii [Hediger 1950], antropologii [Hall 1968] i architekturze [Sommer 1958]. W toku późniejszych badań nad zagadnieniem przestrzeni osobistej powstało wiele teorii i koncepcji (por.: [Hall 1963, 1976], [Argyle, Dean 1994], [Edwards 1972], [Haase, Pepper 1972], [Evans, Howard 1973], [Knowles, Johnson 1974], [Altman 1975], [Wellens, Goldberg 1978], [Love, Aiello 1980], [Hayduk 1983, 1985, 1994], [Aiello 1987], [Berscheid, Reis 1988], [Bell i in. 1988], [Holmes 1992], [Scott 1993], [Gibson, Harris, Werner 1993], [Wann, Weaver 1993], [Eaton i in. 1998], [Deaux, LaFrance 1998], [DePaulo, Friedman 1998], [Crawford, Unger 2000] i in.

Van der Berghena, nazywamy *część terytorium, które nosi się ze sobą*⁷⁷. E. Hall natomiast określa to zjawisko następująco: *Poza terytorium utożsamianym z konkretnym kawałkiem terenu, każde zwierze otacza się czymś w rodzaju serii baniek powietrznych czy balonów o nieregularnym kształcie, które zapewniają utrzymanie należytej odległości pomiędzy poszczególnymi osobnikami*⁷⁸. Odnośnie do związków międzyludzkich⁷⁹ najczęściej przyjmowany jest podział dystansów zastosowany przez H. Hedigera [Hediger 1961], na dwa rodzaje: dystans osobniczy i dystans społeczny⁸⁰. Dystans osobniczy oznacza tu zwykłą odległość, która utrzymywana jest pomiędzy osobnikami należącymi do danej grupy społecznej. Uzależniony jest on od struktury społecznej grup i pozycji, jaką zajmuje w niej dany osobnik. Dystans społeczny związany jest natomiast z odległością, po przekroczeniu której osobnik zaczyna odczuwać obawę utraty kontaktu z grupą⁸¹. Dystans jest więc jednym ze zjawisk służących regulacji poziomu intymności kontaktów między partnerami. Wybór określonego dystansu wiąże się z ustaleniem przez osobnika najbardziej pożądanego charakteru relacji z partnerem⁸².

⁷⁷ Cyt. za: A. Krzymowska-Kostrowicka, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa 1997, s. 106.

⁷⁸ E. Hall, op. cit., s. 38.

⁷⁹ Pewne rodzaje dystansów wymienione w literaturze, jak np. dystans ucieczki i dystans krytyczny, występują wówczas, gdy stykają się ze sobą osobniki różnych gatunków. Analogiczne dystanse mogą zaistnieć w przypadku osobników należących do różnych grup społecznych tego samego gatunku. Dotyczą one również ludzi (np. grupy należące do odmiennych, wrogich wobec siebie, subkultur młodzieżowych).

⁸⁰ Czasami wymienia się także dystans kulturalny, który decyduje o prawidłowym odczytaniu sensu i znaczenia zachowań przestrzennych.

⁸¹ W ramach tak ogólnie określonych pojęć wprowadzane były także podziały szczegółowe, z których najbardziej rozpowszechnionym i stosowanym do dziś jest zaproponowany przez E. Halla podział dystansów na cztery strefy: intymną, indywidualną, społeczną i publiczną [Hall 1977]. Zastosowana przez Halla klasyfikacja dystansów powstała w wyniku badań (wywiadów i obserwacji), przeprowadzonych w obrębie grupy dorosłych ludzi wywodzących się głównie z północnych wybrzeży Stanów Zjednoczonych i dla tej części społeczeństwa określono odległości graniczne poszczególnych dystansów. Wynosiły one odpowiednio: dystans intymny – do 45 cm, dystans indywidualny – od 45 do 120 cm, dystans społeczny – od 120 do 360 cm i dystans publiczny – powyżej 3,6 m. Odległości te różnią się znacznie w społeczeństwach należących do innych kręgów kulturowych, a ponadto zależą także od płci, wieku i pozycji społecznej zajmowanej przez poszczególnych partnerów. Przykładowo na Bliskim Wschodzie dystans osobisty kobiety w stosunku do mężczyzny wynosi średnio 150 cm, zaś dystans osobisty wodza w plemionach Nago (Sikkim) aż 400 cm. (A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 107).

⁸² Należy jednak zaznaczyć, że na poziom intymności wpływ mają, oprócz bliskości fizycznej, również inne komponenty, jak: kontakt wzrokowy, intymność tematu, liczba uśmiechów itp. [Argyle, Dean 1994]. Poziom równowagi w zakresie intymności jest wynikiem połączenia funkcji tych komponentów. Zgodnie z teorią przyjętą przez M. Argyle'a i J. Dean, jeśli jeden z komponentów intymności zostanie zmieniony, to jeden lub więcej pozostałych zmieniać się będzie w odwrotnym kierunku tak, aby podtrzymać równowagę (M. Argyle, J. Dean, *Kontakt wzrokowy, odległość i afirmacja* [w:] W. Domachowski, M. Argyle (red.), *Reguły życia społecznego. Oksfordzka psychologia społeczna*, Warszawa 1994, s. 25). Jeśli na przykład przestrzenna bliskość zwiększa się, to redukowany zostaje kontakt wzrokowy – spójnienia stają się krótsze.

Jak już wspomniano, przedmiotem oceny parków i ogrodów jest z jednej strony sama **przeźren**, z drugiej zaś **sytuacje przestrzenne** związane z zachodzącymi w obrębie tej przestrzeni zachowaniami społecznymi. Stosunek osoby oceniającej do sytuacji przestrzennej warunkują oczekiwania dotyczące rodzaju relacji pomiędzy nią a innymi użytkownikami przestrzeni. Ze względu na te relacje można umownie podzielić sytuacje przestrzenne na trzy grupy.

Pierwsza grupa obejmuje sytuacje, w których liczba kontaktów osoby zajmującej daną przestrzeń z innymi ludźmi jest minimalna. Sytuacje takie oceniane są wysoko przez osoby, które poszukują w obrębie parków i ogrodów publicznych odosobnienia, podyktowanego potrzebą intymności, izolacji.

Do drugiej grupy można zaliczyć sytuacje, kiedy dana osoba nie wchodzi w interakcje z innymi użytkownikami przestrzeni, lecz ma z nimi częściowy kontakt (wzrokowy, słuchowy itp.). Sytuacje takie należą (obok grupy trzeciej) do najczęściej spotykanych w obrębie parków i ogrodów publicznych. Podsystem społeczny staje się w takich wypadkach systemem funkcjonującym równolegle względem osoby użytkującej daną przestrzeń, a jego związek z tą osobą jest luźny i ma na ogół charakter przypadkowy. Sytuacje takie oceniane są pozytywnie przez ludzi, u których motywacje dotyczące korzystania z parków i ogrodów publicznych wiążą się, przynajmniej częściowo, z chęcią obserwacji ludzi i ich zachowań, bądź pragnieniem bycia widzianym czy obserwowanym. Ponadto „bierna” obecność innych ludzi wokoło wzmaga u wielu osób poczucie bezpieczeństwa fizycznego, wynikające z przeświadczenia, że w przypadku zagrożenia otoczenie zaoferuje swą pomoc.

Najbardziej złożona jest trzecia grupa sytuacji, związana z kontaktami o charakterze interakcji⁸³ pomiędzy daną osobą a innymi użytkownikami przestrzeni. Rodzaj podej-

⁸³ Interakcje są rodzajem relacji społecznych zachodzących jedynie w obrębie grup społecznych; prowadzą one do wytworzenia więzi będącej podstawą istnienia grup [Wódz 1989]. Istnieje wiele definicji grupy społecznej, przy czym najprościej można ją określić jako *zbiór jednostek pozostających ze sobą we wzajemnie zależnych stosunkach* (S. Mika, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1987, s. 328, cyt. za: A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 95), lub szerzej, jako *zbiór ludzi, którzy w dążeniu do wspólnych wartości związani są więzią społeczną i wytworzyli wewnętrzną organizację* (J. Turowski, op. cit., s. 78). Zróżnicowany charakter grup społecznych był powodem utworzenia szeregu bardziej szczegółowych terminologii i klasyfikacji (por.: [Tönnies 1987], [Cooley 1909], [Turowski 1993], [Jałowicki 1972], [Szmatka 1980], [Stanisławiak 1996]). Niezależnie jednak od przyjętych klasyfikacji, teoretycy zajmujący się zagadnieniami społecznymi są zgodni co do faktu, że interakcje, jako zjawisko, powstają w obrębie grup społecznych. Istnieją natomiast znaczne rozbieżności w teoriach wyjaśniających charakter i funkcjonowanie interakcji. Przykładem dwóch, krańcowo różnych koncepcji są teorie funkcjonalno-strukturalne, których przedstawicielem był m.in. T. Parsons [Parsons 1937] i teorie interakcjonizmu symbolicznego, reprezentowane m.in. przez H. Blumera, M. Kuhna oraz R. Parka i E. Burgessa [Turowski 1993]. O ile więc pierwsza z wymienionych teorii kładzie nacisk przede wszystkim na oddziaływanie **struktury społecznej** na interakcje międzyludzkie, o tyle druga teoria podkreśla udział **jednostki** w twórczym kształtowaniu charakteru interakcji, w jakich jednostka ta uczestniczy. Nie rozstrzygając wagi racji zawartych w obu teoriach, możemy stwierdzić, że człowiek jest z jednej strony elementem pewnej struktury społecznej (członkiem grupy i zbiorowości społecznej, w której pełni określoną rolę), z drugiej zaś jednostką indywidualną i oba te fakty należy brać pod uwagę przy analizach zjawisk interakcji międzyludzkich.

mowanych w obrębie parków i ogrodów publicznych interakcji zależy w dużej mierze od osobowości użytkownika przestrzeni⁸⁴. Wpływ osobowości człowieka na interakcje⁸⁵, w których uczestniczy jest wielostronny i wyraża się między innymi w preferencjach dotyczących częstotliwości kontaktów, stosunku do wielkości tzw. grupy kontaktów, czyli ilości osób, z którymi człowiek chce nawiązać interakcje⁸⁶, preferencjach odnośnie do rodzaju partnerów interakcji, sposobu i łatwości nawiązywania kontaktów, objawiania uczuć itp.

Mówiąc o procesie oceny parków i ogrodów, należy zwrócić uwagę na fakt, że ocena taka prowadzi do określonych zachowań, nie tylko związanych z wyborem miejsca rekreacji. Ocena bowiem jest wynikiem postaw ludzi, które z reguły zawierają, oprócz komponentów: poznawczego (wynikającego z percepcji) i emocjonalno-oceniającego (tzw. afektywnego), również komponent behawioralny [Turowski 1993]. Zgodnie z definicją S. Nowaka *Postawą pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszącym tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i właściwościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycjach do zachowania się wobec tego przedmiotu*⁸⁷.

4. Dostępność parku i ogrodu

Zachowania przestrzenne mieszkańców miast związane z rekreacją realizowaną w obrębie parków i ogrodów publicznych są wynikiem dokonywanych wyborów przestrzennych będących odbiciem ludzkich motywacji. Jednakże wybory te dokonywane są w ramach ograniczeń tworzących strukturę zewnętrzną i wewnętrzną dostępności.

⁸⁴ Osobowość jest tym, co określa jednostkę jako indywidualny byt w systemie społecznym. Można ją określić najprościej jako kombinację wszystkich względnie trwałych wymiarów różnic indywidualnych, za pomocą których można mierzyć jednostkę (D. Byrne, cyt. za: J. Reykowski, *Osobowość* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Emocje – Motywacja – Osobowość*, Warszawa 1997, s. 115). Człowiek rodzi się z pewnym bagażem cech i predyspozycji uwarunkowanych genetycznie, których rozwój uzależniony jest od oddziaływań środowiskowych i zmiennych sytuacyjnych pojawiających się w całym okresie jego życia. Struktura osobowości jest więc, mimo stałego podłoża genetycznego, zmienna i stanowi *dynamiczną organizację w jednostce tych systemów psychofizycznych, które determinują jego specyficzną formę przystawania do otoczenia* (W. Allport, cyt. za: J. Reykowski, *Osobowość...*, op. cit., s. 118).

⁸⁵ Wpływem osobowości na interakcje zajmowali się m.in. Duke i Nowicki (1972), Karabenick i Meisels (1972), Patterson (1977), Cook (1970), Gifford i Sacilotto (1993), Frankel i Borret (1971), Mehrabian i Diamond (1971a), Kline, Bell i Babcock (1984) i in.

⁸⁶ W tym wypadku skrajne postawy stanowią socjofobia i socjofilia. Pierwszą charakteryzuje ograniczanie kontaktów międzyludzkich do minimum akceptowanego, po przekroczeniu którego następuje diametralna zmiana zachowań ludzkich, druga zaś, będąca przeciwieństwem pierwszej, wyraża się dążeniem do utrzymywania dużej liczby kontaktów, bez których jednostka nie jest w stanie sprawnie funkcjonować (A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 120).

⁸⁷ S. Nowak, cyt. za: J. Turowski, op. cit., s. 50.

Niektóre elementy tej struktury wynikają z cech obiektywnych, jak lokalizacja parków i ogrodów w systemie urbanistycznym miasta, ich wewnętrzna struktura przestrzenna, sieć komunikacji zewnętrznej (drogi prowadzące do parku) i wewnętrznej (komunikacja w obrębie parku) itp., inne mają charakter indywidualny i określone są trybem życia, sytuacją rodzinną i zawodową, zamożnością, stanem zdrowia, wiekiem itp. każdego z mieszkańców. Dostępność, jak pisze J. Anderson, jest kluczowym czynnikiem determinującym rozmiary wpływu środowiska przestrzennego na zachowanie ludzi⁸⁸. Dostępność wpływa z jednej strony na możliwości osiągnięcia danego celu w przestrzeni, z drugiej zaś na związane z tym koszty. Problem ten w szczególności podkreślany jest przez ekologów społecznych, zajmujących się zagadnieniami lokalizacyjnymi (por. [Jałowiecki 1972], [Pióro 1972])⁸⁹.

Podstawowym wyznacznikiem przestrzennym zewnętrznej dostępności obiektu, na który najczęściej zwraca się uwagę, jest odległość. B.J. Garner [Garner 1967], określając zasady, na których opierają się modele lokalizacji, stwierdza m.in., że przestrzenne rozmieszczenie ludzkiej aktywności jest odzwierciedleniem konieczności przystosowania się do czynnika dystansu, a decyzje lokalizacyjne podejmowane są tak, aby minimalizowały opór odległości. Odległość jednak w aspekcie społecznym odbierana i określana jest inaczej niż w rozumieniu fizyki. Na problem ten zwracał uwagę między innymi S. Ossowski [Ossowski 1967], podkreślając psychologiczny aspekt odległości widoczny w tym, że przestrzeń mierzona jest przez jednostki społeczne czasem, podczas gdy w obszarze fizyki jest odwrotnie – czas mierzony jest przestrzenią. Można więc powiedzieć, że **czas** jest podstawowym czynnikiem stwarzającym **możliwość** wyboru parków i ogrodów jako miejsca rekreacji. Z czasem związane są częściowo także **koszty** wpływające negatywnie na motywację wyboru. Koszty rozumiane są tu szeroko, nie tylko w aspekcie ekonomicznym, chociaż obecnie podejmowane są próby „wyceny rynkowej” czasu wolnego. W niektórych przypadkach wycena ta jest dość oczywista, w innych natomiast bardzo wątpliwa lub wręcz niemożliwa. Wycena może być podstawą określenia kosztów zachowań rekreacyjnych związanych z czasem w wypadkach, gdy np. czas wolny uzyskany został dzięki zakupowi usługi czasooszczędnej⁹⁰ (np. opłata

⁸⁸ J. Anderson, *Space – time budgets and activity studies in urban geography and planning*, „Environment and Planning” 1971, nr 3, cyt. za Z. Pióro, *Procesy rozwojowe aglomeracji warszawskiej*, Warszawa 1977, s. 23.

⁸⁹ Przykładem jest tu hipoteza minimalnych kosztów J. Quinna [Quinn 1950] zakładająca, że jednostki ekologiczne dążą do takiego rozmieszczenia w przestrzeni, aby koszt ogólny zaspokojenia potrzeb był zredukowany do minimum. Istotne jest przy tym, że Quinn rozumiał pojęcie kosztów nie tylko w aspekcie ekonomicznym, lecz szerszym, uwzględniającym np. czas, wysiłek fizyczny, prestiż itp.

⁹⁰ Istnienie i rozwój rynku tzw. towarów i usług czasooszczędnych jest jednym z czynników, poza wymiarem czasu pracy, wpływającym na zwiększenie rezerw czasu wolnego [Cieloch i in., 1992]. Do towarów takich należy przede wszystkim zmechanizowany i zautomatyzowany sprzęt domowy, który pozwala w dużym stopniu zredukować czas przygotowania posiłków, porządkowania mieszkania itp. Podobną rolę mogą pełnić niektóre usługi, zastępujące wykonywane w domu czynności (bary, restauracje, pralnie i inne punkty usługowe działające na rzecz gospodarstwa domowego, opiekunki do dzieci itp.), a także wyrób i sprzedaż gotowych produktów i półproduktów spożywczych.

za dyżur opiekunki dla dziecka), czy też wiąże się z rezygnacją z dodatkowej pracy mogącej przynieść w danym czasie określony zysk ekonomiczny. Na ogół jednak koszty wynikające z czasu są niewymierne i mają charakter bardzo subiektywny, zależny od danej osoby i sytuacji, w jakiej się ona znajduje. Subiektywnie odczuwanym kosztem może być np. rezygnacja z innych atrakcyjnych zajęć (wyeliminowanie dążeń konkurencyjnych).

W przedstawionych wyżej wypadkach pojęcie kosztów dotyczy całego czasu koniecznego na realizację zachowań (czynności) w obrębie parków i ogrodów. Psychologiczne odczucie straty najsilniej wiąże się jednak z kosztami dotarcia do tych terenów (pokonania określonej przestrzeni). Również w tym wypadku koszty te mają charakter subiektywny i nie są prostym wynikiem dystansu przestrzennego, mierzonego w jednostkach długości lub w jednostkach czasu. Droga tej samej długości może być różnie odbierana. Istotne są tutaj odczucia towarzyszące pokonywaniu tej drogi. Im są one bardziej pozytywne, tym droga wydaje się mniej uciążliwa, a koszty związane z jej pokonaniem – mniejsze. Za idealną można uznać sytuację, kiedy droga staje się sama w sobie celem, tzn. pozwala na zaspokojenie określonych potrzeb i wynikające z niego odczucie satysfakcji. Przykładowo, droga do parku prowadząca przez inne obszary należące do systemu przyrodniczego miasta jest okazją do sprawiającego przyjemność spaceru.

Koszty przebycia określonej drogi związane są również z wysiłkiem, a w konsekwencji uczuciem zmęczenia, na który mają wpływ uwarunkowania fizjologiczne jednostki (stan zdrowia, wiek). W skrajnych przypadkach (np. w przypadku osób niepełnosprawnych) droga ukształtowana w określony sposób może okazać się niedostępna, a tym samym cel – nieosiągalny.

Odmiernym zagadnieniem związanym z ograniczeniami i kosztami wyboru parków i ogrodów publicznych jako miejsca rekreacji są uwarunkowania społeczne⁹¹. Środowi-

⁹¹ Problem ten zresztą ma szerszy wymiar i dotyczy nie tylko form rekreacji, lecz również innych zachowań. Czas wolny bowiem w dużej mierze zdominowany jest przez konsumpcję, która tylko w części jest aktem wolnego wyboru. Drugim decydującym są producenci towarów i usług, którzy za pośrednictwem reklamy sztucznie rozbudzają w potencjalnych klientach potrzeby i za pomocą swoich towarów wymuszają sposoby ich zaspokojenia. Nie oznacza to jednak, że czas wolny musi być zawsze podporządkowany wyłącznie postawom konsumpcyjnym – zależy to od przyjętego modelu czasu wolnego. Rogoziński wyróżnia dwa takie modele [Cieloch i in. 1992]. Pierwszym jest model instrumentalny, w którym czas wolny traktowany jest jako okres, który można wypełnić czynnościami korygującymi i regulującymi bilans wewnętrznych napięć i emocji. Czynności te mają więc charakter terapeutyczny, kompensacyjny. W modelu tym czas wolny jest narzędziem służącym osiągnięciu celów, które można określić jako zewnętrzne w stosunku do jednostki. Przeciwnym modelem jest model autonomiczny (humanistyczny), w którym czas wolny traktowany jest jako cel sam w sobie. Model ten jest przyjmowany przez tych, którzy widzą w czasie wolnym szansę uratowania godności człowieka i zmanifestowania w nim jego osobowości w najpełniejszym wymiarze. Czas wolny jest w tym ujęciu warunkiem wzrostu wewnętrznego bogactwa człowieka. Gdyby ten model przeważał, wówczas miarą bogactwa (także społecznego) stałyby się nie dobra materialne, których uzyskanie zależy od czasu pracy, lecz właśnie czas wolny (G. Cieloch, J. Kuczyński, K. Rogoziński, *Czas wolny – czasem konsumpcji?*, Warszawa 1992, s. 30).

sko, w jakim obraca się człowiek kształtuje modele wartości i zachowań, których realizacja warunkuje prestiż społeczny. Przykładowo moda na ćwiczenia w siłowni czy też posiadanie domku letniskowego, w którym spędza się weekendy i urlopy sprawia, że osoba rezygnująca z tych zachowań na rzecz np. spacerów po parku narażona jest na koszty związane z obniżeniem własnego prestiżu w oczach jednostek stanowiących dla tej osoby grupę odniesienia.

Rozdział II

Oddziaływanie środowiska parków i ogrodów publicznych na reakcje i zachowania użytkowników

W poprzednim rozdziale starano się odpowiedzieć na pytanie, jakiego typu mechanizmy związane z konstrukcją psychofizyczną człowieka i uwarunkowaniami kształtującymi osobowość i sposób życia jednostki określają proces wyboru parków i ogrodów publicznych jako miejsca zachowań rekreacyjnych. Zasadniczą kanwą tych rozważań był opis procesów motywacyjnych zachodzących w świadomości jednostki oraz czynników wewnętrznych (osobowościowych) i zewnętrznych mających wpływ na siłę i znak motywacji. Jak wspomniano, źródłem motywacji są potrzeby człowieka rodzące tzw. *napięcie motywacyjne*, określone przez J. Reykowskiego [Reykowski 1992a] jako stan wewnętrzny charakteryzujący się poczuciem niespełnienia. Napięcie motywacyjne jest więc równoznaczne ze stanem zakłócenia równowagi psychofizycznej organizmu. Naturalną reakcją człowieka w takiej sytuacji jest dążenie do redukcji napięcia motywacyjnego. W przypadku potrzeb człowieka, które mogą być realizowane w środowisku parków i ogrodów publicznych wybór tych terenów jako miejsca określonych zachowań zależy między innymi od czynnika, zwanego przez Reykowskiego *antycypacyjną wartością gratyfikacyjną*, określającego, w jakim stopniu dany cel ma zdolność redukcji napięcia motywacyjnego. Mówiąc prościej, mieszkaniec miasta będzie korzystać z parków i ogrodów publicznych wówczas, gdy wykształci się w nim przekonanie bądź poczucie⁹², że w obrębie tych terenów będzie on mógł zaspokoić swoje określone potrzeby. W przypadku tak naświetlonego zagadnienia pojawia się jednak pytanie najważniejsze: **W jaki sposób można dostosować środowisko parków i ogrodów publicznych do potrzeb człowieka?** Celem niniejszego rozdziału jest wskazanie mechanizmów i zależności, które pomogłyby znaleźć odpowiedź na to pytanie.

Aby móc poddać analizie problem dostosowania środowiska parków i ogrodów publicznych do potrzeb człowieka, należy rozpocząć od rozważań dotyczących sposobów realizacji tych potrzeb, czyli zachowań ludzkich.

⁹² Pojęcie „poczucie” oznacza przekonanie zbyt słabe, aby można je było sformułować w postaci stwierdzenia, a dość silne, aby oddziaływać na percepcję i postępowanie ludzi (X. Gliszczyńska (red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 13).

1. Podłoże motywacyjne zachowań aktywnych i reaktywnych użytkowników parków i ogrodów publicznych

Rola zachowań ludzkich⁹³ w określaniu celów projektowych wszelkich form środowiska, w jakim żyje człowiek, w tym środowiska parków i ogrodów, nie budzi wątpliwości. Forma bowiem, która nie generuje zgodnych z jej funkcją zachowań nie może być uznana za osiągającą swój cel. Jak zauważa A. Bańka, podstawową przesłanką w zakresie obszaru „środowisko urbanistyczne – system zachowań” jest założenie, iż występują wyraźne zależności pomiędzy urbanistyką i architekturą a wzorami ludzkich zachowań⁹⁴. Nie wszystkie te zależności jednak są jednakowo oczywiste i możliwe do stwierdzenia w bezpośredniej, empirycznej obserwacji. Za takie można niewątpliwie uznać zależności pomiędzy wielkością przestrzeni i kształtem form a swobodą i komfortem poruszania się, będące między innymi podstawą wniosków z dziedziny ergonomii i odpowiednich zaleceń projektowych (por. m.in. [Neufert 1980]). Wiele zależności ma jednak charakter bardziej złożony, wieloaspektowy i, co ważniejsze, bardziej ukryty. W takim wypadku sama analiza zachowań typu behawioralnego nie wydaje się wystarczająca – bezpośrednia obserwacja bowiem daje jedynie obraz struktur powierzchniowych. Ich zrozumienie wymaga poznania głębszych struktur określających podłoże motywacyjne zachowań, ich uwarunkowania i znaczenie. Często stosowaną kategorią pojęciową do wyznaczania celów projektowych jest „potrzeba”. Jednak, jak słusznie zauważa Bańka [Bańka 1985], „potrzeba” nie jest pojęciem empirycznym, obserwowalnym – na ogół jest ona wnioskowana z korelatu, jakim jest

⁹³ Zagadnienia związane z zachowaniami ludzkimi są przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Ze względu na wagę problemu zaczęto jednak szukać nazwy, która mogłaby ogarnąć całą problematykę indywidualną, przyrodniczą i społeczną, w wyniku czego powstał amerykański termin *behavioral sciences* – nauki o zachowaniu [Bańka 1983], [Bańka 1985]. Punktem wyjścia dla systematyzacji twierdzeń i badań prowadzonych w obrębie różnych dziedzin nauk społecznych są teorie zachowania. Termin *teoria zachowania* pochodzi od J. Konorskiego [Konorski, Miller 1937]. U jego źródeł tkwi analiza dwóch podstawowych mechanizmów zachowań: uczenia się instrumentalnego i klasycznego warunkowania. W przypadku pierwszego z mechanizmów mamy do czynienia ze zmianami w sile tendencji do poszczególnych reakcji w zależności od następstw, jakie te reakcje przyniosły. Wynikiem analizy prawidłowości dotyczących uczenia się instrumentalnego było między innymi tzw. prawo efektu E.U. Thorndike’a (*Law of Effect*) dotyczące mechanizmu reakcji wywoływanych przez dany bodziec i towarzyszącym tym reakcjom nagród i kar (A. Bańka, *Psychologiczna struktura projektowa środowiska – Studium przestrzeni architektonicznej*, Poznań 1985, s. 41). Występowanie u ludzi takiego mechanizmu pozwala na zastępowanie określonych sposobów zachowania innymi, lepiej służącymi zaspokajaniu potrzeb. Drugi z mechanizmów, klasyczne warunkowanie, łączy się z nazwiskiem I. Pawłowa. Badacz ten stwierdził, że jeśli określony bodziec, początkowo obojętny, poprzedza wielokrotnie inny bodziec wywołujący określoną reakcję, to ów obojętny bodziec stopniowo nabiera właściwości wywoływania reakcji [Bańka 1985]. Analiza powyższych mechanizmów zachowań doprowadziła do powstania licznych teorii, między innymi C.L. Hulla [Hull 1943], E.R. Guthriego [Guthrie 1935], E.C. Tolmana [Tolman 1932] czy B.F. Skinnera [Skinner 1953].

⁹⁴ A. Bańka, *Psychologiczna struktura projektowa środowiska – Studium przestrzeni architektonicznej*, Poznań 1985, s. 89.

„zachowanie się” – kategoria obserwacyjna, empirycznie i operacyjnie definiowalna. Nie zawsze jednak proste, czy w ogóle możliwe, jest określenie motywacji działań ludzkich za pomocą obserwacji zachowania się badanych jednostek. Wynika to m.in. z faktu, że podobne w swej sferze zewnętrznej (obserwowalnej) zachowania mogą być wynikiem różnych motywacji. Przykładowo, spacerujący po parku człowiek może powodować się chęcią poznania przyrody lub wytworów kultury ludzkiej, chęcią doznań estetycznych czy też pragnieniem regeneracji sił fizycznych. Za jeden ze sposobów diagnozy procesów motywacyjnych można uznać pytanie badanej osoby o jej intencje, cele, dążenia, a także stan emocjonalny. Przy stosowaniu takiej metody badawczej, na co zwraca uwagę Reykowski [Reykowski 1992a], pojawiają się jednak istotne trudności. Wiążą się one po pierwsze z faktem, że człowiek na ogół tylko częściowo zdaje sobie sprawę z motywów swojego postępowania, po drugie zaś – jego zeznania na temat własnych motywów modyfikowane są przez inne czynniki, z których podstawowym wydaje się potrzeba akceptacji (lub aprobaty) społecznej⁹⁵. Wpływ tego drugiego zjawiska na treść wypowiedzi był przedmiotem licznych badań⁹⁶. W ich wyniku stwierdzono, że u wielu osób zeznania na temat ich motywów i emocji w dużym stopniu determinowane są pragnieniem uzyskania u badającego dobrej opinii o sobie, dlatego w takich metodach konieczne jest uwzględnienie możliwych błędów wynikających z wymienionych wyżej czynników⁹⁷.

⁹⁵ J. Reykowski, *Motywacja* [w:] T. Tomaszewski, *Psychologia ogólna – Procesy emocjonalne, Motywacja, Osobowość*, Warszawa 1992, s. 107.

⁹⁶ Por. m.in. [Edwards 1957], [Crowne, Marlowe 1964].

⁹⁷ Niezależnie od przyjętych metod badawczych określenie i zrozumienie motywów ludzkich nie jest możliwe bez uwzględnienia podłoża, jakie ukształtowało te motywy. Jednym z podstawowych czynników mających wpływ na zachowania ludzi jest osobowość jednostki. Osobowość tę A.M. Rose określa jako strukturę czynników *biogennych, psychogennych i socjogennych*, wpływających na zachowania jednostki (A. M. Rose, *Sociology. The Study of Human relations*, New York 1957, s. 86 i n.). Wymienione w tej definicji czynniki różnią się źródłem pochodzenia. Czynniki *biogenne* wywodzą się z właściwości bioanatomicznych organizmu i określane są najczęściej jako odruchy, popędy, potrzeby biologiczne, fizjologiczne właściwości jednostki itp. Elementy *psychogenne* obejmują uczucia, wzruszenia, afekty. Najbardziej złożone i zróżnicowane są elementy *socjogenne*, pochodzące z wpływów społeczeństwa i kultury, kształtujące się pod wpływem życia jednostki w określonych grupach społecznych. Elementy te obejmują wartości, normy i wzory zachowań (J. Turowski, op. cit., s. 38). W ujęciu empirycznym wartościami określa się to wszystko, co jest potencjalnym przedmiotem ludzkich działań (tamże, s. 38). Należy podkreślić, że wszystkie wymienione czynniki osobowości (*biogenne, psychogenne i socjogenne*) nie funkcjonują jako elementy niezależne. Występuje zjawisko ich wzajemnego przenikania i współkształtowania. Jak pisze J. Turowski, każde ludzkie działanie czy zachowanie bazuje na tych trojakiemu rodzajowi uwarunkowaniach. Nawet zachowania biofizjologiczne są w pewnym sensie kontrolowane przez jednostkę lub społecznie regulowane. Niemożliwe jest, aby jednostka mogła przez dłuższy czas egzystować bez wzajemnej ingerencji tych trzech czynników czy też ich wzajemnego dostosowania (J. Turowski, op. cit., s. 38).

Złożoność mechanizmów oddziałujących na zachowania jednostek podkreśla wielu teoretyków osobowości. Zachowania te należy traktować jako rezultat wpływów pochodzących od wszystkich trzech wymienionych uwarunkowań. W świetle tych analiz pojęcie osobowości oznaczałoby strukturę czynników – elementów wpływających na zachowania jednostki (tamże, s. 38–39).

Podstawowym narzędziem badawczym prowadzącym do określenia przewidywanych zachowań ludzkich i ich podłoża motywacyjnego jest obserwacja realnych zachowań występujących w danym typie środowiska i określenie ich motywacji. Aby jednak można było na podstawie tych obserwacji i wniosków sformułować prawa i teorie, konieczne jest zachowanie tzw. dyrektywy historyzmu. Przez pojęcie to należy rozumieć konieczność uwzględnienia ograniczeń czasoprzestrzennych przy formułowaniu twierdzeń orzekających o prawidłowościach rządzących zachowaniami ludzi [Szczępański 1964], [Such 1973]. Obserwacje naturalistyczne dotyczą bowiem zachowań danych osobników (lub ich grupy) w danej sytuacji uformowanej na tle określonych zależności czasowych i przestrzennych. Uwarunkowania przestrzenne dotyczą w tym wypadku przede wszystkim sytuacji urbanistycznej (kontekstu przestrzennego) środowiska, w jakim zachodzą badane zjawiska, a także oddziaływań kulturowo-społecznych (obszary kręgów kulturowych) kształtujących cele i wartości badanych jednostek.

Ograniczenia czasoprzestrzenne oznaczają ujmowanie zależności poszczególnych zachowań w postaci twierdzeń, głoszących, że dana zależność wystąpiła w określonym czasie i określonym miejscu⁹⁸. Zdaniem S. Ossowskiego konieczność uwzględnienia tych ograniczeń pojawia się przede wszystkim wówczas, gdy w analizę zależności zachowań włączają się uwarunkowania kulturowe redukujące ogólność wniosków indukcyjnych bądź dedukcyjnych [Ossowski 1961]. Jednak stopień ograniczeń czasoprzestrzennych może być różny – zależy on od charakteru i zasięgu formułowanych twierdzeń. Stopień ograniczeń czasoprzestrzennych jest tym wyższy, im wyższy jest stopień złożoności struktury analizowanych twierdzeń. Im bardziej ogólne jest twierdzenie (prawo), tym bardziej podstawowe mechanizmy opisuje i tym mniejsze są ograniczenia jego stosowalności.

Istotnym elementem wpływającym na różnice w sposobach i wzorach zachowań ludzkich, obok uwarunkowań czasowych i przestrzennych kształtujących środowisko człowieka, jest także indywidualność osobowa poszczególnych jednostek. Niektóre zachowania, jak reakcje fizjologiczne, są wspólne dla całego gatunku ludzkiego i określone są siłą i naturą bodźca. Inne wykazują wysoki stopień zindywidualizowania. Każdy człowiek dysponuje własnymi wzorami i sposobami zachowań i reakcji na bodźce środowiska, a także własnym zespołem wartości, potrzeb i celów działania stanowiących podłoże motywacyjne tych zachowań. Zróżnicowanie zachowań człowieka i ich motywacji wymaga więc odpowiedniego dostosowania zasad kształtowania środowiska, w którym zachowania te są realizowane. Różnorodność potrzeb implikuje konieczność utworzenia odpowiadającej ludziom różnorodności środowiskowej, dzięki której środowisko będzie w stanie zaspokoić potrzeby różnych jednostek, z uwzględnieniem ich natury indywidualnej, osobowej i społecznej. W praktyce projektowej konieczna jest jednak redukcja różnorodności zachowań ludzkich do takiej liczby konstruktów (typów), która byłaby wystarczająca dla trafnej konceptualizacji rozwiązań proje-

⁹⁸ A. Bańka, op. cit., s. 50.

ktowych, a równocześnie nie stanowiłaby zbytniego uproszczenia wizji człowieka w środowisku⁹⁹.

Na podstawie przeprowadzonych przez autorkę badań, obserwacji oraz analiz zachowań ludzi i ich motywacji w obrębie parków i ogrodów publicznych¹⁰⁰ w dużym mieście można wyszczególnić 12 typów motywacji i odpowiadających im zachowań. Podkreślić tu należy trzy podstawowe cechy utworzonej typologii. Po pierwsze, **zdefiniowane typy odpowiadają jedynie podstawowym motywacjom**, które można określić jako celowe, a więc takie, które determinują decyzję korzystania z parków i ogrodów publicznych i określają jego cel dla danej jednostki. Po drugie, w przyjętej typologii wyszczególniono motywacje, stwierdzone w wyniku badań w obrębie różnych parków. Nie oznacza to jednak, że w każdym z parków wszystkie opisane motywacje występują równocześnie. **Przyjęty system nie określa ponadto proporcji ilościowych poszczególnych zachowań i odpowiadających im motywów**. Fakt pojawienia się i zakres występowania poszczególnych typów zależy nie tylko od sposobu ukształtowania parku, lecz również od złożonych uwarunkowań społecznych i urbanistycznych (kontekstu przestrzennego, w jakim znajduje się park), które omówiono szerzej w rozdziale 3. Wreszcie, po trzecie, wyodrębnione typy motywacji rzadko występują pojedynczo, w formie „czystej”. **Na ogół zachowania jednostki, jak również jej decyzje dotyczące wyboru parku czy ogrodu publicznego jako miejsca rekreacji, są wynikiem złożenia różnych motywacji, nie zawsze do końca uświadomionych**. Motywacje te jednak mają dla danej jednostki różną wagę – jedne są dominujące, inne jedynie towarzyszące.

Należy podkreślić, że celem autorki nie było stworzenie sztywnej typologii, lecz ukazanie złożoności motywacji zachowań pojawiających się w obrębie parków i ogrodów publicznych. Podział na poszczególne typy ma charakter umowny, pomaga jednak uświadomić sobie różnorodność zarówno zachowań ludzkich, jak i ich motywacji.

Poniżej przedstawiono rodzaje wspomnianych motywacji w następującym podziale:

1. Motywy związane z zaspokajaniem potrzeb poznawczych (poznanie przyrody, kultury, życia społeczeństwa)

W zachowaniach wypływających z tak określonej motywacji dominującą rolę odgrywają procesy poznawcze. Ich aktywnym przejawem jest obserwacja i rejestracja o charakterze analitycznym (z nastawieniem na odbiór informacji, ich analizę i interpretację). Oprócz obserwacji wizualnej występują także (choć w mniejszym stopniu) działania poznawcze, odbywające się za pośrednictwem innych zmysłów (słuchu, węchu, dotyku). Przejawem reaktywnym tej grupy zachowań jest zainteresowanie (lub jego brak), a w przypadku zachowań grupowych – werbalizacja opinii.

Rejestracja bodźców (informacji) odbywa się bądź w formie dynamicznej (spacer, jazda rowerem itp.) generującej zwiększenie zmienności napływających informacji, bądź

⁹⁹ Tamże, s. 61.

¹⁰⁰ Szczegółowe badania prowadzono w obrębie trzech parków wrocławskich: Żłotnickiego, Nowowiejskiego i Szczytnickiego, różniących się skalą, wyposażeniem i lokalizacją.

statycznej. Obserwacji mogą również towarzyszyć działania jednostki związane z dokumentacją obserwowanych przedmiotów i zjawisk (fotografowanie, rysunki, notatki, zapisy akustyczne w formie nagrania odgłosów i dźwięków itp.). Opisana motywacja pojawia się często m.in. w zachowaniach turystycznych (zwiedzanie).

W wyborze miejsc dla przedstawionych zachowań przeważają decyzje bieżące (co związane jest z istotnym dla tych zachowań kryterium nowości), poprzedzone wstępnym rozpoznaniem określającym stopień atrakcyjności przedmiotu obserwacji. Podstawowym kryterium wyboru jest w tym wypadku przydatność przedmiotów obserwacji dla procesu wzbogacenia wiedzy jednostki i zaspokojenia jej ciekawości poznawczej.

Przedstawiony typ motywacji występuje w formie „czystej” wówczas, gdy zachowaniem jednostki kieruje jedynie ciekawość poznawcza. Najczęściej pojawiającą się motywacją towarzyszącą jest motywacja związana z potrzebą samodoskonalenia (w tym wypadku samokształcenia) – pkt. 6.

2. Motywy związane z zaspokajaniem potrzeb emocjonalnych i estetycznych (nawiązanie kontaktu z przyrodą i pięknem dzieł ludzkich)

W zachowaniach związanych z tą grupą motywacji dominującą rolę odgrywają procesy emocjonalne. Aktywnym przejawem tych zachowań jest obserwacja (oraz inne, pozawizualne formy percepcji) o charakterze kontemplacyjnym (z nastawieniem na odbiór wrażeń). Przejawem reaktywnym tej grupy zachowań są reakcje emocjonalne (radość, zachwyty, euforia itp.), a w zachowaniach grupowych – werbalizacja (opis wrażeń).

Podobnie jak w poprzedniej grupie zachowań, odbiór wrażeń (bodźców) odbywa się w formie dynamicznej lub statycznej. Pragnienie utrwalenia wrażeń może być również aktywizowane w postaci dokumentacji obiektywnej lub twórczej. W tym drugim wypadku występuje jako motywacja towarzysząca (która może przekształcić się w dominującą) motywacja związana z zaspokajaniem potrzeb twórczych (pkt. 5).

W procesie wyboru miejsc dla przedstawionych zachowań pojawiają się zarówno decyzje bieżące, jak i trwałe. Źródłem decyzji trwałych są doznane w przeszłości wrażenia, które kształtują subiektywną ocenę atrakcyjności poznanych miejsc i związanych z nimi przedmiotów i zjawisk.

Należy podkreślić, że motywacje związane z zaspokajaniem potrzeb emocjonalnych i poznawczych często łączą się ze sobą (co przejawia się na przykład w zachowaniach turystycznych), a granica między nimi jest trudna do określenia.

3. Motywy związane z potrzebą regeneracji sił psychicznych (ucieczka od stresogenego środowiska, wielorakich bodźców, wyzbycie się negatywnych emocji, zmiana sposobów zachowań)

Przedstawiony typ motywacji implikuje szeroki wachlarz zachowań, których charakter jest uzależniony od indywidualności jednostki, a także od środowiska, z jakim jednostka ta jest związana. Podstawowym podłożem tego rodzaju motywacji jest bowiem pragnienie zmiany otoczenia i związanych z nim bodźców oraz zmiany sposobów zachowań jednostki. Odmienność charakteru środowiska parków i ogrodów publicznych określają kategorie ilościowe (inna różnorodność i siła oddziaływania bodźców)

i jakościowe (inny charakter bodźców). W zależności od rodzaju negatywnych oddziaływań środowiska, w jakim przebywa jednostka i jej osobowości, potrzeby tej jednostki mogą oscylować pomiędzy pragnieniem maksymalnego spokoju, wyciszenia, odciążenia się od zewnętrznych bodźców otoczenia a pragnieniem wyzbycia się negatywnych emocji poprzez intensywne działania i reakcje.

Omawiana grupa motywacji rzadko występuje samodzielnie, a jej przejawy behawioralne są, ze względu na dużą różnorodność, trudne do określenia. Jednym z podstawowych zachowań odbywających się pod wpływem tego typu motywacji jest dążenie do izolacji, minimalizacji odbioru silnych bodźców zewnętrznych, poszukiwanie miejsc ustronnych i spokojnych. Zachowanie takie należałoby uznać za formę ucieczki od stresogenego środowiska miejskiego.

W procesie wyboru miejsc dla zachowań wynikających z motywacji należących do tej grupy pojawiają się zarówno decyzje bieżące, jak i trwałe.

4. Motywy związane z potrzebą regeneracji sił fizycznych (odpoczynek czynny i bierny)

W zachowaniach związanych z tą grupą motywacji istotną rolę odgrywają procesy fizjologiczne zachodzące w organizmie człowieka. Aktywnym przejawem tych zachowań są formy ruchowe – od ekstensywnych (np. spacer) po intensywne (biegi, jazda na rowerze, uprawianie sportów itp.). Reaktywnym przejawem behawioralnym (reakcja na zmęczenie organizmu) jest wypoczynek bierny (np. w formie siedzącej czy leżącej).

W wyborze miejsc dla przedstawionych zachowań dużą rolę odgrywają decyzje trwałe, które dominują zwłaszcza w przypadku form aktywności wymagających specjalnych urządzeń (tereny sportowe). Decyzje bieżące najczęściej zaś pojawiają się przy wyborze miejsc odpoczynku, zwłaszcza wówczas, gdy pełni on rolę przerwy dla regeneracji sił organizmu pomiędzy formami intensywnej aktywności ruchowej.

Przedstawione zachowania często łączą się z motywacją związaną z potrzebą samodoskonalenia (podnoszenia kondycji fizycznej) – pkt. 6. Jako towarzyszące pojawiają się również motywacje wynikające z potrzeby więzi społecznej – pkt. 7 (w przypadku sportów grupowych, wspólnych spacerów, biegów, jazdy na rowerze itp.), a także motywacje związane z potrzebą aprobaty i zainteresowania społecznego (pkt. 8) oraz z potrzebami hedonistycznymi i ludystycznymi (pkt. 10).

5. Motywy związane z zaspokajaniem potrzeb twórczych

W zachowaniach wynikających z tej grupy motywów podstawową rolę odgrywa kreatywność jednostki. Jej przejawem są wszelkie formy działalności twórczej – od zawodowej po hobbistyczną (twórczość artystyczna, literacka, naukowa i inna). Zachowaniom tym towarzyszą często motywacje związane z potrzebą rozwoju i samodoskonalenia (pkt. 6), motywacje związane z potrzebą uznania i zainteresowania społecznego (pkt. 8), jak również, w przypadku zachowań związanych pośrednio lub bezpośrednio z działalnością zawodową – motywacje wynikające z poczucia obowiązku (pkt. 9).

W procesie wyboru miejsc dla przedstawionych zachowań pojawiają się zarówno decyzje trwałe, jak i bieżące. Decyzje te poprzedzone są rozpoznaniem, określającym

subiektywną atrakcyjność danych miejsc dla jednostki. Istotne znaczenie ma tu inspirująca rola środowiska parków i ogrodów (stymulacja procesów twórczych), a także warunki zewnętrzne zapewniające komfort działań (minimalizacja negatywnego oddziaływania otoczenia związanego przede wszystkim z zachowaniem ludzi i uciążliwościami środowiska miejskiego).

6. Motywy związane z potrzebą rozwoju, samodoskonalenia

Z motywacją tą związana jest duża różnorodność zachowań. Jednym z takich zachowań są działania poznawcze, których celem jest rozwój intelektualny (samokształcenie). Działania te mogą być związane ze środowiskiem parków i ogrodów (poznanie przedmiotów i zjawisk występujących w tym środowisku) lub odbywać się niezależnie poprzez czytanie książek, nabywanie nowych umiejętności (np. nauka języków obcych) itp. Innym przykładem zachowań związanych z potrzebą samodoskonalenia jest aktywność motywowana chęcią podniesienia kondycji fizycznej (biegi, spacer, uprawianie sportu itp.).

Motywacje należące do tej grupy występują najczęściej w połączeniu z innymi motywacjami, np. wynikającymi z potrzeb poznawczych (pkt. 1), potrzeby regeneracji sił fizycznych (pkt. 4) czy potrzeby uznania i zainteresowania społecznego (pkt. 8).

7. Motywy wynikające z potrzeby więzi społecznych

Motywacja taka występuje, w mniejszym lub większym stopniu, w przypadku wszystkich zachowań grupowych. Jej źródło stanowić może pragnienie spędzenia czasu z bliską osobą, wzmocnienia więzi w obrębie istniejących grup społecznych, a także pragnienie nawiązania nowych kontaktów społecznych. Podstawowym przejawem zachowań wynikających z przedstawionych motywów i potrzeb są wszelkie formy interakcji werbalnej i niewerbalnej – aktywne (inicjatywa kontaktów) i reaktywne (podjęcie kontaktów).

Motywacja ta występuje najczęściej w połączeniu z innymi grupami motywów – jako dominująca lub towarzysząca.

8. Motywy związane z potrzebą uznania i zainteresowania społecznego

Motywy należące do tej grupy wynikają z chęci pozostania w zgodzie z obowiązującymi normami społecznymi, potrzebą prestiżu i uznania społecznego, pragnieniem poprawienia swojego wizerunku w oczach osób należących do grup odniesienia dla danej jednostki, a także z pragnieniem rywalizacji. Motywy te mogą być realizowane w formie bezpośredniej lub pośredniej. Forma bezpośrednia pojawia się w sytuacjach, kiedy zachowania jednostki są skierowane ku odbiorcom, z którymi związane jest oczekiwanie uznania. Klasycznym przykładem takiego zachowania są sporty grupowe o charakterze rywalizacyjnym. Forma pośrednia, mniej jednoznaczna, pojawia się wówczas, gdy uznanie społeczne nie towarzyszy bezpośrednio zachowaniom jednostki, lecz stanowi jej cel perspektywiczny. Przykładowo samokształcenie może być traktowane jako zachowanie warunkujące sukces zawodowy lub towarzyski, związany z prestiżem społecznym.

Powyższa motywacja rzadko występuje samodzielnie, najczęściej towarzyszy innym motywom zachowań.

9. Motywy wynikające z potrzeby spełnienia obowiązku

Podłoże tej motywacji stanowi kategoria określana najczęściej w psychologii terminem *zadanie*¹⁰¹. Zachowania należące do tej grupy są częściowo zdeterminowane sytuacją życiową jednostki, wyznaczającą jej obowiązki. Do takich zachowań należą między innymi spacery rodziców lub opiekunów z dziećmi, spacery z psami, a także wszelkie formy aktywności zawodowej, które mogą być realizowane w obrębie parków i ogrodów (twórczość artystyczna, literacka i naukowa, spotkania o charakterze zawodowym itp.). Motywacja taka może występować jako dominująca bądź towarzysząca w połączeniu z innymi grupami motywów.

10. Motywy związane z potrzebami hedonistycznymi i ludycznymi

Motywy takie występują często w przypadku zachowań o charakterze rekreacyjnym, kiedy celem jednostki jest uzyskanie przyjemności, jaką dają te zachowania. Przedstawiony typ motywacji dominuje przede wszystkim w zachowaniach dzieci (wszelkie formy zabawy). U ludzi dorosłych pojawia się częściej w połączeniu z innymi motywami, choć może również występować samodzielnie. Jest podłożem wielu zachowań o atrybucji endogennej¹⁰².

11. Motywy związane z chęcią pozyskania dóbr przedmiotowych oferowanych przez parki i ogrody

Zachowania wynikające z powyższej grupy motywacji realizowane są w obrębie niektórych parków. Ich przykładem jest zbieractwo czy rybołówstwo. Wybór miejsca przedstawionych form aktywności ma zwykle formę decyzji trwałych, podejmowanych na podstawie wiedzy jednostki odnośnie interesujących ją zasobów przyrodniczych parku. Powyższe zachowania często łączą się także z motywacjami wynikającymi z potrzeb ludycznych, jak to ma miejsce na przykład u dzieci zbierających owoce czy kasztany i żółędzie służące do zabawy.

Oprócz opisanych powyżej 11 podstawowych typów motywacji należy wymienić dodatkową grupę motywów, które, choć nie są związane bezpośrednio z parkami i ogrodami, prowadzą do realizowanych w ich obrębie zachowań. Są to:

12. Motywy związane z chęcią osiągnięcia celu w przestrzeni, do którego droga prowadzi przez parki i ogrody

W przypadku tej grupy motywacji parki i ogrody publiczne nie stanowią celu przestrzennego jednostki. Korzystanie z obszarów, na których zlokalizowane są parki i ogrody, wywołane przedstawioną motywacją, determinowane jest sytuacją przestrzenną owych parków i ogrodów (ich położeniem w układzie urbanistycznym miasta) oraz lokalizacją

¹⁰¹ Por.: [Tomaszewski 1963], [Reykowski 1975] i in.

¹⁰² Według A.W. Krugalskiego [Krugalski 1975] wszystkie przyczyny ludzkich działań są ostatecznie przeformułowane wewnątrznie w cele działania. Każde z tych działań może być celem samym w sobie lub środkiem osiągnięcia innego celu. Pierwsze Krugalski nazywa endogennymi, drugie – egzogennymi. Endogenna atrybucja aktywności ma miejsce wtedy, gdy uzasadnienie czynności jest przypisywane jej samej. Egzogenna atrybucja czynności występuje wówczas, gdy czynność traktowana jest instrumentalnie jako środek zapewniający osiągnięcie innego celu (A.W. Krugalski, *The endogenous – exogenous partition in attribution theory*, „Psychological Review” 1975, 82).

celów przestrzennych danej jednostki. Motywacja ta występuje zazwyczaj samodzielnie, choć mogą jej towarzyszyć także inne motywacje.

* * *

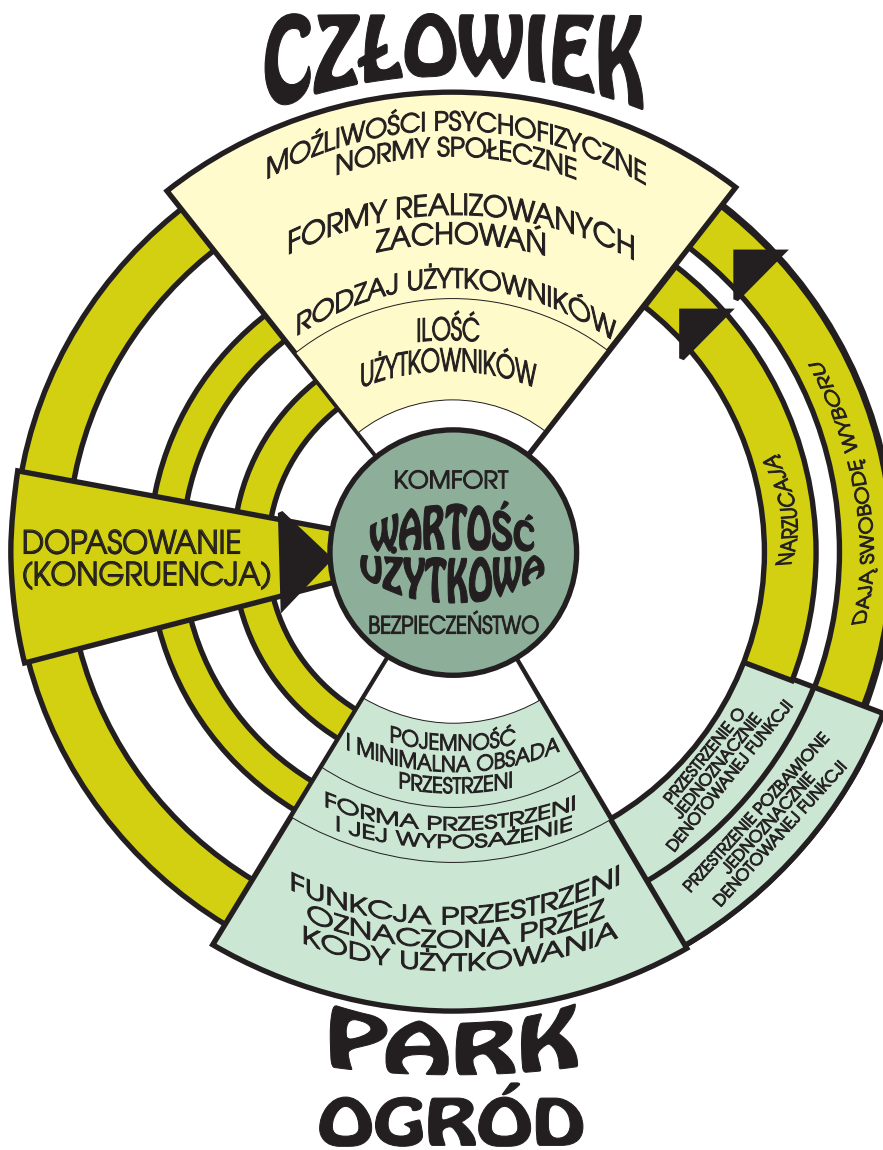
Jak wspomniano, przedstawiona typologia motywacji, które najczęściej warunkują decyzje o korzystaniu z parków i ogrodów ukazuje złożoność podłoża motywacyjnego zachowań ludzi realizowanych w obrębie tych terenów. Zachowania te rzadko wywołane są tylko jedną, określoną potrzebą, dla której można zdefiniować wytyczne odnoszące się do sposobów kształtowania przestrzeni. Relacje pomiędzy człowiekiem a fizycznymi formami środowiska parków i ogrodów i ich uczestnikami pojawiają się nie tylko na poziomie behawioralnym, lecz także na poziomie procesów emocjonalno-poznawczych i społecznych. Relacje występujące na pierwszym z tych poziomów są bardziej jednoznaczne i bezpośrednie. Dotyczą one takich problemów, jak komfort poruszania się związany z ukształtowaniem dróg i nawierzchni, komfort wypoczynku statycznego warunkowany formą siedzisk czy nawierzchnią miejsc do plażowania, przydatność wyposażenia i urządzeń dla określonego typu zachowań (np. urządzeń sportowych, placów zabaw dla dzieci) i tym podobnych.

Drugi ze wspomnianych poziomów relacji (związany z procesami emocjonalno-poznawczymi i społecznymi) ma charakter złożony i mniej jednoznaczny oraz, co istotne, niemożliwy w całości do rozpoznania na drodze badań empirycznych. Prawdopodobnie dlatego relacje te uwzględniane są w znacznie mniejszym stopniu, zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w praktyce projektowej. Obecny poziom wiedzy, głównie w dziedzinach nauk społecznych, połączony z dokonanymi przez autorkę obserwacjami zachowań ludzi w różnych sytuacjach przestrzennych pozwala jednak na, przynajmniej częściowe, określenie i usystematyzowanie czynników mających wpływ na wspomniane relacje. W obserwacjach autorki szczególną rolę odgrywały pojawiające się w zachowaniach ludzi wskaźniki preferencji, takie jak fizyczne zbliżanie się lub oddalanie od form środowiska i związanych z nim bodźców, postawy w postaci werbalnie lub niewerbalnie wyrażanych preferencji, zbliżanie się lub oddalanie od innych osób, zachowania eksploracyjne itp.

Relacje pomiędzy człowiekiem a środowiskiem parków i ogrodów omówiono w niniejszym rozdziale w trzech grupach tematycznych, odpowiadających kolejnym punktom. Pierwszy punkt poświęcono cechom użytkowym środowiska parków i ogrodów wynikającym z relacji pojawiających się na poziomie behawioralnym. W kolejnych punktach omówiono relacje występujące na poziomie procesów emocjonalno-poznawczych i społecznych.

2. Cechy użytkowe przestrzeni parków i ogrodów publicznych

Zagadnienie wpływu środowiska parków i ogrodów na poziom zaspokajania potrzeb ich użytkowników obejmuje szeroki zakres problemów. W niniejszej pracy szczególną uwagę zwrócono na tę grupę zagadnień, która dotyczy złożonych struktur relacji

Rys. 4. Zależności ilustrujące wpływ ukształtowania form przestrzennych parku i ogrodu na jego wartości użytkowe

człowiek–środowisko parku i ogrodu, obejmujących wpływ form przestrzennych na reakcje emocjonalne jednostki i na procesy kształtowania się związków interpersonalnych. Problemów tych nie można jednak przedstawić bez sygnalizacji zagadnień dotyczących cech użytkowych środowiska parków i ogrodów publicznych, które mają wpływ na realizację behawioralnych form zachowań. Środowisko to, poprzez swoją strukturę

fizyczną, stanowi bowiem zbiór okoliczności zewnętrznych warunkujących możliwość realizacji określonych form aktywności, ich komfort i bezpieczeństwo (rys. 4). Możliwości, jakie stwarza środowisko nazywamy **afordacjami**¹⁰³.

Podstawą sprecyzowania wymagań dotyczących cech środowiska parków i ogrodów publicznych w jego użytkowym aspekcie jest określenie funkcji przestrzeni determinującej dominujące grupy realizowanych w jej obrębie zachowań. W zależności od przeznaczenia funkcjonalnego poszczególnych przestrzeni zmienia się rola i znaczenie tworzących je form. Przykładowo, w przypadku siedzisk podstawowe wymagania warunkujące komfort ich użytkowania związane są z dostosowaniem ich formy i materiału do zasad ergonomii. Przestrzenie funkcjonujące jako miejsca do plażowania powinny mieć przede wszystkim zapewnione odpowiednie warunki solarne, a obiekty widowiskowe (amfiteatry, muszle koncertowe itp.) – warunki akustyczne. W pewnych przypadkach o możliwościach optymalnego wykorzystania zdefiniowanych funkcjonalnie przestrzeni może decydować ich dostosowanie do ustalonych społecznie reguł i zasad. Taka sytuacja pojawia się między innymi w odniesieniu do niektórych urządzeń sportowych, jak boiska do gier zespołowych, których wymiary, rodzaj nawierzchni i wyposażenie są ustalone przepisami wynikającymi z zasad gier. Należy jednak zaznaczyć, że przestrzenie i formy wyposażenia o jednoznacznej, ściśle sprecyzowanej funkcji, a co za tym idzie, stosunkowo łatwych do określenia wymaganiach użytkowych, stanowią jedynie niewielką część programu funkcjonalnego parku i ogrodu, który ukształtowany jest przede wszystkim poprzez przestrzenie o charakterze wielofunkcyjnym, dające możliwość wyboru form aktywności w ramach oferowanych przez daną przestrzeń warunków.

Wymagania dotyczące cech użytkowych przestrzeni nie są jednak nigdy jednakowe (nawet w przypadku tych samych form aktywności) w odniesieniu do wszystkich użytkowników. Podstawowe różnice określają takie czynniki, jak: wiek i sprawność fizyczna jednostek, ich osobiste upodobania i preferencje, a także zwyczaje i normy społeczne, pod wpływem których jednostki te funkcjonują. Przykładem grupy użytkowników, której dotyczą specyficzne wymagania co do sposobów kształtowania przestrzeni są dzieci. W ich wypadku szczególną rolę odgrywają względy bezpieczeństwa. Brak dojrzałości (zarówno fizycznej, jak i psychicznej) dziecka sprawia, że jego zachowania nie są poddane samokontroli w takim stopniu, jak osoby dorosłej. Stąd jednym z najważniejszych wymogów odnośnie do terenów przeznaczonych do zabaw i wypoczynku dzieci jest minimalizacja sytuacji przestrzennych powodujących zagrożenie ich zdrowia i życia. Można osiągnąć ją między innymi poprzez zastosowanie w obrębie placów zabaw dla dzieci odpowiednich urządzeń do zabaw, rodzajów nawierzchni, eliminację z ich otoczenia form i elementów stanowiących źródło niebezpieczeństwa, jak głębokie zbiorniki wodne czy trasy komunikacji kołowej itp. Inną grupą użytkowników wymagają-

¹⁰³ Pojęcie afordacji wprowadzone przez Gibsona (1979) odgrywa istotną rolę także w wielu teoriach dotyczących preferencji ludzkich w zakresie estetyki natury i krajobrazu (por.: [Summit, Sommer 1999], [Heervagen, Orians 1993] i in.).

cych szczególnych sposobów kształtowania przestrzeni są osoby posiadające ograniczoną sprawność fizyczną (ludzie starsi, niepełnosprawni) lub zmniejszone możliwości poruszania się (opiekunowie z dziećmi na wózkach, rowerzyści itp.). Dla osób tych istotne znaczenie mają te cechy przestrzeni, które wpływają na fizyczną swobodę ich zachowań. Niektóre formy przestrzenne (np. schody) mogą doprowadzić nawet do eliminacji możliwości użytkowania przestrzeni przez wymienione osoby, inne – znacznie zmniejszyć ich komfort.

Czynnikami wpływającym na różnice sposobów zachowań i związane z nimi oczekiwania odnośnie do cech użytkowych środowiska parków i ogrodów są również obyczaje społeczne. Ludzie starsi na przykład wybierają najczęściej jako miejsca wypoczynku stacjonarnego przeznaczone dla tej funkcji siedziska. Rzadko wykorzystują w tym celu np. płaszczyzny trawiaste, co wiąże się nie tylko z komfortem wypoczynku, lecz również jest wynikiem poddania się regułom społecznym ustalonym przez grupy odniesienia normatywnego, pod wpływem których osoby te funkcjonują.

Kolejnym ważnym elementem określającym wartość użytkową przestrzeni jest dostosowanie (kongruencja) jej cech związanych z pojemnością i minimalną obsadą¹⁰⁴ konieczną do właściwego i komfortowego funkcjonowania przestrzeni do rzeczywistej liczby użytkowników. Problem pojemności przestrzeni dotyczy przede wszystkim przestrzeni ograniczonych formalnie. Taką przestrzeń mogą np. stanowić obiekty przeznaczone dla wypoczynku stacjonarnego, jak altany, pawilony ogrodowe, których wielkość limituje liczba korzystających z nich osób. Do przestrzeni ograniczonych formalnie należą również trasy komunikacyjne dla ruchu pieszego czy rowerowego. Pojemność tych przestrzeni jest określona szerokością dróg, warunkującą możliwość swobodnego mijania się pojedynczych osób, małych i licznych grup. Wymagania dotyczące parametrów tras komunikacyjnych zależą od liczby użytkowników tych tras, a także od sposobów ich użytkowania. Przykładowo drogi przeznaczone zarówno dla ruchu pieszego jak i rowerowego powinny mieć szerokość zapobiegającą potencjalnym kolizjom i zapewniającą swobodę poruszania się wszystkich użytkowników. Problem pojemności może pojawić się także w przypadku dużych przestrzeni, jak np. polana czy murawa rekreacyjna, użytkowana w formie swobodnego wypoczynku stacjonarnego przez osoby siedzące czy leżące. Pojemność takiej przestrzeni związana jest z jej wielkością oraz wielkością przestrzeni osobistych użytkowników¹⁰⁵.

Rzadziej, w przypadku przestrzeni parkowych, mamy do czynienia z problemem tzw. minimalnej obsady, tzn. minimalnej liczby użytkowników potrzebnych do prawi-

¹⁰⁴ Określenia *pojemność* i *minimalna obsada* zastosowane zostały w tzw. teorii obsady (*staffing theory*), wywodzącej się z nurtu psychologii ekologicznej [Barker 1960], [Barker, Gump 1964], [Wicker, McGrath, Armstrong 1972]. Pojęcie *minimalna obsada* oznacza minimalną liczbę osób niezbędnych do utrzymania ośrodka aktywności, zaś *pojemność* – maksymalną liczbę osób, jaką jest w stanie pomieścić ośrodek.

¹⁰⁵ Problematykę dotyczącą relacji społecznych, w tym przestrzeni osobistych, dystansów i terytorialności, omówiono szerzej w pkt. 4, rozdz. II.

dłowego funkcjonowania przestrzeni. Ten aspekt zagadnienia może jednak odgrywać istotną rolę np. w przestrzeniach przeznaczonych do gier i zabaw zespołowych, jak boiska sportowe, place zabaw dla dzieci itp.

Środowisko parków i ogrodów publicznych jest z punktu widzenia użytkowego układem przestrzeni o określonym przeznaczeniu funkcjonalnym. Funkcję tych przestrzeni mogą denotować tworzące je formy poprzez zbiór oznaczników, odczytywanych przez pryzmat nawyków, przyzwyczajzeń i oczekiwań powstałych pod wpływem uwarunkowań społeczno-kulturowych. Elementy te tworzą system kodów użytkowania, ułatwiających odczytanie funkcji przestrzeni. Widząc na przykład kort tenisowy, nie mamy wątpliwości co do jego przeznaczenia funkcjonalnego, mimo że forma tego urządzenia nie jest związana z genetycznie uwarunkowanymi potrzebami, jak swoboda poruszania się, utrzymanie komfortu fizycznego w naturalnych pozycjach itp.

Formy przestrzenne zawierające jednoznaczne denotacje co do swojego funkcjonalnego przeznaczenia pozwalają na określenie przewidywanego sposobu ich użytkowania, co ułatwia optymalizację tych form z punktu widzenia sprecyzowanego celu funkcjonalnego. Ścisła denotacja funkcji może jednak powodować ograniczenie możliwości różnorodnego wykorzystania środowiska parków i ogrodów publicznych. Zachodzi wówczas sytuacja, w której decyzje związane z realizowanymi w obrębie danej przestrzeni formami aktywności podejmuje projektant, zaś użytkownicy przestrzeni, będący równocześnie jej adresatami, stają się wykonawcami podjętej wcześniej decyzji. Powyższa sytuacja ulega zmianie w przypadku, kiedy forma nie narzuca jednoznacznie swojej funkcji, stanowi najwyżej jej sugestię, pozostawiając inicjatywę co do sposobów wykorzystania przestrzeni jej użytkownikom (adresatom). Rozwiązania tego rodzaju zapewniają więc większą swobodę zachowań i związane z nią poczucie wolności jednostek. Istotne jest przy tym, że swoboda ta nie wyklucza możliwości przewidywania ludzkich zachowań, choć jest ono w takich sytuacjach utrudnione. Prowadzi natomiast do wytworzenia w jednostce przekonania, zwanego w psychologii „wolnością postrzeganą”, określoną jako przeświadczenie o możliwości dokonania przez jednostkę wyboru takiego sposobu działania, który jest dla niej najbardziej satysfakcjonujący¹⁰⁶.

Środowisko parków i ogrodów publicznych zawiera zawsze w mniejszym lub większym stopniu formy wytworzone przez naturę, które mogą być modyfikowane jedynie do pewnych granic. Granice te wyznaczają zakres możliwości podporządkowania przyrody ustalonym przez człowieka wymaganiom użytkowemu. Dzięki tym uwarunkowaniom parki i ogrody publiczne zawierają, oprócz form o zdefiniowanym przeznaczeniu użytkowym, formy wielofunkcyjne, które są w różny sposób wykorzystywane, w zależności od inicjatywy użytkowników. Przykładowo naturalne zbiorniki wodne mogą być traktowane jako miejsca kąpieli, jako tereny stwarzające możliwość kontaktu z przyrodą, obserwacji i karmienia ptactwa wodnego, jako naturalne lodowiska w okresie zimowym czy też jedynie jako element krajobrazu będący źródłem wrażeń estetycznych.

¹⁰⁶ M. Kofta, *Wolność wyboru* [w:] X. Gliszczyńska (red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 103–104.

Podobnie zróżnicowana rzeźba terenu może być okazją do realizacji pewnych form aktywności ruchowej, takich jak np. jazda na rowerze górskim czy saneczkowanie, lub zespołem punktów widokowych umożliwiających pełniejszy ogląd krajobrazu.

Formy przestrzenne nie zawierające jednoznacznych denotacji co do sposobów ich użytkowania, pozostawiając jednostce swobodę wyboru zachowań, zwiększają jednocześnie możliwości jej samorealizacji i rozwoju. Aspekt ten wydaje się szczególnie istotny w odniesieniu do terenów przeznaczonych do zabaw i wypoczynku dzieci. Obserwując zachowania dzieci, możemy zauważyć, że formy i urządzenia niestwarzające możliwości ich różnorodnego wykorzystania użytkowane są jedynie przez krótki czas, a następnie porzucane dla innych form aktywności. Dziecko naturalnie potrzebuje dużej zmienności wrażeń związanych między innymi z różnorodnością sposobów zachowań. Środowisko zawierające wieloznaczne funkcyjne formy umożliwia nie tylko interesującą zabawę, lecz również rozwój dziecka związany z kształtowaniem jego wyobraźni oraz inicjatywy poznawczej i behawioralnej.

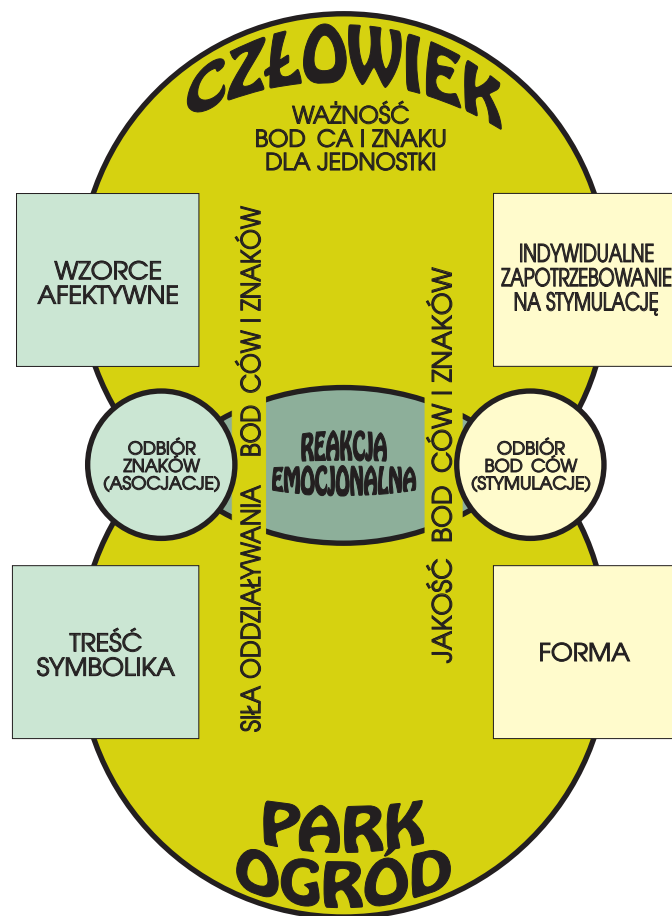
3. Oddziaływanie emocjonalne parków i ogrodów publicznych

Aby odpowiedzieć na pytanie, jakie cechy przestrzeni mają wpływ na komfort zachowań przestrzennych i poziom zaspokojenia potrzeb realizowanych w obrębie parków i ogrodów publicznych, nie można pominąć rozważań dotyczących procesów emocjonalnych, a bliżej – ich roli w regulacji stosunków pomiędzy człowiekiem i jego przestrzennym otoczeniem. Reakcja emocjonalna człowieka jest w tym znaczeniu jego odpowiedzią na sposób ukształtowania przestrzeni – jej formy i treści (rys. 5).

Dla uczytelnienia przedstawionych wywodów omówiono oddzielnie, w kolejnych podpunktach wpływ oddziaływania na reakcje emocjonalne człowieka bodźców, których rodzaj i siła wynika z formy parku i ogrodu oraz znaków, tworzących treść dzieła, jakim jest park i ogród.

3.1. Park i ogród jako zestaw bodźców

Człowiek odbiera otaczający go świat za pomocą wszystkich zmysłów, chociaż podstawowym receptorem warunkującym jego percepcję otoczenia jest wzrok. Również w obrębie parków i ogrodów elementy wizualne mają największy wpływ na odbiór emocjonalny, a także na procesy poznawcze będące częścią składową percepcji. Bodźce działające na inne zmysły towarzyszą tylko bodźcom wizualnym, rzadko (poza bodźcami negatywnymi) mają dominujący wpływ na jakość wrażeń emocjonalnych związanych z percepcją parków i ogrodów. Naturalne bodźce zapachowe, akustyczne i dotykowe są najczęściej delikatne, o małym natężeniu – ich odbiór odbywa się więc w „tle” podstawowych wrażeń wizualnych. Rola tych bodźców może znacząco wzro-

Rys. 5. Wpływ formy oraz treści parku i ogrodu na relacje emocjonalne jego użytkowników

snąć w środowisku mało zróżnicowanym, monotonnym, uspokojonym w swej strukturze przestrzenno-formalnej.

Dlatego, mówiąc o oddziaływaniu emocjonalnym parków i ogrodów, skupiono się przede wszystkim na wizualnych cechach ich kompozycji, nie pomniejszając jednak znaczenia takich czynników jak: zapach kwiatów, owoców, zbiorników wodnych, odgłosy zwierząt, szum wody i poruszanych wiatrem liści, dotyk wiatru i promieni słonecznych itp.

Jak wspomniano, przestrzeń parków i ogrodów publicznych oddziałuje na człowieka za pośrednictwem bodźców. Rola i znaczenie tych bodźców są różne. Niektóre z nich mają wpływ przede wszystkim na procesy poznawcze – umożliwiające człowiekowi orientację w obiektywnych cechach i właściwościach otaczających go przedmiotów – i kształtują jego wiedzę o świecie, w jakim żyje. Uruchomienie procesów poznaw-

czych prowadzi do ciągu operacji polegających na przetwarzaniu informacji, w wyniku którego powstają obrazy, pojęcia, sądy, plany i inne konstrukcje umysłowe. Procesy emocjonalne natomiast są wrażliwe na te cechy rzeczywistości, które mają pozytywne lub negatywne znaczenie dla podmiotu jako organizmu i jako osoby¹⁰⁷. Według J. Reykowskiego uruchomienie procesów emocjonalnych prowadzi do zmian ilości energii zmobilizowanej przez organizm (wzrost – spadek)¹⁰⁸. Jeśli przyjmujemy podaną wcześniej definicję potrzeb A. Wiercińskiego¹⁰⁹, określonych jako zaburzenia równowagi wewnętrznej na skutek niedoboru albo nadmiaru określonej formy energii (a także substancji lub informacji), możemy uznać, że procesy emocjonalne mają pozytywny wpływ na psychikę człowieka wówczas, kiedy spowodowane przez nie zmiany ilości energii niwelują zaburzenia związane z potrzebami osobnika.

Pojawienie się emocji o określonym znaku (pozytywnej lub negatywnej) uzależnione jest przede wszystkim od jakości bodźca. W przypadku parków i ogrodów ilość bodźców o zdecydowanie negatywnym działaniu jest znikoma¹¹⁰. Związana jest głównie z brakiem wystarczającej izolacji od środowiska miejskiego i typowych dla niego uciążliwości – zanieczyszczeń powietrza, przykrych woni, hałasu itp. Negatywne reakcje mogą się jednak pojawiać także w obrębie parków i ogrodów (zwłaszcza zaniedbanych i zarośniętych) w wyniku działania niektórych bodźców przyrodniczych. Przykre odczucie na przykład jest wynikiem bezpośredniego zetknięcia się z niektórymi roślinami (parzączymi, kłującymi itp.) czy substancjami wydzielającymi przykre zapachy (np. gnijące szczątki roślin lub zwierząt). Marginalną rolę odgrywają reakcje o podłożu chorobowym lub patologicznym (agorafobia, alergie itp.). Możemy więc przyjąć, że odbiór przez człowieka środowiska parków i ogrodów wywołuje najczęściej emocje pozytywne. Związane jest to z psychofizyczną konstrukcją człowieka, która ukształtowała się w środowisku przyrodniczym. Środowisko urbanistyczne powstało pod wpływem przekształceń cywilizacyjnych stosunkowo niedawno, z punktu widzenia konstrukcji genetycznej człowieka jest więc otoczeniem obcym – zmysły człowieka są wciąż dostosowane do życia i aktywności w środowisku przyrodniczym. Receptory zmysłowe człowieka ukształtowane zostały genetycznie w sposób optymalizujący możliwości jego działania w środowisku naturalnym. Na przykład wzrok człowieka jest szczególnie uczulony na odbiór fal promieniowania elektromagnetycznego w paśmie barwy zielonej i poza środowiskiem przyrodniczym wykorzystywany jest zaledwie ułamek barwoczułości oka¹¹¹. Drastyczna zmiana liczby, rodzaju i intensywności bodźców działających na nasze zmysły w mieście prowadzi do dyskomfortu, a nawet zaburzeń emocjonal-

¹⁰⁷ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Procesy emocjonalne – Motywacje – Osobowość*, Warszawa 1992, s. 13.

¹⁰⁸ Tamże, s. 13.

¹⁰⁹ Por: rozdział 1, pkt. 1.2.

¹¹⁰ Omawiane tutaj zależności dotyczą jedynie bodźców związanych ze środowiskiem przestrzennym terenów zielonych. Problemy relacji jednostki z innymi użytkownikami tych terenów przedstawiono w pkt. 2.4.

¹¹¹ J. Rylke, *Wartości starych parków*, Warszawa 1987, s. 35.

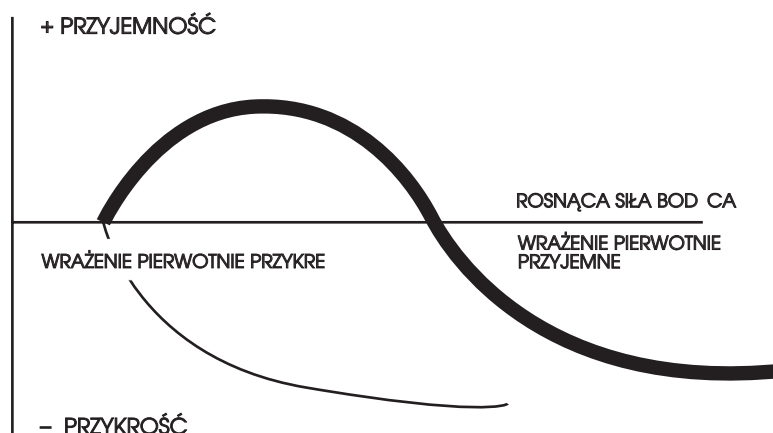
nych. Skutkiem tego jest pragnienie ucieczki (choćby na krótki czas) od stresogennego środowiska i powrotu do środowiska zgodnego z naszą naturą i potrzebami, którego namiastką są parki i ogrody. W niektórych wypadkach nasza tęsknota za wrażeniami oferowanymi przez przyrodę zaspokajana jest pośrednio. Przykładem jest przemysł kosmetyczny, który wykorzystuje preferencje zapachowe człowieka oferując perfumy, wody toaletowe itp. o bukacie zapachowym opartym na woniach naturalnych (kwiaty, owoce). Już w 1680 r. A. Tylkowski pisał: *Rzeczy, które powstają ze złota, srebra czy z malowania, gdy się je ogląda trzy czy cztery razy, to ma się ich dość; natomiast nie ma się dość dzieł natury, jak łąki, góry, rzeki, ogrody. Przyczyną tego jest fakt, że my sami jesteśmy dziełem natury. Przeto rzeczy należące do natury bardziej nam odpowiadają*¹¹².

Mówiąc o jakości bodźców w środowisku parków i ogrodów, trzeba powrócić do prezentowanej we wstępie idei ogrodu, w którym współistnieją pierwiastki przyrodniczy i humanistyczny. Wrażenie, jakie na człowieku wywołuje ogród zależy w dużej mierze od przyrody będącej głównym jego komponentem. Bujność i kondycja wszelkich form żywych w ogrodzie jest widocznym wyrazem akceptacji działań twórcy w procesie kształtowania i pielęgnacji ogrodu. W przyjętym zakresie pracy nie mieszczą się zagadnienia dotyczące praw i współzależności ekologicznych, których znajomość jest konieczna przy projektowaniu ogrodu. Trudno jednak w tym miejscu nie wspomnieć o zależności, jaka istnieje między jakością bodźców działających w środowisku parków i ogrodów na człowieka a jakością i bogactwem życia roślin i zwierząt w zastanym i odpowiednio przekształconym środowisku. Ubóstwo i degradacja środowiska przyrodniczego oddziałuje ujemnie na człowieka, wywołując w nim przykre wrażenia i odwrotnie – bujność życia, bogactwo i różnorodność form przyrody w parku i ogrodzie wpływa pozytywnie na przebywające w nim osoby, budzi pozytywne emocje o różnym natężeniu przyjemnych wrażeń.

Innym z istotnych czynników determinujących emocjonalne znaczenie bodźca jest obok jakości, jego siła. Relacje pomiędzy siłą bodźca a wywoływaną przezeń reakcją emocjonalną były przedmiotem badań wielu psychologów, m.in. T. Schneirla [Schneirla 1959] prowadzącego badania zachowań gatunków znajdujących się na różnych poziomach rozwoju filogenetycznego. Autor ten sformułował stwierdzenie, że *we wczesnej fazie rozwoju ontogenetycznego stymulacja o niskim natężeniu ma tendencje do wywoływania reakcji zbliżania, a stymulacja o wysokiej intensywności – do oddalania od źródła*¹¹³. Zależność tę ilustruje krzywa Wundta (rys. 6), który uważał, że wrażenia o jakości dodatniej ledwo dostrzegalne mają nieskończenie małe zabarwienie uczuciowe, w miarę zaś wzrostu natężenia wrażenia wywoływanego przez dany bodziec

¹¹² Cyt. za: W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, Warszawa 1960, s. 43.

¹¹³ T. Schneirla, *An evolutionary and developmental Theory of biphasic underlying approach and withdrawal* [w:] M. Jones (red.), *Nebraska Symposium on Motivation*, Lincoln 1959, cyt. za: J. Reykowski, *Procesy emocjonalne* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Procesy emocjonalne – Motywacje – Osobowość*, Warszawa 1992, s. 17.

Rys. 6. Zależność znaku emocji od siły bodźca zmysłowego – „krzywa Wundta” [Reykowski 1992b]

wzrasta jego zabarwienie dodatnie. Po przekroczeniu pewnego natężenia zabarwienie dodatnie zaczyna się zmniejszać, a następnie przechodzi przez punkt zerowy, zmieniając się w wrażenie nieprzyjemne [Reykowski 1992b]. Słuszność twierdzeń Wundta potwierdziły późniejsze badania [Berlyne 1967], [Küller 1976] i in.

Siła oddziaływania bodźców wpływa więc nie tylko na wielkość pobudzenia emocjonalnego (stymulacji), lecz również na znak emocji, a więc na to, czy dany element lub zestaw elementów będących składnikiem kompozycji parku i ogrodu wywołuje emocje przyjemne czy przykre. Celowe wydaje się zatem przynajmniej skrótowe omówienie czynników wpływających na siłę oddziaływania bodźców będących „przekaznikami” wrażeń, jakie wywołuje w człowieku środowisko parków i ogrodów publicznych.

Zmienność oddziaływania form i zjawisk w zależności od doświadczeń jednostki

Przed omówieniem różnic związanych z siłą oddziaływania bodźców środowiska parków i ogrodów publicznych w odniesieniu do poszczególnych jego elementów warto zwrócić uwagę na szersze uwarunkowania, mające wpływ na odbiór otoczenia w parku i ogrodzie. Wkraczając na obszar parku lub ogrodu, człowiek wnosi ze sobą cały bagaż doświadczeń nabywanych w okresie swojego życia. Doświadczenia te tworzą tło, w którym objawiają się zastane na terenie parku lub ogrodu formy i rozwiązania kompozycyjne. Poziom zainteresowania, zaskoczenia i związanego z nimi pobudzenia zależy więc również od tego, na ile doznawane w obrębie tego obiektu doświadczenia emocjonalne i poznawcze są nowe i rzadkie dla danej jednostki. Doświadczenia te mogą być związane zarówno z pojedynczymi elementami i zjawiskami, jak i ich zestawem czy też całym układem kompozycyjnym tworzącym park lub ogród.

Zespół nabytych doświadczeń jest cechą indywidualną poszczególnych jednostek, jednak rodzaj tych doświadczeń wyznaczają w dużym stopniu czas i miejsce, w jakim

jednostka żyje i w jakim powstał park lub ogród¹¹⁴. Każdy park czy ogród jest wytworem zarówno rąk ludzkich, jak i natury. Jego istnieniu towarzyszą więc określone uwarunkowania kulturowe i przyrodnicze i to one w największym stopniu budują tło, o którym mówimy. Powstające dzieło sztuki, niezależnie od tego, czy tą sztuką jest malarstwo, rzeźba, muzyka, literatura, architektura czy sztuka ogrodowa, wzbudza największe emocje wtedy, gdy reprezentuje nową, nieznaną formę i treść, niemieszczącą się w obowiązujących kanonach i regułach. Emocje te mogą być zarówno negatywne, jak i pozytywne – rzadko jednak dzieła takie pozostają obojętne w odbiorze. Przykładów oddziaływania emocjonalnego nowatorskich dzieł mamy wiele, nie tylko w dziedzinie malarstwa (jak pierwsze dzieła impresjonistów), architektury (np. wieża Eiffla czy budynek Centrum Pompidou w Paryżu), lecz także w dziedzinie sztuki ogrodowej.

Największy przełom w sztuce ogrodowej nastąpił w XVIII wieku i związany jest z powstawaniem pierwszych parków krajobrazowych. W okresie tym odrzucono obowiązujące wcześniej reguły geometrycznego sposobu kształtowania przestrzeni, przeciwstawiając im piękno natury, na której wzorowano nowe kompozycje. Jak to zwykle bywa, największe emocje wzbudziły pierwsze kompozycje krajobrazowe, które w owych czasach miały charakter rewolucyjny. Zmian, jakie zaistniały w tym okresie nie można porównać z żadnym z innych okresów przełomowych w sztuce ogrodowej niosących przemiany stylowe.

Wrażenie emocjonalne powstałe w wyniku zetknięcia się z nowymi doświadczeniami wzbudza nie tylko rewolucyjne rozwiązania kompozycyjne. Każda nowa, oryginalna forma powstała w wyniku inwencji twórczej, wyobraźni i talentu artysty wzbudza zainteresowanie, a niekiedy zachwyty. Oryginalność formy można określić miarą światową, kontynentalną, makro- lub mikroregionalną. Istotą jest tu podłoże kulturowe, w którym żyjemy i które kształtuje nasze wyobrażenia o „normalnej” rzeczywistości¹¹⁵.

Jak wspomniano, parki i ogrody są wspólnym dziełem rąk ludzkich i natury. Dlatego nie można pominąć wpływu uwarunkowań przyrodniczych, w zasięgu których tworzony jest park i ogród, na oryginalność i niezwykłość zastosowanych w nim form i rozwiązań kompozycyjnych. Środowisko przyrodnicze właściwe dla danego rejonu geograficznego jest wyznacznikiem typowych dla tego obszaru warunków geomorfologicznych, hydrologicznych, klimatycznych itp. Rozwiązania kompozycyjne, w których występują formy różniące się od form typowych dla danego obszaru geograficznego

¹¹⁴ Por. rozdział 1, pkt. 1.3.1.

¹¹⁵ Niezwykłość rozwiązań kompozycyjnych nie zawsze wiąże się z myślą współczesną. Wiele dzieł sztuki dawnej posiada do dziś elementy zaskakujące swą oryginalnością. W przypadku założeni ogrodowych reprezentujących określony styl istotną cechą wpływającą na ich emocjonalny odbiór jest rzadkość występowania podobnych założeń w danym rejonie kulturowo-geograficznym, czyli ich unikatowość. Cecha ta przyjmowana jest również za jeden z elementów wartości historycznych ogrodów (por. A. Lis, *Metoda waloryzacji założeń pałacowo-parkowych na przykładzie Dolnego Śląska*, pr. dokt., mpis, Wrocław 1997, A. Lis, *Wartości historyczne na tle filozoficznych aspektów rządzących układami przestrzennymi założeń ogrodowych* [w:] *Architektura – sztuka, umiejętność, nauka*, Sesja naukowa z okazji rocznicy urodzin profesora Bohdana Lisowskiego, Kraków 1999).

odbierane są więc jako interesujące. Aspekt odmienności i oryginalności formalnej znajduje między innymi wyraz w tendencji do stosowania w parkach i ogrodach drzew i krzewów różniących się od powszechnie spotykanych w naturalnym środowisku. Gatunki rodzime, nawet rzadko występujące w parkach (np. ze względu na krótkowieczność, mało atrakcyjny wygląd), nie budzą bowiem większego zainteresowania. Jako ciekawe odbierane są rzadko spotykane, nieznanie powszechnie gatunki obce (introdukowane), egzoty lub odmiany gatunków rodzimych nie występujące na stanowiskach naturalnych, stanowiące „ciekawostki” dendrologiczne jako odmiany hodowlane¹¹⁶.

Zmienność oddziaływania poszczególnych widoków w zależności od charakteru zespołu widoków oglądanych wcześniej

Percepcja parku i ogrodu w zdecydowanej większości nie jest statyczna, lecz dynamiczna. Dynamiczność ta, jak wcześniej wspomniano, objawia się w rytmach dobowych, sezonowych i wieloletnich. Jest również cechą odbioru otoczenia parku i ogrodu przez człowieka znajdującego się w ruchu. Osoba przemieszczająca się w obrębie parku odbiera otaczający ją krajobraz za pomocą ciągu widoków i towarzyszących im innych wrażeń zmysłowych, pojawiających się kolejno po sobie. Poszczególne obrazy i odczucia, zapamiętywane i magazynowane w świadomości i podświadomości człowieka stanowią kontekst, w jakim odbierany jest ogród. Pełnią one rolę tła złożonego z konstrukcji myślowych utworzonych na podstawie poznanych obrazów i doznanych wrażeń. Kodowane w pamięci obrazy oglądanych widoków i inne doznania zmysłowe nie są jednakowo dokładne i wyraziste. Przypominają bardziej impresje malarskie, w których najbardziej wyraziste są elementy i cechy otoczenia będące źródłem najgłębszych wrażeń i doznań wywołanych w artyście. Kodowane w ruchu doznania ulegają ponadto ciągłym zmianom w miarę napływania nowych informacji i wrażeń. Wrażenia wcześniejsze coraz bardziej zacierają się w pamięci, zostają tylko te ich fragmenty, które najsilniej poruszyły psychikę człowieka. Dla wyjaśnienia tego zjawiska w odniesieniu do percepcji wizualnej nawiązać można do prawa dzielenia naszego pola spostrzeżeniowego na *figurę* i *tło* – prawa podkreślanego w wielu pracach poruszających zagadnienie percepcji wzrokowej człowieka, będącego składnikiem tzw. teorii postaci¹¹⁷. Mówi ono, że siła oddziaływania pojedynczej formy zależy w dużej mierze od tego, jak bardzo forma ta różni się od jej otoczenia. O ile w przypadku pojedynczego

¹¹⁶ Tendencje zmierzające do uzyskania nowych gatunków i odmian drogą hodowli lub aklimatyzacji były szczególnie silne w XIX w. Nagromadzenie zbyt dużej różnorodności form roślinnych, sięgające czasami kilkaset gatunków i odmian drzew i krzewów, doprowadziło w niektórych przypadkach do powstawania arboretum kosztem układu planistycznego, np. ogród w Kórniku i inne (L. Majdecki, *Jedność kompozycyjna w ogrodach polskich* [w:] *Studia do zagadnień kompozycji tworzywa roślinnego w architekturze*, Warszawa 1968, s. 28).

¹¹⁷ Teorią postaci zajęła się szkoła psychologów: G.–M. Wertheimer, W. Köhler i K. Koffka ([Köhler 1929, 1940], [Koffka 1935], [Wertheimer 1945]). Obecnie nadal zasady psychologii postaci testowane są eksperymentalnie (por.: [Baylis, Driver 1995], [Rock, Palmer 1990]) i wykorzystywane przez architektów [Lang 1987].

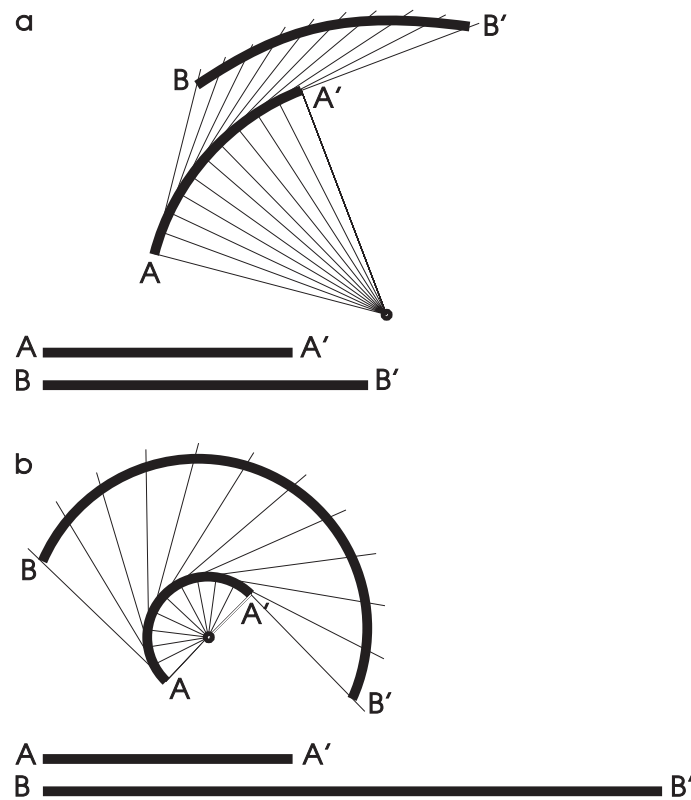
widoku możemy mówić o konstrukcji postrzeżeniowej *figura–tło*, w której *figurę* stanowi silniejsza forma, zaś *tło* – formy słabsze, o tyle w postrzeganiu dynamicznym rolę *figury* przyjmuje aktualnie oglądany widok, zaś rolę *tła* – zespół widoków oglądanych wcześniej, utrwalonych w pamięci obserwatora.

Wpływ określonych bodźców oddziałujących na jednostkę zależy więc od tła środowiskowego, w jakim jednostka ta porusza się, tzn. od tego, z jakimi oddziaływaniami miała ostatnio do czynienia. Jak to określił amerykański badacz H. Helson, organizm przystosowuje się do aktualnego poziomu działających bodźców i reaguje na odchylenia od tego poziomu – bodziec wywołuje tym większy efekt, im bardziej jego cechy różnią się od cech bodźców, które wyznaczyły poziom adaptacji¹¹⁸.

Podstawową różnicę pomiędzy układem *figura–tło* w pojedynczym widoku (ogląd statyczny) i w ciągu widokowym (ogląd dynamiczny) wyznacza czas. W widokach pojedynczych aspekt czasu pojawia się jedynie w przypadku elementów ruchomych, zmiennych, których zakres występowania w parkach i ogrodach jest niewielki. Dlatego w statycznej obserwacji widoku układu kompozycyjnego najważniejszym czynnikiem jest wzajemna odmienność form, natomiast w znacznie mniejszym zakresie możemy mówić o ich zmienności. Element ten pojawia się wyraźnie dopiero wówczas, gdy zmianom ulega pozycja obserwatora. To on wyznacza i w pewnym stopniu kontroluje tempo zmienności bodźców, które jest skorelowane z tempem jego poruszania się, czyli ze zmiennością pozycji obserwacyjnych. W odniesieniu do percepcji wizualnej zmienność bodźców w dużym stopniu uzależniona jest również od ukształtowania przestrzennego i plastycznego kompozycji parków i ogrodów. Człowiek porusza się przede wszystkim po wyznaczonych trasach w postaci układu komunikacyjnego. Układ ten pełni więc w istocie rolę uporządkowanego ciągu punktów widokowych, z których najczęściej oglądany jest park lub ogród. Jednym z czynników wpływających na tempo zmian obrazów oglądanych przez człowieka poruszającego się z określoną prędkością jest krzywizna dróg. Dominujący kierunek widokowy właściwy dla idącego człowieka jest zgodny z kierunkiem jego poruszania się, czyli pokrywa się on z linią styczną do krzywizny drogi. Na rysunku 7 przedstawiono fragmenty dróg, które na odcinkach *AA'* wyznaczają zakres zmienności obrazów *BB'*. W obu przypadkach (rys. 7a i 7b) długość analizowanego odcinka drogi *AA'* jest jednakowa. Zmienność obrazów wyznaczona długością odcinka *BB'* jest duża w przypadku drogi o małym promieniu krzywizny, mała na drodze o małym promieniu krzywizny. Należy dodać, że dla drogi prostej obraz widokowy jest stały. Wynika z tego zależność – zmienność obrazów na danym odcinku jest odwrotnie proporcjonalna do promienia krzywizny dróg.

Intensywność oddziaływania bodźców wiąże się między innymi z ich różnorodnością. Bodźce powtarzające się wytwarzają w organizmie człowieka schematy antycypacyjne zmniejszające ich oddziaływanie – dotyczy to zarówno oddziaływań negatywnych, jak i pozytywnych [Pribram 1967].

¹¹⁸ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 28–29.

Rys. 7. Zależność zmienności oglądanych obrazów od przebiegu ciągu komunikacyjnego

Rola różnorodności, zmienności bodźców i ich wpływu na atrakcyjność kompozycji ogrodów doceniana była od dawna. Już w renesansie Alberti mówił, że o wartości sztuki stanowi, obok *zgodności*, jej bogactwo, obfitość i różnorodność (*copia e varietate*)¹¹⁹. Konstrukcja psychiczna człowieka wyzwała w nim bowiem naturalną potrzebę wrażeń¹²⁰. Intuicyjne odczucie tej prawdy sprawiło, że w ogrodach starano się zawsze zwiększyć atrakcyjność ich kompozycji poprzez stosowanie różnorodnych form i elementów, zapewniających zmienność wrażeń, choć sposoby, w jakie ową zmienność osiągnano były różne [Lis 1997], [Lis 1999].

Należy jednak zwrócić uwagę, że wielkość pobudzenia emocjonalnego w odbiorze ogrodu nie jest prostą funkcją różnorodności odbieranych bodźców. Jak bowiem za-

¹¹⁹ W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, Warszawa 1991, s. 90.

¹²⁰ Jak zauważa A. Bańka, ludzie poszukują zmienności i różnorodności w uwarunkowaniach zewnętrznych pola psychologicznego zwłaszcza wtedy, gdy nie znajdują ich w uwarunkowaniach wewnętrznych (A. Bańka, op. cit., s. 108).

uważa Reykowski [Reykowski 1992b), początkowa reakcja na działanie bodźca wywołującego emocje polega na zwiększaniu uwagi (skupieniu na tym, co zaszło). Dalszy wzrost pobudzenia powoduje narastanie czynności „rozglądania się” (*scanning*), a więc zwiększenie dopływu informacji. W przypadku jednak, gdy ilość informacji i bodźców jest zbyt duża, wytwarzają się schematy obronne prowadzące do zmniejszenia wrażliwości na bodźce. Tym samym więc siła pobudzenia emocjonalnego bodźców spada. Powstaje efekt podobny, jak w przypadku kompozycji złożonej z dużej liczby elementów znacznie różniących się od siebie. Elementy te co prawda cechują się wzajemną odmiennością plastyczną, brak jest natomiast wyraźnej odmienności ich znaczenia w kompozycji, czyli hierarchizacji ich ważności. Hierarchizacja ta jest niezbędna, aby mogła zaistnieć podstawowa konstrukcja spostrzeżeniowa *figura–tło*.

Istotnym elementem wpływającym na siłę oddziaływania bodźców w środowisku parku i ogrodu w omawianym kontekście jest także efekt zaskoczenia. Jak wyjaśnia Reykowski, człowiek w każdej sytuacji życiowej tworzy pewne (mniej lub bardziej ogólnikowe) oczekiwania odnośnie tego, co ma się zdarzyć. Oczekiwania te rozwijają się w miarę jak napływają nowe informacje i przygotowują człowieka na to, co go spotka. Gdy pojawią się zdarzenia, na które podmiot nie był przygotowany (zakłócenie oczekiwań), powstaje pobudzenie emocjonalne. Wielkość pobudzenia zależy od tego, jak nagle pojawiło się zdarzenie oraz jak bardzo różni się ono od tego, czego podmiot się spodziewał¹²¹. Natężenie emocji słabnie wtedy, gdy jednostka dobrze wie, co się zdarzy, czyli – jak się to określa – ma kontrolę poznawczą nad sytuacją (nie jest zaskakiwana)¹²². Prawidłowość tę zauważyła m.in. szwedzka badaczka M. Frankenhausem, która stwierdziła, że takie zjawiska jak nowość, nieprzewidywalność, zmiana wywołują wzrost wydzielania adrenaliny, co wskazuje na pobudzenie organizmu¹²³.

Zakłócenie określonego uporządkowania (np. rytmu) w obrębie formy zwraca uwagę na element niemieszczący się w nadrzędnym porządku, odbiegający od głównych wytycznych formalnych. Z podobnym oddziaływaniem mamy do czynienia w wypadku zakłócenia wytycznych formalnych obejmujących większy układ kompozycyjny odbierany za pomocą ciągu widoków i innych doznań zmysłowych. Przykładowo, spacerując po parku ukształtowanym według zasad właściwych dla ogrodów krajobrazowych, w sposób swobodny, z wykorzystaniem naturalnych form i walorów przyrodniczych terenu, utwierdzamy się w przekonaniu, że kolejne napotkane formy i widoki będą ukształtowane według tych samych wytycznych formalnych – to znaczy w sposób naśladujący przyrodę, ukrywający ślady ingerencji człowieka. Jeśli za kolejną przesłoną widokową zobaczymy regularny ogród, zbudowany ze strzyżonych na sposób geometryczny form, poczujemy się zaskoczeni. Taka forma bowiem jest sprzeczna z naszymi oczekiwaniami wykształconymi przez charakter ciągu wcześniej odbieranych widoków.

¹²¹ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 25.

¹²² Tamże, s. 30.

¹²³ G. Mendel, *Mind and emotion*, New York 1975, cyt. za: J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 25.

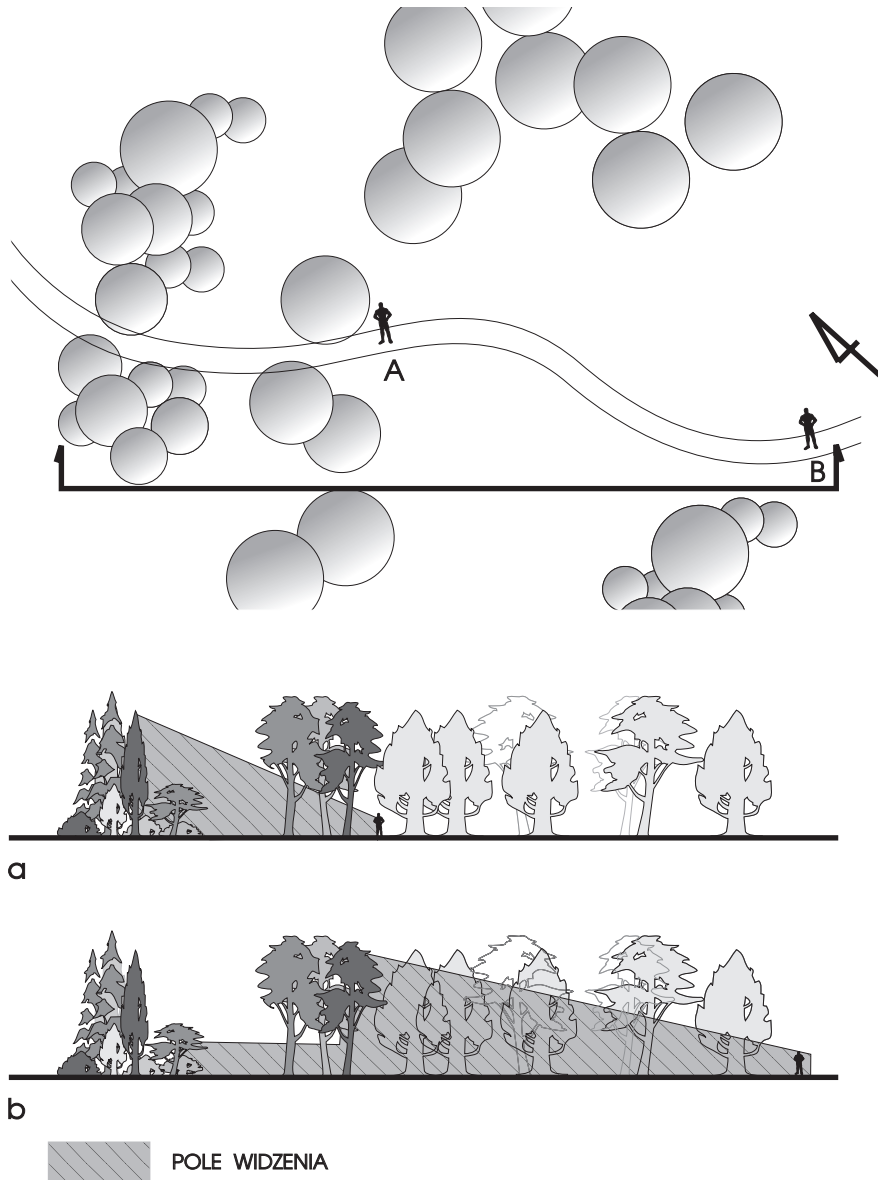
Na efekt zaskoczenia wywołany określonym zespołem bodźców wpływ ma także, obok braku zgodności z naszymi oczekiwaniami, nagłość pojawienia się bodźców. Nagłość ta, w przypadku parków i ogrodów, związana jest ściśle ze sposobem ukształtowania przestrzennego układu, a w szczególności z istnieniem, rozmieszczeniem i strukturą przesłon widokowych. Oddziaływanie danej formy kompozycyjnej jest nagłe wówczas, gdy forma ta nie była wcześniej widoczna lub sygnalizowana – innymi słowy, była zasłonięta innymi formami przestrzennymi.

Jednym z elementów charakteryzujących przesłony widokowe jest ich struktura. Do najbardziej jednoznacznych należą przesłony pełne. Mogą je tworzyć zarówno formy architektoniczne (bryły budynków, mury, ogrodzenia), topograficzne (wzniesienia, skarpy, uskoki skalne), jak i roślinne. W przypadku tych ostatnich istotne znaczenie dla szczelności przesłony ma wysokość kształtujących ją form roślinnych oraz grubość i gęstość przesłon wynikająca zarówno z gęstości ulistnienia roślin¹²⁴, jak i ich zwartości, czyli odległości, w jakich rośliny te zostały posadzone. Gęsta roślinność o strukturze piętrowej (krzewy, niewielkie formy drzewiaste i wysokie drzewa) pełni więc jednoznaczną rolę przesłony widokowej¹²⁵. Inaczej jest w przypadku form złożonych z roślinności tworzącej tylko jedno piętro. Formy takie mogą przesłaniać znajdujące się za nimi elementy jedynie w określonych sytuacjach przestrzennych. Dorosłe drzewa (zwłaszcza sadzone w zwartych grupach i masywach) mają najczęściej gęstą koronę dopiero na wysokości przekraczającej wysokość człowieka. Jeśli więc punkt obserwacji znajduje się w bliskiej odległości od grupy drzew, to w zasięgu pola widzenia pozostaje większość elementów usytuowanych za drzewami – obserwator może je oglądać spomiędzy pni (rys. 8a). Grupa drzew przyjmuje rolę przesłony dopiero wówczas, gdy położona jest w znacznej odległości od obserwatora (rys. 8b). Z odwrotną sytuacją mamy do czynienia w przypadku grup utworzonych przez wysokie krzewy. Formy takie stanowią skuteczniejszą przesłonę, gdy ich odległość od obserwatora jest niewielka (rys. 9a) – w miarę wzrostu tej odległości pojawia się w zasięgu pola widzenia coraz więcej wysokich form usytuowanych za przesłoną (rys. 9b).

Formy przestrzenne nie zawsze muszą pełnić rolę przesłon pełnych. W wielu wypadkach stanowią one przesłony częściowe, ażurowe. Takie przesłony dają możliwość zarejestrowania określonych form znajdujących się za nimi, nie pozwalają jednak na ich szczegółowy ogląd. Ich rola w wywoływaniu u obserwatora odczucia zaskoczenia jest więc mniejsza. Obserwator przygotowany jest bowiem, przynajmniej

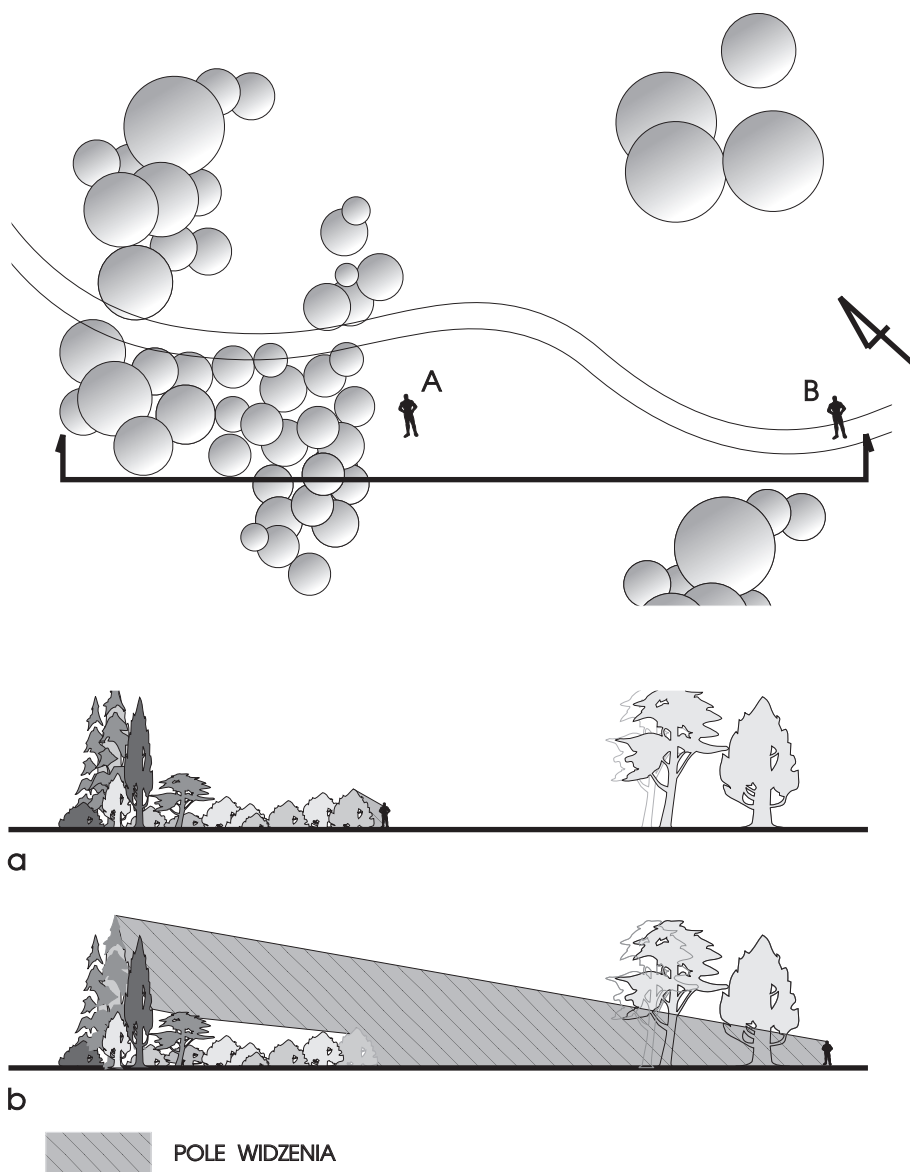
¹²⁴ W przypadku roślin zrzucających liście na zimę przejrzystość utworzonej z nich przesłony znacząco wzrasta w okresie zimowym. Formy zimozielone zachowują szczelność jako przesłona przez cały rok.

¹²⁵ Struktura piętrowa oznacza tu nie tyle zbiór elementów roślinnych o różnych wysokościach, ile efekt wypełnienia masą roślinną całej przestrzeni – od poziomu podłoża, do poziomu wysokości drzew. Efekt ten można również osiągnąć dzięki zastosowaniu wyłącznie form wysokich o koronie sięgającej podłoża. Taką strukturę mają np. niektóre wysokie żywopłoty.

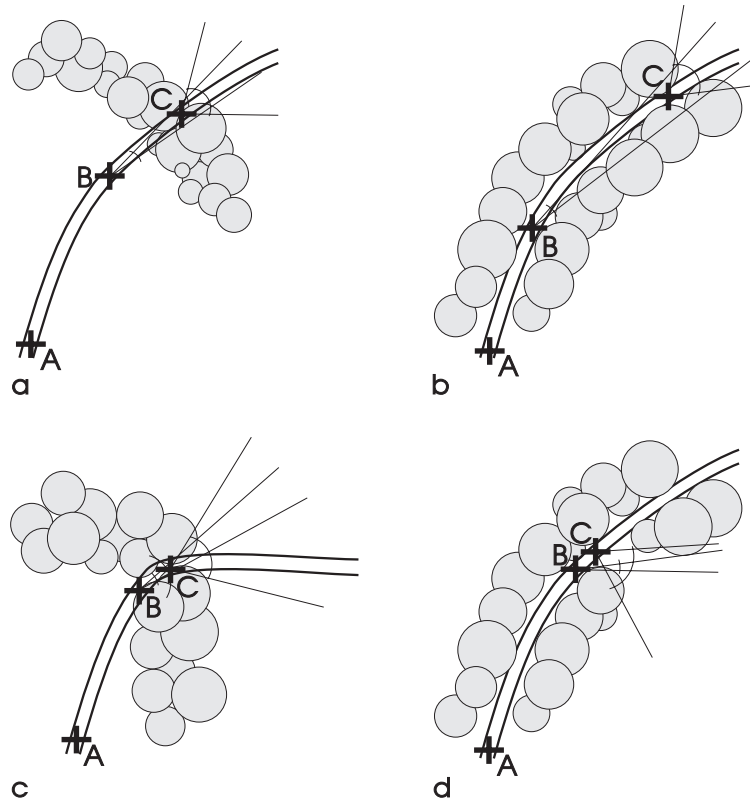
Rys. 8. Rola przesłony zbudowanej z wysokich drzew w zależności od odległości punktu obserwacji od przesłony

częściowo, na wrażenia, jakich może doznać w wyniku pełnego odbioru wizualnego zasłoniętej w sposób ażurowy kompozycji. Z drugiej strony, częściowe odsłonięcie formy ukrytej za zasłoną może spowodować większe, wyprzedzające zainteresowanie nimi obserwatora.

Rys. 9. Rola przesłony zbudowanej z wysokich krzewów w zależności od odległości punktu obserwacji od przesłony

Czynnikiem wpływającym na rolę przesłon w układzie przestrzennym parku i ogrodu jest również ich lokalizacja względem punktów widokowych i tras komunikacyjnych. Na rysunku 10 przedstawiono przykłady usytuowania przestrzennego przesłon roślinnych względem drogi i ich wpływu na efekt zaskoczenia

Rys. 10. Rola przesłony w zależności od ich usytuowania względem ciągów komunikacyjnych

wywołanego pojawieniem się w polu widzenia zasłoniętych przez te przesłony form.

Sytuację, w której zastosowano przesłonę poprzeczną przecinającą trasę, po której porusza się obserwator pokazano na rys. 10a. W miejscu oddalonym znacznie od przesłony (oznaczonym umownie jako punkt *A*) obserwator rejestruje jedynie ścianę drzew zamykających jego pole widzenia. Ściana ta sygnalizuje istnienie nieznannej, nowej kompozycji, która znajduje się za nią. W miarę zbliżania się obserwatora do przesłony pojawia się coraz wyraźniej w polu jego widzenia otwór (przerwa ciągłości przesłony), w którym ukazują się fragmenty dalszego krajobrazu. Począwszy od punktu *B*, otwór ten zajmuje coraz większą część pola spostrzeżeniowego, powiększa się także zakres widocznych fragmentów zasłoniętej kompozycji. Lokalizacja punktu *B* na rysunku jest umowna – w rzeczywistości zależy ona od wielkości i kształtu otworu. Po dojściu do punktu *C* z pola widzenia znika przesłona i zastępuje ją nowy obraz obejmujący niewidoczną wcześniej kompozycję. Odcinek *BC* można określić jako drogę, na której obserwator jest stopniowo przygotowywany do nowych wrażeń i doznań wizualnych. Im odcinek ten jest krótszy,

tym bardziej skraca się czas przygotowania, a tym samym rośnie nagłość pojawienia się nowych bodźców i zaskoczenie związane z ich oddziaływaniem.

Na rysunku 10b przedstawiono układ, w którym zastosowane zostały przesłony podłużne, zlokalizowane wzdłuż trasy, po której porusza się obserwator. Punkty *A*, *B* i *C* oznaczono na podobnych zasadach jak w przykładzie poprzednim. W tym wypadku długość odcinka *BC* zależy od krzywizny drogi – im krzywizna ta jest większa, tym odcinek *BC*, określający czas przygotowania obserwatora do percepcji nowych bodźców, jest mniejszy. Odcinek ten jest maksymalnie wydłużony w przypadku drogi prostej. Istotną cechą takiego rozwiązania jest to, że przesłony podłużne zasłaniają przede wszystkim widoki obejmujące formy usytuowane po obu stronach drogi, w mniejszym zaś stopniu kompozycję widoczną na jej zakończeniu. Kompozycja ta jednak z punktu widzenia obserwatora jest ważniejsza, stanowi ona bowiem równocześnie cel przestrzenny, w kierunku którego zmierza obserwator.

Kolejnym przykładem jest sytuacja pokazana schematycznie na rys. 10c. W tym wypadku elementy przesłony zostały ustawione w kierunku prostopadłym do siebie, odwrotnie do przebiegu trasy komunikacyjnej. Efektem takiego rozwiązania jest znaczne zmniejszenie długości odcinka drogi *BC*, przygotowującego obserwatora do odbioru niewidocznej kompozycji. Nagłość pojawienia się nowych bodźców wizualnych jest więc w tym przykładzie większa, niż w sytuacjach omówionych wyżej.

Ostatni schemat (rys. 10d) pokazuje układ, gdzie zastosowano przesłony wzdłuż drogi, przy czym w jednej z tych przesłon pojawia się otwór (przerwa ciągłości przesłony). W tym wypadku zaskoczenie związane z nagłością pojawienia się bodźca jest największe. Zaskoczenie to dodatkowo potęguje fakt, że otwór w przesłonie jest elementem nie tylko niewidocznym z drogi, po której poruszał się wcześniej obserwator, lecz również sprzecznym z jego oczekiwaniami – forma przesłony sugeruje bowiem raczej jej ciągłość.

Efekt zaskoczenia, wywołany nagłością pojawienia się nieoczekiwanych bodźców, chętnie stosowano w ogrodach, nie tylko w odniesieniu do bodźców wizualnych. Przykładowo, w XVI w. bardzo rozpowszechnione były tzw. sztuki wodne. Tworzyły je ukryte dyskretnie urządzenia wodne, które powodowały, że odwiedzające ogród osoby, zbliżając się do takich miejsc, nieświadomie (przez nadeptanie, dotknięcie ręką itp.) uruchamiały mechanizm wywołujący nagle i niespodziewane wytrysnięcie wody, która zalewała zaskoczonych gości. Taki żart wodny połączony z grotą znajdował się w Villa Castello, a także w Villa Lante, gdzie niespodzianka wodna czekała przy wejściu do ogrodu i przy jednej z ławek. Podobne urządzenia były także w ogrodzie Boboli i ogrodzie Villa Pratolino, gdzie woda tryskała z ławek i stopni schodów, poruszały się tam rzeźby, otwierały bramy¹²⁶.

Oddziaływanie elementów i form przestrzennych w obrębie pojedynczego widoku w zależności od cech ich otoczenia

Jak wykazano w powyższych rozważaniach, oddziaływanie bodźców środowiska zależy od szeroko pojętego tła – kontekstu, w jakim owe bodźce pojawiają się. W przy-

¹²⁶ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, s. 109.

padku postrzegania poszczególnych form ogrodowych kontekstem także, w najwęższym tego słowa znaczeniu, jest bezpośrednie otoczenie danej formy wchodzące w skład pojedynczego widoku (obrazu), którego zasięg wyznacza budowa receptorów wzroku człowieka. Kontekst stanowią również pozawizualne bodźce towarzyszące odbiorowi danego widoku (bodźce akustyczne, węchowe, dotykowe itp.). Od wszystkich tych czynników zależy, czy oddziaływanie pojedynczej formy zostanie przytłumione, czy też podkreślone, zwielokrotnione.

Podstawowe znaczenie tak opisanego kontekstu w odbiorze wrażeń wizualnych wynika z przytoczonego wcześniej prawa dzielenia naszego pola spostrzeżeniowego na *figurę* i *tło*. Jak wspomniano, siła oddziaływania pojedynczej formy zależy więc w dużej mierze od tego, jak bardzo forma ta różni się od jej otoczenia. Szukając źródeł owych odmienności elementów kompozycyjnych, rozpoczniemy od rozważań na temat ich barwy, która – jak twierdzi F.H. Mahnke [Mahnke 1996] – jest podstawowym czynnikiem warunkującym wizualny odbiór otoczenia. Kontrasty barwne, jako metoda podkreślenia wagi elementów kompozycyjnych w obrębie parków i ogrodów, zauważane i stosowane były od dawna. Warto podkreślić, że na te kontrasty zwracano uwagę przede wszystkim w odniesieniu do szaty roślinnej, której ważniejsze elementy eksponowano stosując tło o wyraźnie odmiennej barwie i tonacji. W przypadku form architektonicznych możliwości stosowania kontrastów kolorystycznych wydobywających ich odmienność w kompozycji są znacznie większe. Możliwości te jednak wykorzystywane były rzadko. Wynika to z faktu, że formy architektoniczne z natury swojej cechują się dużą odmiennością względem form roślinnych. Ich nadmierne eksponowanie nie jest więc konieczne, a ponadto może doprowadzić do zbytnej ich dominacji i przytłumienia oddziaływania form roślinnych, pełniących istotną rolę w kompozycji parków i ogrodów. Innymi słowy, pole oddziaływania formalnego¹²⁷ obiektu architektonicznego może zwiększyć się do tego stopnia, że obejmie swym zasięgiem dużą część kompozycji roślinnej, w obrębie której nawet ważniejsze jej elementy stracą swe znaczenie.

Wśród form roślinnych najłatwiejszymi do podkreślenia i wyeksponowania są gatunki o nietypowym zabarwieniu¹²⁸. W okresie wiosennym i letnim należą do nich rośliny o barwnych liściach – czerwonych, żółtych, szaroniebieskich, pstrych, a także rośliny kwitnące. Te ostatnie były podstawowym materiałem wykorzystywanym do tworzenia kontrastowych kolorystycznie zestawów kompozycyjnych w ogrodach renesansowych i barokowych. W okresach tych odmiany drzew i krzewów o barwnym ulistnieniu były, poza nielicznymi wyjątkami, praktycznie nieznane, dlatego zróżnicowane zestawienia kolorystyczne pojawiają się przede wszystkim w kompozycjach parterów kwiatowych, w których występują kwitnące rośliny zielne. W ogrodach baroko-

¹²⁷ Pojęcie przyjęte za J. Żórawskim [Żórawski 1973].

¹²⁸ Nie oznacza to oczywiście braku możliwości stosowania zestawień kolorystycznych przy użyciu wyłącznie roślin zielonych. Kompozycje takie stosowane są bardzo często – wykorzystuje się do nich rośliny o różnych tonacjach, natężeniu i jasności barwy zielonej.

wych kolorystykę kwiatów wzbogacano dodatkowo, stosując dla kwiatowych ornamentów barwne tło utworzone z materiałów mineralnych¹²⁹.

Oprócz liści, kwiatów i owoców elementami roślin oddziałującymi na zasadzie kontrastów kolorystycznych mogą być także pnie drzew o nietypowym zabarwieniu (np. białe pnie brzoź, szare, gładkie pnie buków, pomarańczowe pnie sosen itp.). Element ten doceniano i wykorzystywano chętnie w kompozycjach ogrodowych – przykładowo w XIX-wiecznych traktatach na temat sztuki ogrodowej zalecano stosowanie brzoź na tle ciemnej zieleni świerków lub jodeł podkreślających białe linie brzoźowych pni [Majdecki 1993].

Całkowita zmiana kolorystyki szaty roślinnej w okresie jesiennym sprawia, że zmienia się również paleta barw naturalnie wyróżnionych – odmiennych od dominującej w danym rejonie geograficznym tonacji¹³⁰. W okresie tym, szczególnie późną jesienią, przyciągać uwagę mogą nie tylko drzewa i krzewy o nietypowej barwie (np. w naszym rejonie geograficznym czerwonej, pomarańczowej, łososiowej, fioletowej), lecz także formy zielone, a więc gatunki nieprzebarwiający się jesienią lub gatunki zimozielone. Jeszcze inna sytuacja kolorystyczna pojawia się zimą, kiedy większość drzew i krzewów traci liście. O tej porze roku, charakteryzującej się dominującą tonacją monochromatyczną (odcienie bieli, szarości, czerni), szczególnego znaczenia nabierają gatunki zimozielone, a także rośliny o barwnych pędach¹³¹.

Jak więc widać, siła oddziaływania elementów roślinnych związana z ich barwą w określonym otoczeniu ulega periodycznym zmianom, dostosowanym do zmian pór roku. Te same elementy roślinne mogą stanowić silny bodziec kolorystyczny o jednej porze roku, w innej zaś traci swe znaczenie przechodząc do roli komponentów tła.

Istotnym czynnikiem wpływającym na percepcję bodźców barwnych jest także odległość oglądanych obiektów od obserwatora. Jak wspomniano wcześniej, zwiększenie dystansu widza wobec przedmiotu obserwacji powoduje zmiany wrażeń barwnych

¹²⁹ Dzięki materiałom mineralnym uzyskiwano różne kolory tła, przykładowo: kolor biały – biały piasek z dodatkiem kredy, biały grys marmurowy; kolor żółty – piasek kopany lub drobny żwir kwarcytowy; kolor czerwony – ziemia o czerwonym zabarwieniu, mączka ceglana; kolor czarny – czarna ziemia z dodatkiem mialu węglowego lub sadzy; kolor niebieski – mieszanka złożona z białej kredy i czarnego mialu węglowego (L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założen ogrodowych*, Warszawa 1993, s. 211).

¹³⁰ Kolorystyka przebarwień jesiennych zależna jest od rejonu geograficznego. W Polsce przeważa tonacja żółto-brązowa (stąd określenie „złota polska jesień”), podczas gdy w lasach północno-amerykańskich dominuje jesienią barwa czerwona.

¹³¹ Do najpopularniejszych gatunków o barwnych pędach wykorzystywanych dla urozmaicenia kompozycji zimowych należą m.in.: rośliny o pędach czerwonych, jak np. *Cornus alba* 'Sibirica', *C. a.* 'Kesselringii', *Berberis koreana*, *Berberis thunbergii*, *Malus sieversii* 'Niedzwetzkyana', *Malus* × *purpurea*, *Salix purpurea*, rośliny o pędach żółtych, jak *Cornus stolonifera* 'Flaviramea', *Fraxinus excelsior* 'Aurea Pendula', *F.e.* 'Jaspidea', *Tilia platyphyllos* 'Aurea' czy rośliny o pędach zielonych, np. *Cytisus sp* (większość gatunków), *Genista sp*, *Jasminum nudiflorum*, *Sophora japonica*, *Vaccinium myrtillus* i in. [Seneta, Dolatowski 1997], [Seneta 1976], [Bugala 1991].

– kolory przedmiotów stają się mniej wyraziste, przyszarzone, zimniejsze. Ważnym zagadnieniem związanym z dystansem obserwacji jest skala formy lub zestawu form odbieranych jako jeden element kolorystyczny (plama barwna). Przykładowo, łąka kwietna oglądana z bliskiej odległości jest mozaiką barwnych punktów o różnej sile oddziaływania. W momencie zwiększenia dystansu obserwacji mniejsze punkty zaczynają zanikać i zlewać się w siatkówce oka, tworząc obraz bardziej jednolity kolorystycznie. Z odwrotną sytuacją mamy do czynienia w przypadku np. projektowanych w dużej skali parterów kwiatowych. Z bliskiej odległości większa płaszczyzna kwiatów o jednakowej barwie wydaje się jednolita, pozbawiona zmienności opartej na kontrastach pomiędzy składnikami kompozycji. Zwiększając dystans obserwacji, obejmujemy wzrokiem większy fragment kompozycji, w którym pojawiają się różne ornamenty utworzone przez kontrastowo dobrane kolory roślin. Można więc powiedzieć, że każda kompozycja ma swój optymalny dystans obserwacji, przy którym tworzące ją formy oddziałują najsilniej jako bodźce barwne.

Elementem związanym z zagadnieniem odbioru bodźców barwnych jest także światło. Problem wpływu jasności światła i kierunku jego padania na natężenie kontrastów kolorystycznych i zmianę tonacji barwnych omówiony zostanie w następnym punkcie, warto natomiast zwrócić jeszcze uwagę na rolę nieba w kompozycji krajobrazu parkowego. Kopuła niebieska jest nie tylko źródłem światła, lecz także, w wielu wypadkach, tłem dla kompozycji w przestrzeni otwartej. Dlatego też zmiany kolorytu i jasności nieba wpływają na zmianę oddziaływania barwnego form przestrzennych. Ciemne niebo powoduje pozorne rozjaśnienie tych elementów, a niebo jasne – ich przyciemnienie. Niebo o wyraźnej barwie, różnej od bieli i szarości (niebieskie, fioletowe, żółtawe itp.), stwarza pozory zmiany barw ku dopełniającym do barwy nieba. W przypadku ciepłego, świetlistego koloru nieboskłonu nabierają więc wyrazu elementy o barwach zimnych i odwrotnie – niebo ciemne o zimnej tonacji wydobywa formy kompozycyjne o barwach ciepłych.

Kolejnym (po barwie) źródłem odmienności elementów kompozycyjnych wpływającym na ich wyróżnienie, a co za tym idzie silniejsze oddziaływanie, jest forma tych elementów. Do grupy składników kompozycji parków i ogrodów charakteryzujących się najsilniejszym oddziaływaniem formalnym należą elementy architektoniczno-rzeźbiarskie. Ich naturalna dominacja w otoczeniu roślinnym wynika stąd, że elementy te reprezentują odmienną *rodzinę uformowań*¹³². Są obiektami ukształtowanymi, w odróżnieniu od form roślinnych, wyłącznie przez człowieka, w sposób sztuczny. Fakt ten sprawia, że obiekty te odbierane będą w środowisku przyrodniczym jako formy odmienne, wyróżnione na tle otaczającej je szaty roślinnej. Opisane właściwości elementów architektonicznych i rzeźbiarskich sprawiły, że obiekty te często wykorzystywano w ogrodach dla podkreślenia ważnych kompozycyjnie miejsc. Szczególnie duży udział form architektonicznych obserwujemy w ogrodach renesansowych i barokowych. Elementami tych ogrodów były oranżerie, belwedery, grotty, pawilony ogrodowe. Poja-

¹³² Określenie użyte przez J. Żórawskiego [Żórawski 1973].

wiały się również amfiteatry, nimfea, casina, a także liczne elementy rzeźbiarskie¹³³ i architektoniczno-roślinne (trejaże, bindaże, pergole). W parkach krajobrazowych największy udział form architektonicznych obserwujemy w nurcie sentymentalnym. Bardzo bogaty program literacko-artystyczny tych ogrodów determinował powstawanie licznych budowli, sztucznych ruin, form nawiązujących do różnych okresów historycznych i kultur, również pozaeuropejskich (motywy islamskie, tureckie, egipskie).

Duża siła oddziaływania form architektoniczno-rzeźbiarskich sprawia, że w układzie spostrzeżeniowym *figura-tło* na ogół pełnią one rolę *figury*, dla której roślinność jest *tłem*. Mogą jednak wystąpić również sytuacje odmierne, tzn. architektura może przyjąć rolę *tła* – bądź dla form roślinnych, bądź też dla innych obiektów architektonicznych czy rzeźbiarskich. Dzieje się tak wówczas, gdy ukształtowanie formalne obiektu architektonicznego nabiera cech jednolitości, ciągłości czy rytmu. Interesująca kompozycja roślinna na tle muru, arkad czy kolumnady staje się formą ważniejszą, o większej sile oddziaływania. Pełni w takim układzie kompozycyjnym rolę *figury* eksponowanej na *tle* architektonicznym, którego przynależność do odmiennej *rodziny uformowań* tym bardziej podkreśla wagę elementu roślinnego.

Z różnymi *rodzinami uformowań* możemy się spotkać również w obrębie form roślinnych. Naturalny kształt roślin będący wynikiem działania przyrody sprawia, że elementy roślinne nie podlegające wyraźnej ingerencji człowieka odbierane są jako jedna grupa, rodzina form. Roślinność ukształtowana na sposób sztuczny (strzyżona, formowana) traci częściowo swe naturalne cechy gatunkowe, stając się dziełem zarówno przyrody, jak i rąk człowieka. Im bardziej czytelne są owe sztuczne cechy plastyczne będące wynikiem ingerencji ludzkiej, tym wyraźniej rysuje się odmiennosc tak uformowanej rośliny i tym bardziej roślina ta odbierana jest jako element innej *rodziny uformowań*. Można powiedzieć, że *rodzina* ta reprezentuje cechy pośrednie pomiędzy *rodziną* naturalnych form roślinnych a *rodziną* form całkowicie sztucznych, jak architektura. W otoczeniu naturalnej szaty roślinnej wolno stojące, sztucznie uformowane drzewo czy krzew działają jako forma silna, choć na ogół oddziaływanie takiego elementu związane z jego odmiennością formalną jest mniejsze niż obiektów architektoniczno-rzeźbiarskich. Inna jest rola strzyżonych elementów roślinnych w otoczeniu cechującym się dużym udziałem form sztucznych – zarówno architektonicznych jak i roślinnych. Odmiennosc formalna tych elementów staje się wówczas mniej czytelna, a wzrost ich oddziaływania można osiągnąć przez uzyskiwanie coraz bardziej złożonych, skomplikowanych form lub form bardziej agresywnych w zestawieniu z formami łagodnymi, a także przez sytuowanie tych elementów w wyróżnionych przestrzennie miejscach.

¹³³ W założeniach renesansowych rzeźba nie występowała jeszcze samodzielnie – na ogół wiązana była z budowlami mieszkalnymi i ogrodowymi oraz z formami terenowymi, ozdabiając balustrady, mury oporowe, schody, tarasy, pawilony itp., bądź układem wodnym (baseny, fontanny, sadzawki, kanały, kaskady). Jako element wolno stojący pojawia się dopiero w ogrodach barokowych, gdzie jej udział jest bogaty. Ustawiano rzeźby na tarasach, przy bramach wjazdowych i wejściach do budowli, na głównych promenadach, placach, skrzyżowaniach, w salonach i gabinetach ogrodowych, podkreślając ozdobny i reprezentacyjny charakter ogrodu [Majdecki 1987].

Prawidłowości te zauważali twórcy ogrodów regularnych, renesansowych i barokowych, chętnie stosując w swych ogrodach rośliny strzyżone. Niektóre z nich, formowane w żywopłoty i szpalery, miały z założenia pełnić rolę tła. W przypadku zaś elementów wolno stojących, wykorzystywanych jako akcenty kompozycyjne, starano się osiągnąć formy tym bardziej złożone, im ważniejszą rolę pełnić miał w układzie kompozycyjnym taki element¹³⁴.

Efekt kontrastu wynikający z różnic formalnych elementów roślinnych można także uzyskać stosując wyłącznie naturalne formy. Podstawowym, często stosowanym środkiem jest lokowanie w obrębie jednej kompozycji gatunków zdecydowanie różniących się kształtem i wielkością. Drzewa o interesującym pokroju były częstym elementem kompozycji ogrodowych, począwszy od pierwszych parków krajobrazowych, potęgując wywoływane przez nie wrażenia poprzez tworzenie zestawów kontrastowych. Przykładowo, w I połowie XIX w. do takich popularnych zestawień należały topola czarna (*Populus nigra*) z wierzbą płaczącą (*Salix alba 'Pendula'*), świerk (*Picea excelsa*) lub jodła (*Abies alba*) z brzozą (*Betula verrucosa*), brzoza z klonem zwyczajnym (*Acer platanoides*), osika (*Populus tremula*) z dębem (*Quercus robur*), a w II poł. XIX w. i pocz. XX w. – topola włoska (*Populus nigra 'Italica'*) z wierzbą płaczącą, brzoza (*Betula verrucosa*) z wejmutką (*Pinus strobus*), brzoza z jałowcem (*Juniperus communis*), ze świerkiem lub modrzewiem (*Larix decidua*), limba (*Pinus cembra*) z kosodrzewiną (*Pinus montana*), dąb piramidalny (*Quercus robur 'Fastigata'*) z bukiem zwisłym (*Fagus sylvatica 'Pendula'*) itp.¹³⁵

Czynnikiem wpływającym na siłę oddziaływania form roślinnych są nie tylko ich cechy gatunkowe, lecz również cechy osobnicze. Szczególną rolę w kompozycjach ogrodowych odgrywają więc często drzewa stare, o oryginalnym kształcie, a nawet drzewa uschnięte, pozbawione liści, których forma, poza zawartym w niej dużym ładunkiem emocjonalnym, oddziałuje jako element różniący się swym charakterem od otoczenia.

Podkreślenie danej formy roślinnej bywa silniejsze, gdy zastosowane dla niej tło jest dość jednolite. Podstawową przyczyną wyróżnienia takiej formy jest jej czytelna,

¹³⁴ Formowanie i strzyżenie drzew doprowadzono do doskonałości w ogrodach holenderskich w XVIII w. W początku XVIII w. Wilhelm Orański, król angielski i jego żona Maria wprowadzili tę modę zwaną „Dutch Gardens” do kompozycji parków angielskich. Były one modne i utrzymywane do końca XVIII w. (W. Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, t. 3, Warszawa 1968, s. 194). Obok zwolenników strzyżonych form pojawiają się również krytycy, wyśmiewający ich sztuczność i dziwaczność. Pope i Addison w artykule w „The Guardian” z 1712 r. piszą: *Adam i Ewa z cisu: Adam nieco uszkodzony wskutek zwałenia się z Drzewa Wiadomości w czasie gwałtownej burzy; (...) królowa Elżbieta z agrestu, nieco dotknięta blednicą, ale doskonale rosnąca, stara dama dworu z bylicy etc.* (cyt. za: M. Charageat, *Sztuka ogrodów*, Warszawa 1978 s. 183). Morel, twórca parku w Ermenonville we Francji mówi: *Zamiast się męczyć nad utrzymaniem drzew w przypisanych karbach, zróbcie je z desek, wymalujcie farbą na nich liście, a będziecie mieli (aleje i szpalery strzyżone) tanio i zawsze zielone. Nie będzie potrzeba ani ciąć ich, ani podlewać, ani też zastępować uschniętych* (cyt. za: E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1, Kraków 1938, s. 223).

¹³⁵ L. Majdecki., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Warszawa 1994, s. 265–266.

zdecydowana odmienność względem otaczających ją elementów tła oraz fakt, że w obrębie pola spostrzeżeniowego jedynie ta forma wykazuje odmienne cechy. Wyróżnienie to jest jednak większe, jeśli forma stanowiąca *figurę* jest sama z siebie formą silną, agresywną, a jej *tło* zbudowane jest z form łagodnych. Odwrotna sytuacja (*figura* jest formą łagodną a *tło* tworzą formy agresywne) powoduje mniejszą siłę oddziaływania wyróżnionego elementu roślinnego, dla którego otaczające go formy agresywne stanowią pewną konkurencję.

O ile w przypadku drzew (zwłaszcza obserwowanych z pewnej odległości) podstawową cechą wpływającą na siłę ich oddziaływania jest, oprócz barwy, pokrój rośliny, o tyle formy przestrzenne o bardzo uproszczonym kształcie i dużej skali oddziałują przede wszystkim swą barwą i fakturą. W tym wypadku możemy także mówić o różnych *rodzinach uformowań*. Przykładowo, w przypadku płaszczyzn poziomych („podłóg”) podstawowym materiałem fakturalnym są na ogół w parkach i ogrodach trawniki. Wszelkie nawierzchnie sztuczne reprezentują więc w tym wypadku odmienną *rodzinę uformowań*, związaną ze zdecydowaną różnicą zastosowanego materiału. Różnice wynikające z odmienności faktury powierzchni, choć może nie tak zdecydowane, można także osiągnąć dzięki różnym rodzajom pokrywy roślinnej, nawet w wypadku pokryw o tym samym składzie gatunkowym, przy zastosowaniu różnych technik ich utrzymania (np. krótko strzyżony trawnik w zestawieniu z trawnikiem nie strzyżonym).

Warte podkreślenia, ze względu na zdecydowaną odmienność faktury względem płaszczyzn zielonych, są elementy wodne. Siła oddziaływania emocjonalnego błyszczących i migocących luster wodnych była niegdyś ceniona w ogrodach tak bardzo, że nie wahało się, w przypadku mało sprzyjających warunków przyrodniczych, doprowadzać wodę nawet z odległych źródeł, tworząc stawy, sadzawki, baseny wodne, a także, zwłaszcza w ogrodach regularnych, rozległe układy kanałowe i partery wodne. Należy dodać, że woda, oprócz swej odmienności związanej z fakturą jej powierzchni, jest także źródłem efektów dynamicznych, jakie wywołują refleksy świetlne, pojawiające się na poruszonej wiatrem płaszczyźnie. Dynamikę wrażeń zwiększają elementy wody płynącej i spadającej (fontanny, wodotryski, kaskady, wodospady, strumienie itp.). W tym wypadku o sile oddziaływania elementów wodnych decyduje nie tylko ich odmienność względem otaczających form, lecz też nagłość i zmienność pojawiania się bodźców świetlnych. Nie do przecenienia są towarzyszące im bodźce pozawizualne – głównie akustyczne. Woda może być również źródłem wrażeń dotykowych, doznawanych celowo (kontakt przez zanurzenie ręki, brodenie, kąpiele itp.) lub mimowolnie (np. zroszenie skóry przez dynamicznie spadającą czy tryskającą wodę). W przypadku wód naturalnych, głównie stojących zbiorników wodnych, dodatkowym elementem ich oddziaływania są bodźce zapachowe.

Źródłem efektów dynamicznych (ruchu) w otwartych przestrzeniach jest także wiatr poruszający liście i gałęzie drzew i krzewów oraz wyższe rośliny zielne, a także słońce wywołujące różnice w rozłożeniu ich światłocienia. Interesujące efekty plastyczne wywołuje słońce – chowające się lub wyłaniające zza chmur. Można wówczas obserwować ruch światłocienia przesuwającego się po drzewach i krzewach.

Same cechy plastyczne elementów składowych kompozycji (kształt, wielkość, barwa) nie są jedynymi czynnikami decydującymi o sile ich oddziaływania w odbiorze wizualnym. Równie ważnym zagadnieniem jest miejsce tych elementów w kompozycji, czyli ich kontekst przestrzenny. Widok w obrębie pola spostrzeżeniowego odbierany jest jako określona forma, której budowa wyznacza punkty i miejsca mniej lub bardziej ważne. Elementy o wyróżniających się cechach plastycznych mogą więc oddziaływać silniej, gdy ich lokalizacja pokrywa się z głównymi punktami w kompozycji widoku, słabiej zaś – gdy znajdują się w miejscach formalnie podrzędnych. Wyznacznikiem ważniejszych miejsc w obrębie kompozycji jest to, co Żórawski określa jako „zagęszczenie formy”¹³⁶. Podkreślenie formalne punktów natomiast następuje tam, gdzie stykają się, przecinają lub kończą linie elementów składowych formy [Żórawski 1973].

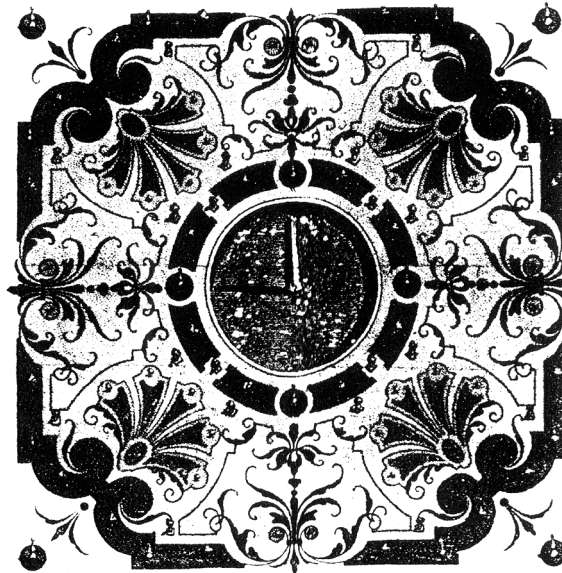
Wśród kompozycji parków i ogrodów najbardziej czytelne wytyczne formalne zawierają układy regularne, dlatego określenie miejsc i punktów nadrzędnych kompozycyjnie jest w tym przypadku najprostsze i najbardziej jednoznaczne. W układach symetrycznych zdecydowanie wyróżnionym formalnie miejscem jest linia pokrywająca się z osią symetrii ogrodu lub jego fragmentu. Dlatego elementy umieszczone na tej linii w sposób naturalny nabierają cech ważności i siła ich oddziaływania wzrasta. W układach, w których występuje kilka osi symetrii (układy wieloosiowe) silniej podkreślonymi formalnie są osie główne, słabiej zaś – osie podrzędne.

W ogrodach o regularnych układach można też stosunkowo łatwo określić główne punkty kompozycyjne. Ich lokalizacja związana jest przede wszystkim z kształtem figur geometrycznych wyznaczających podstawowe podziały przestrzeni. Wyróżnionymi punktami są w takich wypadkach wierzchołki tych figur, a także często ich środki (rys. 11). Główne punkty wyznaczają również osie układów – szczególnie silnie podkreślony jest punkt przecięcia osi (rys. 12a), zakończenia osi (rys. 12b) lub zbiegu kilku osi w układzie promienistym (rys. 12c). Rozłożenie głównych punktów kompozycyjnych wyznaczone przez podstawowe podziały przestrzenne można zmieniać lub modyfikować przez odpowiednie rozwiązanie formalne wypełnienia figur utworzonych przez te podziały. Przykładem takich modyfikacji są rozwiązania ornamentyki parterów kwiatowych (rys. 13).

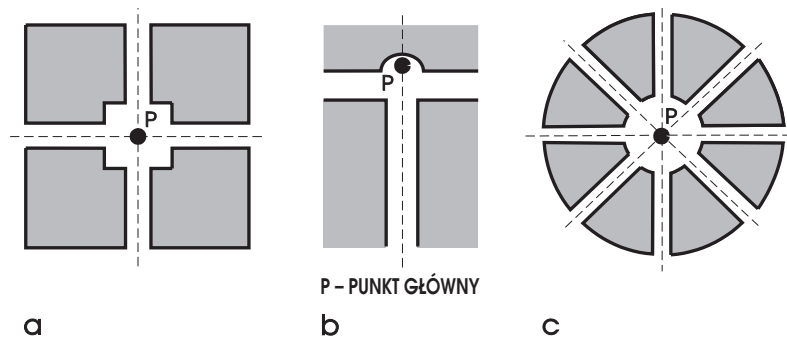
Jeśli kompozycja kształtowana jest w sposób uporządkowany, to podkreślenie danego miejsca w jej obrębie osiąga się również przez złamanie tego porządku (np. zakłócenie rytmu). Można powiedzieć, że położenie elementu nie należącego do określonego porządku zwraca uwagę odmiennością swojego miejsca i roli w układzie formy.

Siła oddziaływania elementów kompozycyjnych zależy także od ich przestrzennej lokalizacji względem obserwatora. Gdy w obrębie pola spostrzeżeniowego znajduje się

¹³⁶ Jak pisze J. Żórawski, *zagęszczenie formy rozumiemy tu w takim sensie, w jaki fizyka traktuje zagęszczenie się materii, która np. jest intensywniejsza w gwieździe niż w przestrzeni międzygwiazdnej i intensywniejsza w środku gwiazdy niż na jej powierzchni* (J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1973, s. 57).

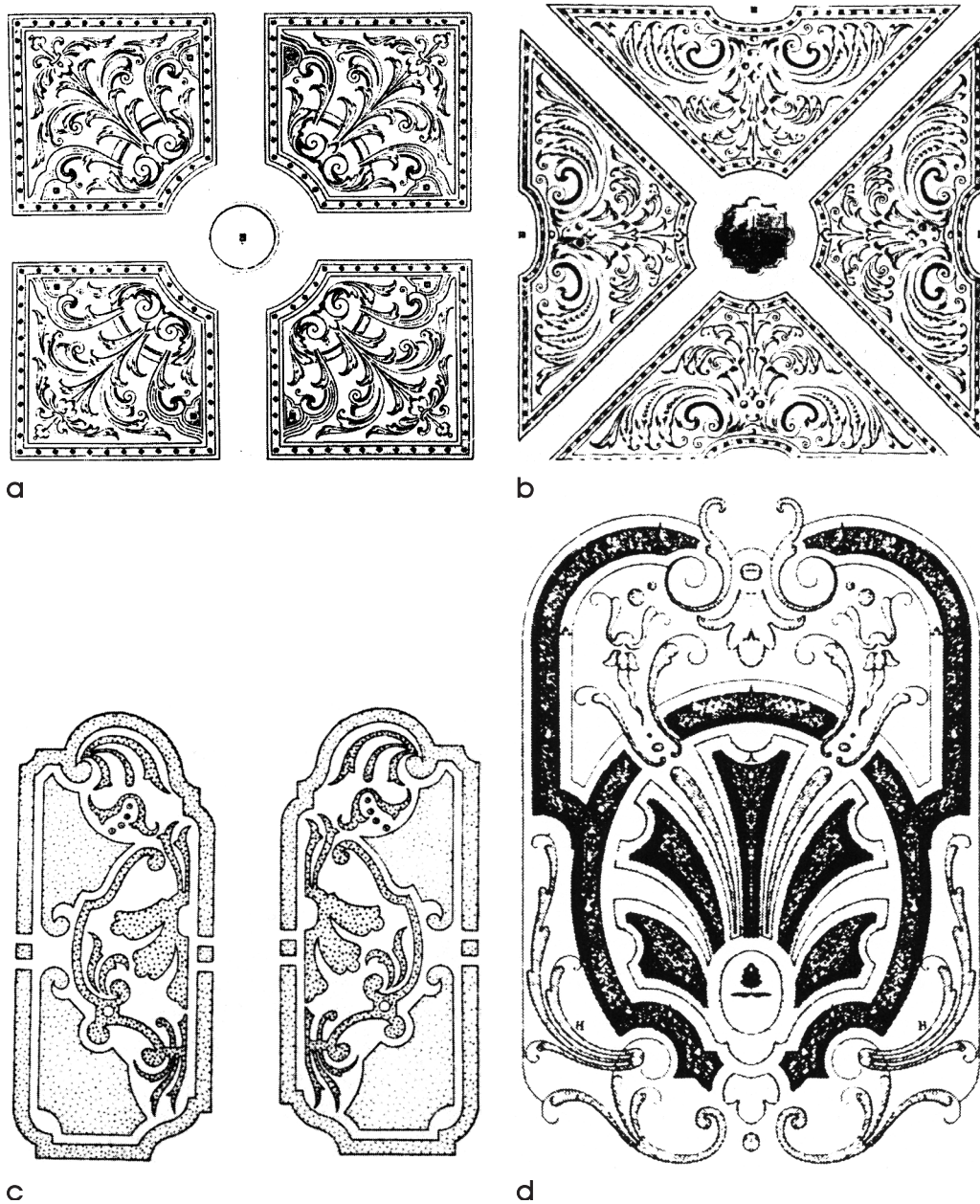

Rys. 11. Parter kwiatowy z podkreślonymi przez elementy wolno stojące głównymi punktami – centralnym i wierzchołkowymi – Meunon, parter haftowy kompartmentowy według Dezalliera d'Argenville'a (źródło [Majdecki 1987])

Rys. 12. Umieszczenie punktów głównych w przykładowych układach regularnych

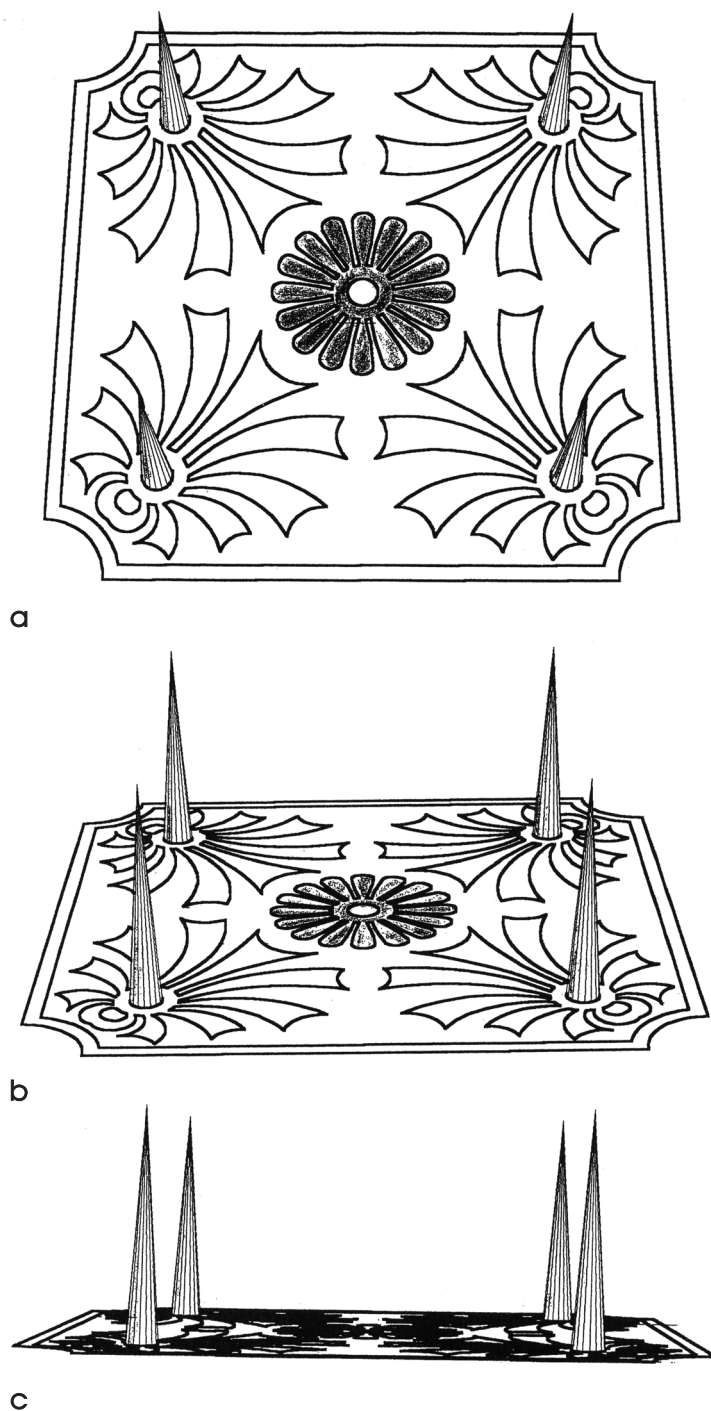
tylko jeden plan widokowy (wszystkie elementy kompozycyjne są położone w jednakowej odległości od obserwatora), o sile oddziaływania tych elementów decydują opisane wcześniej czynniki: agresywność form i odmienność względem pozostałych form, a także odmienność ich umiejscowienia w kompozycji. Inaczej jest w wypadku, gdy oglądany układ przestrzenny układa się w wyraźnie odmienne plany widokowe. Następuje wówczas zróżnicowanie ważności elementów kompozycyjnych położonych w ob-

Rys. 13. Wpływ rozwiązania formalnego ornamentyki parterów kwiatowych na rozłożenie głównych punktów kompozycyjnych (źródło [Majdecki 1993]): a) ornamentyka wypełnienia kwater podkreśla punkt na przecięciu osi, b) forma wypełnienia trójkątnych pól w układzie prostokątnym „zagęszcza się” w środku podstawy tych trójkątów, wyznaczając tam punkty główne, c) forma wzorów ornamentowych w prostokątnych parterach „zagęszcza się” w kierunku osi głównej, podkreślając jej znaczenie, d) układ ornamentyki tego parteru wyznacza nowy punkt główny mieszczący się w jego obrębie

rębie różnych planów widokowych. Najczęściej spotykana jest sytuacja, w której elementy położone bliżej pełnią rolę *figury*, dla której plan dalszy jest *tłem*. Taki odbiór otoczenia warunkowany jest naszymi właściwościami percepcyjnymi – przedmioty znajdujące się w bliższej odległości są lepiej widoczne jako forma (dostrzegamy je bardziej szczegółowo) i wyrazistsze jako kompozycja barwna. Gdy opisując dany obraz widokowy używamy określenia „na pierwszym planie”, wyrażamy w ten sposób nie tylko obiektywną ocenę położenia przestrzennego przedmiotu, lecz także swój stosunek do jego ważności w obrazie. Często zdarzają się jednak także sytuacje odwrotne, tzn. takie, w których element położony dalej odgrywa w odbiorze kompozycji ważniejszą rolę niż elementy należące do planu bliższego. Najczęściej dzieje się tak wówczas, gdy komponenty planu bliższego tworzą ścianę wnętrza i w określonym miejscu ściana ta zostaje przerwana. Utworzona w ten sposób „brama” wyznacza w kompozycji miejsce uprzywilejowane. Znajdujące się w tym miejscu elementy, mimo że ich odległość od obserwatora jest większa niż odległość elementów tworzących „ścianę”, pełnią w widoku rolę nadrzędną, a siła ich oddziaływania wzrasta. Podobna zasada obowiązuje, gdy dla zaakcentowania fragmentu widoku wykorzystywane są elementy architektoniczne o formie bramy, stanowiące ramę podkreślającą widoczne w jej otworze formy. Położone w dalekim planie widokowym formy można również podkreślać, tworząc ściany formowane wzdłuż kierunku obserwacji. Tego typu rozwiązaniem są np. aleje czy osie wodne.

Należy podkreślić, że rozłożenie akcentów kompozycyjnych jest właściwe i niezmiennie dla określonego, zdefiniowanego widoku lub grupy widoków. Zmiana pozycji obserwacji powoduje równoczesną zmianę postrzeganego obrazu, w którym często zmienia się również hierarchizacja elementów kompozycyjnych. Przykładem mogą być różnice związane z widzeniem perspektywicznym człowieka. Ta cecha percepcji wizualnej powoduje największe zmiany wynikające z pozycji obserwatora w postrzeganiu kompozycji złożonych z form o niewielkiej wysokości. Należą do nich np. układy parterów kwiatowych. Na rysunku 14 pokazano kompozycję utworzoną z płaskich, ornamentowych form parteru kwiatowego i pojedynczych, wysokich elementów o formie wertykalnej. Tego rodzaju kompozycja oglądana z dużej wysokości odbierana jest jako obraz zbliżony do kompozycji płaskiej. Na rozłożenie akcentów duży wpływ ma układ ornamentyki parterów. Przy takim oglądzie elementem dominującym może być płaska forma kwiatowa o najbardziej wyróżniających się cechach plastycznych (kształt, barwa) i uprzywilejowanym usytuowaniu w zespole ornamentów. Pojawiające się w kompozycji formy wyższe (np. elementy roślinne na narożnikach kwatery) odgrywają wówczas rolę drugorzędą (rys. 14a). Odbiór kompozycji zmienia się w miarę zmniejszania się wysokości punktu obserwacji. Znaczenie i czytelność form rysunku ornamentowego, a także ich względna wielkość w polu spostrzeżeniowym stopniowo maleją, rośnie natomiast znaczenie form wysokich. W zależności od rozwiązania przestrzenno-formalnego dominującą rolę w kompozycji mogą odgrywać albo wyróżniające się elementy płaskie, albo formy wysokie (rys. 14b). Gdy kompozycja oglądana jest z perspektywy człowieka stojącego na tej samej wysokości, na której znajduje się założenie parte-

Rys. 14. Układ parteru kwiatowego oglądane z różnych pozycji

rowe, wówczas układ ornamentyki kwiatowej zniekształcony widzeniem perspektywicznym przestaje być czytelny, a jego względna wielkość w polu spostrzeżeniowym znacznie się zmniejsza. Wzrasta natomiast znacząco rola elementów wysokich, które w takim oglądzie stają się formami najsilniejszymi w swym oddziaływaniu (rys. 14c). Zwiększenie czytelności, a co za tym idzie siły oddziaływania form kompozycji płaskich można również osiągnąć poprzez usytuowanie tych kompozycji na płaszczyznach pochyłych (zbocze skarp, wzgórz, wgłębni) lub pionowych (mury, ściany).

Zmienność oddziaływania poszczególnych elementów i form przestrzennych w zależności od ich cech formalnych

W rozważaniach dotyczących siły oddziaływania ogrodu na jego użytkowników nie można pominąć cech poszczególnych elementów tworzących dany układ. Cechy te bowiem decydują o tym, jaką rolę w kompozycji może odegrać dany jego element. Zmienność oddziaływania poszczególnych elementów i form przestrzennych w zależności od ich cech omówiono poniżej na przykładzie cech formalnych roślin.

Elementy roślinne – drzewa, krzewy, rośliny zielne – są podstawową tkanką, z której zbudowana jest struktura kompozycyjno-przestrzenna parków i ogrodów. Ich oddziaływanie jest, w przypadku pojedynczych elementów, na ogół słabsze niż elementów architektonicznych, co wiąże się z większą „miękkością” form roślinnych i „stonowaniem” ich kolorystyki. Istnieje jednak szereg cech wpływających na różnice związane z siłą oddziaływania elementów roślinnych. Należą do nich w szczególności pokrój i barwa rośliny¹³⁷.

Elementy roślinne (zwłaszcza drzewa i krzewy) są formami bardzo złożonymi, o skomplikowanym kształcie. O ile w architekturze można stworzyć bryły proste, nierozczłonkowane, o jednolitej powierzchni, o tyle świat roślinny jest z natury formalnie urozmaicony. Pojęcie „pokrój” rośliny mogło powstać dzięki specyfice receptorów wzroku, która sprawia, że w momencie zwiększenia się odległości obserwatora od obiektu zmniejsza się ilość dostrzeganych szczegółów i zaczyna pojawiać się forma uogólniona, zbliżona do „plamy” o określonym kształcie. Zakodowane w psychice człowieka tendencje do generalizacji kształtów przedmiotów i sprowadzania ich do prostych figur geometrycznych¹³⁸ doprowadziły do klasyfikacji drzew i krzewów ze względu na ich pokrój, czyli charakterystyczny, uproszczony kształt korony i pnia. Oddziaływanie stymulacyjne tych kształtów jest podobne w swej istocie do oddziaływania figur geometrycznych. Najbardziej agresywne, niepokojące są formy trójkątne, przy czym siła ich

¹³⁷ Określenie „barwa rośliny” obejmuje kolorystykę nie tylko jej ulistnienia, lecz także innych elementów. Należą do nich w szczególności kwiaty i owoce charakteryzujące się niejednokrotnie dużą siłą oddziaływania, choć związane z ich pojawieniem się efekt jest w większości przypadków krótkotrwały.

¹³⁸ Założenie o „całościowym postrzeganiu” form w otoczeniu człowieka stało się podstawą teorii postaci, której twórcą był monachijski profesor Theodor Lipps [Lipps 1906]. Na tej teorii opierał się Juliusz Żórawski w fundamentalnym dziele, w którym stworzył podstawy analizy elementów kompozycyjnych – *O budowie formy architektonicznej* [Żórawski 1973].

oddziaływania wzrasta w miarę zwiększania się ostrości kąta wierzchołkowego, czyli zwiężenia pokroju korony. Formami wyrazistymi są również wszelkie formy kolumnowe, które oddziałują jak elementy pionowe, z natury silniejsze i bardziej pobudzające niż elementy poziome. Zdecydowanie łagodniejsze w swym wyrazie są formy o charakterze „zmiękczonego” prostokąta i formy owalne, przy czym słabiej oddziałują formy o obniżonym środku ciężkości (szerszej podstawie korony). Do najbardziej łagodnych kształtów drzew należy pokrój zwisty o miękkiej formie, w której wyeliminowany zostaje agresywny element pionowy – pień. Tego typu odbiór kształtu drzew i krzewów właściwy jest jedynie w przypadku obserwacji z dużej odległości. W miarę zmniejszania się dystansu obserwatorowi jawią się nowe szczegóły. Forma, początkowo prosta, nabiera cech złożoności, przy czym złożoność ta jest różna – w zależności od gatunku i cech osobniczych rośliny. Badania nad związkiem pomiędzy pobudzeniem a złożonością informacyjną bodźców, prowadzone przez G. Bakera i R. Frankena [Baker, Franken 1967], wykazały znaczną w tym względzie zależność¹³⁹. Okazało się, że u ludzi występuje wyraźny wzrost pobudzenia pod wpływem oddziaływania złożonych figur. Ponieważ pobudzenie jest wprost proporcjonalne do stopnia złożoności składowych konfiguracji bodźców, można więc przyjąć, że siła oddziaływania pojedynczego elementu roślinnego często wzrasta w miarę zmniejszania się jego odległości od obserwatora.

Ważnym czynnikiem wpływającym na odbiór formy rośliny jest, oprócz dystansu obserwacji, światło. Warunki solarne uzależnione od zachmurzenia, pory dnia i gęstości pokrycia terenu roślinnością wysoką, a także kierunek oświetlenia, w sposób istotny wpływają na charakter obrazu będącego przedmiotem percepcji. Zachmurzenie i związana z nim mniejsza jasność światła słonecznego, jak również jego rozproszenie, prowadzi do zmniejszenia jaskrawości barw i kontrastów, a co za tym idzie, głębi obserwowanych form. Jeszcze silniejszy efekt „spłaszczenia” form wywołuje oświetlenie skierowane w stronę obserwatora (obserwacja przedmiotów „pod słońce”). W tym jednak wypadku następuje wydatne podkreślenie konturów formy, co w przypadku obiektów o złożonym kształcie może już powiększyć siłę ich oddziaływania. Największą głębię obrazu uzyskujemy przy oświetleniu bocznym – cienie rzucone przez gałęzie i liście korony drzew i krzewów stwarzają wówczas efekt kontrastu (barwy ciemne i jasne). W przypadku obserwacji w pełnym oświetleniu, kiedy słońce znajduje się za obserwatorem, uzyskujemy największe rozjaśnienie barw przy równoczesnym zmniejszeniu głębi obrazu.

Drugą istotną cechą wpływającą na siłę oddziaływania elementów roślinnych jest ich barwa. Dominującym kolorem szaty roślinnej, uwarunkowanym jej biologiczną egzystencją (chlorofil niezbędny do procesu fotosyntezy), jest kolor zielony. Taką barwę przybierają, w przypadku większości gatunków, liście rośliny, których proporcjonalna w stosunku do innych organów powierzchnia wyznacza ogólny koloryt drzew i krzewów. Barwa zielona należy do kolorów o niewielkich właściwościach pobudzają-

¹³⁹ Podobne badania prowadzone były przez Berlyna i Borsa (1968), którzy wykorzystali w nich obrazy białe i błękitnobiałe. Te drugie, mniej jednoznaczne, powodowały większe pobudzenie.

cych – jest to barwa uspokajająca. Jednak nawet wśród roślin o dominującym zabarwieniu zielonym istnieją istotne różnice związane z możliwościami stymulacyjnymi bodźców barwnych. Silniej oddziałują na człowieka nasycone, jaskrawe odcienie zieleni, słabiej – przytłumione, wyciszone, szare. Dużą rolę odgrywa także budowa liści wpływających na fakturę powierzchni korony drzewa. Liście błyszczące są źródłem silniejszych bodźców niż liście matowe. Efekt ten związany jest z jednej strony z większym natężeniem i jasnością odbieranych bodźców świetlnych, z drugiej zaś z ich większą zmiennością i nagłością pojawiania się – błyszczące liście poruszane przez wiatr wprowadzają migocące refleksy świetlne, a więc do efektu statycznego oddziaływania barwy dodany zostaje efekt dynamiczny – ruch. Wrażenie zmienności, ruchu i życia wywołują także gatunki posiadające liście, których spodnia strona różni się wyraźnie kolorem od strony wierzchniej; liście takie poruszane wiatrem dają bardzo interesujące efekty wizualne.

Podobnie jak w przypadku formy, dużą rolę w odbiorze zabarwienia szaty roślinnej odgrywa odległość. Filtr powietrza o zabarwieniu niebieskoszarym sprawia, że w miarę zwiększania się odległości obserwatora od obiektu kolorystyka tego obiektu przesuwana się w kierunku barwy szarozielonej, szaroniebieskiej, szarofioletowej.

Wart uwagi jest także wpływ oświetlenia na odbiór kolorystyki szaty roślinnej. Przykładowo, obserwacja drzewa „pod słońce”, a więc wówczas, gdy obiekt znajduje się pomiędzy widzem a źródłem oświetlenia, powoduje znaczne zmiany w odbiorze koloru zieleni. Barwa pnia, a często także listowia, staje się ciemna, jednolita. W zależności od struktury liści, a także ich rozmieszczenia i gęstości w obrębie korony, mogą wystąpić interesujące efekty barwne – niekiedy pojedyncze, przeświecone liście przybierają barwę oślepiąco żółtą, a zgrupowania liści – barwę jaskrawozieloną, kontrastowo odbijającą się od ciemnego zabarwienia listowia. Interesujące efekty kolorystyczne związane ze zróżnicowaniem sposobu oświetlenia pojawiają się zwłaszcza w przypadku soliterowych drzew oglądanych spod pnia. W zależności od kierunku obserwacji widoczne są wówczas grupy ulistnienia o różnym kolorze. Liście na gałęziach oglądanych „pod słońce” nabierają w efekcie przeświecenia jaskrawych, jasnych barw, zaś barwa ulistnienia gałęzi znajdujących się w cieniu własnym drzewa staje się ciemna i jednolita.

Chociaż dominującą barwą szaty roślinnej jest barwa zielona, w wyniku hodowli powstało wiele odmian drzew i krzewów o barwnym ulistnieniu, których silniejsze oddziaływanie emocjonalne (zwłaszcza gatunków o kolorze liści czerwonym, najsilniej pobudzającym w paśmie barwnym) wykorzystywane jest w kompozycji parków i ogrodów. Dotyczy to oczywiście okresu wiosenno-letniego, w okresie jesiennym bowiem paleta kolorystyczna związana z przebarwieniami liści ulega znaczącej zmianie. Przesuwa się ona w kierunku barw ciepłych – tonacji żółto-pomarańczowo-czerwonych i brązowych. Równocześnie w okresie tym wzrasta działanie stymulacyjne barw przyrody na procesy emocjonalne jej obserwatorów.

Oddziaływanie barw różnych od zieleni związane jest także z okresem kwitnienia i owocowania roślin. Przyroda posługuje się wówczas często barwami jaskrawymi,

wyrazistymi. Wykształcenie takich bodźców jest uzasadnione cyklem życiowym roślin. W wielu wypadkach bowiem ich przetrwanie jako gatunku zależy od skuteczności mechanizmów przyciągających organizmy (głównie ptaki i owady), biorących udział w cyklu rozmnażania roślin. Dlatego najważniejsze organy generatywne (kwiaty i owoce) zaopatrzone są w silnie działające bodźce – wizualne i zapachowe. Należy jednak zaznaczyć, że oddziaływanie tych bodźców nie jest dostosowane przez naturę do percepcji człowieka¹⁴⁰. Niewielkie, równomiernie i rzadko rozmieszczone w obrębie ulistnienia kwiaty, nawet o żywych, jaskrawych barwach, odbierane są jako silny bodziec tylko z bliskich odległości. Przy większych dystansach stają się coraz mniej widoczne, a ich kolor wpływa jedynie na zmianę tonacji barwnej bryły roślinnej, odbieranej wówczas jako jeden element kolorystyczny. Znaczenie kwiatów i owoców jako bodźców barwnych rośnie w miarę zwiększania się rozmiarów i liczby tych organów, a także w zależności od ich rozmieszczenia na gałęziach. Owoce i kwiaty skupione gęsto (w pękach, gronach itp.) tworzą większe plamy barwne, silnie oddziałujące swym kolorem nawet przy większych odległościach. Oddziaływanie barwne kwiatów zwiększa się wówczas, gdy kwiaty te pojawiają się na gałęziach przed rozwojem liści. Ich kolorystyki nie tłumi wówczas zielona barwa ulistnienia.

* * *

Siła oddziaływania określonych bodźców na receptory zmysłowe i intensywność wywoływanej przez nie reakcji emocjonalnej nie jest jednak czynnikiem stałym, możliwym do zmierzenia i zobiektywizowania w stosunku do całej populacji ludzkiej. Zależy ona nie tylko od omawianych czynników uwzględniających wielowarstwowe tło, w jakim bodźce działają, ale także od tego, na ile dany bodziec lub zestaw bodźców jest ważny dla jednostki. Subiektywna ważność bodźca jest bowiem jednym z elementów wpływających na wrażliwość jednostki na jego oddziaływanie i związaną z tą wrażliwością reakcją emocjonalną. Na wrażliwość tę, obok czynników społeczno-kulturowych i osobowościowych, opisanych w poprzednim rozdziale¹⁴¹, wpływ mają także uwarunkowania przestrzenne i motywacyjne pozwalające na określenie **celu** danej jednostki. Cel ten może się wiązać z zespołem elementów pojawiających się w różnych miejscach w przestrzeni parków i ogrodów publicznych (np. wynikający z motywacji poznawczych prowadzących do chęci obserwacji interesujących okazów szaty roślinnej) lub z określonym, ściśle zdefiniowanym miejscem w obrębie parku. Cele wyznaczone są z jednej strony przez potrzeby jednostki, z drugiej zaś przez możliwości stwarzane przez środowisko parków i ogrodów, w których potrzeby te człowiek ma realizować.

¹⁴⁰ Obraz większości kwiatów roślin owadopylnych jest bardzo wyrazisty i różnicowany w paśmie promieniowania ultrafioletowego, niewidocznym dla człowieka, lecz widzianym przez owady. W przypadku owoców, których miąższ jest „nagrodą” dla rozsiewających zawarte w nich nasiona kręgowców, kolorystyka jest częściej dostosowana do percepcji ssaków, w tym człowieka.

¹⁴¹ Por. rozdział I, pkt. 2.

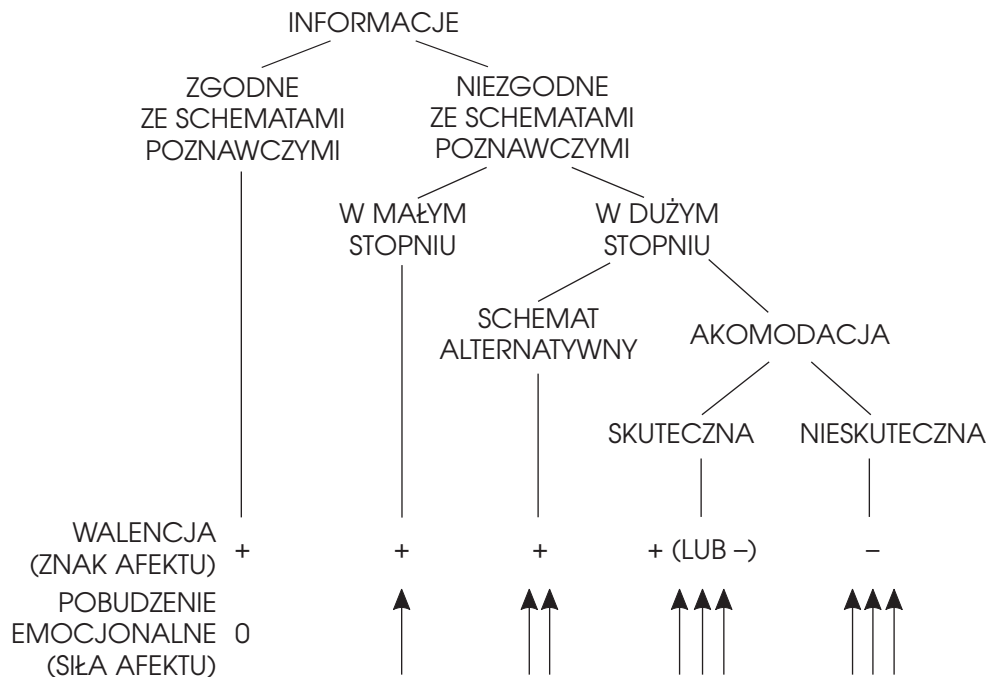
W teoriach dotyczących zachowań czasowo-przestrzennych o charakterze turystyczno-rekreacyjnym przyjmuje się zazwyczaj dwa typy poruszania się po terenie [Sadowski, Chmurzyński 1989], [Krzymowska-Kostrowicka 1997]. Pierwszy z nich, zwany typem ortokinetycznym, określa ruch osoby zmierzającej maksymalnie prostoliniowo do celu. Zachowanie takie, w przypadku parków i ogrodów publicznych, reprezentuje np. matka z dzieckiem zmierzająca w kierunku placu zabaw dla dzieci stanowiącego jej cel w przestrzeni. Drugi typ poruszania się, zwany klinokinetycznym, występuje wówczas, gdy drogę danej jednostki komplikują cele poboczne. Ten typ zachowań pojawia się w obrębie parków i ogrodów publicznych najczęściej wówczas, gdy cel przestrzenny nie jest ściśle zdefiniowany lub dostatecznie silnie motywowany. Reprezentuje go np. osoba odwiedzająca park w celu doznania wrażeń estetycznych lub nawiązania kontaktu z otaczającą przyrodą.

W przypadku pierwszego z wymienionych typów poruszania się (typ ortokinetyczny) zdecydowanie najważniejszy dla jednostki jest jej główny cel. Pole percepcyjne takiej osoby obejmuje wówczas przede wszystkim drogę, której zakończeniem jest cel. Otoczenie tej drogi natomiast postrzegane jest słabiej, a oddziaływanie znajdujących się w jego obrębie bodźców maleje. Inaczej rozłożona jest uwaga odbiorcy reprezentującego drugi typ poruszania się (ruch klinokinetyczny). W tym wypadku pole percepcyjne jednostki obejmuje zarówno drogę, jak i jej otoczenie. Otoczenie to odgrywa dla obserwatora istotną rolę nie tylko z punktu widzenia oferowanych przez nie doznań emocjonalnych, lecz również dlatego, że służy ono orientowaniu się w przestrzeni i wyborowi miejsc oglądu lub wypoczynku. Wybór ten ma charakter decyzji bieżących, niezaplanowanych wcześniej, podejmowanych głównie na podstawie docierających do obserwatora sukcesywnie informacji.

Jak wspomniano, zakłócenie oczekiwań wywołuje emocję. Emocja ta jednak może być pozytywna lub negatywna. Jej znak zależy od różnych czynników. Jednym z nich jest wielkość rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami lub przekonaniem a tym, z czym jednostka ma do czynienia. Znak ten może być dodatni wówczas, gdy rozbieżność jest niewielka, a ujemny – gdy jest ona duża¹⁴². Rozbieżność tę można przedstawić jako krzywoliniową funkcję (w kształcie odwróconej litery „u”) nowości bodźca, jego złożoności i wywołanej przezeń niepewności. Średnie natężenie tych cech wywołuje emocje pozytywne, a duże i małe – negatywne [Łukaszewski 1974].

Przykładem bardziej rozwiniętej koncepcji skutków zakłócenia jest teoria amerykańskiego badacza G. Mandlera [Mandler 1975]. Według niego intensywność i znak pobudzenia wywołanego przez zakłócenie zależy od wielkości zakłócenia oraz od przebiegu i wyników poznawczego opracowania niezgodnych (zakłócających) informacji (rys. 15). Znak emocji zależy więc od tego, jak system poznawczy radzi sobie z napływającymi informacjami. Jeśli potrafi włączyć je w istniejące, zakodowane w umyśle struktury lub zbudować nowe struktury (schematy alternatywne), to powstaje afekt dodatni. W przeciwnym razie, tzn. gdy nowe informacje nie mogą zostać włączone

¹⁴² J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 27.

Rys. 15. Zakłócenie jako źródło emocji – według G. Mandlera [Reykowski 1992b, (rys. zmieniony)]

w istniejące struktury (akomodacja nieskuteczna) i następują trudności zbudowania nowych struktur, pojawia się afekt ujemny [Reykowski 1992b].

Jak widać, pojawiające się nagle bodźce niezgodne z oczekiwaniami mogą powodować również emocje negatywne, a długotrwałe uczucie niepewności związane z brakiem możliwości przewidywania zdarzeń i włączania ich w obręb znanych struktur i systemów może prowadzić do zaburzeń emocjonalnych. Tego typu sytuacja pojawia się w momencie, gdy osobnik narażony jest na działanie dużej ilości różnorodnych, silnych bodźców, które pojawiają się w sposób chaotyczny i nieprzewidywalny. Inaczej mówiąc, bodźce te nie są elementem znanego lub możliwego do poznania systemu¹⁴³.

Nadmiar informacji i bodźców stał się dla współczesnego człowieka istotnym psychologicznie problemem. Koncepcje zakładające oferowanie człowiekowi, w ramach

¹⁴³ Współczesny człowiek żyjący w dużym mieście narażony jest niestety na takie sytuacje nader często. Środowisko wielkomiejskie jest nasycone ogromną ilością informacji, przekazywanych za pomocą różnorodnych form, barw i dźwięków, często ze względów reklamowych nastawionych na silne, niemal szokowe oddziaływanie. Informacje, przekazywane w sposób chaotyczny, nieuporządkowany, niepodlegający prostym, zrozumiałym schematom percepcyjnym, muszą oddziaływać w sposób stresujący i wywoływać, po dłuższym z nimi kontakcie, emocje negatywne – niepokój, znużenie. Sytuację taką nazywamy obciążeniem środowiskowym lub przestymulowaniem (por.: [Broadbent 1948, 1963], [Kaplan 1995], [Milgram 1970] i in.).

terenów wypoczynkowych, środowiska ograniczającego do minimum liczbę bodźców nie wydają się jednak najlepszym rozwiązaniem. Jak bowiem słusznie zauważa A. Majczak, monotonność i brak różnorodności bodźców jest czynnikiem destruktywnym, podobnie jak przypadek pozbawienia możliwości odbierania bodźców¹⁴⁴. Nie bez znaczenia jest również fakt, że organizm człowieka stykającego się z nadmiarem bodźców i informacji wytwarza specyficzną reakcję obronną, prowadzącą do obniżenia wrażliwości na bodźce, a tym samym do zmian w obrębie aparatu percepcyjnego¹⁴⁵. Zmiany te jednak dotyczą głównie określonego rodzaju bodźców – odbieranych negatywnie – będących elementem środowiska, w jakim osobnik żyje na co dzień. Warunkiem przywrócenia stanu komfortu psychicznego człowieka jest więc ograniczenie przede wszystkim tych właśnie bodźców, których nadmiar spowodował stres i zaburzenia emocjonalne. Trudno byłoby udowodnić twierdzenie, że potrzeby człowieka zostałyby zaspokojone w momencie eliminacji, czy bardzo znacznego ograniczenia wszelkich bodźców w obrębie parków i ogrodów. Przeciwnie – obserwacje zachowań społecznych wykazują, że ludzie wciąż uważają za atrakcyjne fragmenty parków i ogrodów cechujące się większym urozmaiceniem elementów i form przestrzennych – te właśnie miejsca są zwykle najbardziej zaludnione, najliczniej uczęszczane.

Przestrzeń parku i ogrodu może być jednak przyczyną negatywnych reakcji emocjonalnych, jeśli liczba i siła oddziaływania niezgodnych z oczekiwaniami, nieprzewidywalnych bodźców będzie zbyt duża. **Podstawową metodą uniknięcia takiego niebezpieczeństwa jest projektowanie kompozycji parków i ogrodów tak, aby poszczególne jej elementy składowe były uporządkowane według zasad tworzących system. System taki pozwoli na utworzenie w umyśle odbiorcy struktur scalających napływające informacje i bodźce, a tym samym zmniejszających zakłócenie oczekiwań**¹⁴⁶.

Chcąc określić podstawowe cechy kompozycji parku i ogrodu, którą można by było odczytać jako system istniejący w umyśle jako określona struktura, należy rozpocząć od zdefiniowania pojęcia *system*. Jedną z najbardziej ogólnych definicji systemu podaje Von Bertalanffy, określając go jako kompleks elementów pozostających we wzajemnym oddziaływaniu [Bertalanffy 1957]. A.D. Hall [Hall 1968] rozumie system jako zbiór elementów wraz z relacjami między tymi elementami oraz ich właściwościami, zaś W.N. Sadowski [Sadowski 1966] określa system jako uporządkowany w określony

¹⁴⁴ A. Majczak, *Psychiczne i biologiczne potrzeby człowieka* [w:] *Rola zabytków w kształtowaniu świadomości społecznej*, Lublin 1974, s. 59.

¹⁴⁵ Zdarza się, że nawet dość silne bodźce ujemne mają zablokowany dostęp do świadomości podmiotu – jest to zjawisko tzw. obronności percepcyjnej. Taka selektywna obrona przed negatywnymi sygnałami może pojawić się wtedy, gdy człowiek nie dysponuje sposobami poradzenia sobie z negatywnym czynnikiem, jest wobec niego bezradny. Zjawisko to ma szczególne natężenie u osób, u których przeważa tzw. represyjny styl reagowania (J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 35).

¹⁴⁶ Problem scalania i ucytelnienia informacji i bodźców podkreślają także w swej teorii – modelu preferencji – Kaplanowie ([S.Kaplan 1975, 1987], [R.Kaplan 1975], [Kaplan, Kaplan 1989a], [Kaplan, Kaplan, Ryan 1998]).

sposób zbiór elementów wzajemnie między sobą powiązanych, stanowiących pewną jednolitą całość¹⁴⁷. Pisząc o spójności organicznej form architektonicznych A. Niezabitowski zauważa, że *istotną cechą każdego systemu jest ów integracyjny, całościowy aspekt prowadzący się do tego, że całość kontroluje części składowe, porządkuje je sobie i wyciska na nich swoiste piętno. W rezultacie tej specyficznej relacji między częściami a całością nie mamy na ogół wątpliwości co do tego, że dana część jest właśnie częścią tej, a nie innej całości, a zatem, zarówno owa całość, jak i jej części, zostały zaprojektowane zgodnie z tym samym planem*¹⁴⁸. Warunkiem istnienia systemu w obrębie kompozycji danego parku czy ogrodu jest więc wprowadzenie, za pomocą czytelnych zasad, spójności i ładu porządkującego poszczególne elementy i formy kompozycyjne. Znaczenie tego ładu nie jest oczywiście zagadnieniem nowym. Według zasad klasycznego systemu wartości, w dziele sztuki ważna jest zgodność, dopasowanie części [Tatarkiewicz 1972], [Tatarkiewicz 1991]. Na tym systemie estetycznym opierał się Alberti, mówiąc: *według mnie w każdej sztuce i nauce są pewne zasady, wartości, reguły; kto je uważnie spostrzeżł i dla siebie spożytkował, ten swe najlepiej osiągnie*¹⁴⁹. Śledząc rozwój sztuki ogrodowej w różnych okresach historycznych, możemy stwierdzić, że mimo zmieniających się poglądów estetycznych właściwych odmiennym stylom i prądom artystycznym, ów ład był w różnym stopniu zawsze przedmiotem dążeń twórców.

Estetyka normatywna, na której opierały się kształt i dyspozycja przestrzeni w ogrodach renesansowych i barokowych zakładała, że światem rządzą zasady geometryczne i to one właśnie kształtują ład i porządek. Zgodnie z poglądem Galileusza: *Księga natury pisana jest w matematycznym języku, jej znakami pisarskimi są trójkąty, koła i inne figury geometryczne, bez których pomocy ani słowa z niej zrozumieć nie można*¹⁵⁰. Tak określonym zasadom nadawano wymiar uniwersalny. Wierząc w ich niezawodność, zaczęto poszukiwać matematycznych prawideł, którym miały być podporządkowane dzieła sztuki: *[Sztuki] swą precyzję i doskonałość zawdzięczają przede wszystkim zdolności matematycznej, to znaczy zdolności liczenia, mierzenia, ważenia. Bez niej wszystkie sztuki kuleją, narażone są na zhudę; są igraszką wyobraźni, doświadczenia i domysłu*¹⁵¹. Poglądy te znalazły wyraźne odbicie w powstających w okresie renesansu ogrodach. Nie tylko główna dyspozycja przestrzeni, lecz także poszczególne jej fragmenty i występujące w niej formy podporządkowane były zasadom geometrycznym. Ich kształt wyznaczały linie proste i podstawowe figury geometryczne – prostokąty, koła. Dużą rolę odgrywała w nich symetria, zarówno w odniesieniu do całego układu, jak i do jego części składowych¹⁵². Pojawiały się również układy oparte na

¹⁴⁷ Cyt. za: B. Jałowiecki, *Miasto i społeczne procesy urbanizacji*, Warszawa–Kraków 1972, s. 154.

¹⁴⁸ A. Niezabitowski, *O pojęciu organiczności w architekturze* [w:] *Sztuka a natura*, Katowice 1991, s. 39–40.

¹⁴⁹ W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, Warszawa 1991, s. 101.

¹⁵⁰ W. Tatarkiewicz, *Droga przez estetykę. Pisma zebrane*, t. 2, Warszawa 1972, s. 62.

¹⁵¹ M. Ficino, cyt. za: W. Tatarkiewicz, 1991, op. cit., s. 112.

¹⁵² Większość elementów składowych ogrodów regularnych jest symetryczna. Istnieją jednak również formy projektowane według zasad geometrycznych, które nie mają osi symetrii, np. labirynty.

innych, regularnych zasadach – układy koncentryczne¹⁵³, promieniste, wieloosiowe itp. Regularność układu osiągnięta była dzięki powtarzalności podstawowego elementu kompozycyjnego (kwatera) i osiom kompozycyjnym, będącym zarazem osiami symetrii układu. Również elementy składowe kształtujące układ występowały zwykle w formach regularnych (geometryczne formy architektoniczno-wodne, architektoniczno-rzeźbiarskie, żywopłoty, strzyżone elementy roślinne itp.), często zrytmizowanych (szpalery, arkady, loggie, rytmicznie powtarzane formy rzeźbiarskie).

Zasada piękna regularności w ogrodach stosowana jest również w baroku. Jednak wraz z rozwojem nauk pojawiają się w sztuce ogrodów nowe elementy. Duże znaczenie ma wprowadzenie pojęć nieoznaczonych: Fermat w matematyce zastosował pojęcie nieskończoności¹⁵⁴, Newton – absolutnego czasu, przestrzeni, ruchu¹⁵⁵. Zdobyte te włączone zostały do estetyki normatywnej. Widoczna jest *tendencja do przeżywania nieskończoności w myśleniu filozoficznym i naukowym*¹⁵⁶. W ogrodach barokowych nieskończoność jawi się w dalekich perspektywach (charakterystycznych zwłaszcza dla późnobarokowych ogrodów Le Notre’a), widoku nieba i jego odbicia w wielkich taflach wody, zaś ruch – w dynamicznych formach, którym ustępują miejsca statyczne, spokojne kompozycje renesansowe.

Mimo owych zmian możemy stwierdzić, że rozwój ogrodów aż do wieku XVIII postępował na drodze ewolucji. Ów ład rządzący kompozycją ogrodów wynikał z zasad matematycznych – tak jak zakładała to estetyka normatywna. Dopiero wiek XVIII wprowadza ogromne zmiany, które można określić mianem rewolucji. Nastaje bowiem epoka, w której już nie matematyka, ale przyroda uważana jest za źródło ładu w świecie. *Panowanie matematyków jest już skończone, zaczyna się panowanie przyrodoznawstwa* – ogłaszał Diderot w 1754 r.¹⁵⁷ Idee filozoficzno-poetyckie oparte na panteizmie, który widział w przyrodzie odzwierciedlenie Najwyższej Doskonałości sprawiają, że odrzucona zostaje panująca dotychczas estetyka normatywna, a wraz z nią matematyczne zasady kompozycji. Jak pisał F. Schelling: *W niższych sferach sztuki a także przyrody panują stosunki arytmetyczne i geometryczne. Na wyższych stopniach przyrody, jak też i Sztuki (...) pojawia się wyższa prawidłowość, którą rozsądek uznaje za irracjonalną, którą tylko rozum może uchwycić i pojąć (...). Przyrodzie przestaje już wtedy chodzić o wyrażenie samej tylko skończonej prawidłowości, staje się ona obrazem absolutnej tożsamości, chaosem w absolicie, znika regularność, wkracza prawidłowość wyższego rzędu*¹⁵⁸. Chyba w żadnej dziedzinie sztuki poglądy owe nie znajdują tak wyraźnego odzwierciedlenia jak w sztuce ogrodów. Przekonanie o wyższości

¹⁵³ Układy koncentryczne w praktyce pojawiają się bardzo rzadko, istnieją głównie jako układy teoretyczne, zwłaszcza w renesansie, np. projekt F. Colonna (1499) – L. Majdecki, *Historia ogrodów*, Warszawa 1987, s. 98.

¹⁵⁴ J. Rylke, *Wartości starych parków*, Warszawa 1978, s. 60.

¹⁵⁵ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 3, Warszawa 1978, s. 85.

¹⁵⁶ J. Białostocki, *Pięć wieków myśli o estetyce*, Warszawa 1957, s. 230.

¹⁵⁷ W. Tatarkiewicz, 1978, op. cit., s. 93.

¹⁵⁸ F. Schelling, *Filozofia sztuki*, Warszawa 1983, s. 270.

„porządku natury” sprawia, że w ogrodach znika regularność. Jak zauważa J. Swirida, *Kult naturalnej przyrody, biologicznych a nie matematycznych pierwiastków, uświadomienie sobie ewolucji przyrody, zmienności jej form, bardziej bezpośredni, emocjonalny i estetyczny stosunek do jej zjawisk – stosunek, w którym mitologia traciła swą pośredniczącą rolę, a idea religijna otrzymywała „naturalną”, deistyczną formę – wszystko to w zasadniczy sposób wpłynęło na kształt artystyczny i program ogrodu XVIII w.*¹⁵⁹ Zamiast linii prostych, figur geometrycznych zaczynają się pojawiać formy swobodne, nieregularne. Strzyżone szpalery i żywopłoty ustępują miejsca swobodnie rosnącym drzewom i krzewom, regularne boskiety – naturalnym masywom, kanały i baseny – swobodnie rozlanym stawom. To, co w ogrodach renesansowych i barokowych stanowi podstawę ładu, spójności kompozycji (regularne formy, linie proste), w ogrodach krajobrazowych może ją wręcz zakłócać, przyroda bowiem nie zna linii prostych. Według ówczesnie panujących poglądów jej wewnętrzny ład oparty jest na zasadach, które trudno objąć rozumem, ująć w ramy kanonów i reguł. Dlatego też w owym okresie w znaczący sposób rośnie rola artysty. Nadrzędna rola rozumu ustępuje miejsca intuicji, sztywne zasady – swobodzie twórczej. Nie oznacza to jednak, że nie podejmowano w tym czasie prób opisanie zasad i wymogów, jakie powinien spełniać idealny ogród. Obok licznych traktatów powstają również projekty teoretyczne, odgrywające rolę nie tyle wzornika, który mógłby być stosowany w sposób dosłowny przez projektantów, ile raczej wzorca wykorzystania pewnych zasad w ramach głoszonej ideologii i poglądów.

Wraz z ogólnie określonymi zasadami definiującymi system, według którego projektowano ogrody krajobrazowe, pojawiają się także często dodatkowe zasady mające wpływ na charakter powstających parków i ogrodów. Przykładem są parki i ogrody, w których występują układy swobodne, oparte na wybranej przez projektanta grupie lub rodzaju form. Typ ten reprezentują ogrody, w przypadku których, poza rezygnacją z form geometrycznych, regularnych, możemy mówić o pewnej selekcji form swobodnych i wyborze określonej ich grupy. Selekcja ta dotyczy zwłaszcza nadrzędnych elementów kompozycyjnych (ciągi komunikacyjne, ukształtowanie przestrzenne szaty roślinnej, elementów wodnych, rzeźby terenu). Z tego typu układami spotykamy się np. w ogrodach naturalistycznych II połowy XIX w., gdzie ciągi komunikacyjne o charakterystycznym rysunku wyznaczają tzw. układy obwodnicowe¹⁶⁰, lub w malowniczych ogrodach romantycznych czy sentymentalnych, w których duża zmienność krzywizn (linie kręte, faliste) o charakterze dynamicznym wpływa na rozdrobnienie, rozczłonkowanie wnętrza i dużą różnorodność przestrzenno-kompozycyjną.

Innym przykładem stosowania dodatkowych zasad precyzujących wytyczne formalne ogrodów wchodzących w skład systemu kompozycyjnego są układy swobodne, oparte na naturalnych formach związanych z terenem. System ten występuje w większości ogrodów krajobrazowych, w których istniejący teren wraz z pokryciem stanowi

¹⁵⁹ I. Swirida, *Ogród epoki Oświecenia a utopia* [w:] *Sztuka a natura*, Katowice 1991, s. 290.

¹⁶⁰ M. Charageat, op. cit., s. 225.

element wyjściowy dla tworzenia układu. W tym wypadku również można mówić o pewnej selekcji form. Układ nadrzędny tworzy wybrana grupa form – naturalne elementy roślinne i topograficzne związane z terenem, na którym powstaje ogród oraz projektowane formy, których kształt dopasowany jest do zastanych elementów przestrzennych. Lokalne warunki przyrodniczo-topograficzne kształtują więc system, któremu układ ten jest podporządkowany. Najważniejszą rolę odgrywa w nim istniejące środowisko naturalne, któremu podlegają formy wprowadzone przez człowieka [Lis 1999c].

Należy dodać, że wśród ogrodów krajobrazowych możemy się spotkać także z takimi, w których występują równocześnie układy swobodne i regularne, przy czym jeden z nich pełni w ogrodzie funkcję nadrzędną. Oprócz ogrodów XVIII-wiecznych¹⁶¹ tego typu układy należą m.in. do nurtów artystycznych, dość popularnych w XIX w., zwłaszcza w Anglii¹⁶², dopuszczających stosowanie rozwiązań regularnych w bezpośrednim otoczeniu pałacu. Funkcję nadrzędną pełnił w nich układ swobodny, natomiast urządzenia regularne przy budowlu mieszkalnej traktowane były jako łącznik między uporządkowaną geometrycznie przestrzenią związaną z architekturą a parkiem krajobrazowym o naturalnym charakterze.

Jak więc widać, w projektowaniu parków i ogrodów ich twórcy starali się zawsze podporządkować stosowane formy i rozwiązania przestrzenne pewnym zasadom będącym wyznacznikiem systemu, który pozwalał na eliminację u odbiorców wrażenia chaosu i przypadku. Negatywne emocje związane z siłą oddziaływania elementów układu przestrzenno-kompozycyjnego parku i ogrodu mogą być związane nie tylko z nadmierną ilością nieprzewidywalnych, chaotycznie rozmieszczonych bodźców, nie dających się połączyć w żadną strukturę tworzącą system. Emocje takie mogą się również pojawić w wypadku silnego zakłócenia ukształtowanego systemu, prowadzącego do utraty „kontroli nad sytuacją”¹⁶³. Jak wspomniano wcześniej, zaskoczenie powoduje wzrost pobudzenia emocjonalnego. Pobudzenie to, do pewnego poziomu natężenia, ma znak dodatni. Po przekroczeniu tego poziomu staje się emocją negatywną. Taką reakcją może być np. zaskoczenie wywołane brakiem oczekiwanego celu na zakończeniu drogi (droga „ślepa”).

¹⁶¹ Wiele ogrodów I poł. XVIII wieku, a także część ogrodów jego drugiej połowy, mimo że realizowano w nich paradygmat „naturalności”, zachowało elementy geometrycznego układu. (J.M. Rymkiewicz, *Myśli różne o ogrodach*, Warszawa 1968, s. 50–51).

¹⁶² Rzecznikiem tego typu rozwiązań był Humphrey Repton, planista ogrodów z przełomu XVIII i XIX w., który sam zakładał w bezpośrednim otoczeniu domu regularne tarasy ogrodowe (L. Majdecki, *Historia ogrodów*, Warszawa 1987, s. 507). W połowie XIX w. architekt Charles Barry wprowadził jako nowy element do starych parków małe ogródki regularne, często wglębione w terenie. Ogródki te weszły w modę i pojawiały się w wielu większych parkach angielskich (W. Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, t. 3, Warszawa 1964, s. 104). Nawrót do rozwiązań regularnych obserwuje się także u architekta Augusta Pugina w I poł. XIX w. (L. Majdecki, 1987, op. cit., s. 512). W końcu regularne partery w otoczeniu domu mieszkalnego stały się najbardziej charakterystycznym elementem okresu wiktoriańskiego (tamże, op. cit., s. 187).

¹⁶³ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 29.

W powyższych rozważaniach wskazano na czynniki mające wpływ na wielkość stymulacji związanej z siłą oddziaływania bodźców występujących w obrębie parków i ogrodów. Jak zauważa A. Bańka, całość sytuacji życiowych człowieka z psychologicznego punktu widzenia można uporządkować na zasadzie kontinuum konfiguracji bodźcowych, którego jeden koniec charakteryzować będzie idealna regularność, drugi – maksymalna entropia. Pierwszy rodzaj konfiguracji tworzą układy proste, uporządkowane, stałe, dostarczające znikomej liczby bodźców. Sytuację krańcową stanowi tzw. deprivacja sensoryczna, to znaczy pozbawienie człowieka dopływu zewnętrznych podmiotów zmysłowych. Drugi rodzaj skrajnych konfiguracji właściwy jest sytuacjom bardzo złożonym, zmiennym, chaotycznym, drażniącym¹⁶⁴.

Oddziaływanie warunków cechujących się nadmierną lub zbyt małą stymulacją (*overstimulation* i *understimulation*) na organizm człowieka było przedmiotem licznych badań i doświadczeń¹⁶⁵. W wyniku tych badań stwierdzono, że obie te skrajne sytuacje działają na ludzki organizm destruktywnie, przy czym dotyczy to nie tylko odczuć i doznań czysto emocjonalnych, lecz także procesów fizjologicznych (głównie pracy serca i poziomu hormonów w organizmie). Innymi słowy, warunki takie prowadzą do zakłócenia naturalnej równowagi psychofizycznej człowieka. Zarówno brak napięcia, jak i jego nadmiar wywołują stres. Aby zapewnić człowiekowi korzystne warunki funkcjonowania, należy więc wyeliminować sytuacje ekstremalne, dążąc do zachowania równowagi związanej z poziomem wywoływanej przez bodźce środowiskowe stymulacji. Jak to trafnie określił F.M. Crewdson: *Równowagą jest zachowanie jedności pośrodku różnorodności. Zarówno różnorodność jak i jedność są konieczne, aby utrzymać zainteresowanie i te przeciwstawne siły muszą być równoważone. Różnorodność jest konieczna, aby przyciągnąć i wzbudzić zainteresowanie; jedność jest podstawą, aby wywołać korzystne wrażenia i zadowolić nastroje i pragnienia. Zbyt duża różnorodność jest niepokojąca i nieprzyjemna, zbyt duża jedność – monotonna*¹⁶⁶.

W swoich działaniach i wyborach sytuacji życiowych człowiek dąży zawsze do zachowania optimum stymulacji. Jeśli jego wybór jest ograniczony czynnikami zewnętrznymi, to organizm człowieka wykorzystuje mechanizmy adaptacyjne. Jednak nie do każdego natężenia bodźców człowiek jest w stanie się przystosować. Gdy jest ono zbyt duże lub zbyt małe, powstają wówczas istotne zakłócenia w funkcjonowaniu organizmu i równocześnie pojawia się dążenie do wydostania się z sytuacji zawierającej nadmiar lub niedomiar bodźców. W przypadku parków i ogrodów, w których przeważają formy naturalne (szata roślinna) praktycznie trudno wyobrazić sobie takie ekstremalne

¹⁶⁴ A. Bańka, *Psychologiczna struktura projektowa środowiska – Studium przestrzeni architektonicznej*, Poznań 1985, s. 113–114.

¹⁶⁵ Por.: [Broadbent 1958, 1963], [Easterbrook 1959], [Schultz 1965], [Parr 1966], [Wohlwill 1966], [Milgram 1970], [Küller 1976], [Heft 1979], [Barabasz, Barabasz 1986], [Brown 1992], [Kaplan 1995], [Sapolsky 1997], [Suedfeld 1998], [Wood i in. 1999] i in.

¹⁶⁶ F.M. Crewdson, *Color in Decoration and Design*, Wilmette 1953, s. 121 (tłum. aut.).

sytuacje. Genetycznie organizm człowieka dostosowany jest bowiem do poziomu stymulacji, jaki zapewnia mu środowisko przyrodnicze. Jak zauważa F. Birren: *W odbiorze środowiska ludzie oczekują, że wszystkie ich zmysły będą podlegać średniej stymulacji przez cały czas. To jest to, co oferuje natura i dotyczy to nie tylko koloru i zmian stopnia jasności, lecz także różnorodności temperatury i dźwięków*¹⁶⁷.

W obrębie parków i ogrodów istnieją jednak zawsze możliwości kształtowania form i układów zróżnicowanych i pobudzających oraz układów uspokajających, bardziej łagodnych i monotonnych. Mimo że oba te układy będą się mieścić w przedziale stymulacji tolerowanej przez człowieka, jej optimum może być różne dla różnych osób. Odbiór emocjonalny środowiska zależy bowiem od zapotrzebowania na stymulację danej jednostki. Dlatego też osoby odczuwające niedosyt stymulacji będą reagować pozytywnie na środowisko oferujące bodźce bardziej intensywne i różnorodne, zaś osoby, które odczuwają jej nadmiar preferować będą środowisko monotonne i spokojne.

Na stopień zapotrzebowania na stymulację wpływ mają z jednej strony warunki, w jakich żyjemy, kształtujące nasze tło środowiskowe, z drugiej zaś czynniki określające naszą osobowość¹⁶⁸. Istotne jest ponadto, że zapotrzebowanie na stymulację danego osobnika nie jest elementem stałym. Ulega ono zmianom w zależności od czynników kształtujących jego aktualne warunki życiowe, a także od aktualnego stanu psychicznego jednostki i jej potrzeb. Aby więc zapewnić ludziom korzystającym z parków i ogrodów publicznych korzystne warunki środowiskowe, należy uwzględnić przy projektowaniu tych terenów dwa podstawowe czynniki. Po pierwsze, konieczne jest zapewnienie użytkownikom tych terenów możliwości wyboru miejsc odpowiadających swym poziomem stymulacji ich indywidualnym preferencjom. Inaczej mówiąc, **istotne jest stworzenie przestrzeni różniących się poziomem właściwości stymulacyjnych** – od przestrzeni bardzo zróżnicowanych po przestrzenie spokojne i jednolite. Po drugie, **projektant powinien dostosować ilość i intensywność bodźców w danej przestrzeni przede wszystkim do potrzeb osób będących jej głównymi użytkownikami**.

¹⁶⁷ F. Birren, *Color and Psychotherapy*, „Interior Design”, grudzień 1983, 166–69, s. 167 (tłum. aut.).

¹⁶⁸ Według psychologa H.J. Eysnecka [Eysneck 1963] można wyróżnić dwa podstawowe typy osobowości, określające różnice w sposobach reagowania ludzi na poziom stymulacji – typ ekstrawertyczny i introwertyczny. Podział ten był kluczem klasyfikacji osobowości ludzkiej przyjętej przez Carla Junga. Według niego, energia psychiczna ekstrawertyków skierowana jest ku przedmiotom należącym do świata zewnętrznego, zaś introwertycy odbierają i analizują przede wszystkim własne myśli i emocje [Mahnke 1996]. Jak twierdził Eysenck, ludzie czują się źle w otoczeniu wchodzącym w konflikt z ich osobowością. System nerwowy introwertyków jest bardziej wrażliwy na bodźce zewnętrzne niż system nerwowy ekstrawertyków. Oznacza to, że typ osobowości ekstrawertycznej wykazuje inklinacje w kierunku bardziej intensywnych stymulacji, podczas gdy typom introwertycznym większy komfort zapewnia środowisko o niższym poziomie stymulacji. Oczywiście taka klasyfikacja osobowości jest bardzo uproszczona, większość ludzi ma bowiem osobowość złożoną, w której co najwyżej mogą przeważać cechy jednego z przedstawionych typów. W ostatnich latach wielu psychologów podkreśla rolę pobudliwości w kształtowaniu się orientacji jednostki wobec środowiska ([Strelau 2000], [Eliasz 1981, 2000]).

3.2. Park i ogród jako zestaw znaków

Zagadnienia oddziaływania bodźców środowiska parków i ogrodów na psychikę człowieka nie mogą być pełne bez uwzględnienia aspektu znaczeniowego tych bodźców. Aspekt ten odgrywa bowiem istotną rolę zarówno w procesach poznawczych, jak i emocjonalnych. W umyśle człowieka istnieją specyficzne organizacje, których aktywizacja wywołuje reakcję afektywną. Organizacje te nazywamy wzorcami afektywnymi¹⁶⁹. Część z nich ma charakter wrodzony, inne powstają w trakcie uczenia się i tworzenia pojęć. Wzorce afektywne można więc traktować jako specyficzne schematy poznawcze, które różnią się od innych schematów tym, że ich uaktywnienie pociąga za sobą reakcję afektywną¹⁷⁰.

Reakcja ludzi wyznaczona jest nie tylko naturą samego bodźca środowiska, lecz również przez ich własne, mobilizujące reakcje pośrednie. Ów łańcuch pośrednich odpowiedzi na bodźce środowiska nadaje tym bodźcom znaczenie symboliczne. Odpowiedź człowieka na czynniki środowiskowe ma więc charakter osobisty, ponieważ znajdują w niej wyraz wszystkie jego doświadczenia z przeszłości¹⁷¹. Formy, z których zbudowane jest środowisko parków i ogrodów można więc rozpatrywać nie tylko jako zespół bodźców, lecz również jako zespół znaków. Na treść odczytanych znaków i wywołaną przez nie reakcję emocjonalną wpływ ma wiele czynników – od genetycznie zakodowanej konstrukcji psychicznej człowieka po cechy osobowościowe powstałe w wyniku indywidualnych doświadczeń jednostki, choć istnieją oczywiście formy i zjawiska konotujące treści pozytywne niezależnie od cech osobowościowych odbiorcy. Należą do nich przykładowo, jak już wspomniano w rozdz. I, elementy nieskażonej przyrody, jak czysta woda i powietrze, żyzna ziemia, bujność fauny i flory w ogrodzie. Formy te, zawsze kwalifikowane wysoko w systemie wartości uniwersalnych, budzą pozytywne emocje także poprzez swe znaczenia symboliczne.

W zespole zagadnień dotyczących symboliki w parkach i ogrodach istotną rolę odgrywa, rozwinięta szeroko w kulturze, symbolika roślin. Korzenie tej symboliki wyrastają z dwóch przesłanek – z praktycznego znaczenia roślin, ich funkcji użytkowej oraz z wierzeń religijnych, których przejawem było m.in. czczenie sił nadprzyrodzonych przypisywanych roślinom. Kult roślin, w tym przede wszystkim drzew, rozpowszechni-

¹⁶⁹ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op. cit., s. 26.

¹⁷⁰ Pierwotne, wrodzone wzorce afektywne odgrywają podstawową rolę przy przetwarzaniu elementarnych bodźców zmysłowych. Wzorce afektywne natomiast, powstałe w trakcie indywidualnego doświadczenia, mają właściwości nadawania napływającym ze środowiska sygnałom określonych znaczeń. Takimi wzorcami mogą być obrazy przedmiotów, czynności, pojęcia, a także wartości i normy istniejące w umyśle jednostki [Reykowski 1992b]. Wzorce te sprawiają, że dzięki odpowiednim skojarzeniom pojedyncze bodźce lub ich zespoły nabierają treści. Dlatego reakcja człowieka na dany bodziec może być bezpośrednia lub pośrednia, poprzez rozpoznanie zawartego w tym bodźcu znaku. Zespół reakcji bezpośrednich psychologia nazywa pierwszym układem sygnalizacyjnym, zaś reakcje pośrednie – drugim układem sygnalizacyjnym, którego najbardziej wyrafinowaną postacią jest język [Bańka 1985].

¹⁷¹ A. Bańka, op. cit., s. 10.

niony był prawie we wszystkich religiach i jego początki znajdujemy już u zarania czasów starożytnych. W Egipcie świętym drzewem była sykomora, wymieniana często w starych tekstach. Wierzono, że cień padający od tego drzewa pocieszy zarówno żywych, jak i umarłych. W tekstach tych pojawia się także często mitologiczne drzewo *iszit* – święte drzewo owocowe [Stępniewska 1987]. Do drzew czczonych należała również akacja i palma – symbol doskonałości i dobrobytu, piękna, mądrości i życia [Michałowski 1996]. Symbolikę drzew znajdujemy również w religiach babilońskiej i asyryjskiej, gdzie z całym panteonem bogów i bóstw pojawia się święte „Drzewo Przeznaczeń” [Zalewski 1984], prefigura biblijnego „Drzewa poznania dobrego i złego”. W tradycji hinduskiej od najwcześniejszych czasów kosmos jest przedstawiony w postaci wielkiego drzewa rosnącego korzeniami ku górze, które swe gałęzie rozpościera w ziemi¹⁷². W buddyzmie pojawia się ponadto święty figowiec – „Drzewo Bo”, pod którym, według legendy, Gautama doznał oświecenia i stał się Buddą [Kopaliński 1985]. U starożytnych Żydów miejsce kultu znajdowało się pod świętymi drzewami usytuowanymi w otwartych sanktuariach. Takim drzewem bywał najczęściej dąb, rzadziej palma lub tamaryszek [Michałowski 1996]. Stosunek Żydów do drzew określa także fakt, że uważali oni za początek wszystkiego, co zostało stworzone na świecie powstanie ogrodu w Edenie (Raju). Opis tego ogrodu w *Księdze Rodzaju* odpowiada wyglądowi wschodnich parków. Pojawiają się w nim, oprócz wszystkich gatunków drzew, także „Drzewo poznania dobrego i złego” i „Drzewo życia”.

Symboliczne znaczenie drzew można również odnaleźć w wierzeniach i tradycjach krajów europejskich. W starożytnej Grecji na przykład wyjątkowe miejsce zajmują stare gaje, opisywane w dziełach Homera. Gaje te zakładano wokół szczególnie czczonych miejsc czy grobów. W czasach Homera ołtarze otoczone były na ogół świętymi gajami lub sąsiadowały ze świętymi drzewami. Gaje te częstokroć otaczano murem. Miejsca przeznaczone do obrzędów zwano świętym kręgiem (*temenos*)¹⁷³. Symbole roślinne często występują również w podaniach mitologicznych i jako atrybuty bogów. Apollo, syn Zeusa i Latony, przedstawiany jest w wieńcu laurowym na głowie, jednym zaś z atrybutów Ateny, bogini mądrości, jest oliwka. Atrybut ten pochodzi stąd, że w sporze z Posejdonem o opiekę nad Atenami bogini ta wygrała ofiarowując miastu oliwkę, główne źródło bogactwa Attyki. Znaczenie drzew wiąże się także z kultem Zeusa, który czczony był w najstarszej wyroczni Grecji, związanej ze świętym dębem w Dodonie¹⁷⁴. W kulturze starożytnej Grecji cyprys tradycyjnie poświęcony był bogom świata podziemnego.

Święte gaje i święte miejsca (*loca sacra*) istniały także w początkach kultów rzymskich, z chwilą jednak rozwoju budownictwa sakralnego zmniejszyło się ich znacze-

¹⁷² A. Michałowski, *Ideowe znaczenie drzew w krajobrazie kulturowym*, pr. doktorska, mpis, Wrocław 1996.

¹⁷³ B. Stępniewska, *Kompozycja zieleni. Część I – Starożytność*, Wrocław 1987, s. 105.

¹⁷⁴ A. Michałowski, op. cit., s. 10–11.

nie¹⁷⁵ [Michałowski 1996]. Mimo to kult drzew przetrwał, czego dowodzi wzmianka Pliniusza Starszego (23–79 r. p.n.e.): *Wedle prastarego obrządku dziś jeszcze prosty wieśniak poświęca bogu wspaniałe drzewa, a i my chętniej czcimy gaje pełne ciszy niżli wizerunki błyszczące złotem i kością słoniową*¹⁷⁶. Symbolikę roślinną odnajdujemy również w zwyczaju odznaczania zasłużonych osób wieńcami, z których największe znaczenie miały *Corona Civica* – wieniec z liści dębowych nadawany bohaterom za ocalenie życia obywatelowi Rzymskiemu i *Corona Triumphalis* – wieniec z liści laurowych, którą otrzymywał zwycięski wódz.

Znaczenia symboliczne roślin pojawiają się także w dawnej mitologii i wierzeniach celtyckich. Już samo słowo celtyckie *druid* (kapłan) wywodzi się od indoeuropejskiego słowa (po grecku brzmiącego *dryś*) oznaczającego dąb¹⁷⁷. Także od słowa *nemeton* („święty gaj cisów”) wzięły swój początek liczne nazwy w Irlandii, zaś od słów „obok świętego gaju” i „gród świętego gaju” – we Francji. Niektóre drzewa, zwłaszcza dąb, cis i jabłoń, symbolizowały w kulturach indoeuropejskich siedzibę bóstw i chronione były nie tylko zakazem wycięcia, ale i wstępu dla niepowołanych¹⁷⁸. Równie bogata w znaczenia symboliczne związane z roślinnością była mitologia ludów germańskich. Wystarczy tu choćby wspomnieć „Drzewo Wszechświata” czy pojawiający się w mitologii skandynawskiej wiecznie zielony jesion nazywany „Wielkim Drzewem Świata”, którego konary obejmowały Asgard – niebiańską siedzibę bogów skandynawskich (por. [Brückner 1917], [Gąssowski 1979], [Frezer 1971], [Michałowski 1996] i in.).

Dla nas najważniejsze są jednak wierzenia i symbolika roślinna ludów słowiańskich. Najważniejsza nie tylko ze względu na nasze korzenie kulturowe i biologiczne, lecz również dlatego, że wierzenia te wyrosły na podłożu przyrodniczym, które znamy i które wciąż kształtuje nasze naturalne otoczenie¹⁷⁹. W tradycjach i zwyczajach Słowian bardzo rozpowszechniony był kult drzew czczonych jako siedziby lub symbole bóstw, które uosabiały dobre lub złe moce. Największym szacunkiem otaczano święte dęby¹⁸⁰, które symbolizowały siłę, męstwo i władzę. Prawdopodobnie dlatego właśnie pod dębami odbywały się plemienne zebrania wojenne Słowian. Bardzo szanowana była także miododajna lipa – pod starymi lipami odbywały się sądy, roki i narady wodzów. Czczono również stare buki, jawory, wiązy i jesiony, które otaczano ochroną – te ostatnie pod wpływem mitologii skandynawskiej. Liście jesionów długo używane były w niektórych okolicach do odpędzania węży od domu, zaś gałązki wierzby

¹⁷⁵ Świętych gajów było jednak dużo na obszarze kultury rzymskiej, występowały nawet w starym Rzymie mimo rozbudowy miasta.

¹⁷⁶ Cyt. za: J. Parandowski, *Mitologia, wierzenia i podania Greków i Rzymian*, Warszawa 1979, s. 8.

¹⁷⁷ J. Gąssowski, *Mitologia Celtów*, Warszawa 1979, s. 119.

¹⁷⁸ A. Michałowski, op. cit., s. 12.

¹⁷⁹ Symbolika takich roślin jak palmy, oliwki, figowce, akacje, cyprysy, cedry itp., nie występujących w naszym regionie geograficznym, nie ma dla powstających tu założeń zielonych znaczenia praktycznego.

¹⁸⁰ Wśród Bałtów, których wierzenia bliskie były pierwotnej religii Słowian [Keller i in. 1988], dęby czczone były jeszcze w XVII w. (A. Michałowski, op. cit., s. 13).

– do wróżb [Ciołek 1978]. Według wierzeń słowiańskich leszczyna, a także lipa, broniły od piorunów. W niektórych rejonach panował przesąd, że cień buka działa dobroczynnie, zaś cień orzecha jest szkodliwy [Gałczyński 1928]. Znaczenie magiczne miał też czarny bez chroniący przed chorobami lub przejmujący je z człowieka na siebie [Ciołek 1978], choć w niektórych okolicach wierzono, że pod bzem mieszkają złe demony, dlatego nie należy go wrywać ani potrącać jego korzeni. Do drzew przechowujących złe moce należały także osika i wierzb [Michałowski 1996].

Podobne przykłady można by mnożyć, jednak istotniejsza wydaje się odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu dawne wierzenia i przesady wpływają na dzisiejszy odbiór środowiska przyrodniczego? Według Kazimierza Moszyńskiego [Moszyński 1967] do najbardziej czytelnych pozostałości dawnego słowiańskiego kultu roślin należy obdarzanie szacunkiem i czcią m.in. pojedynczych drzew, którym przypisywano właściwości lecznicze, starych drzew i gajów, drzew otaczających świątynie, oceniających groby, kaplice, figury, obrazy świętych, krzyże i inne symbole religijne, czy też drzew, na których miała się ukazać Matka Boska lub święty.

Szukając znaczenia symboliki roślin w polskiej sztuce ogrodowej, możemy chyba zaryzykować stwierdzenie, że największa jej rola jest udziałem ogrodów średniowiecznych. W tym czasie wciąż jeszcze żywy był kult przyrody będący pierwszą formą religii plemion słowiańskich [Stępniewska 1993], żywe były również niektóre praktyki pochodzące z czasów przedchrześcijańskich. Magiczne moce przypisywano zarówno drzewom i krzewom, jak i wielu kwiatom i ziołom, które w wierzeniach ludu miały nie tylko właściwości lecznicze (prawdziwe lub fikcyjne), lecz często także magiczne. Rosnące pod domem lub np. wspinane we włosy, były środkami „odwracającymi uroki”¹⁸¹. Ważną rolę odgrywały w tym czasie także symbole religijne, co widoczne jest zwłaszcza w pochodzących z tego okresu przedstawieniach ikonograficznych.

Duże znaczenie symboliczne roślin, choć różne od tego, który był udziałem ogrodów średniowiecznych, obserwujemy w ogrodach romantycznych. W owym czasie rośnie zainteresowanie oryginalnymi wytworami przyrody. Objawia się ono nie tylko zamiłowaniem do kolekcjonowania rzadkich, egzotycznych gatunków i odmian, lecz również zamiłowaniem do istniejących starych okazów – stąd szacunek dla drzew pomnikowych, które były specjalnie eksponowane jako solitery. Tendencje związane z dążeniem do posiadania pozornie wiekowych osobników doprowadziły nawet do stosowania grupowych nasadzeń drzew (w bardzo bliskich odległościach), które zrastając się tworzyły formę pozorującą grube pnie starych okazów [Ciołek 1978]. Za interesujące uważano także uschnięte, obumarłe drzewa, które zachowywano, ceniąc ich wyrazisty emocjonalnie charakter symbolizujący przemijanie. Rola drzew i krzewów jako „znaków” wiązała się w tym czasie nie tylko z symboliką poszczególnych gatunków wywodzącą się z dawnych wierzeń ludowych, lecz także z wrażeniami i zespołem skojarzeń wywoływanym przez wygląd roślin. Wygląd ten był podstawą wykorzystania drzew i krzewów dla tworzenia nastroju poszczególnych miejsc w ogro-

¹⁸¹ G. Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa 1978, s. 15.

dzie. Znany teoretyk sztuki ogrodowej z tego okresu, Franciszek Ksawery Giżycki, różnicuje typy ogrodów o różnym charakterze, podając równocześnie zalecenia odnośnie do roślin, które powinny być w ramach tych poszczególnych typów stosowane. Istotne jest przy tym, że rośliny te nie zawsze określane są gatunkowo – w wielu wypadkach Giżycki podaje jedynie cechy decydujące, jego zdaniem, o wyrazie emocjonalnym roślin. I tak przykładowo: *ogród melancholiczny* zawierać miał drzewa o ciemnym odcieniu zieleni i zwieszonych gałęziach; *ogród pasterski* – gaiki brzoźowe, niskie krzewy i drzewa o barwie jasnozielonej; *ogród bogaty* – roślinność o różnych kolorach, klomby kwiatowe, rzadkie drzewa (egzoty); *ogród zatrwajający* – świerki, modrzewie, jodły i dęby; *ogród, w którym woda jest przedmiotem głównym* – topole, wierzby, olsze i różne rośliny wodne [Giżycki 1827]. Podstawą doboru roślinności w tym okresie był więc wyraz emocjonalny poszczególnych drzew i krzewów, który miał korespondować z projektowanym lub istniejącym naturalnie otoczeniem.

Rozległość zagadnienia związanego z symboliką roślin nie pozwala na jego szczegółowe omówienie w ramach niniejszej pracy. Warto jednak jeszcze zwrócić uwagę na problem zmienności i względności odbioru emocjonalnego form roślinnych. Tradycja i nowe mody, prądy kulturowe i artystyczne kształtują obraz świata, w którym żyjemy teraz i ten, który znamy z doświadczeń własnych i przekazów. Nie zawsze nasze przekonania i wyobrażenia są zgodne z pojawiającymi się nowymi ideami i treściami. Przykładem może tu być stosunek słynnego polskiego planisty ogrodów działającego w I połowie XX wieku – S. Celichowskiego do drzew i krzewów o żółtych liściach, pojawiających się w tym okresie coraz liczniej w parkach i ogrodach. Twórca ten w przeprowadzonym z nim wywiadzie stwierdził: *...e, żółty to nie, to uważałem za chorobliwe*¹⁸². Prawdopodobnie na takie podejście Celichowskiego wpływ miało naturalne w naszych warunkach geograficznych skojarzenie liści żółtych w okresie wegetacji drzew z przejawem złego stanu zdrowotnego rośliny. Obecnie mało kto w ten sposób odbiera liczne, powstałe w wyniku hodowli odmiany żółtlistne, które traktowane są raczej jako interesująca ozdoba ogrodu. Innym charakterystycznym przykładem jest obecny stosunek wielu osób (w tym specjalistów) do promowanej w niektórych kręgach naukowych i ogrodniczych idei „trawników ekologicznych”¹⁸³. Niechętny stosunek do tej idei obserwujemy zwłaszcza w naszym kraju, którego mieszkańcy, przyzwyczajeni do źle utrzymanych trawników parkowych, naturalną formę trawnika ekologicznego w mieście kojarzą z zaniedbaniem i ubóstwem.

¹⁸² W. Plapis, L. Majdecki, *Rozmowy z prof. S. Celichowskim – pomologiem pejzażystą*, Warszawa 1954, s. 7.

¹⁸³ Pojęcie to oznacza zespół roślinności zielnej złożony nie tylko z traw, lecz również z innych, naturalnie pojawiających się w jego obrębie roślin dwuliściennych i mchów. Darń taka, z założenia niemal pozbawiona ingerencji człowieka, na drodze sukcesji ekologicznej przyjmuje formę i skład gatunkowy zbliżony do naturalnych, niekoszonych łąk o bogatym spektrum gatunków. Celem pielęgnacji jest uzyskanie różnorodności ekologicznej (niekiedy poprzez dosiewanie gatunków, które nie mają szans na samoczynne przedostanie się na tereny miejskie) i uniemożliwienie wtórnej sukcesji ekologicznej gatunków drzewiastych.

Podłoże znaczeniowe parków i ogrodów, dawnych i współczesnych, nie ogranicza się do symboliki szaty roślinnej. Istotną i przeważnie bardziej czytelną warstwę znaczeniową tworzą elementy rzeźbiarskie i architektoniczne. Podłoże symboliczne tych form bywa w parkach i ogrodach różne. Przykładowo, w rzeźbie barokowej dominowała pod względem zawartej w nich treści tematyka alegoryczna. Pod postacią alegorii przedstawiano aktualną treść pojęciową, nawiązującą do konkretnych wydarzeń, właściciela i sposobu użytkowania ogrodu. Znakiem rozpoznawczym tematu były wprowadzane charakterystyczne atrybuty i emblematy¹⁸⁴. Znane z tego okresu są również rzeźby o treści mitologicznej, nawiązujące do podań i mitów greckich i rzymskich¹⁸⁵. Oddziaływanie symboliczne rzeźb w ogrodzie potęgowano zachowując pewne całości tematyczne, np. przedstawienia pór roku, żywiołów, części świata, pór dnia, poematów, temperamentów. Starano się przy tym utrzymać jedność plastyczną całego zespołu kompozycyjnego, stąd przedstawienia bóstw i postaci starożytnych sytuowano zwykle w miejscach odpowiadających ich charakterowi. Przykładowo bóstwa wód, jak Najady, Trytony, Neptuny i alegorie rzek umieszczano w połączeniu z basenami i fontannami, zaś bóstwa leśne, jak sylwany, fauny, driady – w boskietach.

Wystrój architektoniczno-rzeźbiarski ogrodów barokowych w dużej mierze służyć miał podkreśleniu bogactwa i prestiżu jednostki. Inną rolę odgrywały te elementy w ogrodach krajobrazowych. Różnica ta jest szczególnie czytelna w ogrodach romantycznych, w których formy rzeźbiarskie i budowle ogrodowe używane były przede wszystkim dla stworzenia odpowiedniego nastroju, określonego przez wymiar emocjonalny i znaczenie treściowe tych elementów. Cenione były szczególnie formy, które wyrażały przemijanie, starzenie się, przekwitanie i rozpad: *Wieża starodawna, zamek spustoszony, kawał muru mchem obrosły wzbudzają uczucia różne, rozrzewniają, zastanawiają, unoszą myśli, przeszłość zwracają i dodają powagi Drzewom, Górcom, Ogrodom i każdemu miejscu, w którym się znajdują*¹⁸⁶. W ogrodach romantycznych obserwujemy duży udział takich elementów, jak ruiny, stare młyny, grobowce, mauzolea. Chętnie stosowano formy urozmaicone, nieregularne, poszarpane, zdeformowane, o surowej, grubej fakturze (w tym formy lapidarialne), korespondujące swym wyrazem emocjonalnym z malowniczością naturalnych form roślinnych i terenowych kształtowanych na wzór „dzikiej natury”. Do form bardzo czytelnych w swej warstwie znaczeniowej należały monumenty – sarkofagi, urny, nagrobki, obeliski, kolumny, łuki, głazy pamiątkowe, tablice kamienne, itp. poświęcone pamięci różnych osób i zdarzeń. Formy te, stosowane dla ich symbolicznego znaczenia, nakłaniały do zadumy i kontemplacji. Charakterystyczne dla ogrodów romantycznych były monumenty poświęcone posta-

¹⁸⁴ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, Warszawa 1987, s. 220.

¹⁸⁵ Oprócz dominujących w baroku tematów alegorycznych i mitologicznych pojawiają się także, choć rzadko, tematy wywodzące się ze średniowiecza. Na przykład we francuskim założeniu ogrodowym Raray monumentalną bramę zdobi symboliczna scena polowania na jednoroźca, przypominająca średniowieczne przedstawienia Madonny w ogrodzie (M. Charageat, *Sztuka ogrodów*, Warszawa 1978, s. 150).

¹⁸⁶ I. Czartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Warszawa 1808, s. 51.

ciom zasłużonym dla kraju i narodu, jego nauki, sztuki i wolności. Pomniki te były wyrazem uznania dla zasług tych wybitnych ludzi, a jednocześnie miały przypominać ich czyny i pobudzać do naśladowania¹⁸⁷. Ten rodzaj tematyki miał szczególną wymowę w Polsce, w warunkach utraty niepodległości. Jednym bowiem z podstawowych wątków ideologicznych tego okresu było ocalenie narodowe.

Koniec XIX wieku, który dla ogrodów był okresem egzotycznych roślin i eklektyzmu stylów architektonicznych, stał się równocześnie początkiem nowych tendencji preferujących proste i czyste formy. Twórcy ogrodów naturalistycznych drugiej połowy XIX wieku ograniczyli, co prawda, znacznie swój program dekoracji architektoniczno-rzeźbiarskiej, przypisując największe znaczenie w kompozycji przestrzennej ogrodu elementom naturalnym, zwłaszcza roślinnym. Z drugiej jednak strony znacznie zwiększyła się w tym czasie różnorodność gatunkowa roślin stosowanych w parkach. Sadzono coraz więcej drzew i krzewów introdukowanych, rozwinęła się ponadto hodowla roślin dostarczająca wielu nowych, ciekawych odmian.

Pojawiający się w architekturze i innych sztukach modernizm zaowocował także zmianą sposobu kształtowania ogrodów. Podobnie jak modernistyczna architektura, tak modernistyczne ogrody oparte były na zasadach kompozycji abstrakcyjnej. Linie, kształty, kolory, proporcje dostosowane były do funkcji i zaprojektowanych abstrakcyjnych form. Formy te nie posiadały znaczeń ani wewnętrznej symboliki [Turner 1996]. Dopiero w ostatnich dekadach obserwujemy odejście od abstrakcyjnych form w wielu sztukach. Także projektanci ogrodów porzucają modernistyczne myślenie, odkrywając nowe inspiracje w symbolice form¹⁸⁸.

Należy podkreślić, że większość elementów o charakterze symbolicznym, zwłaszcza jeśli jest to symbolika złożona, adresowana jest do określonej grupy społecznej, którą łączą wspólne doświadczenia, poglądy, warunki kulturowe, zasób wiedzy. Polacy odwiedzający cmentarz Père-Lachaise w Paryżu kierują swe kroki przede wszystkim ku grobowi Fryderyka Chopina. Znaczenie emocjonalne grobu Chopina dla Polaków związane jest nie tylko z wielkością tego muzyka i kompozytora, lecz również z jego przynależnością do tej samej grupy narodowościowej. Inne „audytorium” gromadzi się

¹⁸⁷ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, op. cit., s. 598–600.

¹⁸⁸ Niezwykle interesującym projektantem, którego twórczość ilustruje te przemiany, jest Sir Geoffrey Jellicoe. Projektant ten jest twórcą pierwszego modernistycznego ogrodu w Anglii – przy restauracji Caveman w Cheddar George (1933 r.). 23 lata później (w roku 1956) projektuje on magiczny ogród dachowy dla sklepu towarowego w Guildford. Kompozycja tego ogrodu wydaje się abstrakcyjna, jednak w myśli jego twórcy miała swój wymiar symboliczny – okrągłe kamienie chodnikowe i donice orbitujące po założonym na dachu basenie inspirowane były wystrzeleniem pierwszego rosyjskiego satelity, które nastąpiło w tym samym roku. W 1964 roku Jellicoe został poproszony o zaprojektowanie ogrodu pamięci poświęconego prezydentowi Kennedy’emu. Temat ten zaowocował pierwszym alegorycznym ogrodem Jellicoe’a. Granitowe kamienie ścieżki prowadzącej na górę były alegorią *tlumu pielgrzymów na swej drodze na szczyt*. Innym symbolicznym dziełem Jellicoe’a był projekt Sutton Place, powstały w roku 1980. Istniejący wcześniej w tym miejscu ogród i dom okazały się właściwe dla stworzenia alegorii Kreacji, Życia i Aspiracji. Kreacja reprezentowana była przez jezioro, Życie – przez ogród, zaś Aspirację symbolizowała Ściana Nicholsona [Turner 1996].

np. przy grobie Jima Morrisona, lidera grupy muzycznej *The Doors*. W tym wypadku przynależność narodowościowa nie ma znaczenia. Młodzież całego świata reaguje jednakowo silnie na mauzoleum człowieka reprezentującego nie tylko określony styl w muzyce, lecz również pewną ideologię, poglądy, sposób życia. Reakcja emocjonalna jest tym silniejsza, im bardziej osoba identyfikuje się z tą ideologią.

Jak słusznie zauważa A. Wallis: *Możliwość zrozumienia symboli wiąże się z pewnym kwantem wiedzy. W przypadkach, gdy symbole odnoszą się do spraw znajdujących się poza kręgiem społecznej lub historycznej świadomości odbiorców, pozostają one dla nich nieczytelne. W ten sposób funkcja symboliczna pewnych przedmiotów i pojęć zostaje ograniczona w czasie i przestrzeni przez zasięg kultury lub subkultury, która te symbole wytworzyła*¹⁸⁹. Skrajny przykład symboliki, która dla nas ma charakter hermetyczny, reprezentują ogrody japońskie, w których niemal każdy element ma swoje znaczenie [Stepniewska 1993]. Symbolika ta, oparta na japońskich wierzeniach i poglądach filozoficznych, wyrosła na gruncie określonej kultury i jest dla osób reprezentujących inne kręgi kulturowe całkowicie nieczytelna. Dlatego, choć zainteresowanie ogrodami japońskimi w Europie, datujące się od połowy XVIII w., doprowadziło do powstania w parkach europejskich wielu kompozycji wzorowanych na rozwiązaniach japońskich, ich podobieństwo do japońskich ogrodów jest jedynie formalne. Treść tych ogrodów była dla twórców z naszego kontynentu niezrozumiała i przez to niedostępna.

Symbolika budujących park i ogród form, których jesteśmy odbiorcami, ma wyjątkowe znaczenie dla percepcji przestrzeni. Treść tych form sprawia bowiem, że nawiązana zostaje swoista interakcja pomiędzy nami a otaczającą nas przestrzenią. Przestrzeń przemawia do nas swą symboliką, my zaś odpowiadamy jej swoją reakcją emocjonalną – wzruszeniem, radością, lękiem, zachwytem.

4. Wpływ przestrzeni parków i ogrodów publicznych na relacje społeczne

Jak wspomniano wcześniej, zależności pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem obejmują nie tylko oddziaływanie psychologiczne fizycznych form środowiska, lecz również relacje człowieka z innymi użytkownikami przestrzeni. Jednostka ludzka, jako członek społeczeństwa, nie realizuje bowiem wszystkich swoich potrzeb i zachowań w społecznej izolacji, lecz uzależniona jest od innych istot ludzkich mających wpływ na sposób zaspokajania potrzeb jednostki i poziom związanej z tym satysfakcji. Park i ogród można więc traktować jako przestrzeń, w której kształtuje się życie społeczne. Zgodnie z definicją J. Szczepańskiego „obejmuje [ono] ogół zjawisk wzajemnego modyfikowania procesów życiowych wynikających ze znajdowania się we wspólnej przestrzeni i korzystania ze znajdujących się na niej zasobów koniecznych dla zaspokojenia

¹⁸⁹ A. Wallis, *Socjologia wielkiego miasta*, Warszawa 1967, s. 72.

*potrzeb*¹⁹⁰. Przestrzeń parku i ogrodu stanowi więc zbiór okoliczności zewnętrznych, mających wpływ na zachodzące pomiędzy jej użytkownikami procesy interakcji i przez to także na ich zachowania i możliwości zaspokajania potrzeb. Określone przestrzennie relacje społeczne kształtują się na wielu poziomach. Podstawowym wyznacznikiem tych poziomów jest podział przestrzeni na przestrzeń, w której dana jednostka przebywa i jej otoczenie. Taki podział, jak łatwo zauważyć, wykazuje wiele analogii do układu sportstrzeniowego *figura-tło*, w którym *figura* stanowi centrum układu, *tło* zaś kontekst warunkujący jej odbiór.

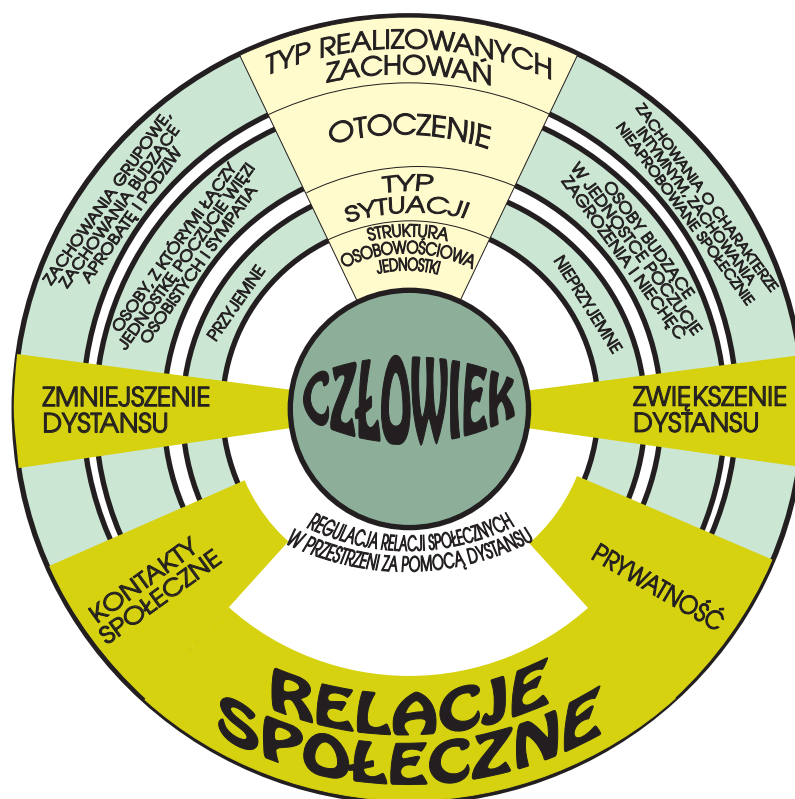
Podstawową jednostką przestrzenną w relacjach społecznych określającą „pierwotne” terytorium osobnika ludzkiego, jego przestrzeń osobistą, jest dystans, czyli *ta część terytorium, którą nosi się ze sobą*¹⁹¹. Inaczej mówiąc, dystans wyznacza podstawowy poziom definiujący granicę dzielącą terytorium własne jednostki od jego otoczenia. Wielkość określonego dystansu terytorium, warunkująca komfort psychiczny jednostki, uzależniona jest (jak wspomniano w rozdziale I¹⁹²) od struktury osobowościowej jednostki ukształtowanej w określonych warunkach społeczno-kulturowych, a także od jej stosunku do znajdujących się w otoczeniu osób. Dystans nie jest więc wartością stałą – jego wielkość zależy zarówno od uwarunkowań wewnętrznych podmiotu, jakim jest dana jednostka ludzka, jak i od uwarunkowań zewnętrznych tworzących sytuację, którą kształtują formy parku i ogrodu oraz znajdujący się w otoczeniu ludzie i ich zachowania (rys. 16).

Zachowania terytorialne jednostek związane ze zjawiskiem dystansu przejawiają się w formie najbardziej bezpośredniej i stosunkowo prostej do zbadania empirycznego w obrębie przestrzeni niepodzielonej formalnie i funkcjonalnie. Takimi przestrzeniami są na przykład rozległe płaszczyzny trawników wykorzystywane jako miejsca wypoczynku stacjonarnego, czy długie, linearne formy siedzisk bez podziałów wewnętrznych. Lokalizacja poszczególnych osób lub grup społecznych w opisanych sytuacjach przestrzennych jest odzwierciedleniem potrzeb psychicznych jednostek związanych z relacjami społecznymi z otaczającymi je ludźmi, które regulowane są poprzez zachowanie odpowiednich dystansów zapewniających jednostkom komfort psychiczny. Istotne jest przy tym, że dystanse te nie są wartością ściśle określoną, lecz mieszczą się w pewnych przedziałach, których przekroczenie odbierane jest przez poszczególne jednostki negatywnie. Dolny przedział określa minimalną odległość, zapewniającą jednostce konieczne dla jej komfortu psychicznego poczucie prywatności, górny zaś określa maksymalną odległość jednostki od innych osób i grup społecznych, której zachowanie związane jest z możliwością nawiązania kontaktów. Wartości określające pożądane przez jednostkę dystanse dzielące ją od innych osób zależą od jej subiektywnego odbioru tych osób, określonego przez poczucie więzi osobistych i poczucie bezpieczeństwa. Najmniejszy dystans jednostka zachowuje wobec osób

¹⁹⁰ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1967, s. 19–20.

¹⁹¹ Definicja Van der Berghena, cyt. za: A. Krzymowska-Kostrowicka, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa 1997, s. 106.

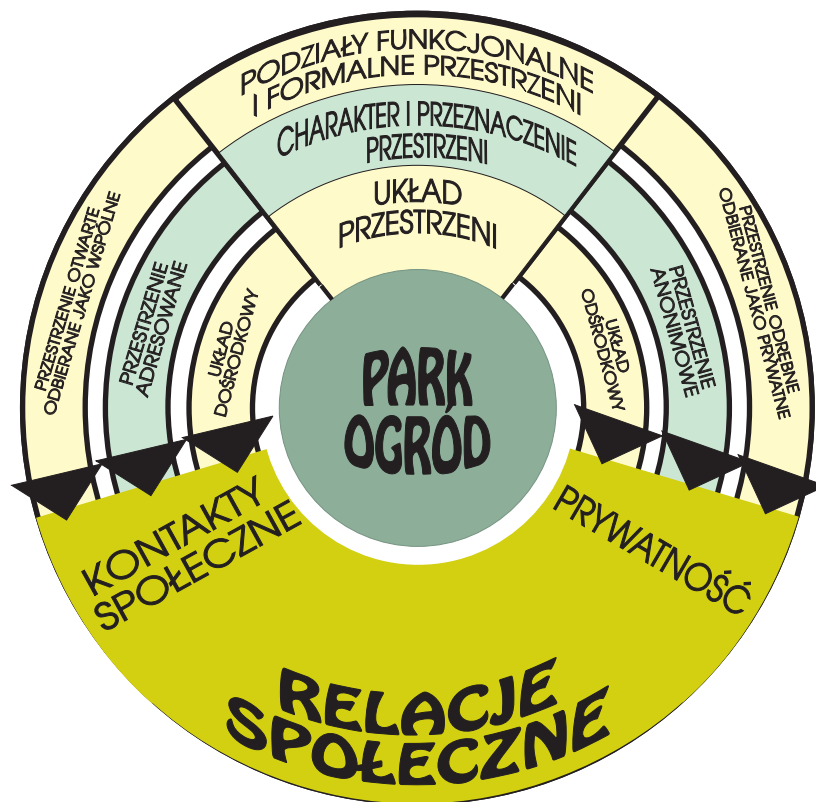
¹⁹² Por. rozdział I, pkt. 3.

Rys. 16. Zależności związane z regulacją relacji społecznych w przestrzeni parku i ogrodu za pomocą dystansu

jej bliskich, największy zaś wobec tych, które w odczuciu jednostki mogą być źródłem zagrożenia. Tę drugą grupę stanowią nie tylko osoby, ze strony których spodziewane są zachowania agresywne, zakłócające bezpośrednio poczucie bezpieczeństwa fizycznego jednostki, lecz również osoby stanowiące zagrożenie (nie zawsze racjonalnie uzasadnione) z punktu widzenia bezpieczeństwa psychicznego, jak patroli policyjne, znajomi, z którymi kontakt nie jest przez jednostkę pożądanym itp. Istotną rolę w kształtowaniu wielkości dystansów odgrywa również rodzaj realizowanych przez jednostkę zachowań. Przykładowo, zachowania o charakterze intymnym lub nieaprobowane społecznie wywołują większą potrzebę prywatności, a co za tym idzie, pogłębiają dystans konieczny dla utrzymania komfortu psychicznego. Na wielkość zachowywanego dystansu ma również wpływ typ sytuacji, w jakiej znajduje się jednostka, umieszczony na wymiarze przyjemności–nieprzyjemności. Badania¹⁹³

¹⁹³ Por.: [Ugwuegbu, Anuseim 1982], [Aiello 1987], [Albas, Albas 1989], [Sinha, Mukherjee 1996], [Strayer, Roberts 1997] i in.

Rys. 17. Wpływ ukształtowania form przestrzennych parku i ogrodu na pojawiające się w jego obrębie relacje społeczne

wykazały, że sytuacje o zabarwieniu negatywnym powodują zwiększenie dystansu między osobami, o zabarwieniu pozytywnym – jego zmniejszenie¹⁹⁴.

Potrzeby i oczekiwania jednostki związane z rodzajem relacji społecznych oscylują pomiędzy potrzebą prywatności¹⁹⁵ a potrzebą kontaktów społecznych. Podstawowym czynnikiem regulującym te relacje, a tym samym dającym jednostce poczucie kontroli nad sytuacją, jest, jak wynika z powyższych rozważań, możliwość odpowiedniej regulacji przez jednostkę dystansów wobec innych osób. Możliwość ta jednak zależy w dużym stopniu od ukształtowania fizycznych form przestrzeni i jej podziałów formalnych i funkcjonalnych. Przestrzeń, w zależności od sposobu, w jaki została ukształtowana, może w sposób naturalny sprzyjać nawiązywaniu kontaktów społecznym

¹⁹⁴ Wyjątek stanowi tu sytuacja konfliktu bezpośredniego, w której gniew może doprowadzić do zmniejszenia dystansu.

¹⁹⁵ Według definicji Altmana (1975) prywatność to poczucie towarzyszące selektywnej kontroli dostępu do własnej osoby lub własnej grupy

bądź utrudniać je, pomagać w uzyskaniu poczucia prywatności lub też tego poczucia jednostkę pozbawiać (por. rys. 17).

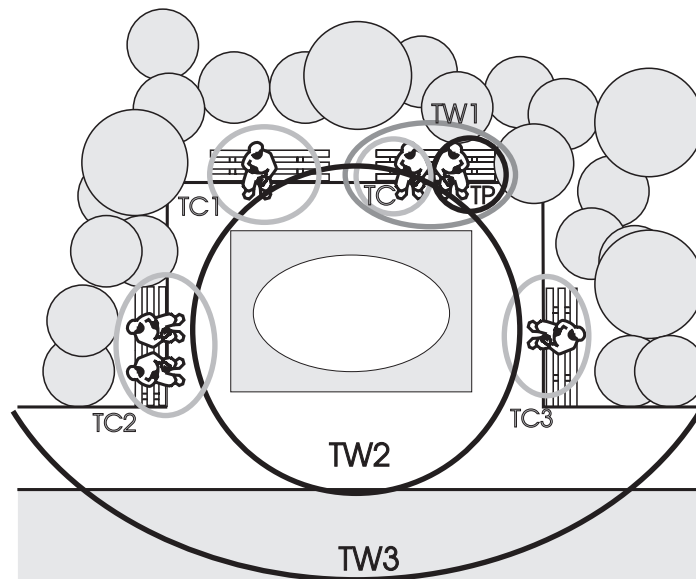
Sposób ukształtowania form przestrzeni wytwarza w odbiorze jednostki zajmującej daną przestrzeń kolejne „pierścienie terytorialne”, określające granice pomiędzy przestrzeniami o różnym stopniu prywatności w subiektywnym odczuciu jednostki. Istotą odbioru przez człowieka przestrzeni w aspekcie terytorium jest jej podział na: terytorium prywatne, terytoria cudze oraz różnego rodzaju terytoria wspólne¹⁹⁶. Podział ten związany jest z jednej strony z uformowaniem przestrzeni, z drugiej zaś z obecnością i zachowaniem innych osób. Przykładowo, ławka w parku z chwilą jej zajęcia przez daną osobę staje się jej przestrzenią prywatną funkcjonującą jako tzw. „rewir przenośny”, czyli terytorium, do którego jednostka rości sobie prawa na podstawie przywileju wcześniej przybyłego. Przywilej ten jest na ogół do pewnego stopnia respektowany przez otoczenie, co przejawia się między innymi w tendencji do zajmowania przez innych użytkowników przestrzeni w pierwszej kolejności ławek wolnych. W przypadku, gdy na ławce zajętej przez jedną osobę usiądzie inna osoba, pojawić się mogą dwie sytuacje. W pierwszej z nich, kiedy osoby te są dla siebie obce i nie zamierzają nawiązać wzajemnych interakcji, następuje podział przestrzeni ławki pomiędzy obie jednostki (powstają dwie przestrzenie prywatne). W sytuacji nawiązania interakcji przestrzeń, wcześniej prywatna, staje się przestrzenią wspólną osób, które tworzą w tym wypadku grupę społeczną.

Odbiór przestrzeni w kategorii praw, jakie jednostka rości sobie w odniesieniu do danego terytorium wpływa na jej zachowania terytorialne. Im bardziej jednostka odbiera przestrzeń jako prywatną, w tym większym stopniu będzie jej bronić i odwrotnie – przestrzeń stanowiąca w odczuciu jednostki terytorium cudze, a więc takie, do którego prawa ma inna osoba lub grupa społeczna, są przez nią niechętnie zajmowane. Pomiedzy terytorium prywatnym a terytorium cudzym istnieje cała grupa terytoriów wspólnych, w różny sposób odbieranych przez jednostkę – od wyodrębnionych przestrzeni zajętych przez grupy społeczne, charakteryzujących się największym stopniem prywatności, po przestrzenie publiczne, do których prawa mają wszyscy aktualni i potencjalni użytkownicy w równym stopniu.

Schematyczny rozkład „pierścieni terytorialnych”¹⁹⁷ pokazano przykładowo na rys. 18 przedstawiającym plac z usytuowanymi obrzeżnie ławkami, ograniczony z trzech stron formami przestrzennymi. Pierwszy z oznaczonych „pierścieni terytorialnych” (TP), określający granice terytorium prywatnego jednostki zajmującej jedną z ławek związa-

¹⁹⁶ Określenia te są oczywiście umowne i w przypadku parków i ogrodów publicznych nie wynikają z uwarunkowań prawno-własnościowych, lecz jedynie z subiektywnego odczucia jednostki znajdującej się w określonej sytuacji przestrzennej i społecznej.

¹⁹⁷ Pojęcie to, przyjęte przez autorkę, może się odnosić zarówno do jednostek terytorialnych (*teritorial unit*), rozumianych jako przestrzenie personalne, jak i do zbiorów terytorialnych (*teritorial cluster*), obejmujących przestrzenie związane z różnymi osobami, czy też do kompleksów terytorialnych (*teritorial complex*), zawierających zestawy powiązanych ze sobą zbiorów terytorialnych.

Rys. 18. Przykładowy, schematyczny rozkład „pierścieni terytorialnych”

ny jest z dystansem dzielącym tę jednostkę od innej osoby siedzącej na tej samej ławce. Osoba ta zajmuje terytorium odbierane przez wspomnianą jednostkę jako cudze (TC). Kolejny pierścień obejmuje przestrzeń wspólną związaną z wyodrębnioną funkcjonalnie i przestrzennie formą jaką jest ławka (TW1). Następny pierścień (TW2) definiuje granica wnętrza ukształtowanego przez formy przestrzenne otaczające plac. W jego obrębie pojawiają się mniejsze jednostki terytorialne o charakterze przestrzeni cudzych, związanych z użytkownikami innych ławek (TC1, TC2, TC3). Ostatnim rodzajem terytorium jest tutaj przestrzeń publiczna obejmująca drogę zamykającą plac (TW3).

Jak wspomniano, ukształtowanie fizycznych form środowiska parków i ogrodów publicznych może mieć istotny wpływ na realizowane w jego obrębie zachowania związane z relacjami społecznymi. Formy te bowiem dzielą naturalnie przestrzeń na jednostki terytorialne o różnej pojemności, funkcji i charakterze. Jednymi z powszechnie stosowanych form definiujących terytorialnie przestrzeń w obrębie parków i ogrodów publicznych są siedziska. Na ich przykładzie można prześledzić wpływ wielkości, kształtu i usytuowania wyodrębnionych form przestrzennych na możliwość zachowania prywatności jednostki lub nawiązania przez nią kontaktów z innymi osobami. Siedziska o niewielkich rozmiarach, mieszczące tylko jedną osobę, w sposób naturalny ograniczają możliwości interakcji, przybierając formę terytorium prywatnego. Klasyczne ławki z oparciem tylnym, narzucającym ich kierunkowe wykorzystanie, mogą stanowić terytoria prywatne albo terytorium wspólne grupy, w obrębie której zachodzą interakcje – w zależności od woli jednostek. Wola ta może być dodatkowo manifestowana pozycją osób siedzących, poprzez ich zwrócenie się w kierunku osoby sąsiedniej lub w kierunku

przeciwnym. Rozmiar tego rodzaju siedzisk i ich linearna forma nie sprzyja kontaktom w obrębie większych grup, powyżej trzech, czterech osób. Inne możliwości regulacji stosunków społecznych dają siedziska pozbawione oparcia. Umożliwiają one większą dowolność pozycji. Dzięki temu pozwalają na większą swobodę regulacji wzajemnych kontaktów, w szczególności manifestację niechęci ich nawiązania. Możliwości te są jeszcze większe w przypadku siedzisk szerokich mogących służyć jako miejsce kontaktów większych grup (4–5-osobowych) lub odrębnych małych grup, a także jako zbiór przestrzeni prywatnych osób nie utrzymujących wzajemnych kontaktów.

Odmienny sposób regulacji stosunków społecznych występuje w obrębie prostych siedzisk linearnych o znacznej długości. Pojawiają się wówczas większe możliwości manipulowania czynnikiem dystansu, który odgrywa w przypadku tego rodzaju form istotną rolę. Pozycja osób siedzących ułatwia rozpoznanie ich woli odnośnie do nawiązywania lub unikania kontaktów, szczególnie wówczas, gdy siedziska dostępne są z obu stron. Jednak, podobnie jak w przykładach wcześniejszych, tego typu siedziska, przez swoją prosto-linearną formę, utrudniają interakcje w obrębie licznych grup (powyżej czterech, pięciu osób) ze względu na zbyt dużą odległość pomiędzy skrajnie usytuowanymi członkami grupy, zmniejszającą możliwości swobodnego kontaktu wizualnego i akustycznego¹⁹⁸.

Inną sytuację przestrzenną tworzą siedziska ukształtowane w formie linii krzywych i łamanych. W przypadku form opartych na krzywiznach wklęsłych (dośrodkowych) pojawia się sytuacja ułatwiająca interakcje. Formy takie wymuszają bowiem naturalny kontakt wzrokowy ich użytkowników. Odwrotną sytuację kształtują formy oparte na krzywiznach wypukłych (odśrodkowe). Największe możliwości wyboru optymalnej dla jednostki sytuacji przestrzennej pojawiają się w przypadku form zawierających zarówno układy odśrodkowe, jak i dośrodkowe.

Funkcję przestrzenną zbliżoną do siedzisk mieszczących dużą liczbę użytkowników pełnić mogą zwarte grupy pojedynczych ławek. Rola tych siedzisk, związana ze stymulacją bądź utrudnieniem kontaktów społecznych, zależy od ich wzajemnego usytuowania. Stąd istotna jest możliwość wyboru przez użytkownika sytuacji przestrzennej – także w odniesieniu do lokalizacji siedziska. Warunek możliwości swobodnego wyboru mogą spełniać bądź układy bardzo zróżnicowane (zawierające dużą różnorodność sytuacji), bądź zmienne. Ten drugi układ występuje wówczas, gdy siedziska nie są utwierdzone na stałe w podłożu; mogą być przesuwane w zależności od potrzeb i woli ich użytkowników. System przenośnych siedzisk (krzesel) jest obecnie rozwiązaniem popularnym w wielu parkach europejskich (np. w parkach londyńskich). W Polsce wciąż należy do rzadkości. O potrzebie takiego rozwiązania świadczą jednak zachowania ludzi w parku. Potwierdzają to także badania i obserwacje autorki, w wyniku których stwierdzono m.in. w Parku Nowowiejskim (Wrocław) inicjatywy grup użytkowników

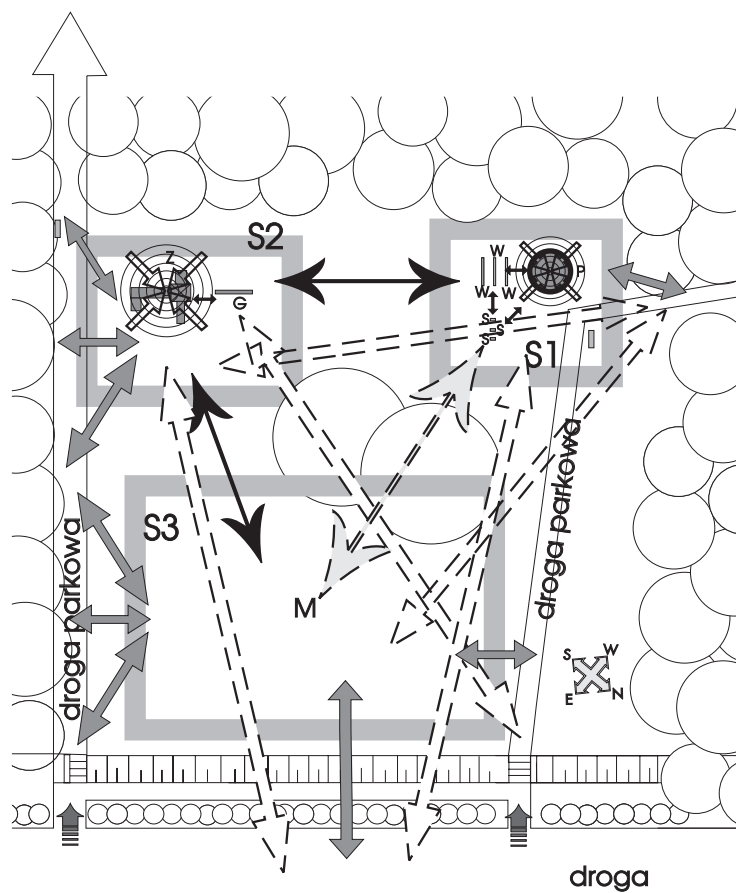
¹⁹⁸ Czynniki ten odgrywa szczególną rolę w przypadku grup, które tworzą osoby starsze, wśród których pojawia się często upośledzenie lub zmniejszenie wrażliwości organów słuchowych i wzrokowych.

przynoszących do parku własne krzesła i ustawiających je w sposób optymalizujący kontakty społeczne pomiędzy członkami grupy społecznej.

Jak wynika z powyższych rozważań, forma przestrzenna urządzeń parkowych, w tym omówionych przykładowo siedzisk, oraz ich wzajemne usytuowanie odgrywać może istotną rolę w regulacji relacji społecznych pomiędzy ich użytkownikami w parku i ogrodzie. Na rysunku 19 przedstawiono analizę takich zależności zachodzących w obrębie placu zabaw w Parku Złotnickim (Wrocław), sporządzoną na podstawie badań własnych autorki. Rodzaj i wzajemne usytuowanie urządzeń do gier i zabaw i ich powiązania z innymi formami przestrzennymi dzielą plac zabaw na trzy strefy wyznaczające podstawowy zasięg kontaktów bezpośrednich (interakcji) – oznaczone na schematycznym planie placu zabaw jako S1, S2 i S3. Strefy te wyposażone w urządzenia opisane na rysunku użytkowane są w różny sposób, w zależności od wieku użytkowników. Strefa 1 stanowi główne miejsce zabaw małych dzieci (do lat 4), częściowo dzieci w wieku przedszkolnym i sporadycznie dzieci starszych i młodzież, które wykorzystują dostępne urządzenia przede wszystkim jako siedziska. Strefa 2 odwiedzana jest przede wszystkim przez dwie grupy dzieci: dzieci (z opiekunami) w wieku od 1,5 do 6 lat oraz dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Strefa 3, stanowiąca miejsce swobodnych gier i zabaw (przede wszystkim gry w piłkę) użytkowana jest głównie przez dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Na przedstawionym schemacie oznaczono ponadto przestrzenie najsilniej stymulujące kontakty bezpośrednie pomiędzy użytkownikami (są to przestrzenie związane z piaskownicą i urządzeniem ze zjeżdżalnią), a także rodzaje powiązań widokowych w obrębie przedstawionych stref i między nimi z określeniem wpływu tych powiązań na relacje społeczne. Pokazano także rodzaje powiązań widokowych placu zabaw z komunikacją zewnętrzną i parkową.

Analizując wpływ form przestrzennych urządzeń parkowych i ich wzajemne usytuowanie należy pamiętać, że formy te znajdują się zawsze w określonym kontekście przestrzennym, jaki tworzy ich otoczenie. Ich położenie względem przestrzeni o różnym charakterze wpływa na kształtowanie się relacji społecznych. Położenie to bowiem warunkuje możliwość i prawdopodobieństwo pojawienia się interakcji lub kontaktów wizualnych czy akustycznych z użytkownikami innych przestrzeni. Możliwości tych kontaktów zależą od stopnia integracji przestrzeni prywatnej z przestrzeniami sąsiednimi, pozycji użytkownika (a co za tym idzie zakresu podstawowych kontaktów wzrokowych z otoczeniem) oraz istnienia i rodzaju barier funkcjonalno-przestrzennych. Największy stopień prywatności jest udziałem przestrzeni jednoznacznie izolowanych od innych, odmiennych funkcjonalnie terenów. Przykłady takich przestrzeni pokazano na rys. 20.

Na rysunku 20a przedstawiono wnętrze parkowe, oddzielone od przestrzeni publicznej, jaką stanowi ciąg komunikacyjny, przesłonami pełnymi. Wnętrze takie zapewnia brak jakichkolwiek kontaktów wizualnych z użytkownikami drogi. Zajęcie tak ukształtowanej przestrzeni przez daną jednostkę lub grupę społeczną czynić ją może w odbiorze użytkownika przestrzenią prywatną. Równocześnie jednak ów całkowity brak kontaktów wizualnych z użytkownikami drogi publicznej sprawia, że użytkownicy ci nie

OZNACZENIA

URZĄDZENIA

- H HUŚTAWKA „WAŻKA”
- S JEDNOOSOBOWA HUŚTAWKA SPRĘŻYNOWA
- P PIASKOWNICA
- Z URZĄDZENIE ZE ZJEJŻDZALNIA
- G URZĄDZENIA GIMNASTYCZNE

M MURAWA REKREACYJNA

S1, S2, S3

STREFY BEZPOŚREDNICH KONTAKTÓW
(TERYTORIA WSPÓLNE)

PRZESTRZENIE NAJSILNIEJ STYMULUJĄCE
INTERAKCJE POMIĘDZY ICH UŻYTKOWNIKAMI
(NAMĄŻYWANIE KONTAKTÓW, WSPÓLNE
GRY I ZABAWY)

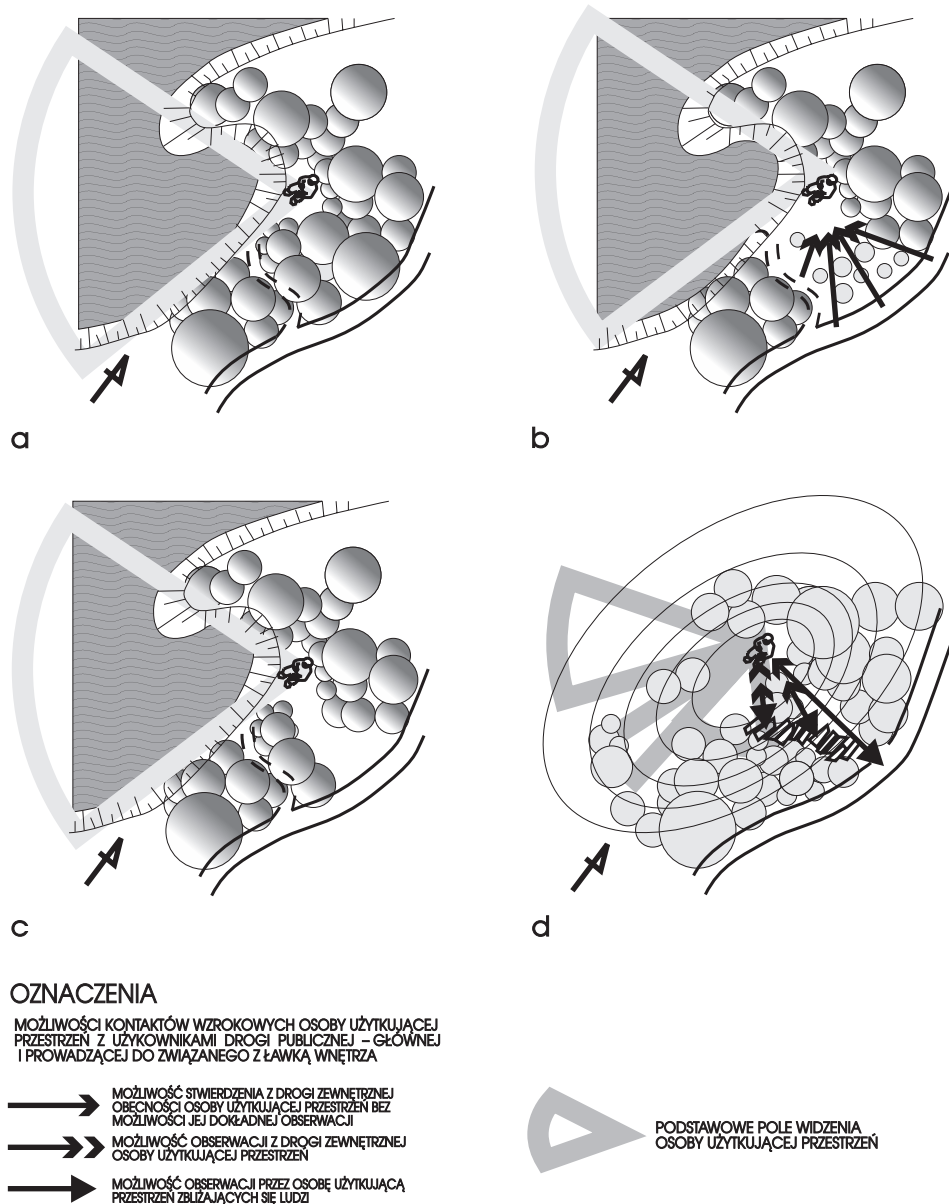
RELACJE WEWNĘTRZNE W OBRĘBIE PRZESTRZENI PLAĆU ZABAW

- ↔ BEZPOŚREDNIE POWIĄZANIA WZROKOWE W OBRĘBIE STREF KONTAKTÓW BEZPOŚREDNICH UŁATWIAJĄCE WYBÓR RODZAJU I MIEJSCA ZABAW (RELACJE PRZESTRZENNE SILNIE STYMULUJĄCE KONTAKTY SPOŁECZNE)
- ↔ PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WZROKOWA POMIĘDZY STREFAMI BEZPOŚREDNICH KONTAKTÓW UŁATWIAJĄCA NAWIĄZANIE KONTAKTÓW BAD WYBÓR MIEJSCA ZABAW (RELACJE PRZESTRZENNE STYMULUJĄCE KONTAKTY SPOŁECZNE)
- ↔ NIEPEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WZROKOWA POMIĘDZY STREFAMI BEZPOŚREDNICH KONTAKTÓW (MOŻLIWOŚĆ REJESTRACJI OBECNOŚCI I ZACHOWAŃ OSÓB BEZ DOKŁADNEJ ICH OBSERWACJI) – RELACJE PRZESTRZENNE W NIEWIELKIM STOPNIU STYMULUJĄCE KONTAKTY SPOŁECZNE

RELACJE ZEWNĘTRZNE – POWIĄZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIAMI PUBLICZNYMI (KOMUNIKACJA)

- ↔ NATURALNA, OBUSTRONNA, PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WIDOKOWA
- ↔ MOŻLIWOŚĆ REJESTRACJI OBECNOŚCI OSÓB BEZ ICH DOKŁADNEJ OBSERWACJI I BEZ NAWIĄZANIA PEŁNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

Rys. 19. Analiza relacji przestrzenno-społecznych zachodzących w obrębie placu zabaw w Parku Złotnickim we Wrocławiu, sporządzona na podstawie badań własnych autorki

Rys. 20. Wpływ ukształtowania wnętrza na możliwości kontaktów wizualnych z otoczeniem znajdującej się w nim osoby

wiedzą, czy tak usytuowana przestrzeń jest zajęta, nie odbierają więc jej w kategorii terytorium cudzego. Informacje o charakterze przestrzeni związanym z aktualnym sposobem jej użytkowania uzyskać mogą dopiero po wejściu w głąb wnętrza. Taki układ

izolowanej przestrzeni zmniejsza więc u jej użytkownika (lub grupy użytkowników) poczucie kontroli nad sytuacją, co spowodowane jest możliwością nagłego pojawienia się w obrębie wnętrza innych osób.

Odmianą sytuację przestrzenną tworzy układ pokazany na rys. 20b. Zastosowanie przy drodze przesłony częściowej (ażurowej lub niskiej) pozwala na rejestrację z tej drogi obecności osób zajmujących wnętrze, bez równoczesnej możliwości dokładnej obserwacji ich zachowań. Użytkowanie przestrzeni przez jednostkę lub grupę osób powoduje jej odbiór przez użytkowników sąsiedniej przestrzeni publicznej (drogi) w kategorii terytorium cudzego, co w pewnym stopniu zmniejsza prawdopodobieństwo pojawienia się w obrębie wnętrza niepożądanych osób, zakłócających poczucie prywatności jego użytkowników.

Kolejny przykład izolowanej przestrzeni zamieszczono na rys. 20c. W tym wypadku przegroda oddzielająca drogę publiczną od wyodrębnionego wnętrza ma otwór, który pozwala na obserwację przez osobę użytkującą przestrzeń zachowań użytkowników drogi na odcinku prowadzącym do wnętrza i równocześnie częściową obserwację tej osoby i jej zachowań z drogi głównej. W tym przypadku jednostka lub grupa społeczna zajmująca wnętrze ma więc większe poczucie kontroli nad sytuacją niż w przykładach poprzednich, wyeliminowany został bowiem tutaj czynnik zaskoczenia, jaki mógłby się pojawić przy niespodziewanym i nagłym pojawieniu się niepożądanych osób w obrębie zajętej przestrzeni wnętrza.

Element bariery izolującej przestrzeń o charakterze prywatnym stanowić mogą nie tylko formy przesłon pełnych lub częściowych, ale również wszelkie formy sygnalizujące odrębność przestrzeni lub utrudniające dostęp do niej. Na rysunku 20d pokazano sytuację przestrzenną, w której wyodrębnione wnętrze oddzielone jest od przestrzeni publicznej drogi za pomocą zarówno form roślinnych stanowiących przesłony wizualne, jak i za pomocą bariery funkcjonalno-przestrzennej, jaką tworzy znaczna różnica poziomów, na których położone są droga i wnętrze. Dzięki tej różnicy poziomów utrudniona została dostępność wnętrza i równocześnie wydłużona (w aspekcie czasowym i przestrzennym) prowadząca do niego droga. Usytuowanie przestrzeni sprawia, że jej użytkownik ma możliwość obserwacji osób dążących w kierunku wnętrza, podczas gdy sam nie jest dokładnie widziany. Taka sytuacja sprzyja odczuciu prywatności i braku kontroli zewnętrznej, a także poczuciu bezpieczeństwa psychicznego związanego z wyeliminowaniem czynnika zaskoczenia, który towarzyszyć mógłby niespodziewanemu pojawieniu się obcych osób w obrębie zajętej przestrzeni.

Potrzeba prywatności czy intymności w parku i ogrodzie publicznym nie zawsze związana jest z pragnieniem całkowitej izolacji od otoczenia. Bardzo często jednostka czy grupa społeczna dopuszcza, czy wręcz preferuje, sytuacje umożliwiające częściowy kontakt (głównie wizualny) z użytkownikami sąsiednich przestrzeni. Rola takich kontaktów jest różna, w zależności od rodzaju użytkowników, ich cech osobowościowych, aktualnych preferencji, a także sposobu użytkowania przestrzeni.

Przykładem oczywistych form zapewniających częściowe kontakty z użytkownikami sąsiednich przestrzeni są siedziska zlokalizowane obok przestrzeni publicznych

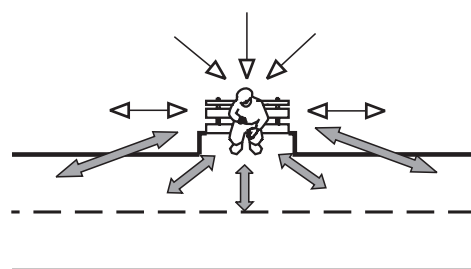
(np. przy drogach). W zależności jednak od ustawienia tych siedzisk i otaczających je form przestrzennych zakres i możliwości kontaktów mogą być różne. Przykłady takich sytuacji przedstawione zostały na rysunkach 21, 22, 23, pokazujących różne możliwości usytuowania pojedynczych ławek przy ciągach komunikacyjnych oraz możliwości kontaktów wizualnych pomiędzy użytkownikami ławki i przestrzeni sąsiednich w różnych układach przestrzennych. Na rysunku 21 ławka usytuowana została w położeniu frontowym względem drogi. W razie braku jakichkolwiek form przestrzennych w jej otoczeniu, które mogłyby stanowić przesłonę wizualną, kontakty wzrokowe osoby zajmującej ławkę z otoczeniem ogranicza jedynie naturalny zakres kątowy widzenia tej osoby związany z zajęciem przez nią pozycją. Użytkownicy ławki mogą być obserwowani ze wszystkich stron (rys. 21a). Zastosowanie przesłon wzdłuż drogi (rys. 21b) ogranicza zakres kątowy możliwych kontaktów wizualnych pomiędzy osobą zajmującą ławkę a użytkownikami drogi i innych sąsiednich przestrzeni. Wprowadzone dodatkowo formy przestrzenne o charakterze przesłony z tyłu ławki eliminują możliwość obserwacji jej użytkowników z obszarów położonych za ławką (rys. 21c). Przesłona taka wpływa zwykle na zwiększenie poczucia bezpieczeństwa u ludzi, którzy naturalnie preferują miejsca osłonięte od tyłu.

Na rysunku 22 przedstawiono układ, w którym ławka ustawiona jest względem drogi pod kątem 90 stopni. Pozycja ta zapewnia większą prywatność ze względu na ograniczenie możliwości kontaktów wizualnych pomiędzy użytkownikiem ławki a osobami poruszającymi się po drodze. Kontakty takie występują jedynie w przypadku osób zbliżających się do ławki od frontu. Osoby poruszające się w kierunku przeciwnym w naturalny sposób zwrócone są tyłem lub bokiem do użytkownika ławki. Możliwości kontaktów wzrokowych są największe wówczas, gdy ławka pozostaje nie osłonięta innymi formami przestrzeni (rys. 22a). Wprowadzenie przesłon wpływa na ograniczenie tych kontaktów (rys. 22b i c).

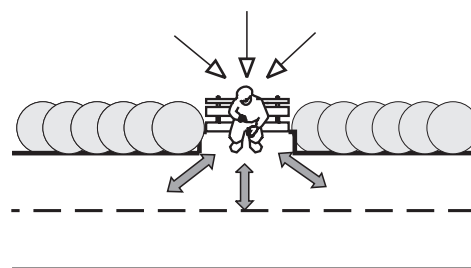
Zwiększenie prywatności przestrzeni związanej z ławką następuje także w sytuacji, kiedy ławka nie jest usytuowana bezpośrednio przy drodze, lecz wycofana w głąb obszaru sąsiadującego z drogą (rys. 23). Zakres i możliwości kontaktów wizualnych osoby zajmującej ławkę z użytkownikami drogi są w tym wypadku podobne, jak w układach pokazanych na rys. 21, jednak w takiej sytuacji pojawia się dodatkowa bariera związana z odległością, która wpływa na zwiększenie odczucia odrębności przestrzeni związanej z ławką.

W pokazanych na rysunkach 21–23 układach ławki usytuowane były pojedynczo, stąd zajmujące je osoby mogły nawiązać kontakt jedynie z użytkownikami przestrzeni o charakterze publicznym, jaką jest droga. W przypadku większej liczby siedzisk (lub ich zespołów) rozmieszczonych liniowo wzdłuż drogi, w niewielkich odległościach, kontakty wizualne lub akustyczne pojawić się mogą także pomiędzy użytkownikami sąsiadujących ze sobą ławek stanowiących przestrzeń prywatną¹⁹⁹ (rys. 24). Możliwości wzajemnych kontaktów, zarówno wizualnych, jak i akustycznych, są największe

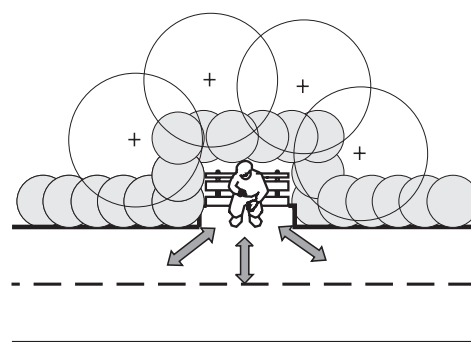
¹⁹⁹ W celu uproszczenia rysunku przyjęto, że każda ławka stanowi przestrzeń prywatną jej użytkownika.

a

b

c

OZNACZENIA

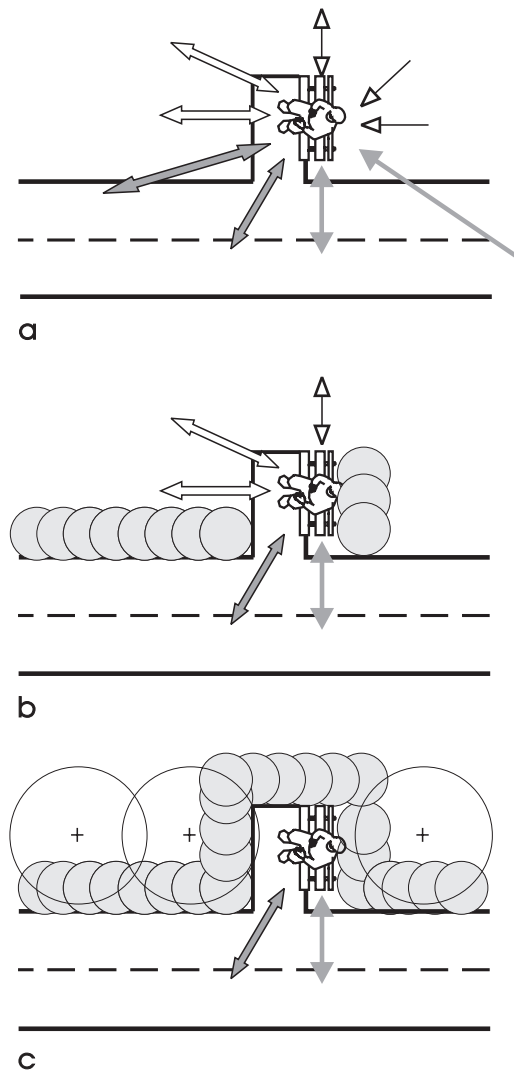
↔ POWIĄZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ PUBLICZNĄ LICZNIE UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI (OBUSTRONNY KONTAKT WZROKOWY)

◁▷ POWIĄZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ NIEUCZĘSZCZANĄ LUB MAŁO UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI

◁▷ OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE ZWIĄZANE Z INNYM NIŻ NATURALNY KIERUNKIEM PATRZENIA OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ

—▷ MOŻLIWOŚĆ OBSERWACJI OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ BEZ OBUSTRONNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

Rys. 21. Wpływ usytuowania pojedynczej ławki przy drodze i ukształtowania otaczających ją form przestrzennych na możliwość kontaktów wizualnych użytkowników ławki z otoczeniem – położenie frontowe względem drogi

OZNACZENIA

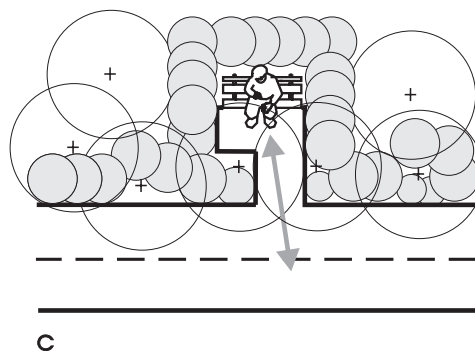
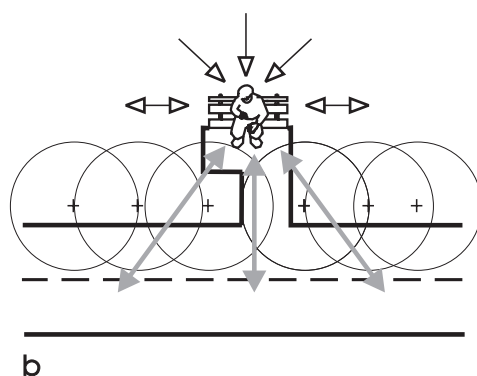
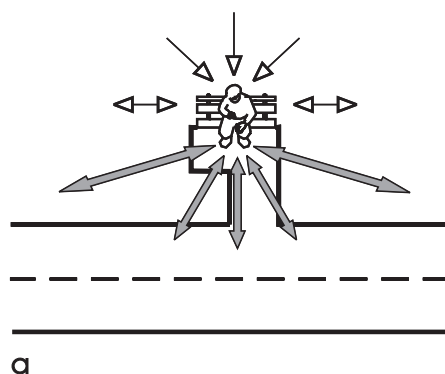
POWIAZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ PUBLICZNĄ LICZNIE UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI

- ↔ NATURALNA, OBUSTRONNA PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WIDOKOWA
- ↔ OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE ZWIĄZANE Z INNYM NIŻ NATURALNY KIERUNKIEM PATRZENIA OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ
- MOŻLIWOŚĆ OBSERWACJI OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ BEZ OBUSTRONNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

POWIAZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ NIEUCZĘSZCZANĄ LUB MAŁO UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI

- ↔ NATURALNA, PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WIDOKOWA
- ↔ OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE ZWIĄZANE Z INNYM NIŻ NATURALNY KIERUNKIEM PATRZENIA OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ
- MOŻLIWOŚĆ OBSERWACJI OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ BEZ OBUSTRONNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

Rys. 22. Wpływ usytuowania pojedynczej ławki przy drodze i ukształtowania otaczających ją form przestrzennych na możliwość kontaktów wizualnych użytkowników ławki z otoczeniem – usytuowanie ławki pod kątem 90 stopni względem drogi

OZNACZENIA

 POWIĄZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ PUBLICZNĄ LICZNIE UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI
 NATURALNA, OBUSTRONNA PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WIDOKOWA
 OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE NIEPEŁNE (PRZEZ PRZEŚLONĘ AZUROWĄ)

 POWIĄZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ NIEUCZĘSZCZANĄ LUB MAŁO UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI
 OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE ZWIĄZANE Z INNYM NIŻ NATURALNY KIERUNKIEM PATRZENIA OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ
 MOŻLIWOŚĆ OBSERWACJI OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ BEZ OBUSTRONNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

Rys. 23. Wpływ usytuowania pojedynczej ławki przy drodze i ukształtowania otaczających ją form przestrzennych na możliwość kontaktów wizualnych użytkowników ławki z otoczeniem – usytuowanie ławki w zatoce wycofanej w głąb sąsiadującego z drogą obszaru

w przypadku siedzisk lub ich zespołów położonych blisko siebie (rys. 24a). Zwiększenie odległości pomiędzy ławkami (rys. 24b) lub wprowadzenie pomiędzy nie przesłon powoduje ich ograniczenie (rys. 24c). Działania takie prowadzą więc do zwiększenia odczucia prywatności określonych siedziskami przestrzeni.

Przedstawione przykłady ukazują sytuacje przestrzenne, związane z usytuowaniem ławek lub ich niewielkich zespołów funkcjonujących jako wyodrębnione przestrzenie formy. Sytuacje takie sprzyjają odczuciu prywatności, którą charakteryzuje stan samotności (w przypadku pojedynczych użytkowników) lub intymności (w przypadku grup społecznych). Inny charakter mają przestrzenie stymulujące szersze kontakty w obrębie istniejących grup społecznych, a także nawiązywanie nowych kontaktów²⁰⁰. Przykładem takich przestrzeni w obrębie parków miejskich są place publiczne przeznaczone do wypoczynku stacjonarnego. Place, w ich klasycznym rozwiązaniu, zawierają uporządkowane grupy miejsc wypoczynku (siedziska), komunikację wewnętrzną oraz formy wypełniające wolną przestrzeń, mające wpływ na jej atrakcyjność dla użytkowników.

Podstawowe układy placów tworzą trzy ich rodzaje (rys. 25):

1. Układ dośrodkowy (najbardziej popularny) – rys. 25a

W układzie takim siedziska zwrócone są ku centrum placu, który często zawiera elementy atrakcyjne, przyciągające wzrok i uwagę użytkowników (fontanny, rzeźby, klomby kwiatowe itp.). Rozwiązanie takie uważane jest za najbardziej sprzyjające kontaktom społecznym.

2. Układ odśrodkowy (rys. 25b)

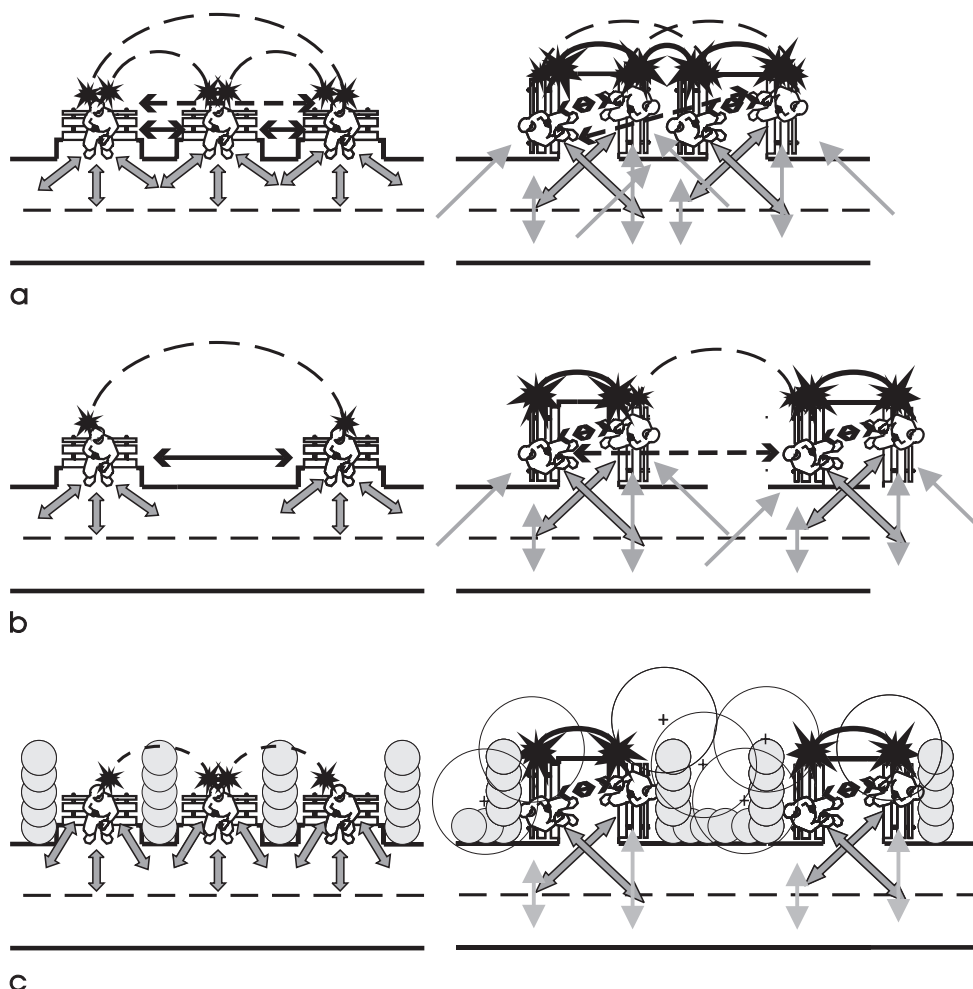
Układ ten stanowi przeciwieństwo rozwiązania 1. W tym wypadku siedziska rozmieszczone są wokół centralnego obszaru placu, zwrócone w kierunku jego obrzeża, wzdłuż którego prowadzona jest komunikacja wewnętrzna. Rola takich układów dla stymulacji kontaktów międzyludzkich jest najmniejsza.

3. Układ linearny (rys. 25c)

Rozwiązanie takie zawiera cechy pośrednie pomiędzy układami opisanymi powyżej. Siedziska usytuowane są w tym wypadku wzdłuż jednego z boków podłużnego placu i zwrócone są w jednym kierunku. Układ taki może zawierać drugi pas siedzisk rozmieszczonych wzdłuż przeciwległego boku placu. W takim wypadku funkcjonowanie placu bliższe jest układom dośrodkowym (rys. 25d).

Istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie placów w aspekcie relacji społecznych jest nie tylko ich kształt i sposób organizacji miejsc siedzących, lecz również powiązania z innymi przestrzeniami, w tym głównie z układem komunikacyjnym. Przykłady takich powiązań przedstawiono na rysunkach 26–28.

²⁰⁰ W literaturze przedmiotu często wyróżnia się dwa podstawowe rodzaje przestrzeni, w zależności od ich wpływu na kształtowanie się społecznych interakcji: „społecznie ucieczkowe” i „społecznie przyciągające”. Przestrzenie „społecznie ucieczkowe” (*sociofugal*), nazywane też w polskich tłumaczeniach „odspołecznymi”, zniechęcają do rozwijania kontaktów interpersonalnych. Przestrzenie „społecznie przyciągające” (*sociopetal*), określane również jako „dospołeczne”, stymulują interakcje i zachęcają do zmniejszenia dystansu pomiędzy ludźmi [Hall 1978], [Sommer 1969], [Sommer, Ross 1958], [Mehrebian, Diamond 1971], [Patterson i in. 1979], [Michellini i in. 1976] i in.

OZNACZENIA

POWIĄZANIA WIDOKOWE Z PRZESTRZENIĄ PUBLICZNĄ LICZNIE UCZĘSZCZANĄ PRZEZ LUDZI

- NATURALNA, OBUSTRONNA PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WIDOKOWA
- OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE ZWIĄZANE Z INNYM NIŻ NATURALNY KIERUNKIEM PATRZENIA OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ
- MOŻLIWOŚĆ OBSERWACJI OSOBY ZAJMUJĄCEJ ŁAWKĘ BEZ OBUSTRONNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

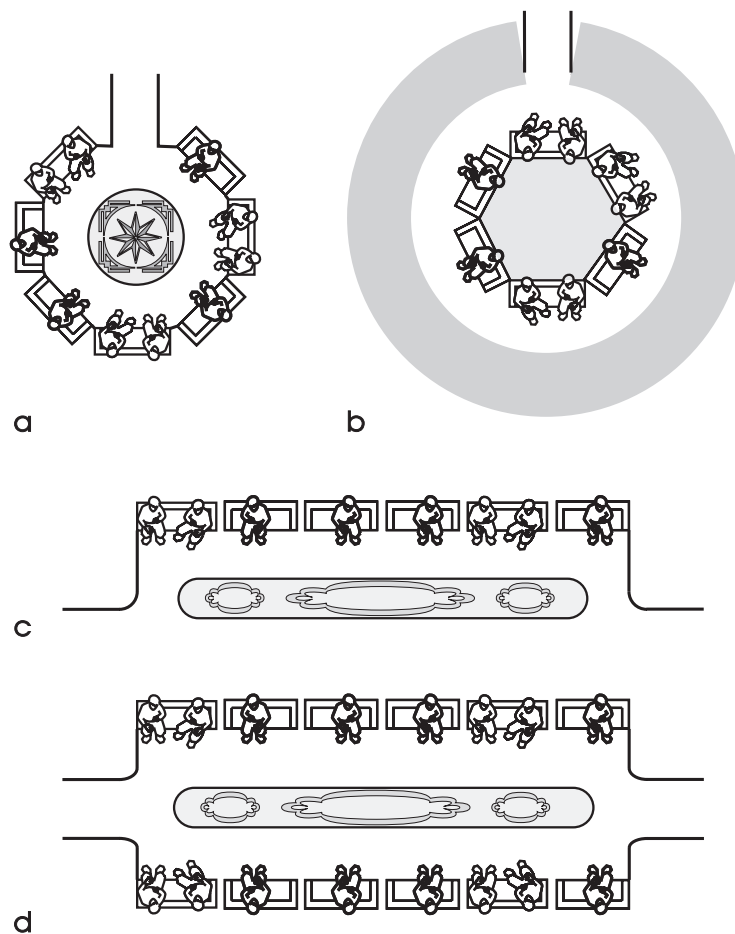
POWIĄZANIA WIDOKOWE Z SASIEDNIMI PRZESTRZENIAMI ODBIERANYMI JAKO CUDZE

- NATURALNA, OBUSTRONNA, PEŁNA ŁĄCZNOŚĆ WIDOKOWA
- OBUSTRONNE KONTAKTY WZROKOWE ZWIĄZANE Z INNYM NIŻ NATURALNY KIERUNKIEM PATRZENIA OSÓB ZAJMUJĄCYCH ŁAWKI
- MOŻLIWOŚĆ REJSTRACJI OBECNOŚCI OSÓB BEZ ICH DOKŁADNEJ OBSERWACJI I BEZ NAWIĄZANIA PEŁNEGO KONTAKTU WZROKOWEGO

POWIĄZANIA AKUSTYCZNE Z SASIEDNIMI PRZESTRZENIAMI ODBIERANYMI JAKO CUDZE

- OBUSTRONNE KONTAKTY AKUSTYCZNE PEŁNE (DOBRA SŁYSZALNOŚĆ D. WIĘKÓW)
- OBUSTRONNE KONTAKTY AKUSTYCZNE CZĘŚCIOWE (SŁABSZĄ SŁYSZALNOŚĆ D. WIĘKÓW)

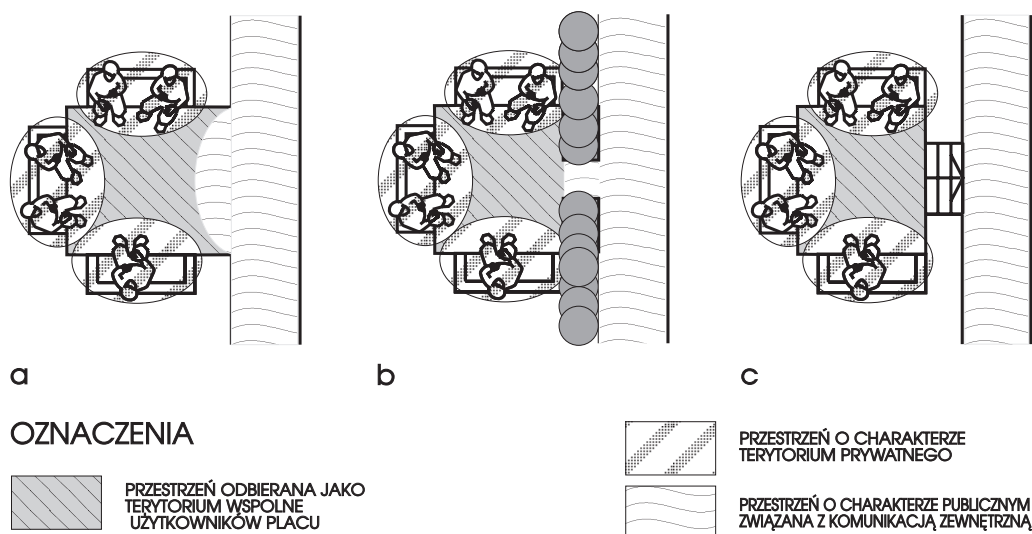
Rys. 24. Wpływ usytuowania grupy ławek przy drodze i ukształtowania otaczających ją form na możliwość kontaktów wizualnych i akustycznych ich użytkowników z otoczeniem

Rys. 25. Podstawowe układy placów

Układ, w którym plac stanowi wyodrębnioną względem głównego ciągu komunikacyjnego przestrzeń pokazano na rys. 26. Plac ten, zorganizowany na zasadzie dośrodkowej, posiada pewne cechy intymności, przez co określona nim przestrzeń odbierana jest jako wspólna, nie podzielona wewnętrznie terytorium (rys. 26a). Taka organizacja przestrzeni sprzyja poczuciu integracji jej użytkowników. Odrębność przestrzeni zwiększa się w przypadku zastosowania dodatkowych barier przestrzennych i funkcjonalnych, np. w postaci przesłon (rys. 26b) lub różnicy wysokości (rys. 26c) między placem a drogą.

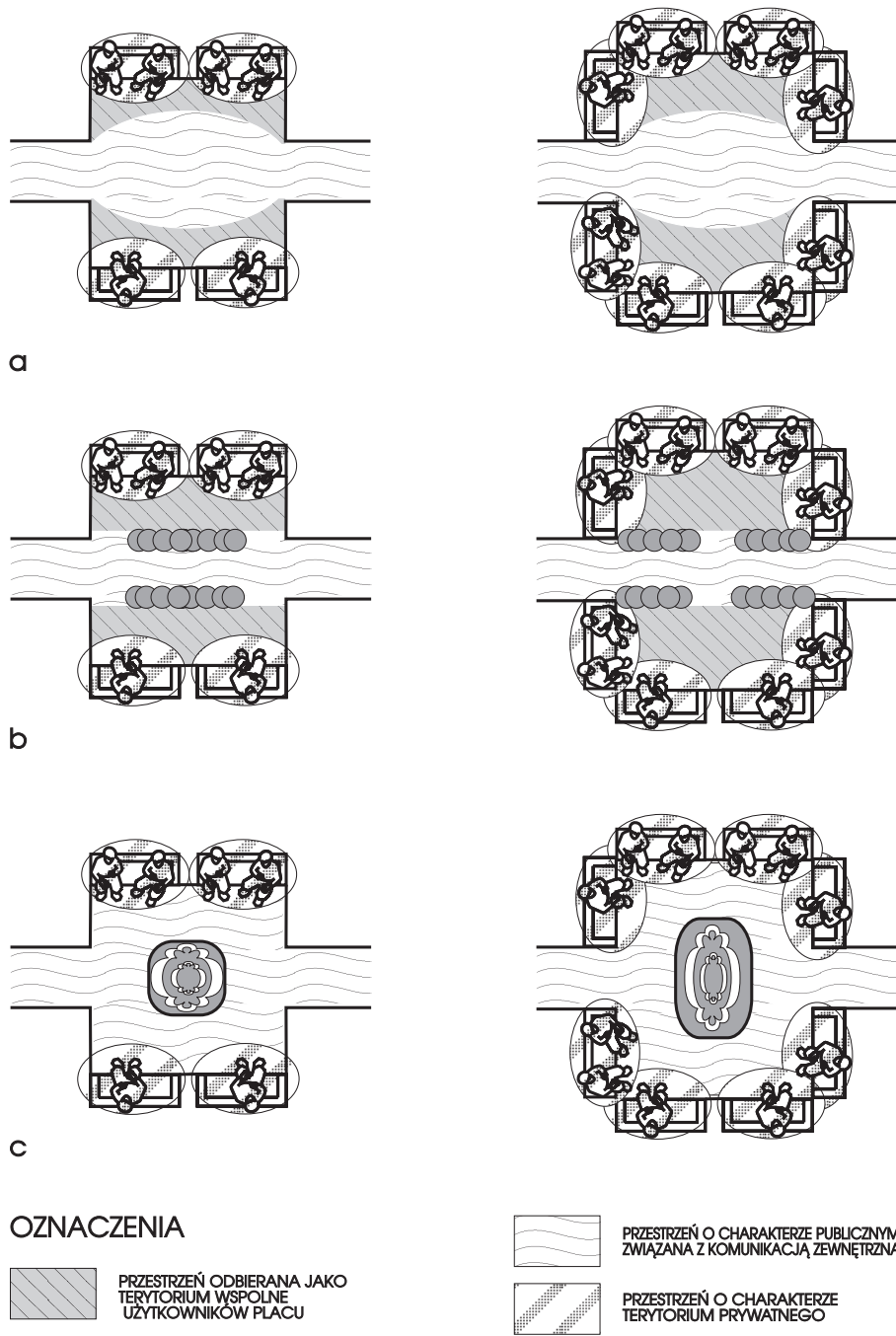
Na rysunku 27 pokazano przykład prostokątnego placu z umiejscowionymi wokół niego siedziskami, usytuowanego na osi układu komunikacyjnego. Położenie to sprawia, że komunikacja zewnętrzna poprowadzona zostaje przez plac, dzieląc go funkcjonalnie na dwie przestrzenie odbierane jako odrębne terytoria (rys. 27a). Odrębność ta

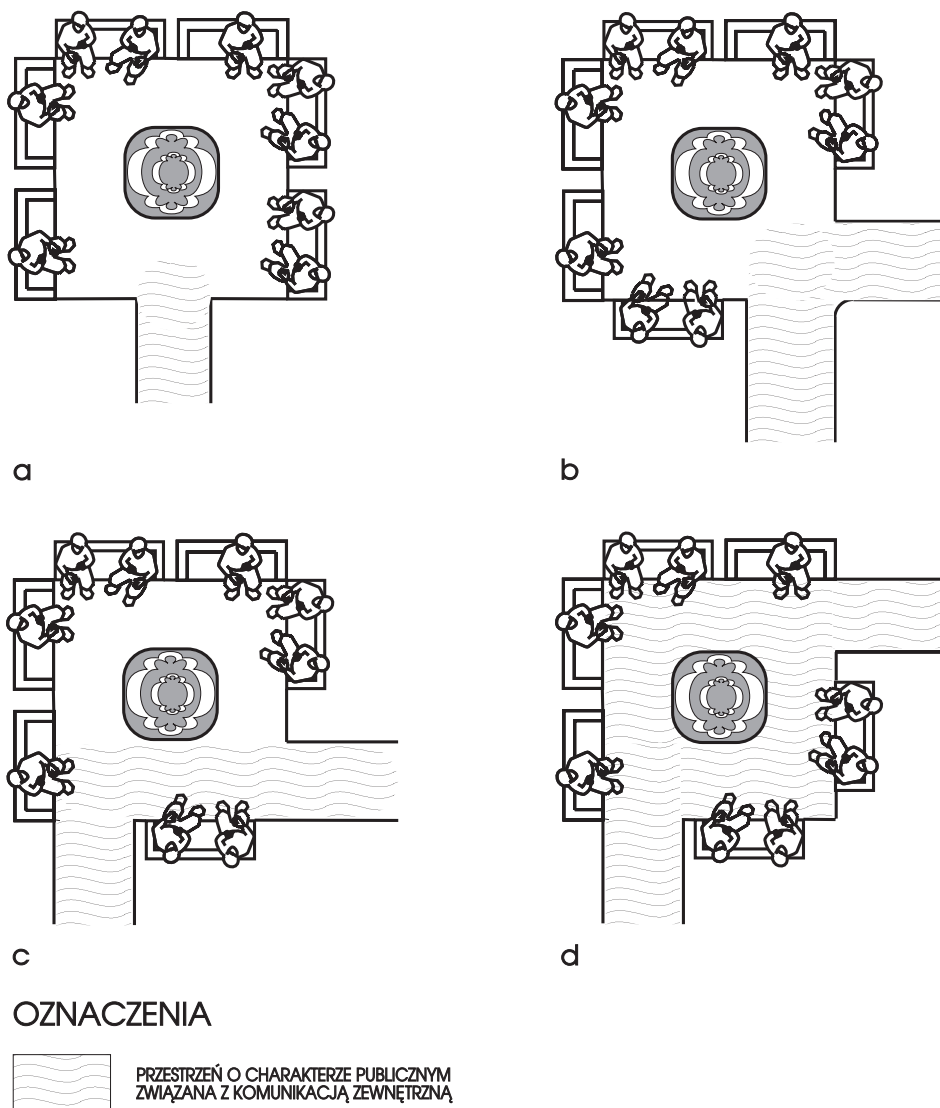
Rys. 26. Wpływ powiązania placów z przestrzenią publiczną drogi na ich funkcjonowanie w aspekcie relacji społecznych

wzrasta przy zastosowaniu dodatkowych barier uczytelniających podział przestrzeni, które zwiększają odczucie ich intymności (rys. 27b). Rozwiązanie pokazane na rys. 27c, polegające na usytuowaniu centralnie dodatkowej formy przestrzennej, wprowadza komunikację zewnętrzną w obręb przestrzeni placu, pozbawiając go niemal wyodrębnionych przestrzeni wspólnych. Rozwiązanie takie zachęca do korzystania z placu użytkowników drogi, ale równocześnie zmniejsza poczucie intymności użytkowników placu. Zwykle więc w przypadku tego typu przestrzeni liczba użytkowników jest większa niż w przestrzeniach zorganizowanych na zasadach opisanych w poprzednich przykładach (rys. 27a i 27b), mniejsza natomiast jest liczba interakcji pomiędzy użytkownikami.

Różne możliwości powiązania zorganizowanego dośrodkowo prostokątnego placu z układem komunikacji zewnętrznej przedstawiono na rys. 28. W pokazanym rozwiązaniu plac pełni rolę celu przestrzennego, do którego prowadzi droga. Droga ta jest przeznaczona dla użytkowników placu, pełni więc rolę zbliżoną do komunikacji wewnętrznej. W takim układzie plac nie jest powiązany bezpośrednio z terenami o charakterze publicznym, stanowiącymi odrębne, ze względu na rodzaj użytkowników, terytoria. W rozwiązaniu pokazanym na rys. 28b układ komunikacyjny można podzielić na dwa odrębne układy: drogę publiczną i wewnętrzną przestrzeń komunikacyjną obsługującą plac. Taka sytuacja przestrzenna pozwala na zachowanie odrębności funkcjonalnej przestrzeni placu, z której korzystają jedynie jego użytkownicy. Rysunek 28c przedstawia układ, w którym komunikacja o charakterze publicznym (zewnętrzna) pokrywa się częściowo z komunikacją wewnętrzną placu. Sytuacja taka powoduje zróżnicowanie stopnia prywatności przestrzeni związanych z usytuowanymi na obrzeżach placu siedziskami.

Rys. 27. Wpływ organizacji elementów przestrzennych placu na jego funkcjonowanie w aspekcie relacji społecznych

Rys. 28. Możliwość powiązania placu z układem komunikacji zewnętrznej

Ostatni z przykładów (rys. 28d) przedstawia układ, w którym sposób powiązania komunikacji zewnętrznej z placem wymusza wejście w obręb placu osób korzystających z drogi publicznej. W ten sposób cały plac staje się częścią przestrzeni publicznej, tracąc swą odrębność terytorialną. Sytuacja taka, poprzez eliminację barier funkcjonalno-przestrzennych oddzielających plac od przestrzeni publicznej, jaką stanowi komunikacja zewnętrzna, zachęca użytkowników tej komunikacji do korzystania z siedzisk, a tym samym wpływa na zwiększenie liczby użytkowni-

ków placu. Równocześnie jednak prowadzi do zmniejszenia poczucia prywatności użytkowników.

Przestrzenie publiczne²⁰¹ mogą być traktowane nie tylko jako obszary stanowiące najszerzej pojęte terytorium wspólne wszystkich użytkowników parków i ogrodów. W pewnych sytuacjach są odbierane także jako źródło uciążliwości, którego sąsiedztwo obniża komfort psychiczny wypoczywającej w pobliżu jednostki lub grupy społecznej. Taki odbiór przestrzeni publicznych można zauważyć między innymi obserwując zachowania terytorialne osób wypoczywających na polanach parkowych, stanowiących rozległe, nie podzielone formalnie obszary. Obszary tego rodzaju, jak wspomniano wcześniej, tworzą sytuacje przestrzenne, w których podstawowym mechanizmem regulującym wzajemne relacje społeczne ich użytkowników są zachowania terytorialne związane z czynnikiem dystansu. Rejestrując sposób naturalnego rozmieszczenia osób i grup społecznych w obrębie takich przestrzeni, można zauważyć kilka prawidłowości. Poza czynnikami związanymi z uwarunkowaniami klimatycznymi (promieniowanie słoneczne, skład powietrza, układ temperatur, ruch powietrza itp.) i przestrzenno-formalnymi mającymi wpływ na atrakcyjność miejsca o wyborze miejsca do kąpieli słonecznych decydują również czynniki społeczne. Na podstawie obserwacji zachowań terytorialnych użytkowników tego typu przestrzeni można stwierdzić preferencje miejsc zlokalizowanych w pobliżu masywów, które zajmowane są najchętniej. Miejsca takie, częściowo osłonięte (dostępne tylko od strony polany) dają większe poczucie prywatności zajmującym je osobom. Następni użytkownicy wykazują tendencje do równomiernego rozmieszczenia w obrębie polany z zachowaniem optymalnych dla ich komfortu psychicznego dystansów. Gdy przestrzeń polany zostaje całkowicie wypełniona, nowi użytkownicy zajmują miejsca pośrodku wypoczywających grup, ustalając nowy „obowiązujący” dystans regulujący rozmiar i rozkład przestrzeni prywatnych. Równocześnie jednak można zauważyć tendencje plażowiczów do unikania miejsc położonych w pobliżu ciągów komunikacyjnych. Miejsca takie w odbiorze społecznym są elementem strefy publicznej stanowiącej dla wypoczywających osób źródło uciążliwości. Należy zaznaczyć, że uciążliwość ta związana jest nie tylko ze sposobem zachowań użytkowników drogi (np. zachowań hałaśliwych), lecz także z odczuciem kontroli zewnętrznej (obserwacji i oceny) zmniejszającej poczucie prywatności jednostki. Wielkość i wpływ strefy uznawanej za publiczną można zmniejszyć, stosując bariery oddzielające polanę od drogi. Bariery te mogą tworzyć nie tylko przegrody wizualne (np. żywopłot), lecz również wszelkie formy i elementy oznaczające granice przestrzeni lub utrudniające dostęp do niej.

Potrzeba prywatności jednostki może być realizowana nie tylko w wyodrębnionych terytoriach, oddzielonych barierami funkcjonalnymi i formalnymi od otoczenia.

²⁰¹ Termin „przestrzenie publiczne” jest tutaj rozumiany jako przestrzenie, do których równe prawa mają wszyscy aktualni i potencjalni użytkownicy. Prawa te mają charakter stały, tzn. wyklucza się sytuację, w której część przestrzeni zostaje czasowo zajęta przez jednostkę lub grupę społeczną, wydzielona i wyłączona z powszechnego użytkowania.

Również przestrzenie publiczne, zwłaszcza takie, w których występuje duża rotacja użytkowników (np. trasy komunikacyjne) zapewnić mogą prywatność korzystających z nich osób poprzez anonimowość, rozumianą jako *stan uwolnienia się od identyfikacji w miejscu publicznym*²⁰². Dodać należy, że anonimowość jest zjawiskiem występującym powszechnie w dużych miastach. Traktować ją można jako element stylu życia mieszkańców dużych miast będący swoistą reakcją obronną. Jak zauważa G. Simmel, *Gdyby niezmiernie duża liczba zewnętrznych kontaktów między osobnikami w dużym mieście miała wywierać tę samą ilość wewnętrznych interakcji, co w małym mieście, w którym bez mała każdy zna osobiście napotkaną osobę i ma do niej określony stosunek, to człowiek uległby kompletnemu zatamizowaniu wewnętrznemu i popadłby w nie dający się opisać stan umysłowy*²⁰³.

Zależności między strukturą przestrzeni a zachodzącymi w jej obrębie relacjami społecznymi omówiono w powyższych rozważaniach na przykładzie miejsc o charakterze stacjonarnym (siedziska, place itp.). Podobne zależności zachodzą w obrębie innych form przestrzennych, jak np. trasy komunikacyjne o różnej randze i różnym sposobie ukształtowania. Przedstawione przykłady pozwalają jednak na ukazanie relacji człowiek–środowisko w zakresie kontaktów społecznych w sposób prostszy i bardziej jednoznaczny. Dlatego dla ilustracji opisanych mechanizmów i zależności wybrano te właśnie formy przestrzenne.

Formy przestrzenne parków i ogrodów publicznych określają zbiór odrębnych jednostek terytorialnych, których wielkość, układ i wzajemne powiązania wpływają na możliwości realizacji potrzeb użytkowników związanych z relacjami społecznymi. Relacje te warunkują jednak nie tylko jednostki terytorialne ukształtowane w efekcie dokonanego przez człowieka i naturę podziału przestrzeni. Istotną rolę odgrywa także ilość i rodzaj korzystających z poszczególnych przestrzeni osób i formy ich aktywności. Zachowania przestrzenne ludzi w obrębie parków i ogrodów nie są przypadkowe, lecz powstają w efekcie wyborów, na które wpływ ma dostępność przestrzeni i subiektywna ocena ich atrakcyjności, uwzględniająca zarówno środowisko urbanistyczne jak i społeczne. Wymienione elementy warunkują liczbę i rodzaj użytkowników poszczególnych miejsc w parku i ogrodzie publicznym, a więc czynniki, które w istotny sposób wpływają na kształtowanie się relacji społecznych.

Liczba użytkowników przestrzeni odgrywa istotną rolę wówczas, gdy duża liczba osób lub przeciwnie – ich brak w otoczeniu warunkuje komfort zachowań i realizację potrzeb jednostki. Osoby szukające izolacji, odbierające obecność współużytkowników przestrzeni jako czynnik uciążliwy, zakłócający swobodę zachowań i realizację określonych celów, będą preferować miejsca mało uczęszczane, spokojne, oddalone lub wyizolowane od zaludnionych obszarów. Natomiast osoby szukające licznych kontaktów ze społeczeństwem chętniej będą korzystać z miejsc skupiających dużą ilość użytkowników (terenów licznie odwiedzanych). Miejsca takie są szczególnie prefero-

²⁰² A. Bańka, op. cit., s. 124.

²⁰³ Cyt. za: J. Ziółkowski, *Urbanizacja, Miasto, Osiedle – Studia Socjologiczne*, Warszawa 1965, s. 101.

wane przez osoby, dla których obserwowani ludzie i ich zachowania są istotnym elementem atrakcyjności środowiska, wprowadzającym czynnik urozmaicenia, zmienności sytuacyjnej i różnorodności wrażeń.

Charakter przestrzeni parkowych i ogrodowych związany z liczbą ich użytkowników warunkowany jest w dużym stopniu przez położenie tych przestrzeni w systemie przyrodniczym miasta i ich otoczenie, mające wpływ na dostępność poszczególnych terenów. Istotne przy tym jest nie tylko istnienie i charakter omówionych wcześniej barier funkcjonalno-przestrzennych, lecz również odległość poszczególnych miejsc od głównych tras komunikacyjnych w obrębie parków i ogrodów oraz ich usytuowanie względem układu urbanistycznego otoczenia, determinującego główne kierunki napływu użytkowników parków i ogrodów. Kierunki te określać mogą takie elementy, jak: osiedla mieszkaniowe, zakłady pracy, przystanki komunikacji publicznej, przebieg ważniejszych tras komunikacyjnych itp.²⁰⁴

Innym czynnikiem mającym wpływ na liczbę użytkowników przestrzeni w obrębie parków i ogrodów publicznych jest ich atrakcyjność z punktu widzenia potrzeb i preferencji większości użytkowników. Element ten jest szczególnie ważny w przypadku terenów przeznaczonych na różne formy wypoczynku stacjonarnego. Przestrzenie takie są chętnie użytkowane wówczas, gdy zawierają elementy przyciągające wzrok i uwagę lub wzbogacające możliwości odnoszące się do realizowanych zachowań. Jak zauważa C. Marcus: *Ludzie szukają wizualnych zawilóści w swym otoczeniu i »kotwic«, do których mogą się przywiązać, bądź fizycznie (siedząc, opierając się o nie), bądź symbolicznie (stojąc obok, patrząc na nie)*²⁰⁵.

Na zwiększenie atrakcyjności miejsc położonych w obrębie parków i ogrodów publicznych w odbiorze ich użytkowników wpływ mają elementy wzbogacające przestrzeń. Należą do nich między innymi wszelkie formy ozdobne, jak elementy architektoniczno-rzeźbiarskie (altany, pawilony, rzeźby, fontanny itp.), atrakcyjne kompozycje roślinne przyciągające wzrok bogactwem kolorów i form, a także elementy topograficzne, wśród których na szczególną uwagę zasługują elementy wodne w formie stawów, basenów, kanałów, strumieni, kaskad czy wodotrysków. Wzbogacenie przestrzeni osiągnąć jest także dzięki formom zwiększającym możliwości różnorodnych zachowań i sposobów korzystania z oferowanych przez parki i ogrody publiczne atrakcji, jak na przykład obiekty gastronomiczne, urządzenia sportowo-rekreacyjne, obiekty widowiskowe. W wielu przypadkach oddziaływanie form ma charakter złożony i wieloaspektowy. Przykładowo, zbiorniki wodne są nie tylko elementem podnoszącym estetykę kompozycji ogrodu, lecz również wykorzystywanym często jako źródło możliwości

²⁰⁴ Zagadnienia związane ze strukturą dostępności terenów zielonych omówione zostaną szerszej w rozdziale 3.

²⁰⁵ C.C. Marcus, C. Francis, *People Places, Design Guidelines for Urban Spaces*, New York 1998, s. 26 (tłum aut.). W wyniku przeprowadzonych badań dotyczących liczby użytkowników placów publicznych w Vancouver stwierdzono, że mniej niż jeden procent ludzi korzysta z placów w miejscach oddalonych od jakichkolwiek elementów ozdobnych, przyciągających wzrok [Joardar, Neill 1978].

realizacji różnych form rozrywki i wypoczynku, jak karmienie ptaków wodnych, kąpiele, plażowanie itp.

Na kształtowanie się relacji społecznych w obrębie parków i ogrodów publicznych wpływ ma także rodzaj użytkowników i sposób ich zachowań realizowanych w określonych przestrzeniach. Jak zauważa J. Hayward: *Ludzie często decydują się na użytkowanie parku bardziej na podstawie tego, kto jeszcze z niego korzysta (przyjaciele, ludzie, których się obawiają, rodziny, handlarze narkotyków, patrole policyjne) niż ze względu na cechy krajobrazu i oferowane możliwości rekreacji*²⁰⁶. Przestrzenie, które przez swą organizację adresowane są do określonej grupy użytkowników odgrywają szczególną rolę związaną ze stymulacją kontaktów społecznych. W grupie osób korzystających z takich terenów pojawia się bowiem swoista więź, wynikająca z podobieństwa sposobów zachowań, zainteresowań, sytuacji życiowej. Przykładem takich przestrzeni są tereny zabaw dla dzieci, gdzie możemy obserwować interakcje nie tylko w obrębie grup dziecięcych, lecz także wśród ich opiekunów. Tego typu tereny są często miejscem spotkań znajomych, a także miejscem nawiązywania nowych kontaktów i przyjaźni. Podobną rolę mogą odgrywać tereny sportowe (np. boiska do gier zespołowych, pola i place golfowe), tereny sportowo-rekreacyjne (wydzielone trasy rowerowe, tory dla wrotek i deskorolek, górki saneczkowe itp.) i inne przestrzenie zawierające urządzenia denotujące funkcje przestrzeni.

Adresowanie przestrzeni pozwala na przewidywanie rodzaju zachowań w ich obrębie i przez to na planowanie układu przestrzennego parków i ogrodów w sposób nie tylko stymulujący kontakty społeczne, lecz również zapobiegający konfliktom związanym z uciążliwością niektórych form aktywności. Przestrzenie, w których przewidywane są zachowania mogące wpłynąć na obniżenie komfortu wypoczynku innych użytkowników parków i ogrodów publicznych, wymagają odpowiedniej izolacji osiągananej za pomocą różnego rodzaju barier. Charakter tych barier może być różny, w zależności od specyfiki uciążliwych form aktywności. Przykładowo, przestrzenie, w których odbywają się zachowania będące źródłem hałasu wymagają przede wszystkim barier akustycznych, w postaci przesłon o strukturze tłumiącej dźwięki lub zwiększenia odległości od miejsc wypoczynku wymagającego ciszy. W przypadku innych przestrzeni, takich jak np. trasy rowerowe, wystarczające jest ich fizyczne wyodrębnienie – bariera odległości, przesłony akustyczne lub wizualne nie są konieczne. Warto podkreślić, że wyizolowanie opisanych przestrzeni ma również wpływ na komfort wypoczynku osób, których zachowania odbierane są jako uciążliwe, pozwala ona bowiem na uniknięcie represji społecznych i większą swobodę zachowań²⁰⁷.

²⁰⁶ J. Hayward, *Urban parks: Research, planning, and social change* [w:] *Public places and spaces*, New York 1989, s. 193 (tłum. aut.).

²⁰⁷ Przykładem problemu związanego z przedstawionym powyżej zagadnieniem jest obecność psów na terenach zieleni publicznej, przede wszystkim w parkach. Problem ten, w Polsce jeszcze mało zauważany, budzi na świecie coraz większe kontrowersje. Stosowany w wielu krajach Europy Zachodniej czy w Stanach Zjednoczonych zakaz wprowadzania psów do parków nie wydaje się jednak rozwiązaniem

Przestrzenie adresowane do określonej grupy użytkowników pod wieloma względami pozytywnie regulują relacje społeczne. Mają jednak również pewne wady. Najważniejszą z nich jest stosunkowo niewielka adaptabilność tych terenów, która pozwoliłaby na swobodną zmianę sposobów ich użytkowania. Dlatego też wprowadzenie w obręb parków i ogrodów przestrzeni, które nie są ściśle definiowane funkcjonalnie pozwala na uzyskanie większej elastyczności układu funkcjonalnego i jego perspektywiczne dostosowanie do kierunku zmian społecznych (nowych zwyczajów i zachowań, zmian struktury społecznej i sposobu życia ludności miejskiej).

zadowolającym, prowadzi bowiem do konfliktów społecznych, związanych z poczuciem dyskryminacji właścicieli psów. Konflikty takie doprowadziły do interesującego eksperymentu, przeprowadzonego kilka lat temu w Berkeley. W jednym ze znajdujących się tam publicznych parków wydzielono sekcję, którą zaprojektowano jako „eksperymentalny park psów”. Ustalono zostały reguły korzystania z tego parku, wyznaczające limit pięć psów na każdego właściciela oraz obowiązek pozostawiania właścicieli w obrębie parku i sprzątnięcia po swoich zwierzętach. Park tworzyła duża trawiasta przestrzeń otoczona 1,5-metrowym ogrodzeniem, zawierająca krany i zbiorniki z wodą, stoły piknikowe i ławki. Utworzony w ten sposób park odniósł ogromny sukces – właściciele psów przyjeżdżali do niego nawet z odległych obszarów miasta. W ciepłe dni, w godzinach pomiędzy 16⁰⁰ a 18⁰⁰ notowano w jego obrębie około 25 psów i ich właścicieli [Marcus. Francis 1998].

W Polsce zakaz wstępu psów do parków publicznych stosowany jest obecnie bardzo rzadko. Niemniej jednak wprowadzenie podobnych rozwiązań w polskich miastach byłoby niewątpliwie korzystne, pozwoliłoby bowiem uniknąć konfliktów w przyszłości i wykształcić pozytywny stosunek społeczeństwa do psów i ich właścicieli.

Rozdział III

Przykładowe układy programowe parków miejskich – schematy i analizy

W poprzednich rozdziałach omówiono mechanizmy i wielokierunkowe zależności w obrębie pojawiających się na różnych poziomach relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem parków i ogrodów.

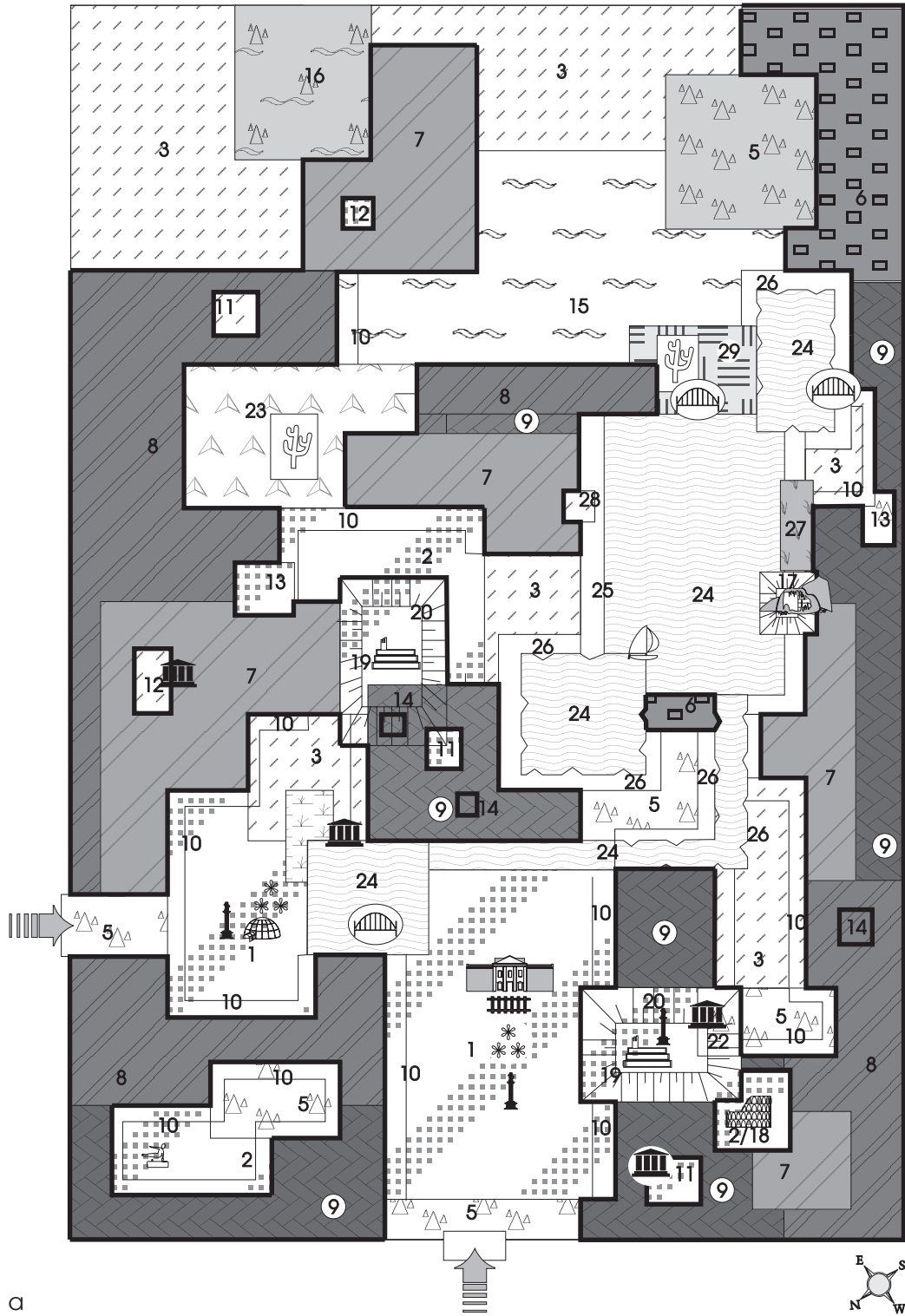
W celu zilustrowania praktycznego znaczenia tych relacji w funkcjonowaniu i odbiorze przestrzeni w parkach i ogrodach przedstawione zostaną schematy i analizy, które sporządzono w dwóch grupach.

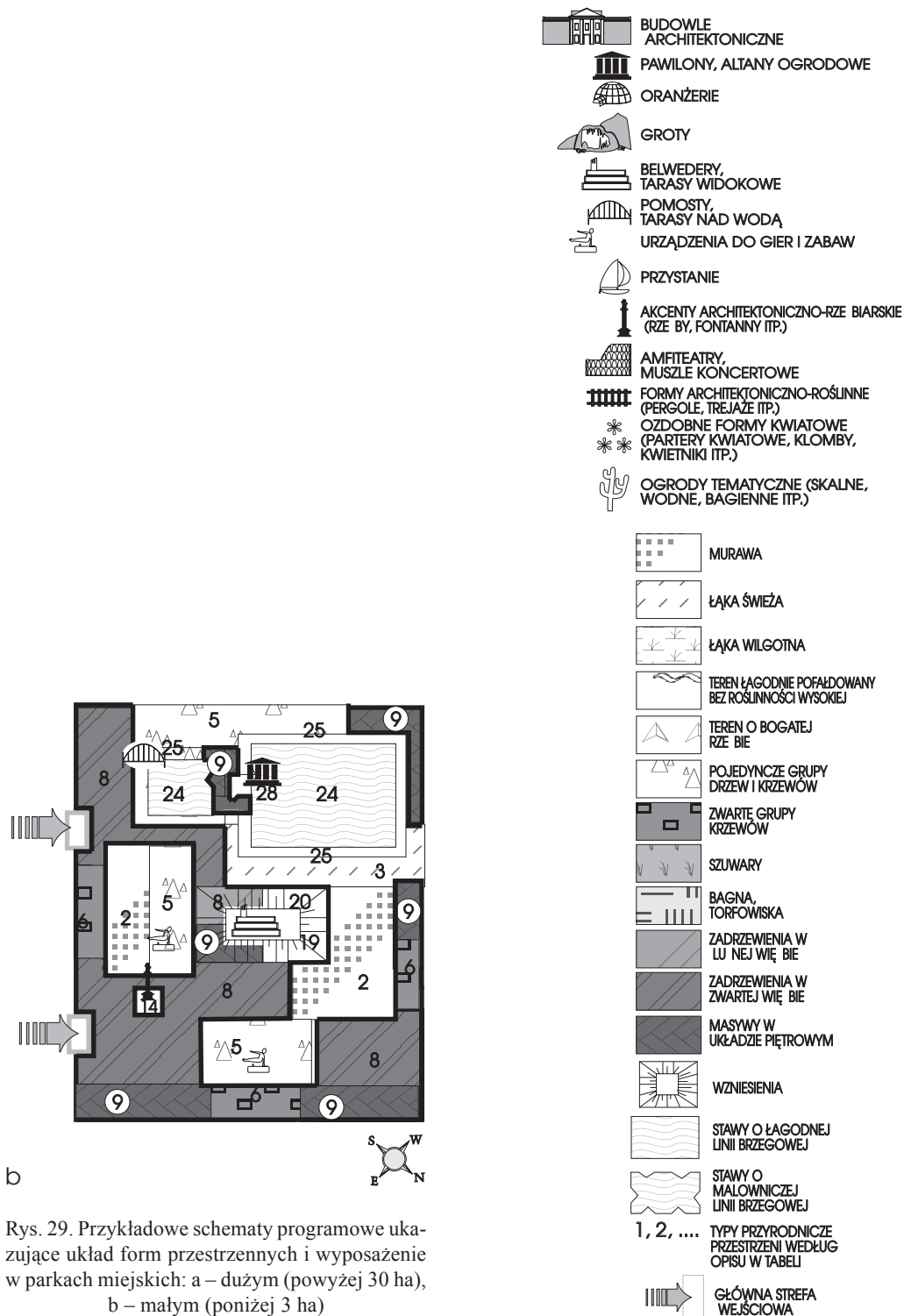
Pierwsza grupa zawiera wykonane przez autorkę przykładowe schematy układów programowych parków miejskich. Ilustrują one sposób rozmieszczenia przestrzeni o różnych cechach przyrodniczych i formalnych w dwóch rodzajach parków: dużym parku miejskim o powierzchni powyżej 30 ha (rys. 29a) i w niewielkim parku położonym na obszarze nie przekraczającym 5 ha (rys. 29b)²⁰⁸. Opis cech przyrodniczych i formalnych przestrzeni zestawiono w tabeli 1 (z przykładowymi formami rekreacji realizowanymi w parkach miejskich), zaznaczając przydatność poszczególnych typów przestrzeni dla podanych w tabeli form zachowań. Na rysunkach pokazano ponadto przykładowe rozmieszczenie form wyposażenia parków, które mogą odgrywać dwojaką rolę: z jednej strony precyzować przeznaczenie funkcjonalne przestrzeni, co w niektórych wypadkach ogranicza różnorodność odbywających się w ich obrębie zachowań, z drugiej zaś prowadzić do wzbogacenia programu funkcjonalnego układu parkowego i poszerzenia zakresu form rekreacji.

Analizy programowe niewielkiego parku osiedlowego, przedstawionego wcześniej na rys. 29, ujęto w tabelach 1–5²⁰⁹. Dla uczytelnienia analiz podano na dodatkowym

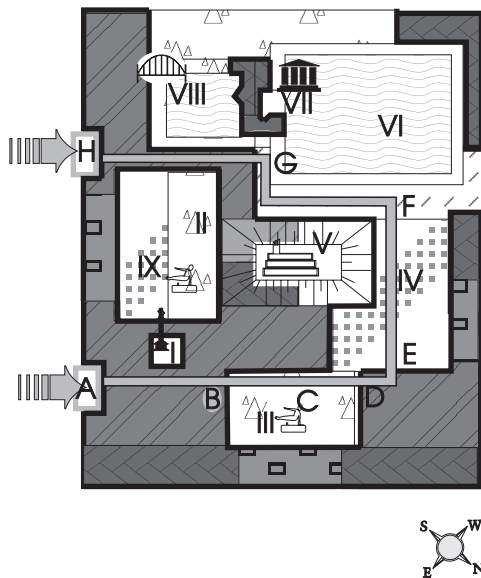
²⁰⁸ We współczesnym, intensywnie zabudowanym mieście, niewielkie założenia parkowe i ogrodowe odgrywają istotną rolę, stanowią one bowiem większość nowo powstających obiektów zieleni rekreacyjnej. Przykładem są współczesne parki Paryża, założone w jego centrum, m.in. Ogród Atlantycki (3,42 ha), Ogród Leśny Biblioteki Narodowej (1,3 ha) czy Park Belleville (4,5 ha).

²⁰⁹ Ze względu na swoją niewielką powierzchnię park taki ma znacznie uboższy program funkcjonalno-przestrzenny od przedstawionego na rys. 29 dużego parku miejskiego. Jego wybór do dalszych analiz pozwala jednak na uzyskanie większej czytelności przedstawionych szczegółowych i złożonych zależności.

Rys. 29. Przykładowe schematy programowe ukazujące układ form przestrzennych i wyposażenie w parkach miejskich: a – dużym (powyżej 30 ha), b – małym (poniżej 3 ha)

Rys. 30. Rozmieszczenie i oznaczenie poddanych w tekście analizom najważniejszych przestrzeni parkowych i głównego ciągu komunikacyjnego w przedstawionym na rys. 29 małym parku osiedlowym. Oznaczenia jak na rys. 29

schemacie (rys. 30) oznaczenia analizowanych najważniejszych przestrzeni parkowych oraz pokazano schematyczny przebieg głównej komunikacji parkowej, dla której sporządzono krzywą wrażeń zmysłowych. Analizom programowym poddano cechy przestrzeni mające wpływ na sposób użytkowania przestrzeni, rodzaj i siłę oddziaływania bodźców zmysłowych oraz na relacje społeczne zachodzące w obrębie przestrzeni parkowych, a więc na te czynniki, które zostały omówione w rozdziale II.

Przedstawiony autorski model programowy parku nie pretenduje do rangi idealnego. Zastosowany został w celu przykładowego zilustrowania przedstawionych w rozdziale II oddziaływań środowiska parków i ogrodów na ich użytkowników w skali całego parku. Analizy modelu podzielono na trzy grupy, odpowiadające tematyce kolejnych punktów 2, 3, i 4²¹⁰.

²¹⁰ Analizy oddziaływania bodźców zmysłowych przeprowadzono przykładowo dla okresu wiosenno-letniego. Przy ich sporządzaniu przyjęto dominujący zachodni kierunek wiatrów.

Tabela 1

Przykłady form rekreacji realizowanych w przestrzeniach parku miejskiego o różnych cechach przyrodniczych i formalnych (na podstawie [Bartman 1996], zmienione)

<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;">formy rekreacji</div>		<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;">cechy przyrodnicze i formalne przestrzeni</div>																				
																						obszerka krajobrazu w dalekich widokach
1	rozległa murawa rekreacyjna																					
2	murawa rekreacyjna na niewielkiej przestrzeni																					
3	łąki świeże (kwietne)																					
4	łąki wilgotne																					
5	łąki z pojedynczymi grupami zadrzewień i krzewów																					
6	rozległe grupy krzewów																					
7	świetliste drzewostany																					
8	drzewostany zwarte																					
9	masywy drzew i krzewów																					
10	strefy brzegowe masywów zadrzewień																					
11	połany otoczone masywami drzew i krzewów																					
12	połany otoczone świetlistymi drzewostanami																					
13	połany częściowo otwarte na skraju masywów drzew																					
14	zaciszne, osłonięte miejsca w masywach drzew																					
15	teren łagodnie pośladowany bez roślinności wysokiej																					
16	teren łagodnie pośladowany z pojedynczymi grupami drzew i krzewów																					
17	wzniesienia terenowe																					
18	zagłębienia terenowe																					
19	odslonięte stoki o ekspozycjach północnych																					
20	odslonięte stoki o ekspozycjach południowych																					
21	łagodne stoki z luźnym zadrzewieniem - ekspoz. półn.																					
22	łagodne stoki z luźnym zadrzewieniem - ekspoz. połudn.																					
23	teren o bogatej rzeźbie (uroczyska skalne)																					
24	stawy																					
25	strefy brzegowe rozległych stawów																					
26	malownicze brzegi wód (uroczyska wodne)																					
27	szuwary																					
28	zaciszne, osłonięte przestrzenie na brzegach wód																					
29	bagna, torfowiska																					
przydatność typu przestrzeni dla poszczególnych form rekreacji																						
		dostateczna		dobra		bardzo dobra																

Tabela 2

Analiza programowa układu funkcjonalnego parku – cechy użytkowe oznaczonych przestrzeni parkowych

Nr	Rodzaj przestrzeni	Podstawowy sposób użytkowania	Rodzaje użytkowników – stopień adresowania przestrzeni	Limitacja pojemności przestrzeni	Wyposażenie	Stożek denotacji funkcji
I	plac wypoczynkowy	wypoczynek stacjonarny (siedziska) – głównie grupowy	przeznaczony adresowana do różnych grup użytkowników – głównie do młodzieży w grupach	przeznaczony limitowana długością siedzisk linearnych	siedziska linearne w formie murków oporowych; element architektoniczny wyznaczający tożsamość miejsca	funkcja częściowo denotowana (sugestia rodzaju zachowań)
II	plac zabaw dla małych dzieci i dzieci starszych	gry i zabawy; opieka nad dziećmi; kontakty towarzyskie w grupach dzieci i opiekunów	przeznaczony jednoznacznie adresowana do dzieci i ich opiekunów	pojemność przestrzeni uzależniona głównie od ilości i formy urządzeń do gier i zabaw	urządzenia do gier i zabaw dla dzieci w różnym wieku;	funkcja jednoznacznie denotowana
III	teren sportu indywidualnego	sport indywidualny uprawiany na bazie dostępnych urządzeń oraz miejsce spotkań towarzyskich młodzieży (przy okazji wykonywania ćwiczeń)	przeznaczony adresowana do różnych grup użytkowników zainteresowanych poprawą kondycji fizycznej, a także spotkaniami towarzyskimi (młodzież);	przeznaczony częściowo limitowana ilością urządzeń	urządzenia do gimnastyki indywidualnej;	funkcja jednoznacznie denotowana
IV	polana ze wzgórzem	wypoczynek aktywny fizycznie (spacer, bieganie, jazda na rowerze itp.) lub stacjonarny (wypoczynek na trawie i siedziskach, kąpiele słoneczne itp.); w porze zimowej zabawy i sporty zimowe – głównie saneczkarstwo; w sferze reaktywnej synestetyczny odbiór przestrzeni	różne grupy użytkowników	pojemność przestrzeni zależna od sposobu jej użytkowania; w szczególnych wypadkach może wynikać z wielkości wzgórza	brak	przeznaczony wielofunkcyjny (brak jednoznacznej denotacji funkcji)

V	taras widokowy na wzgórzu	wypoczynek stacjonarny indywidualny i grupowy; w sferze reaktywnej synestetyczny odbiór przestrzeni	różne grupy użytkowników	przeźren limitowana ilością i wielkością siedzisk	siedziska wokół placu	funkcja częściowo denotowana (sugestia rodzaju zachowań)
VI	staw i jego otoczenie	obserwacja zwierząt, karmienie ptactwa wodnego; wypoczynek stacjonarny i ruchowy; w sferze reaktywnej synestetyczny odbiór przestrzeni	różne grupy użytkowników	limitacja wielkością przestrzeni – bez znaczenia praktycznego	brak	przeźren wielofunkcyjna (brak jednoznacznej denotacji funkcji)
VII	cypel z altaną	obserwacja zwierząt, karmienie ptactwa wodnego; wypoczynek stacjonarny indywidualny i grupowy; w sferze reaktywnej synestetyczny odbiór przestrzeni	różne grupy użytkowników	przeźren częściowo limitowana wielkością i formą altany	otwarta altana parkowa z siedziskami	funkcja częściowo denotowana (sugestia rodzaju zachowań)
VIII	taras widokowy nad stawem	obserwacja zwierząt, karmienie ptactwa wodnego; wypoczynek stacjonarny indywidualny i grupowy; w sferze reaktywnej synestetyczny odbiór przestrzeni	różne grupy użytkowników	przeźren częściowo limitowana wielkością tarasu widokowego	taras widokowy	funkcja częściowo denotowana (sugestia rodzaju zachowań)
IX	polana	gry i zabawy; wypoczynek stacjonarny (np. wypoczynek na trawie, kąpiele słoneczne) i ruchowy	różne grupy użytkowników na lokalizację (sąsiedztwo placu zabaw) – głównie dzieci i ich opiekunowie	limitacja wielkością przestrzeni – bez znaczenia praktycznego	brak	przeźren wielofunkcyjna (brak jednoznacznej denotacji funkcji)

Tabela 3

Analiza programowa oddziaływania bodźców zmysłowych w obrębie oznaczonych przestrzeni parkowych

Nr	Rodzaj przestrzeni	Oddziaływanie bodźców wizualnych	Oddziaływanie bodźców akustycznych	Oddziaływanie bodźców zapachowych	Oddziaływanie bodźców dotykowych	Ogólne cechy przestrzeni
I	plac wypoczynkowy	przestrzeń bogata plastycznie – duże nasycenie roślinnością o wyróżniających się cechach; wzmocnienie bodźców wizualnych przez element architektoniczny	przeważają odgłosy dochodzące z pobliskiej ulicy i placu zabaw; uzupełnienie tła akustycznego stanowią, w zależności od pory roku, odgłosy zwierząt (ptaki, owady) i szum liści	intensywne oddziaływanie bodźców zapachowych w okresie kwitnienia drzew i krzewów	niewielkie ruchy powietrza – miejsce zaciszne, osłonięte od wiatru; oddziaływanie promieni słonecznych różnicowane (miejsca nasłonecznione i ocienione)	przestrzeń o właściwościach pobudzających – duża różnorodność form; intensywność oddziaływania bodźców różnego rodzaju, zwłaszcza wizualnych
II	plac zabaw dla małych dzieci i dzieci starszych	różnicowanie przestrzenne miejsca (plany widokowe); pod względem plastycznym przestrzeń zrównowazona – niewielka ilość wyróżniających się form na tle masywów i grup drzew i krzewów; dużą rolę w odbiorze przestrzeni przez jej użytkowników (dzieci) odgrywają urządzenia do gier i zabaw	zdecydowana dominacja odgłosów związanych z użytkownikami przestrzeni; sąsiedztwo masywów drzew i krzewów wzbogaca tło akustyczne (szum liści, odgłosy zwierząt itp.)	ograniczone oddziaływanie bodźców zapachowych	ruch powietrza zrównowazony – przestrzeń zaciszna ale przewietrzana; oddziaływanie promieni słonecznych różnicowane (miejsca nasłonecznione i ocienione)	oddziaływanie przestrzeni związane jest przede wszystkim z jej wyposażeniem (urządzenia do gier i zabaw) składającym do różnorodnych form aktywności; oddziaływanie bodźców zmysłowych różnorodne o przeciętnej intensywności
III	teren sportu indywidualnego	różnicowanie przestrzenne miejsca (plany widokowe) i plastyczne zapewnijące zmienność wrażeń i nastrojów	bodźce akustyczne związane z użytkownikami, obecnością zwierząt w obrębie masywów	ograniczone oddziaływanie bodźców zapachowych	ruch powietrza zrównowazony – przestrzeń zaciszna ale przewietrzana; oddziaływanie promieni	urozmaicona pod względem formalnym i plastycznym przestrzeń oddziałuje pobudzająco; jej wyposażenie skłania

IV	polana ze wzgórzem	niewielka różnorodność przestrzenna i plastyczna; oddziaływanie bodźców wizualnych przytłumione – w przestrzeni przeważają oglądane z dużej odległości ściany masywów i grup drzew i krzewów, których forma plastyczna zmienia się w zależności od oświetlenia w różnych porach dnia oraz dalekie widoki na łąki, kompozycje ożywiają pojedyncze akcenty roślinne; dominantę w przestrzeni stanowi soliterowe drzewo pomnikowe	drzew i krzewów, ruchem powietrza (szum liści) oraz sąsiedztwem drogi osiedlowej	ograniczone oddziaływanie bodźców zapachowych	słonecznych zróżnicowane (miejsca nasłonecznione i ocienione)	do aktywności fizycznej
V	taras widokowy na wzgórzu	niewielka różnorodność przestrzenna i plastyczna; oddziaływanie bodźców wizualnych przytłumione – w przestrzeni przeważają oglądane z dużej odległości ściany masywów i grup drzew i krzewów, których forma plastyczna zmienia się w zależności od oświetlenia w różnych porach dnia oraz dalekie widoki na łąki, kompozycje ożywiają pojedyncze akcenty roślinne; dominantę w przestrzeni stanowi soliterowe drzewo pomnikowe	słabe oddziaływanie bodźców akustycznych – tło akustyczne ulega intensyfikacji w sąsiedztwie masywów; w okresie intensywnego użytkowania przestrzeni (górka saneczkowa) dominują odgłosy towarzyszące grom i zabawom zimowym i uprawianiu sportów zimowych	zwiększenie intensywności oddziaływania bodźców zapachowych w okresie kwitnienia drzew i krzewów (sąsiedztwo roślin o silnie pachnących kwiatach)	przeziębienie w obrębie placu osłoniętego drzewami i krzewami ruch powietrza ulega zmniejszeniu; oddziaływanie promieni słonecznych na tarasie i przy masywach ograniczonych	poza okresem intensywnego użytkowania wzgórze (sporty zimowe) przestrzeń dzięki dalekim otwarciom widokowym, pomimo zróżnicowania formalnego i przestrzennego,

VI	staw i jego otoczenie	przestrzeń zrównoważona pod względem plastycznym; oddziaływanie bodźców wizualnych zmienne w zależności od pozycji obserwatora; dominującą rolę w odbiorze przestrzeni odgrywa rozległe lustro wody	dominacja naturalnego tła akustycznego – szum wiatru, odgłosy zwierząt – zwłaszcza związanych z siedliskiem wodnym (ptaactwo wodne, żaby itp.); w przypadku bardzo silnych wiatrów – odgłosy fal	duża intensywność oddziaływania bodźców zapachowych w okresie kwitnienia drzew i krzewów (masyw zachodni); charakterystyczny zapach stawu	niezłote, w pozostałej części przestrzeni – duże (zachodni stok wzgórze); subiektywne odczucie ciepła ze względu na działanie wiatru ulega zmniejszeniu	oddziałuje uspokajająco; przestrzeń odbierana jest statycznie (z tarasu) lub dynamicznie (z dróg parkowych)
VII	cypel z altaną	miejsce zróżnicowane formalnie i przestrzennie; otoczenie altany bogate plastycznie; przestrzenie dalsze mają charakter spokojny, zrównoważony; dalekie widoki przez staw na pola i łąki działają uspokajająco; dominującą rolę w odbiorze wizualnym	dominacja naturalnego tła akustycznego – szum wiatru, odgłosy zwierząt – zwłaszcza związanych z siedliskiem wodnym (ptaactwo wodne, żaby itp.); w przypadku bardzo silnych wiatrów – odgłosy fal	intensywność oddziaływania bodźców zapachowych w okresie kwitnienia drzew i krzewów; charakterystyczny zapach stawu	przestrzeń silnie przewietrzana, jednak ruch powietrza hamuje altana i otaczające ją formy roślinne; oddziaływanie promieni słonecznych ograniczone przez zadaszenie altany; bliskość stawu powoduje zwiększenie wilgotności powietrza	oddziaływanie przestrzeni zmienne w zależności od pozycji obserwatora z przewagą wrażeń uspokajających; przestrzeń odbierana głównie statycznie (z altany)

	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	dominacja naturalnego tła akustycznego – szum wiatru, odgłosy zwierząt – zwłaszcza związanych z siedliskiem wodnym (plactwo wodne, żaby itp.); częściej w tle pojawiają się odgłosy z ulicy	oddziaływanie bodźców zapachowych związane jest z kwitnieniem drzew i krzewów; charakterystyczny zapach stawu	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody
VIII	taras widokowy nad stawem	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	dominacja naturalnego tła akustycznego – szum wiatru, odgłosy zwierząt – zwłaszcza związanych z siedliskiem wodnym (plactwo wodne, żaby itp.); częściej w tle pojawiają się odgłosy z ulicy	oddziaływanie bodźców zapachowych związane jest z kwitnieniem drzew i krzewów; charakterystyczny zapach stawu	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody
IX	polana	przeźreni odgrywa staw z zamykającą go ścianą drzew i krzewów, której formę plastyczną wydobywa oświetlenie czołowe i boczne; przy bezwietrznej pogodzie duże znaczenie mają odbicia otoczenia w lustrze wody	przeważają odgłosy dochodzące z pobliskiej ulicy i placu zabaw; naturalne tło akustyczne (odgłosy przyrody) ma tu znaczenie marginalne	oddziaływanie bodźców zapachowych ograniczone; większa intensywność wrażeń zapachowych pojawia się w okresie kwitnienia drzew i krzewów	Przeźreni zrównoważona pod względem plastycznym; bogata kompozycja widoczna jest jedynie w części wschodniej (otoczenie placu wypoczynkowego); odbiór wizualny przeźreni uzależniony od pozycji obserwatora.	Przeźreni zrównoważona pod względem plastycznym; bogata kompozycja widoczna jest jedynie w części wschodniej (otoczenie placu wypoczynkowego); odbiór wizualny przeźreni uzależniony od pozycji obserwatora.	Przeźreni zrównoważona pod względem plastycznym; bogata kompozycja widoczna jest jedynie w części wschodniej (otoczenie placu wypoczynkowego); odbiór wizualny przeźreni uzależniony od pozycji obserwatora.

Tabela 4

Przykładowa uproszczona krzywa wrażeń zmysłowych na głównej alei parkowej

wrażenia wizualne	maksymalna intensywność wrażeń wizualnych (duża różnorodność plastyczna roślin)	duża różnorodność przestrzenna wpływa na intensywność wrażeń wizualnych (pomimo przeciętnego różnicowania plastycznego szaty roślinnej)	spadek intensywności oddziaływania bodźców wizualnych – dalekie widoki działają uspokajająco	wzrost siły oddziaływania bodźców wizualnych związanych ze zróżnicowaniem przestrzennym (zmienne plany widokowe)	zdecydowane uspokojenie kompozycji zmniejsza siłę oddziaływania bodźców wizualnych – dalekie widoki, zrównoważona plastycznie kompozycja	wzrost intensywności wrażeń wizualnych przez zwiększenie różnorodności przestrzennej i plastycznej kompozycji	ograniczenie widoków przez jednolite ściany szpalerów drzew – zdecydowany spadek siły oddziaływania bodźców wizualnych	
wrażenia akustyczne	duża intensywność bodźców akustycznych	wyciszenie (dzięki zwartym masywom przy drodze) odgłosów	osłabienie osłony akustycznej od strony ulicy – wzrost	wyciszenie hałasów dochodzących z ulicy; pojawia się	najbardziej wyciszony odcinek drogi – dominują	pojawiają się odgłosy zwierząt związanych z siedliskiem	nasilenie odgłosów z ulicy; stopniowe wyciszenie	

	– dominacja odgłosów z ulicy i placu zabaw	sów z ulic i placu zabaw; pojawia się naturalne tło akustyczne (odgłosy zwierząt, szum wiatru itp.)	intensywności dochodzących z ulicy hałasów	naturalne tło akustyczne	odgłosy powodowane przez ruch powietrza	wodnym i stopniowo odgłosy towarzyszące grom i zabawom na placu zabaw	odgłosów z placu zabaw
wrażenia dotykowe	stopniowe zmniejszenie się wrażeń do wartości minimalnych	slabe wrazenia dotykowe związane z ruchem powietrza (miejsca zaciszne) – ich wzrost następuje w miarę zbliżania się do przestrzeni otwartej; miejscami wzrost wrażeń wywołanych działaniem promieni słonecznych	zdecydowany wzrost natężenia działania wiatru i promieni słonecznych (przestrzeń otwarta i silnie przewietrzana)	spowolnienie ruchu powietrza i osłabienie działania promieni słonecznych	zdecydowane zwiększenie prędkości wiatru na początkowym odcinku drogi; w pobliżu grupy drzew – spadek i następnie ponowny wzrost; zdecydowany wzrost działania promieni słonecznych (przestrzeń otwarta, nasłoneczniona i silnie przewietrzana)	zmniejszenie prędkości wiatru hamowanego masywem w zachodniej części parku; działanie promieni słonecznych utrzymuje się niemal na całym odcinku drogi, następuje ponadto wzrost wilgotności powietrza	zdecydowane zmniejszenie intensywności wrażeń związanych z ruchem powietrza i promieniowaniem słonecznym (odcinek trasy zacięiony i zaciszny)
wrażenia zapachowe	duża intensywność wrażeń zapachowych (obecność roślin silnie pachnących w okresie kwitnienia)	stopniowe zmniejszenie oddziaływania bodźców zapachowych wydzielanym przez kwitnące drzewa i krzewy	brak w otoczeniu roślin wydzielających intensywnie zapachy	brak w otoczeniu roślin wydzielających intensywnie zapachy	brak w otoczeniu roślin wydzielających intensywnie zapachy; w końcowej części odcinka drogi pojawiają	stopniowe zmniejszenie oddziaływania wcześniejszych bodźców zapachowych; w końcowej części odcinka	zdecydowane zmniejszenie oddziaływania bodźców zapachowych

ogólne cechy przestrzeni związanych z odcinkiem trasy	przestrzeń bardzo zróżnicowana – duża intensywność bodźców różnego typu; oddziaływanie pobudzające	w okolicy placu wypoczynkowego	spadek intensywności oddziaływania bodźców wizualnych zwiększa wpływ działania bodźców innego typu – dotykowych i akustycznych	przestrzenie zrównoważone pod względem oddziaływania bodźców zmysłowych	dominacja oddziaływania bodźców dotykowych, których wpływ wzrasta ze względu na małą siłę oddziaływania bodźców innego rodzaju; przestrzenie zdecydowanie uspokajające	się bodźce zapachowe związane z dużą grupą drzew silnie pachnących w okresie kwitnienia i zapachem stawu	drogi pojawiają się nowe bodźce zapachowe związane z grupą kwitnących drzew i krzewów na cyplu i charakterystycznym zapachem stawu	zmniejszenie oddziaływania bodźców związanych z przestrzenią parkową; uspokojenie przed wejściem we wpływ działania bodźców zewnętrznych (ulica)
---	--	--------------------------------	--	---	--	--	--	--

Tabela 5

Analiza programowa cech przestrzeni wpływających na relacje społeczne w obrębie najważniejszych przestrzeni parkowych

Nr	Rodzaj przestrzeni	Podziały funkcjonalne i formalne przestrzeni	Charakter i przeznaczenie przestrzeni (adresowanie przestrzeni)	Układ przestrzeni (dośrodkowy, odśrodkowy, linearny, mieszany)	Wpływ lokalizacji przestrzeni w parku na relacje społeczne	Ogólne cechy przestrzeni – rodzaj relacji społecznych
I	plac wypoczynkowy	przestrzeń odrębna	brak jednoznacznego adresowania przestrzeni do określonej grupy użytkowników; charakterystyczny element architektoniczny wyznacza tożsamość miejsca	przestrzeń o układzie jednoznacznie dośrodkowym	przestrzeń zlokalizowana blisko wejścia do parku (w strefie intensywnie użytkowanej); częściowo widoczna z początkowego odcinka głównej drogi parkowej, częściowo zastonięty grupą roślinności wysokiej i niskiej	układ i lokalizacja przestrzeni sprzyjają bezpośrednim kontaktom społecznym (interakcjom), równocześnie jej odrębność zapewnia poczucie intymności ograniczając kontakty z osobami użytkującymi inne przestrzenie; tak ukształtowana przestrzeń najbardziej sprzyja kontaktom społecznym w obrębie grup towarzyskich (np. młodzieżowych); istotną rolę odgrywa tu także element architektoniczny wyznaczający tożsamość miejsca, a tym samym pozbawiający przestrzeń charakteru anonimowego
II	plac zabaw dla małych dzieci i dzieci starszych	przestrzeń częściowo wyodrębniona, oddzielona od dróg grupami roślinności wysokiej i niskiej – bezpośrednio łączy się jedynie z sąsiadującą polaną (IX);	przestrzeń jednoznacznie adresowana – przeznaczona dla dzieci i ich opiekunów	układ mieszany z przewagą układów dośrodkowych	przestrzeń zlokalizowana w bliskiej odległości od wejść, częściowo widoczna z pd.-wsch. ulicy osiedlowej; z głównej drogi parkowej widoczna od zachodu	układ i przeznaczenie funkcjonalne przestrzeni sprzyja nawiązywaniu i utrzymywaniu bezpośrednich kontaktów społecznych (interakcji); wyposażenie przestrzeni jednoznacznie definiuje rodzaj jej użytkowników adresując przestrzeń do określonych grup społecznych (w tym, zwłaszcza w przypadku dzieci starszych, grup towarzyskich); dodatkowo elementem wyznaczającym tożsamość miejsca może być pomnikowe drzewo;

III	teren sportu indywidualnego	przestrzeń wyodrębniona, choć wizualnie połączona z główną drogą parkową i częściowo z półn.-wsch. ulicą osiedlową	przestrzeń adresowana do osób zainteresowanych podnoszeniem kondycji fizycznej (rodzaj użytkowników wyznacza tu funkcja) oraz do młodzieży (spotkania towarzyskie i ćwiczenia)	układ dośrodkowy	przestrzeń zlokalizowana w pobliżu półn.-wsch. strefy wejściowej do parku; przestrzeń, pomimo wyodrębnienia, dobrze widoczna z głównej drogi parkowej i częściowo z ulicy	przestrzeń w obszarze wyodrębnienia, ale lokalizacja ułatwia osobom w otoczeniu orientację w przeznaczeniu przestrzeni i jej aktualnego użytkownika	częściowe wyodrębnienie przestrzeni ogranicza kontakty zewnętrzne (z osobami użytkującymi inne przestrzenie); powiązanie wizualne z ulicą osiedlową ułatwia orientację przybyłym użytkownikom co do aktualnej sytuacji w obrębie przestrzeni, pomimo jej osłonięcia od dróg parkowych
IV	polana ze wzgórzem	przestrzeń otwarta – bezpośrednio związana z przestrzenią o charakterze publicznym (główną drogą parkową)	brak adresowania przestrzeni; w porze zimowej wzgórze służy sportom zimowym – wtedy przestrzeń jest adresowana do dzieci i młodzieży	układ mieszany – wzgórze w układzie odśrodkowym, droga w układzie linearnym	przestrzeń zlokalizowana w pobliżu półn.-wsch. wejścia do parku; widoczna z głównej drogi parkowej	charakter; przeznaczenie i układ przestrzeni nie sprzyjają bezpośrednim kontaktom społecznym w jej obrębie z wyjątkiem pory zimowej, kiedy wzgórze wykorzystywane jest do sportów zimowych – wówczas przeznaczenie funkcjonalne wzgórza (górką saneczkowa) sprzyja zarówno kontaktom społecznym w obrębie istniejących grup towarzyskich, jak i nawiązywaniu nowych kontaktów; w innych porach roku przestrzeń sprzyja prywatności w rozumieniu poczucia anonimowości	

V	taras widokowy na wzgórzu	przestrzeń częściowo wyodrębniona, połączona wizualnie z drogą parkową od zachodu oraz przestrzenią wokół stawu (VI) i na cyplu (VII); ze względu na odległość i różnicę wysokości większa część tarasu jest jednak mało widoczna	brak jednoznacznego adresowania przestrzeni – przestrzeń przeznaczona dla różnego rodzaju użytkowników	układ placu i siedzisk dośrodkowy z ukierunkowaniem na staw i otwarcie widokowe na otoczenie parku	lokalizacja w oddaleniu od uczęszczanych przestrzeni o charakterze publicznym (główna droga parkowa); dodatkowa bariera formalna związana z wysokością izoluje wnętrze placu	układ przestrzeni ułatwia kontakty pomiędzy jej użytkownikami; lokalizacja i charakter przestrzeni sprzyja poczuciu prywatności ograniczając kontakty zewnętrzne (z użytkownikami innych przestrzeni)
VI	staw i jego otoczenie	przestrzeń otwarta, połączona częściowo z główną drogą parkową oraz z sąsiednimi przestrzeniami (VII, IV, V)	brak jednoznacznego adresowania przestrzeni – przestrzeń przeznaczona dla różnego rodzaju użytkowników	dośrodkowy, ale ze względu na wielkość przestrzeni odbierany głównie jako linearny z ukierunkowaniem na staw	przestrzeń oddalona od ulic i wejść do parku; połączona widokowo z sąsiednimi przestrzeniami, widoczna z dużych odległości	lokalizacja przestrzeni (z wyjątkiem jej wschodniej części) sprzyja poczuciu prywatności; charakter i układ przestrzeni ułatwia nawiązywanie kontaktów pośrednich (głównie wizualnych) w obrębie przestrzeni jak również z użytkownikami przestrzeni sąsiednich
VII	cypel z altaną	przestrzeń wyodrębniona formą altany, taflą wody i roślinnością osłaniającą ją od drogi parkowej	brak jednoznacznego adresowania przestrzeni – przestrzeń przeznaczona dla różnego rodzaju użytkowników	układ altany dośrodkowy z pewną preferencją widoku na staw i jego otoczenie (w dalszej kolejności wzgórze i otoczenie parku)	przestrzeń zlokalizowana w oddaleniu od dróg parkowych; jej użytkownicy są ukryci równocześnie zachowując możliwość	charakter i lokalizacja przestrzeni znacznie ogranicza możliwość kontaktów zewnętrznych (z użytkownikami innych przestrzeni) sprzyjając poczuciu prywatności (w rozumieniu zarówno samotności jak i intymności); układ wynikający z formy altany ułatwia kontakty bezpośrednie (interakcje) pomiędzy użytkownikami przestrzeni;

VIII	taras widokowy	przestrzeń częściowo wyodrębniona (forma tarasu i jego lokalizacja w pewnym oddaleniu od drogi)	brak jednoznacznego adresowania przestrzeni – przestrzeń przeznaczona dla różnego rodzaju użytkowników	linearny z ukierunkowaniem na staw	przestrzeń zlokalizowana jest niedaleko wejścia do parku, lecz oddalona od głównej drogi	jest to przestrzeń parkowa w największym stopniu sprzyjająca poczuciu prywatności lokalizacja i charakter przestrzeni jak również jej ukierunkowanie na przestrzeń nieużytkowaną przez ludzi (staw) utrudnia kontakty zewnętrzne (z użytkownikami innych przestrzeni) sprzyjając poczuciu prywatności; układ przestrzeni neutralny – umożliwia kontakty pomiędzy użytkownikami przestrzeni, ale ich nie narzuca
IX	polana	przestrzeń częściowo otwarta, połączona z placem zabaw dla dzieci	brak jednoznacznego adresowania przestrzeni, lecz ze względu na jej lokalizację przestrzeń użytkowana jest głównie przez dzieci i ich opiekunów	układ dośrodkowo-linearny	przestrzeń zlokalizowana na obrzeżu parku, widoczna częściowo z ulicy; bezpośrednio powiązana z placem zabaw dla dzieci	przestrzeń funkcjonuje w połączeniu z placem zabaw dla dzieci, dzięki temu sprzyja kontaktom pomiędzy jej użytkownikami; kontakty te jednak są mniej intensywne niż w obrębie placu zabaw, w porównaniu z którym przestrzeń daje większe poczucie prywatności

Rozdział IV

Parki i ogrody publiczne w strukturze urbanistycznej miasta

W rozdziale drugim przedstawiono zagadnienia dotyczące złożonej struktury czynników kształtujących relacje pomiędzy człowiekiem a środowiskiem parków i ogrodów publicznych oraz ich wpływu na możliwość zaspokajania potrzeb ludzkich. Kontynuując rozważania, należy podać analizę czynników określonych przez strukturę urbanistyczną otoczenia parków i ogrodów publicznych, która warunkuje sposób funkcjonowania już nie tylko poszczególnych form przestrzennych, lecz całego układu.

Jedną z podstaw projektowych w procesie kształtowania parków i ogrodów publicznych jest określenie ich funkcji i wynikających z niej sposobów użytkowania. Śledząc literaturę przedmiotu w okresie powojennym, możemy zaobserwować znaczne zróżnicowanie sposobów podejścia do klasyfikacji funkcjonalnej obszarów przyrodniczych miasta, co związane jest przede wszystkim ze stosowaniem przez autorów poszczególnych opracowań różnych kryteriów podziału²¹¹. Zmianom podlegała w tym okresie nie tylko nomenklatura, lecz również liczba wydzielanych grup obiektów o określonym przeznaczeniu funkcjonalno-przestrzennym, która wahała się od 3 do 62. Do obiektów najczęściej zamieszczanych w klasyfikacjach należały: parki spacerowo-wypoczynkowe, parki i urządzenia sportowe, ogrody działkowe, cmentarze, zieleńce, ogrody dydaktyczne i parki leśne, a także ogrody towarzyszące usługom oświaty i zdrowia, zabudowie mieszkaniowej oraz szlakom i obiektom komunikacji²¹².

Niezależnie jednak od przyjętych rodzajów taksonów i liczby wyróżnionych obiektów klasyfikacje takie mają zawsze charakter uproszczony, nie uwzględniają bowiem

²¹¹ Por.: [Ptaszycka 1951], [Hellwing, Zielonko 1951], [Wyganowska 1962], [Totwiński 1963], [Lavin i in. 1964], [Czarnecki 1968], [Wierchowicki 1969], [Piątkowska, Friedel 1972], [Bogdanowski 1973], [Niemirski 1973], [Smogorzewski 1974], [Orzeszek-Gajewska 1982], [Piątkowska 1983], [Kicińska 1985], [Niemirski 1986], [Szumański 1987], [Nowakowski 1987], [Szumański, Niemirski 1994].

²¹² Najbardziej rozbudowaną i szczegółową klasyfikację obszarów przyrodniczych miasta przedstawiają M. Szumański i A. Niemirski [Szumański, Niemirski 1994]. W klasyfikacji tej przyjęto, że opisanie i nazwanie poszczególnych obiektów oraz łączenie ich w grupy powinno być oparte na pokrewieństwie ich funkcjonowania i powstawania.

złożoności funkcjonalnej miejskich obszarów przyrodniczych i wielu indywidualnych różnic związanych z ich położeniem w strukturze urbanistycznej miasta. Określając na przykład funkcję obiektu jedną nazwą „zieleń osiedlowa”, pomija się uwarunkowania związane między innymi z wielkością i strukturą przestrzenną osiedla, usytuowaniem obiektu w układzie zabudowy, jego związków z obiektami o różnym przeznaczeniu funkcjonalnym itp. Opracowanych klasyfikacji nie można traktować jako zespół precyzyjnie określonych wyznaczników sposobów funkcjonowania obszarów przyrodniczych miasta.

Struktura urbanistyczna kształtująca kontekst przestrzenno-społeczny, w jakim usytuowany jest park i ogród określa w dużym stopniu rolę, jaką pełni on w systemie zachowań czasowo-przestrzennych mieszkańców miasta. Korzystanie z parków i ogrodów publicznych, jak wspomniano w rozdziale I, warunkuje bowiem nie tylko ich atrakcyjność, oceniana z punktu widzenia indywidualnych potrzeb jednostek, lecz również szeroko rozumiana dostępność obiektów, która, jak podkreśla J. Anderson, jest kluczowym czynnikiem determinującym rozmiary wpływu środowiska przestrzennego na zachowania ludzi²¹³.

W przedstawionych poniżej rozważaniach przyjęto za podstawę analizy trzy grupy czynników związanych z usytuowaniem parków i ogrodów publicznych w strukturze urbanistycznej otoczenia: lokalizację obiektów względem miejsc stanowiących przestrzenne źródło osób odwiedzających parki i ogrody, ukształtowanie drogi prowadzącej do tych terenów oraz rozmieszczenie w układzie urbanistycznym innych celów przestrzennych. Podział ten wynika ze struktury zachowań przestrzennych, w których można wyróżnić: punkt wyjścia, drogę i cel.

1. Lokalizacja parków i ogrodów publicznych względem obiektów generujących ich użytkowników

Aby określić sposób funkcjonowania danego parku czy ogrodu publicznego, należy między innymi odpowiedzieć na pytania: kto i w jakich warunkach będzie z niego korzystał? Rozmieszczenie ludności w mieście zależy przede wszystkim od lokalizacji obiektów, z którymi poszczególne jednostki są trwale związane. Należą do nich obiekty mieszkalne (mieszkania, hotele, domy akademickie itp.), ale także przedszkola, placówki oświatowe (szkoły różnego szczebla), domy opieki społecznej i zdrowotnej oraz obiekty będące miejscem zatrudnienia. Wymienione obiekty można traktować jako punkt wyjścia w zachowaniach przestrzennych, których celem są parki i ogrody publiczne w mieście, choć ich znaczenie w przedstawionym aspekcie zagadnienia jest różne. Najważniejszą rolę odgrywają tu tereny mieszkaniowe, one też stanowią punkt odniesienia przy wyznaczaniu stref przestrzennych w mieście i związanych z nimi grup ludności, do których adresowane są poszczególne parki i ogrody. Pozostałe z wymienionych

²¹³ Cyt. za: Z. Pióro, op. cit., s. 23.

obiektów są istotnym źródłem użytkowników parków i ogrodów publicznych jedynie w wypadku, gdy są zlokalizowane w ich sąsiedztwie²¹⁴.

Struktura dostępności zewnętrznej i wewnętrznej stanowi podstawowy korelat sposobów funkcjonowania parków i ogrodów publicznych i związanych z nimi możliwości zaspokajania określonych potrzeb użytkowników. Istotna jest przy tym zależność pomiędzy charakterem danej potrzeby ludzkiej a gotowością jednostki do poniesienia kosztów koniecznych dla jej zaspokojenia (m.in. związanych z dotarciem do parków i ogrodów). Poziom akceptacji przez jednostkę tych kosztów jest większy w odniesieniu do potrzeb zindywidualizowanych²¹⁵, a także do potrzeb wyzwalających zachowania realizowane okazjonalnie. Zjawisko to ma istotny wpływ na zachowania przestrzenne ludzi, związane z użytkowaniem parków i ogrodów publicznych o różnym wyposażeniu i strukturze funkcjonalnej. Podstawowe zachowania rekreacyjne realizowane są na terenach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie miejsc zamieszkania (lub innych obiektów stanowiących przestrzenne źródło użytkowników). Parki i ogrody publiczne zlokalizowane w dużej odległości (poza izochroną dojścia pieszego) wykorzystywane są rzadziej – zwykle jako miejsca wypoczynku weekendowego lub okazjonalnego, a także dla form rekreacji wymagających specjalnych urządzeń, których jednostka nie znajduje w obrębie pobliskich parków i ogrodów.

Wymiar czasu wolnego, który może być poświęcony na wypoczynek na terenach parków i ogrodów publicznych, jak również na dotarcie do tych terenów, jest w dużej mierze wynikiem trybu życia – zarówno poszczególnych jednostek, jak i określonych grup społeczeństwa²¹⁶. Na jego podstawie można nie tylko prognozować liczbę osób korzystających z parków i ogrodów różnie położonych w strukturze dostępności miasta, lecz także przewidywać rozkład użytkowników tych terenów w układzie dobowym, tygodniowym i rocznym. Przykładowo, obowiązki społeczne związane z nauką i pracą zawodową sprawiają, że intensywność użytkowania parków i ogrodów publicznych (zwłaszcza tych, które znajdują się poza izochroną kilkuminutowego dojścia pieszego)

²¹⁴ Należy zaznaczyć, że znaczenie przestrzenne różnych typów obiektów dla funkcjonowania terenów zielonych nie jest czynnikiem stałym i obiektywnym. Przykładem jest lokalizacja miejsc pracy, która w społeczeństwie polskim, do którego odnosi się niniejsza praca, nie ma obecnie istotnego znaczenia dla wyboru terenów zieleni, z jakich mieszkańcy miasta korzystają. Inaczej przedstawia się sytuacja w krajach, gdzie powszechny jest zwyczaj opuszczania miejsca pracy w trakcie przerwy popołudniowej (na obiad lub lunch). Zlokalizowane w pobliżu większych zakładów pracy (lub na terenach mieszczących liczne firmy i przedsiębiorstwa) założenia zielone są w tych godzinach intensywnie odwiedzane i stanowią ważny element zachowań przestrzennych ludności. Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych (w Los Angeles i San Francisco) dotyczące liczby użytkowników parków i placów miejskich wykazały, że lokalizacja tych obiektów w pobliżu miejsc zatrudnienia stanowi jedną z podstawowych przyczyn ich użytkowania [Banerjee, Loukaitou-Sideris 1992]. Podobne wyniki otrzymano w badaniach przeprowadzonych w Sidney; C.C. Marcus, C. Francis, *People Places – Guidelines for Urban Spases*, New York 1998, s. 32.

²¹⁵ W ogólnym sensie jako zindywidualizowane określamy potrzeby, które mogą być zaspokajane przez niewielką liczbę przedmiotów.

²¹⁶ Por. rozdział I, pkt. 4.

wzrasta znacząco w dniach wolnych od pracy oraz w okresach wakacyjnych i urlopowych. Istotną rolę odgrywa tu również rodzaj i lokalizacja obiektów będących źródłem użytkowników parków i ogrodów. W innych godzinach możemy obserwować maksymalną intensywność użytkowania ogrodów osiedlowych, w innych zaś parków i zieleńców położonych w bezpośrednim sąsiedztwie licznych zakładów pracy czy przy placówkach oświatowych. Rodzaj i wielkość wymienionych obiektów oraz ich lokalizacja w układzie urbanistycznym otoczenia parków i ogrodów publicznych pozwala także na ustalenie podstawowych kierunków napływu użytkowników i określenie stref uwzględniających liczbę osób odwiedzających poszczególne miejsca w obrębie parków i ogrodów.

Istotnym elementem wpływającym na sposób funkcjonowania parków i ogrodów publicznych jest nie tylko liczba odwiedzających je osób, lecz również ich przynależność do zbiorowisk i grup społecznych o charakterystycznych cechach, takich jak: wiek, sytuacja rodzinna i zawodowa wyznaczająca tryb życia, strukturę obowiązków i charakter zainteresowań, przynależność do kręgów kulturowych i subkulturowych itp. Rozpoznanie charakteru obiektów stanowiących główne źródła użytkowników danego parku i ogrodu (znajdujących się w uprzywilejowanym pod względem dostępności położeniu) pozwala, przynajmniej w pewnym stopniu, określić, kto z niego będzie korzystać. Zdefiniowanie rodzaju potencjalnych użytkowników jest stosunkowo najprostsze, gdy ich źródło stanowią obiekty grupujące wyodrębnione pod względem wymienionych wyżej cech zbiorowości, jak np. dzieci (w przypadku przedszkoli i szkół podstawowych), młodzież (w gimnazjach, szkołach średnich i wyższych), osoby starsze (w domach opieki społecznej) czy określone grupy zawodowe (w przypadku zakładów pracy). Inaczej sytuacja kształtuje się w odniesieniu do terenów mieszkaniowych, zasiedlonych przez grupy ludności o trudnych do sprecyzowania cechach. Jednak nawet w tym wypadku obserwować możemy pewne różnice społeczne związane między innymi z charakterem osiedla mieszkaniowego, na który składają się takie cechy, jak: typ zabudowy (wielorodzinna wysoka i średnio wysoka, jednorodzinna), lokalizacja, standard mieszkań itp., które mają wpływ na tryb życia i związane z nim sposoby zachowań realizowanych w obrębie parków i ogrodów publicznych²¹⁷. Określenie rodzaju potencjalnych użytkowników parku czy ogrodu publicznego jest zatem istotne, pozwala bowiem dostosować sposób organizacji przestrzeni do zachowań charakterystycznych dla określonych zbiorowisk i grup społecznych, czyli tworzyć swoiste przestrzenie adresowane. W przypadku braku możliwości sprecyzowania przewidywanych form zachowań (na przykład, gdy użytkownikami parków i ogrodów są wyłącznie mieszkańcy osiedli w zabudowie wielorodzinnej) wskazane jest kształtowanie przestrzeni w sposób umożliwiający zaspokojenie różnorodnych potrzeb. Istotne jest przy tym

²¹⁷ W przypadku mieszkańców zabudowy jednorodzinnej istotną grupę użytkowników pobliskich terenów zieleni stanowią właściciele psów, które na ogół znajdują się niemal w każdym domu. W zabudowie wielorodzinnej udział procentowy osób posiadających psy jest znacznie mniejszy, co wpływa na różnicę sposobów funkcjonowania zlokalizowanych w jej sąsiedztwie terenów zieleni.

zróznicowanie nie tylko tzw. „funkcji jawnych” (określonych użytkowym przeznaczeniem przestrzeni), lecz również „funkcji ukrytych”, związanych z oddziaływaniem emocjonalnym form przestrzennych i ich wpływem na relacje interpersonalne.

Charakter parku czy ogrodu związany z jego miejscem w strukturze dostępności wielkością obsługiwanego obszaru określa również liczbę i proporcje użytkowników korzystających stale z danego obiektu oraz użytkowników okazjonalnych, odwiedzających je rzadko lub przypadkowo. Uwarunkowania te mają wpływ na oddziaływanie emocjonalne form przestrzennych środowiska parków i ogrodów i na występujące w jego obrębie relacje społeczne. Wybór danego parku lub ogrodu (lub określonych terenów położonych w jego obrębie) jako miejsca wypoczynku przez użytkowników stałych (często odwiedzających dany park lub ogród) ma zazwyczaj charakter decyzji trwałych, podejmowanych w wyniku dokładnego rozpoznania cech środowiska i jego oceny oraz wykształconych (na ogół dość stabilnych) preferencji. Obecność i zachowania przestrzenne użytkowników okazjonalnych są zaś wynikiem przede wszystkim decyzji bieżących, uzależnionych od aktualnej oceny sytuacji przestrzenno-społecznej.

Stopień znajomości odwiedzanych parków i ogrodów wpływa na siłę oddziaływania bodźców środowiska, która (jak wspomniano wcześniej²¹⁸) związana jest z czynnikiem zaskoczenia. Środowisko dobrze znane przebywającej w nim jednostce staje się zespołem bodźców, z których większość jest zgodna z wytworzonymi pod wpływem ich powtarzającego się oddziaływania schematami antycypacyjnymi (modelami doświadczonych zjawisk). Znajomość środowiska parków i ogrodów przez jednostkę ma również wpływ na wybór jej zachowań. W miarę coraz dokładniejszego rozpoznania struktury środowiska jednostka zaczyna dysponować informacjami pozwalającymi jej na optymalizację swojej pozycji w tej strukturze z punktu widzenia własnych potrzeb (między innymi w zakresie optymalnego pobudzenia emocjonalnego).

Lokalizacja parków i ogrodów publicznych w mieście stanowi ważny czynnik wpływający na ilość i rodzaj pojawiających się w ich obrębie kontaktów interpersonalnych. W przypadku, gdy park czy ogród publiczny odwiedzany jest często przez te same grupy osób (użytkowników stałych), występuje większe prawdopodobieństwo ich wzajemnych interakcji. Sytuacja taka sprzyja nawiązywaniu nowych znajomości w grupie współużytkowników przestrzeni, którzy przestają być wzajemnie odbierani jako jednostki anonimowe, lecz przez swą częstą obecność w danym miejscu są rozpoznawane i identyfikowane. Interakcjom sprzyjają szczególnie te parki i ogrody publiczne, z których korzystają użytkownicy tworzący grupy społeczne – przyjacielskie, rówieśnicze, koleżeńskie, towarzyskie, sąsiedzkie itp. Grupy te mogą się ukształtować dzięki kontaktom nawiązywanym w obrębie parków i ogrodów publicznych lub kontaktom powstałym dzięki instytucjom i obiektom, z którymi jednostki są w różny sposób związane, jak np. szkoły, przedszkola, ośrodki opieki społecznej, zakłady pracy. Wzajemna znajomość osób będących stałymi użytkownikami parków i ogrodów nie zawsze jednak odbierana jest przez poszczególne jednostki pozytywnie. Sytuacja taka w wielu

²¹⁸ Por. rozdział II, pkt. 3.

wypadkach wpływać może na zmniejszenie odczuwanego subiektywnie bezpieczeństwa psychicznego, co spowodowane jest poczuciem kontroli społecznej związanym ze świadomością obserwacji i oceny danej jednostki przez otoczenie. Osoby szukające w obrębie parków i ogrodów publicznych prywatności często odbierają sytuacje pozabawiające je poczucia anonimowości negatywnie. Stąd w parkach i ogrodach publicznych użytkowanych przez stałe grupy osób istotne jest stwarzanie przestrzeni wyodrębnionych i izolowanych, które zapewnią możliwość zaspokojenia potrzeby samotności lub intymności użytkowników.

Odmierna jest sytuacja w przypadku parków i ogrodów użytkowanych okazjonalnie przez różne osoby i grupy społeczne. Przestrzenie takie zapewniają ich użytkownikom poczucie anonimowości, równocześnie jednak znacznie mniejsze są kontakty interpersonalne. W odróżnieniu od opisanych wcześniej rodzajów przestrzeni, tereny te sprzyjają zaspokajaniu potrzeby prywatności, utrudniają zaś nawiązywanie interakcji społecznych. Sposób funkcjonowania takich terenów zmienić mogą przestrzenie adresowane, zwłaszcza takie, które poprzez specyficzne urządzenia przeznaczone są dla wąskiej grupy użytkowników (np. obiekty sportu unikalnego).

Położenie parków i ogrodów publicznych ma wpływ także na zachowania ludzi, którzy w różnym stopniu mogą się z określoną przestrzenią identyfikować. Poczucie przynależności terytorialnej do danej przestrzeni związane jest nie tylko z czynnikiem odległości, lecz również ze sposobem powiązania tej przestrzeni z obiektami stanowiącymi źródło użytkowników. W przypadku parków i ogrodów osiedlowych poczucie prawa do terytorium, jakie stanowią przestrzenie parkowe potęguje na przykład sytuacja umożliwiająca bezpośrednią obserwację terenu z okien mieszkania. Czynniki ten odgrywa szczególną rolę w przypadku dzieci; rodzice pragną bowiem zachować kontrolę nad ich zachowaniami i bezpieczeństwem. Jeśli park czy ogród osiedlowy zawiera wewnętrzne podziały, następuje naturalne wyodrębnienie jednostek terytorialnych związanych z poszczególnymi blokami mieszkalnymi. Odrębność tych jednostek jest czytelna w największym stopniu w zachowaniach grup dziecięcych i młodzieżowych, które charakteryzują często silne tendencje do obrony terytoriów uznawanych za własne przed „obcymi” przybyszami. Brak form dzielących przestrzeń lub czytelnych oznaczników terytoriów utrudnia jednoznaczne określenie granic poszczególnych jednostek terytorialnych odbieranych jako „własne podwórko”. Zwykle jednak można wyodrębnić strefy należące do różnych grup społecznych. Strefy te mogą być związane z wydzielonym zespołem zabudowy (np. blok mieszkalny), będącym źródłem użytkowników parków i ogrodów, lub też z denotowaną funkcją precyzującą sposób użytkowania przestrzeni adresowanej do określonej grupy osób (np. plac zabaw dla dzieci).

Na zachowania terytorialne wynikające z poczucia przynależności i praw do danej przestrzeni wpływa stopień identyfikacji jednostki z przestrzenią. Identyfikacja ta jest większa, kiedy terytorium stanowi pewnego rodzaju przedłużenie przestrzeni należącej (obiektywnie lub subiektywnie) do jednostki, grupy społecznej lub zespołu grup, jak to jest w przypadku parków i ogrodów zlokalizowanych przy obiektach mieszkaniowych, oświatowych, zakładach pracy itp. Zjawisko identyfikacji wiąże się jednak nie tylko

z formą i położeniem przestrzeni, lecz również z wyrażoną w niej treścią stanowiącą konotację określonych znaczeń symbolicznych. Jak pisał A. Wallis: *Istotną potrzebą miejskich zbiorowości jest posiadanie wspólnych wartości unikalnych. Są nimi oczywiście dzieła architektury, urbanistyki, rzeźby, sztuki ogrodowej i krajobrazowej, sztuki budowlano-konstrukcyjnej (...). Są [one] doniosłym czynnikiem integracji mieszkańców z miastem. Stąd olbrzymia potrzeba wartości unikalnych (...), które są zdolne zyskać rolę symbolu*²¹⁹. Formy przestrzenne mogą symbolicznie wyrażać wartości wspólne dla większych kręgów kulturowych (taką rolę odgrywają m.in. zabytkowe parki i ogrody), ale mogą także konotować wartości uniwersalne, jak poczucie bezpieczeństwa, intymność czy też wartości indywidualne związane z przeżyciami i wspomnieniami jednostki lub grupy społecznej. Symbole kształtują więc z jednej strony poczucie wspólnoty, przynależności do społeczeństwa i miejsca, w jakim jednostka żyje, z drugiej zaś pozwalają na znalezienie swojego miejsca w przestrzeni publicznej²²⁰.

2. Struktura drogi prowadzącej do parków i ogrodów publicznych

Jak wynika z rozważań przedstawionych w rozdziale I, na decyzję dotyczącą wyboru przez mieszkańców miasta danego parku czy ogrodu publicznego jako miejsca rekreacji wpływ ma z jednej strony subiektywna ocena jego atrakcyjności, z drugiej zaś ocena kosztów związanych z realizacją zachowań rekreacyjnych. Czynnikiem kosztów można rozważać w wielu aspektach, jednak w przypadku zachowań przestrzennych związany jest on w szczególności z dotarciem do parku czy ogrodu. Odczuwane subiektywnie przez jednostkę koszty przebycia określonej drogi zależą w dużej mierze od wartości pokonywanego dystansu, mierzonego w jednostkach długości lub w jednostkach czasu. Dystans ten przyjmowany jest jako podstawa określania dostępności parków i ogrodów. W znacznie mniejszym stopniu brane są pod uwagę czynniki związane ze sposobem ukształtowania prowadzących do tych terenów tras komunikacyjnych.

Elementem bezpośrednio wpływającym na możliwości i sposoby wykorzystania dróg łączących parki i ogrody publiczne z obiektami stanowiącymi źródło ich użytkowników jest struktura użytkowa tras komunikacyjnych. Struktura ta określa, kto i w jakich warunkach może z danej drogi korzystać. W przypadku parków i ogrodów publicznych zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej, obiektów oświaty, zdrowia czy zakładów pracy element drogi łączącej te obiekty z parkami

²¹⁹ A. Wallis, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Warszawa 1971, s. 195–196.

²²⁰ Wyrazem dążeń ludzkich do posiadania własnych terytoriów w obrębie terenów publicznych są zachowania młodzieży związane ze swoistym „oznaczaniem” przestrzeni poprzez zostawianie znaków i napisów w ulubionych, chętnie odwiedzanych miejscach, np. na pniach okazałych drzew, na ścianach i murach budowli ogrodowych, formach rzeźbiarskich.

i ogrodami zostaje w zachowaniach przestrzennych korzystających z nich osób zredukowany do minimum. Przestaje on odgrywać znaczącą rolę w kontekście urbanistycznym i sprowadzony zostaje do wymiaru architektonicznego (rozwiązania wejść do budynków, komunikacji pionowej w postaci schodów, wind i pochylni itp.). W miarę zwiększania odległości parków i ogrodów od obiektów stanowiących przestrzenne źródło ich użytkowników swoboda dojścia lub dojazdu do tych terenów staje się czynnikiem coraz ważniejszym, a w wielu wypadkach decydującym o ich wyborze jako miejsca zachowań rekreacyjnych. Elementami ograniczającymi dostępność parków i ogrodów publicznych są różnego rodzaju bariery funkcjonalno-przestrzenne zmniejszające swobodę poruszania się ludzi. W przypadku ruchu pieszego bariery te często wynikają ze względów bezpieczeństwa. Tworzyć je mogą na przykład przecinające drogę pieszą ruchliwe arterie komunikacyjne, które – zwłaszcza w przypadku dzieci, osób starszych i niepełnosprawnych – stanowią istotną przeszkodę w swobodnym dotarciu do celu, jakim jest dany park czy ogród. Względy bezpieczeństwa odgrywają także dużą rolę w komunikacji rowerowej. Wydzielenie tras rowerowych i odpowiednie ich ukształtowanie ma niewątpliwie wpływ na swobodę i bezpieczeństwo ruchu rowerzystów.

W przypadku ruchu pieszego i rowerowego długość drogi koniecznej do przebycia mierzona jest subiektywnie w jednostkach odległości. Osoba pragnąca dojść do określonego punktu w przestrzeni wybiera zwykle najkrótszą drogę, minimalizując w ten sposób zmęczenie będące efektem wysiłku związanego z pokonywaniem przestrzeni. Subiektywny odbiór długości drogi może być jednak różny, w zależności od kondycji fizycznej i innych czynników wpływających na możliwość swobodnego ruchu jednostki, jak również od ukształtowania drogi²²¹, która decyduje o komforcie poruszania się korzystających z niej osób. Od elementów tych zależy bowiem, jaki, subiektywnie oceniany, wysiłek musi włożyć dana osoba w pokonanie trasy prowadzącej do parków i ogrodów publicznych.

Na subiektywny odbiór uciążliwości drogi, a co za tym idzie – psychiczną ocenę związanych z jej pokonaniem kosztów, mają wpływ nie tylko czynniki określające wartość użytkową pieszych i rowerowych tras komunikacyjnych. Istotną rolę odgrywa tu także otoczenie dróg, będące źródłem bodźców o różnej jakości i sile. Bodźce negatywne, związane przeważnie z uciążliwościami funkcjonowania dużych miast (hałas, spaliny itp.), obniżają komfort psychiczny i fizyczny osób korzystających z drogi. **Trasy prowadzone w krajobrazie dostarczającym pozytywnych wrażeń emocjonalnych, odizolowane od ruchu ulicznego, chronione przed hałasem i zanieczyszczeniami powierza wpływają nie tylko na zmniejszenie uciążliwości drogi prowadzącej do parków i ogrodów, lecz również mogą być źródłem satysfakcji wynikającej z za-**

²²¹ Istotną rolę odgrywa tu nie tylko rodzaj nawierzchni, szerokość drogi i jej przebieg, lecz także inne czynniki, jak np. obecność ławek przy trasie komunikacyjnej, które pozwalają na odpoczynek i regenerację sił potrzebnych do pokonania określonej odległości. Element ten jest szczególnie ważny dla osób cechujących się mniejszą kondycją fizyczną (starszych, niepełnosprawnych itp.).

spokożenia potrzeb estetycznych, poznawczych i innych. Tak ukształtowane trasy komunikacyjne mogą w pewnych sytuacjach stanowić przedłużenie, a właściwie prolog parków i ogrodów, stając się miejscem zachowań rekreacyjnych przejść od kategorii drogi do kategorii celu.

W odróżnieniu od tras pieszych i rowerowych, których długość mierzona jest subiektywnie w jednostkach odległości, długość drogi komunikacji kołowej odbierana jest przede wszystkim w jednostkach czasu. Czas jest więc w tym wypadku decydującym korelatem warunkującym wybór najdogodniejszej trasy pozwalającej na dojazd samochodem do parku czy ogrodu. W kategorii uciążliwości odbierane są wszelkie czynniki wydłużające czas dojazdu, jak np. korki uliczne, liczne skrzyżowania (zwłaszcza z sygnalizacją świetlną), ograniczenia szybkości ruchu, przecinające drogę trasy kolejowe, jak również brak miejsc parkingowych w bezpośrednim sąsiedztwie parku. O ile więc osoba poruszająca się pieszo ku określonemu celowi w przestrzeni wybiera najkrótszą drogę, o tyle kierowca samochodu wybiera trasę, której pokonanie zabiera najmniej czasu. Problem ten ma szczególne znaczenie w przypadku parków i ogrodów zlokalizowanych w dużych odległościach od miejsc zamieszkania ich użytkowników. Czynnikiem czasu odgrywa także ważną rolę w planowaniu wypoczynku, kiedy dojazd do parków i ogrodów odbywa się za pomocą komunikacji publicznej. Czas konieczny na przebycie określonej drogi zależy w tym wypadku od organizacji i struktury komunikacji – rozkładu linii tramwajowych, autobusowych i metra, lokalizacji przystanków i ich odległości od miejsca zamieszkania oraz od parków i ogrodów publicznych.

Dostępność parków i ogrodów związaną z ukształtowaniem prowadzących do nich dróg można rozważać również w aspekcie wolności wyboru zachowań przestrzennych. Wolność wyboru wiąże się z jednej strony z ilością oferowanych możliwości dojścia lub dojazdu (różnego rodzaju trasy komunikacyjne łączące parki i ogrody z obiektami mieszkalnymi), z drugiej zaś strony jest zależna od stopnia rozpoznania przez daną jednostkę struktury komunikacji prowadzącej do parku lub ogrodu. Rozpoznanie to jest niewątpliwie łatwiejsze wówczas, gdy park lub ogród stanowi istotny i czytelny składnik układu przestrzenno-kompozycyjnego miasta. Jest tak wówczas, gdy park czy ogród usytuowany jest przy ważnych arteriach komunikacyjnych, głównych ciągach pieszych, stanowi zakończenie osi widokowych lub kompozycyjnych, czy też mieści się w centrum większego układu urbanistycznego (np. osiedla). Parki i ogrody położone peryferyjnie w stosunku do zabudowy, połączone z nią mało widocznymi, nieczytelnymi trasami komunikacyjnymi²²² będą uczęszczane mniej licznie i odbierane, nawet w przypadku usytuowania w niewielkiej odległości, jako tereny o ograniczonej, utrudnionej dostępności.

²²² Przykładem takich terenów są fragmenty zieleni nadodrzańskiej we Wrocławiu, oddzielone od zabudowy osiedli mieszkaniowych zespołem ogrodów działkowych. Prowadzące przez te ogrody drogi piesze znane są dobrze jedynie mieszkańcom osiedli i stałym użytkownikom terenów wypoczynkowych położonych nad Odrą.

3. Lokalizacja parków i ogrodów publicznych względem obiektów stanowiących cele przestrzenne w układzie urbanistycznym miasta

W analizie wpływu lokalizacji parków i ogrodów publicznych w strukturze urbanistycznej miasta na ich funkcjonowanie należy brać pod uwagę zachowania przestrzenne ludzi związane bezpośrednio nie tylko z tymi terenami, lecz również z innymi obiektami, które stanowią cele przestrzenne dla mieszkańców miasta, dzielnicy czy osiedla. Cele takie mogą odgrywać wobec określonego parku czy ogrodu rolę kompensacyjną, konkurencyjną, stymulującą bądź neutralną (w przypadku, gdy ich istnienie nie wpływa na sposób funkcjonowania parku i ogrodu oraz liczbę korzystających z niego osób).

Cele o charakterze kompensacyjnym mogą stanowić obiekty, które zaspokajają potrzeby jednostki w mniejszym stopniu niż określony park czy ogród, ale są dla tej jednostki bardziej dostępne. Wybór tego rodzaju obiektów nie wynika więc z subiektywnej oceny ich atrakcyjności, lecz z uwarunkowań dodatkowych – sprawiających, że koszty związane z ich użytkowaniem (głównie pokonaniem prowadzącej do nich drogi) są mniejsze niż w przypadku parku czy ogrodu. Jednostka, nie znajdując w zakresie optymalnej lub przynajmniej akceptowalnej dostępności obiektu w pełni odpowiadającego jej potrzebom i oczekiwaniom, korzysta z innego obiektu, mogącego przynajmniej częściowo potrzeby te zaspokoić. Wybór celu przestrzennego o charakterze kompensacyjnym wobec danego parku lub ogrodu jest więc efektem oceny możliwości i kosztów jego osiągnięcia, a zarazem swoistym aktem rezygnacji. Mechanizm taki w sposób czytelny i zauważalny pojawia się w przypadku niektórych grup dziecięcych i młodzieżowych. W intensywnie zabudowanych rejonach miasta pozbawionych niemal całkowicie ogrodów osiedlowych i urządzonych terenów dla dzieci miejscem zabaw i spotkań towarzyskich stają się ciasne podwórza, bramy, ulice. Istotne jest przy tym, że kompensacyjny charakter tych miejsc w wielu wypadkach nie jest nawet uświadamiany. Wynika to z jednej strony ze zjawiska przyzwyczajenia i biernej akceptacji, z drugiej zaś z braku znajomości czy choćby wyobrażenia innej sytuacji, które wykształciłoby poczucie braku i niezaspokojenia i w efekcie stałoby się motorem poszukiwania nowych, lepszych rozwiązań.

Cele o charakterze konkurencyjnym wobec danego parku lub ogrodu stanowią obiekty, które zaspokajają określone potrzeby jednostki w stopniu większym niż ten obiekt, lub co najmniej równorzędnym. Najbardziej oczywistym przykładem celu konkurencyjnego jest inny park, którego sposób urządzenia czy lokalizacja czyni go dla danej jednostki bardziej atrakcyjnym. Cele konkurencyjne „odciągają” więc użytkowników danego parku czy ogrodu, zmniejszając liczbę odwiedzających go osób a zarazem rolę społeczną w układzie urbanistycznym miasta, dzielnicy, osiedla. Podkreślić należy, że konkurencyjność celu jest pojęciem względnym, zależy ona bowiem od indywidualnych potrzeb i preferencji, a także charakteru zachowań, jakie dana jednostka zamierza realizować. Przykładowo, dla osób szukających w obrębie parków i ogrodów publicznych

możliwości realizacji aktywnych form rekreacji (uprawianie sportów) celami konkurencyjnymi mogą być obiekty sportowe, siłownie itp. Osoby traktujące park czy zielone jako miejsce spotkań towarzyskich mogą rezygnować z korzystania z niego, wybierając dla zaspokojenia potrzeby kontaktów społecznych kawiarnię, bar, klub, dyskotekę itp. Nawet w przypadku dwóch identycznie rozwiązanych przestrzennie parków lub ogrodów czynnik konkurencyjności ma zmienny charakter. Wybór jednego z nich zależy bowiem od ich usytuowania warunkującego dostępność, a także od ukształtowania struktury społecznej użytkowników, to znaczy rodzaju i liczby korzystających z obu obiektów.

Lokalizacja obiektów, które mogą pełnić rolę konkurencyjną względem parków i ogrodów publicznych jest o tyle istotna, że pozwala na określenie, jakiego typu potrzeby i zachowania mogą być, w przypadku zdefiniowanego przestrzennie zespołu ludzi (np. mieszkańców osiedla), realizowane w innych miejscach, jakie zaś będą udziałem wyłącznie parków i ogrodów. Analiza taka pozwala na efektywniejsze ustalenie dominujących funkcji parku i ogrodu oraz dostosowanie do tych funkcji ich kształtu przestrzennego i wyposażenia.

Cele stymulujące użytkowanie parków i ogrodów stanowią powiązane z nimi obiekty, odbierane społecznie jako atrakcyjne – z punktu widzenia użytkowego, estetycznego, poznawczego i in. Obserwując liczbę użytkowników zlokalizowanych w mieście parków i ogrodów publicznych, łatwo możemy zauważyć jej wzrost na terenach położonych w pobliżu ośrodków usługowych (handlowych, kulturalnych, sportowych itp.), czyli obiektów stanowiących cel przestrzenny dla dużej liczby mieszkańców miasta, dzielnicy, osiedla lub (w przypadku ośrodków o większej randze, np. zespołów staromiejskich, ważniejszych obiektów turystycznych) dla osób odwiedzających miasto. Istotne jest przy tym, że obiekty takie wpływają na zwiększenie liczby użytkowników parków i ogrodów publicznych nie tylko wtedy, gdy te zlokalizowane są w ich bliskim sąsiedztwie, lecz również wówczas, gdy parki i ogrody położone są przy prowadzącej do tych obiektów drodze lub stanowią jej część, np. jako promenady, aleje spacerowe, drogi parkowe.

Podsumowanie

W pracy przeanalizowano mechanizmy, zjawiska i uwarunkowania mające wpływ na relacje pomiędzy człowiekiem a środowiskiem miejskich parków i ogrodów publicznych. Najważniejsze wnioski dotyczące kształtowania się tych relacji ujęto w poniższych punktach.

- Mieszkaniec miasta podejmuje decyzje o korzystaniu z parku i ogrodu publicznego w wyniku procesu motywacyjnego.

Punktem wyjścia owego procesu są *potrzeby* człowieka. Ich rodzaj i siła zależą od struktury osobowościowej jednostki, ukształtowanej pod wpływem uwarunkowań genetycznych i środowiskowych. Potrzeby rodzą *motywację* działań zmierzających do ich zaspokojenia. Jeśli w świadomości jednostki wykształci się przekonanie o możliwości zaspokojenia swoich potrzeb w obrębie parku lub ogrodu, to proces motywacyjny zostanie zakończony jego wyborem.

- Rodzaj podjętej decyzji zależy od dwóch czynników: subiektywnej oceny atrakcyjności parku lub ogrodu oraz oceny jego dostępności.

Ocena atrakcyjności parku i ogrodu dokonywana jest z punktu widzenia indywidualnych potrzeb i ma na nią wpływ wiele czynników. Etapem poprzedzającym samą ocenę jest postrzeganie lub inaczej – rozpoznanie struktury przestrzennej i społecznej obiektu. Wynik rozpoznania zależy nie tylko od cech przedmiotu percepcji (czyli parku lub ogrodu), lecz także od pozycji obserwatora i jego cech psychosomatycznych. Cechy podmiotu percepcji (czyli człowieka) stanowią także istotny element wpływający na proces waloryzacji rzeczywistości. Tworzy je aktualny stan fizjologiczny i emocjonalny jednostki, a także jej złożona struktura osobowościowa, ukształtowana m.in. pod wpływem uwarunkowań społeczno-kulturowych tworzących mody, style, trendy, preferencje. Efektem wymienionych cech są indywidualne dla każdej jednostki wzorce ocenne (inaczej standardy ewaluatywne), które stanowią podstawę oceny rzeczywistości.

Drugim czynnikiem mającym wpływ na rodzaj podjętej przez jednostkę decyzji jest ocena możliwości i kosztów osiągnięcia celu. Ocenę tę poprzedza rozpoznanie struktury dostępności w szerokim tego słowa znaczeniu, a więc dostępności czasowej, przestrzennej, fizycznej czy ekonomicznej. Dostępność uzależniona jest od lokalizacji

parku lub ogrodu oraz innych celów przestrzennych o różnym charakterze, a także od struktury drogi prowadzącej do parku lub ogrodu, czyli od zespołu czynników, które można określić jako cechy sytuacyjne przedmiotu. Na dostępność mają wpływ także cechy sytuacyjne podmiotu – czyli człowieka – jego tryb życia, sytuacja rodzinna, zawodowa, materialna oraz uwarunkowania psychosomatyczne.

- Proces prowadzący do wyboru przez mieszkańca miasta parku lub ogrodu publicznego ma charakter nieliniarny.

Wybór parku lub ogrodu prowadzi do zachowań (aktywnych i reaktywnych), których celem jest zaspokojenie potrzeb jednostki. Efektem tych zachowań jest stan satysfakcji lub jej braku wpływający odpowiednio na redukcję lub wzrost tzw. napięcia motywacyjnego, czyli stanu wewnętrznego charakteryzującego się poczuciem niespełnienia. Uzyskane w wyniku podjętych zachowań doświadczenie wpływa na osobowość człowieka i jego ocenę przedmiotów i zjawisk.

- Relacje pomiędzy człowiekiem a środowiskiem parków i ogrodów pojawiają się na poziomie behawioralnym związanym z funkcją użytkową przestrzeni oraz na poziomie procesów emocjonalno-poznawczych i społecznych.

- Środowisko przez swą strukturę fizyczną stanowi zbiór okoliczności zewnętrznych, warunkujących możliwość realizacji określonych form aktywności, ich komfort i bezpieczeństwo. Wartość użytkowa przestrzeni jest więc wynikiem zależności pomiędzy indywidualnymi wymaganiami użytkownika, definiowanymi w zależności od rodzaju realizowanych zachowań, a sposobem organizacji przestrzeni.

- Formy realizowanych przez jednostkę zachowań zależą od wielu czynników, związanych z jednostką i przestrzenią parku i ogrodu.

Należą do nich:

- osobiste upodobania i preferencje,
- uwarunkowania somatyczne, w tym przede wszystkim sprawność i kondycja fizyczna,
- zwyczaje i normy społeczne,
- funkcja przestrzeni oznaczona przez kody użytkowania,
- forma przestrzeni i jej wyposażenie,
- cechy przestrzeni związane z jej pojemnością i minimalną obsadą.

- Na wartość użytkową przestrzeni, komfort i bezpieczeństwo jej użytkowania, wpływa przede wszystkim:

- zgodność pomiędzy funkcją przestrzeni a rodzajem realizowanych w jej obrębie zachowań i rodzajem użytkowników,
- stopień dopasowania jej formy i wyposażenia do sposobu użytkowania i rodzaju użytkowników,
- stopień dopasowania pojemności i minimalnej obsady przestrzeni do liczby korzystających z niej użytkowników.

- Reakcja emocjonalna powstała w wyniku relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem miejskim uzależniona jest od jakości pojawiających się w jego obrębie bodźców i znaków, a także od siły ich oddziaływania.

- Jakość bodźców w środowisku parków i ogrodów pozostaje w ścisłej korelacji z bujnością życia, bogactwem i kondycją form przyrodniczych tworzących to środowisko.

- Na siłę oddziaływania bodźców i znaków w środowisku parków i ogrodów ma czasowo wpływ:

- oryginalność, nowatorstwo rozwiązań kompozycyjno-przestrzennych – czyli to, na ile doznane w obrębie parku i ogrodu doświadczenia emocjonalne i poznawcze związane z jego formą i treścią są nowe i rzadkie dla danej jednostki (kontekst środowiskowy związany z doświadczeniem człowieka),

- zmienność oddziaływania bodźców i znaków – czyli to, na ile wrażenia doznawane w parku i ogrodzie w danym momencie różnią się od wcześniejszych wrażeń (kontekst środowiskowy związany z przestrzenią parku i ogrodu w odbiorze dynamicznym),

- zjawisko kontrastu form silnych i słabych – czyli to, na ile dany zestaw bodźców i znaków różni się od bodźców i znaków towarzyszących (oddziałujących w tym samym czasie na odbiorcę) – odbiór otoczenia w relacji figura–tło,

- cechy poszczególnych elementów tworzących kompozycję przestrzenną parku i ogrodu.

- Jakość bodźców w środowisku parków i ogrodów pozostaje w bezpośrednim stosunku do znaku i natężenia wywoływanych przez nie wrażeń (im wyższa jakość bodźców, tym przyjemniejsze wywołują odczucia).

- Siła oddziaływania bodźców w środowisku parku i ogrodu wpływa nie tylko na wielkość pobudzenia emocjonalnego (stymulacji), lecz również na znak emocji – zbyt silne oddziaływanie bodźców wywołuje reakcję negatywną.

W miarę wzrostu siły oddziaływania pozytywnych bodźców wzrasta charakter zabarwienia wywoływanej przez te bodźce emocji. Po przekroczeniu pewnej wartości siły oddziaływania bodźców zabarwienie reakcji emocjonalnej zaczyna się zmniejszać, a następnie przechodzi przez punkt zerowy i wywołuje wrażenie nieprzyjemne.

- Działanie wielu różnorodnych silnych bodźców, zwłaszcza takich, które pojawiają się w sposób chaotyczny i nieprzewidywalny (nie są elementem znanego lub możliwego do poznania systemu), wywołuje reakcję negatywną. Uporządkowanie poszczególnych elementów kompozycji w poznawalny system pozwala na utworzenie w umyśle odbiorcy struktur scalających napływające informacje, a tym samym zmniejszających zakłócenie oczekiwania.

- Rodzaj reakcji emocjonalnej na określony zestaw bodźców i znaków (formę i treść ogrodu) zależy od optymalnego dla danej jednostki poziomu stymulacji i rodzaju asocjacji.

Odbiór treści ogrodu uzależniony jest od wzorców afektywnych danej jednostki, zaś jej form – od indywidualnego zapotrzebowania na stymulacje. Na odbiór przestrzeni ma ponadto wpływ ważność bodźca lub znaku dla jednostki.

- Przestrzeń parku i ogrodu stanowi zbiór okoliczności zewnętrznych, mających wpływ na relacje społeczne zachodzące pomiędzy jej użytkownikami i przez to także na ich zachowania i możliwości zaspokajania potrzeb.

- Potrzeby i oczekiwania jednostki związane z rodzajem relacji społecznych w obrębie przestrzeni parku i ogrodu publicznego oscylują pomiędzy potrzebą prywatności a potrzebą kontaktów społecznych różnego typu.

Potrzeba prywatności może objawiać się zarówno w zachowaniach indywidualnych jako potrzeba samotności, jak i grupowych jako potrzeba intymności. Jej istotą jest pragnienie ograniczenia kontaktów z otoczeniem i wolności od kontroli zewnętrznej. Potrzeby kontaktów mogą przybierać różną formę – od interakcji właściwych grupom społecznym po różnego typu kontakty częściowe (najczęściej wizualne) z otoczeniem. Ta ostatnia forma, częsta w obrębie parków i ogrodów, objawia się najczęściej obserwacją ludzi i ich zachowań, motywowaną ciekawością.

- Podstawowym mechanizmem regulacji przez człowieka kontaktów społecznych związanych z jego indywidualnymi potrzebami w przestrzeni parków i ogrodów publicznych jest zmiana (zmniejszenie lub zwiększenie) dystansu dzielącego jednostkę od innych osób, dzięki której człowiek uzyskuje poczucie kontroli nad sytuacją.

Na wielkość zachowywanego przez jednostkę w danej przestrzeni parku i ogrodu dystansu wpływa wiele czynników. Jednym z nich jest struktura osobowościowo-psychiczna jednostki. Innym z czynników jest typ realizowanych przez jednostkę zachowań odbywających się w przestrzeni parków i ogrodów publicznych. Zachowania o charakterze intymnym lub nieaprobowane społecznie wymagają większego dystansu wobec innych osób i przeciwnie – zmniejszenie dystansu towarzyszy zwykle zachowaniom grupowym budzącym aprobatę i podziw. Kolejnym czynnikiem określającym wielkość przyjętego przez jednostkę dystansu jest stosunek tej jednostki do otaczających ją osób. Mniejszy dystans jednostka zachowuje wobec osób bliskich, z którymi łączą ją więzi osobiste lub takich, wobec których odczuwa sympatię, większy zaś wobec osób budzących poczucie zagrożenia czy niechęć. Innym z czynników jest typ sytuacji, w jakiej znajduje się jednostka. Sytuacje o zabarwieniu negatywnym (nieprzyjemne) powodują zwykle zwiększenie dystansu wobec innych osób, zaś sytuacje o zabarwieniu pozytywnym (przyjemne) zmniejszają owo poczucie dystansu.

- Ukształtowanie fizycznych form środowiska parków i ogrodów publicznych ma istotny wpływ na realizowane w jego obrębie zachowania związane z relacjami społecznymi. Formy te bowiem dzielą naturalnie przestrzeń na jednostki terytorialne o różnej pojemności, funkcji i charakterze.

Jedną z cech ukształtowania przestrzeni mającą wpływ na rodzaj zachodzących w jej obrębie zachowań społecznych są podziały funkcjonalne i formalne przestrzeni. Przestrzenie otwarte odbierane jako wspólne sprzyjają kontaktom społecznym, zaś przestrzenie wyodrębnione, ograniczone formalnie i wydzielone od przestrzeni publicznych sprzyjają poczuciu prywatności. Kolejną cechą przestrzeni wpływającą na relacje społeczne jest układ przestrzeni. Sprzyjają kontaktom społecznym układy zorganizowane dośrodkowo, zaś układy odśrodkowe powodują ograniczenie tych kontaktów. Trzecią cechą przestrzeni jest jej charakter i przeznaczenie. Możemy tu wyróżnić przestrzenie adresowane do określonej grupy użytkowników i przestrzenie o charakterze anonimowym, pozbawione wyposażenia definiującego rodzaj potencjalnych użytkowników. Te pierwsze sprzyjają kontaktom społecznym, stymulując spotkania ludzi o wspólnych cechach stanowiących płaszczyznę wzajemnych kontaktów. Drugi rodzaj przestrzeni nie sprzyja interakcjom, w większym stopniu natomiast umożliwia poczucie prywatności – przede wszystkim objawiające się anonimowością jednostki.

- Każdy park i ogród publiczny jest elementem struktury urbanistyczno-społecznej miasta. Jego miejsce w tej strukturze, podobnie jak sposób ukształtowania przestrzeni, ma wpływ na rodzaj i liczbę użytkowników oraz na sposób użytkowania przestrzeni, a tym samym wpływa na stopień zaspokojenia potrzeb mieszkańców miasta.

- Lokalizacja parku i ogrodu jest punktem wyjścia do ustalenia rodzaju i liczby jego użytkowników, wynikającego z rozmieszczenia obiektów, z którymi użytkownicy ci są trwale związani (źródła przestrzennych użytkowników) oraz jego dostępności. Na dostępność tę wpływ ma odległość danego parku lub ogrodu od obiektów stanowiących źródła przestrzenne jego użytkowników oraz struktura dróg łączących te obiekty z parkiem lub ogrodem.

- Atrakcyjność parku i ogrodu publicznego ma wpływ na wielkość kosztów (związanych głównie z dotarciem do niego), jakie mieszkaniec miasta jest gotowy ponieść, aby z niego korzystać. Poziom akceptowanych kosztów jest tym wyższy, im większa jest atrakcyjność parku i ogrodu.

- Struktura dostępności stanowi podstawowy korelat sposobów funkcjonowania parków i ogrodów publicznych i związanych z nimi możliwości zaspokajania określonych potrzeb użytkowników.

Istotna jest tu zależność pomiędzy charakterem danej potrzeby ludzkiej a gotowością jednostki do poniesienia kosztów koniecznych dla jej zaspokojenia (m.in. związanych z dotarciem do parków i ogrodów). Poziom akceptacji przez jednostkę tych kosztów jest większy w odniesieniu do potrzeb zindywidualizowanych oraz do potrzeb wyzwalających zachowania realizowane okazjonalnie. Podstawowe zachowania rekreacyjne odbywają się na terenach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie miejsc zamieszkania (lub innych obiektów stanowiących przestrzenne źródło użytkowników). Parki i ogrody publiczne zlokalizowane w dużej odległości (poza izochroną dojścia pieszego) odwiedzane są rzadziej – zwykle stanowią miejsce wypoczyn-

ku weekendowego lub okazjonalnego, a także form rekreacji wymagających specjalnych urządzeń, których jednostka nie znajduje w obrębie pobliskich parków i ogrodów.

- Sposób i częstotliwość użytkowania parku i ogrodu zależą także od rodzaju i usytuowania obiektów stanowiących inne cele przestrzenne. Cele te można podzielić na trzy grupy. Pierwszą grupę stanowią cele kompensacyjne, zastępujące częściowo dany park lub ogród. Cele takie wykorzystywane są najczęściej w przypadku zbyt małej jego dostępności. Drugą grupę stanowią cele konkurencyjne, zastępujące park lub ogród i równocześnie zniechęcające do jego użytkowania. Ostatnią grupę tworzą cele stymulacyjne, pełniące rolę uzupełniającą wobec parku i ogrodu.

* * *

W przedstawionym podsumowaniu zdefiniowano podstawowe zależności (opisane szerzej w pracy), dotyczące relacji człowiek–środowisko parków i ogrodów publicznych w mieście w różnych aspektach. Na ich podstawie można sformułować ogólne wnioski, odnoszące się do sposobów kształtowania przestrzeni parków i ogrodów publicznych:

I. Użytkowanie parków i ogrodów publicznych w mieście jest z punktu widzenia psychologicznego wynikiem procesów motywacyjnych, zachodzących w świadomości poszczególnych jednostek. Projektowanie parków i ogrodów powinno więc poprzedzać rozpoznanie potrzeb potencjalnych użytkowników tych terenów oraz możliwości ich realizacji. Rodzaje potrzeb i związane z nimi oczekiwania wobec przestrzeni parku czy ogrodu, w obrębie której będą realizowane, kształtują się w szeroko pojętym środowisku społeczno-kulturowo-geograficznym, w jakim żyje jednostka. Środowisko to posiada zespół cech stałych i zmiennych. Rozpoznanie sytuacji, w jakiej tworzony jest ogród i park, powinno obejmować obie grupy cech, a także, w przypadku cech zmiennych, określenie rodzaju zmian (przewidywalne–nieprzewidywalne, okresowe–ciągłe, ewolucyjne–skokowe) i, jeśli to możliwe, ich kierunku. **Optymalizacja rozwiązań projektowych wymaga więc uwzględnienia, w miarę możliwości jak najpełniejszego, tych cech i utworzenia systemu na tyle elastycznego, aby możliwa była jego adaptabilność (perspektywiczne dostosowanie do kierunku zmian społecznych) i na tyle stabilnego, aby zachowana została tożsamość kulturowo-społeczna przestrzeni.**

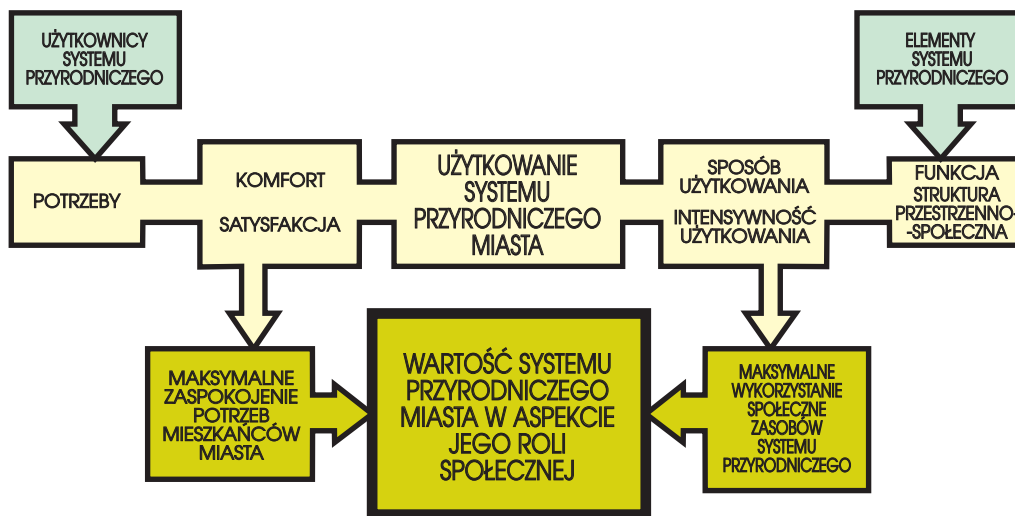
II. Jednym z elementów objawiających się w sferze behawioralnej, który określa poprawność rozwiązań projektowych parku i ogrodu publicznego, jest zgodność sposobu zachowań, liczby i rodzaju użytkowników z przeznaczeniem funkcjonalnym przestrzeni, czyli pozytywna reakcja (odpowiedź) odbiorców na intencje twórcy. **Aby park lub ogród publiczny wyróżniał się wartością użytkową, konieczne jest dopasowanie do planowanego sposobu użytkowania oraz liczby i rodzaju użytkowników przestrzeni – jej formy, wyposażenia i pojemności. Wady układu funkcjonalno-przestrzennego objawiają się nie tylko w przypadku błędnego (z punktu widzenia przedstawionych wyżej cech) ukształtowania poszczególnych przestrzeni, lecz także wówczas,**

gdy park lub ogród, w swym całościowym funkcjonalnym rozplanowaniu, nie zaspokajają potrzeb społecznych. **Istotne jest zatem, aby zawierały one taki zespół funkcji, który przy danej lokalizacji i wynikającej z niej liczby i rodzaju użytkowników, umożliwia spełnienie podstawowych, wyznaczonych potrzebami użytkowników, grup zachowań. Zróżnicowanie funkcjonalne parku i ogrodu powinno dotyczyć nie tylko rodzaju funkcji, lecz również stopnia jej denotacji.** Funkcja przestrzeni jest oznaczona przez kody użytkowania – przestrzenie o jednoznacznie denotowanej funkcji sugerują, a niekiedy wręcz narzucają sposoby ich użytkowania, podczas gdy przestrzenie pozbawione jednoznacznie denotowanej funkcji pozostawiają większą swobodę sposobów ich użytkowania. Stosowanie przestrzeni zawierających jednoznaczne denotacje odnoszące się do przeznaczenia funkcjonalnego ułatwia przewidywanie sposobu ich użytkowania i równocześnie optymalizację formy przestrzeni z punktu widzenia jej wartości użytkowej. Jednocześnie jednak ścisła denotacja funkcji może doprowadzić do ograniczenia możliwości wspomnianego wcześniej różnorodnego wykorzystania parków i ogrodów przez ograniczenie swobody wyboru zachowań.

III. Przestrzeń parków i ogrodów powinna być ukształtowana z dbałością o wszelkie formy przyrody, których bujność i kondycja wpływa na jakość doznań zmysłowych i pozazmysłowych u użytkowników. Kompozycja parków i ogrodów publicznych powinna ponadto być tak ukształtowana, aby poszczególne jej elementy były zróżnicowane, a równocześnie uporządkowane według zasad tworzących system. Niezależnie od tak zdefiniowanych zasad ogólnych, mających zastosowanie w odniesieniu do potrzeb każdego człowieka, kompozycja parków i ogrodów powinna uwzględniać także różnice pomiędzy ich użytkownikami, związane z indywidualnym zapotrzebowaniem na stymulację i rodzajami asocjacji. **Konieczne jest zatem zapewnienie użytkownikom parków i ogrodów wyboru miejsc odpowiadających poziomem stymulacji ich indywidualnym preferencjom, a także dostosowanie rodzaju i intensywności oddziaływania bodźców i znaków w przestrzeni do potrzeb osób, do których adresowana jest przestrzeń.**

IV. Przestrzeń parku i ogrodu z punktu widzenia relacji społecznych jest ukształtowana prawidłowo wówczas, gdy jej wielkość, układ i lokalizacja względem innych przestrzeni w obrębie parku lub ogrodu oraz względem układu urbanistycznego miasta odpowiada potrzebom społecznym, związanym zarówno z rodzajem i liczbą użytkowników oraz formą ich zachowań, jak i z osobistymi preferencjami osób odwiedzających park i ogród. Podstawą nadania przestrzeni cech regulujących w sposób prawidłowy relacje społeczne jest więc sprecyzowanie rodzaju użytkowników, do których adresowana jest przestrzeń oraz przewidywanych (planowanych) sposobów użytkowania tej przestrzeni. **Powyższe wskazania pozwalają na określenie optymalnego modelu relacji społecznych dla danej przestrzeni oraz lokalizację i ukształtowanie tej przestrzeni w taki sposób, aby sprzyjała takim właśnie relacjom.**

W przypadku parków i ogrodów publicznych skierowanych do różnego typu użytkowników istotne jest ponadto, aby w skali całego obiektu znalazły się prze-

Rys. 31. Wartość systemu przyrodniczego miasta w aspekcie jego roli społecznej w mieście jako funkcja zaspokajania potrzeb społecznych i wykorzystania zasobów poszczególnych jej elementów

strzenie zaspokajające różnego typu potrzeby związane z typem relacji społecznych w całym ich spektrum – począwszy od potrzeby prywatności realizowanej w formie zarówno zachowań indywidualnych (poczucie samotności) jak i grupowych (poczucie intymności) aż po potrzeby kontaktów różnego typu – pośrednich i bezpośrednich (interakcji).

V. Każdy miejski park i ogród publiczny stanowi element składowy systemu przyrodniczego miasta – zarówno w sferze przestrzennej, jak i społecznej. W projektowaniu parków i ogrodów publicznych w mieście należy więc uwzględniać ich miejsce i rolę, jaką pełnią w tym systemie. Każdy nowy park i ogród publiczny ma wpływ nie tylko na funkcjonowanie systemu przyrodniczego miasta, lecz także na jego wartość w aspekcie roli społecznej. **Wartość ta jest tym większa, w im większym stopniu system przyrodniczy zaspokaja potrzeby mieszkańców i równocześnie im bliższy optimum jest stopień i rodzaj wykorzystania społecznego poszczególnych jego elementów w aspekcie funkcjonalnym i strukturalnym** (rys. 31). Istotne jest zatem, aby dany park czy ogród publiczny wyróżniał się nie tylko wysokimi walorami jako pojedynczy obiekt, lecz aby odgrywał również pozytywną rolę w funkcjonowaniu systemu przyrodniczego miasta. Dlatego w początkowym etapie procesu projektowego powinna się znaleźć analiza istniejącego systemu przyrodniczego miasta. Granice obszaru objętego analizą uzależnione są od lokalizacji, charakteru strukturalno-funkcjonalnego i wielkości projektowanego parku lub ogrodu, przy czym powinna ona również uwzględniać szersze uwarunkowania społeczno-przestrzenne.

* * *

Jedną z ważniejszych cech człowieka jest wykształcona umiejętność podziału, przekształcania i budowania przestrzeni, w której żyje. Umiejętność ta wykorzystywana jest w różny sposób – od indywidualnych działań zmierzających do organizacji prywatnej przestrzeni życiowej po działalność projektantów – architektów, ogrodników, urbanistów, architektów krajobrazu. Celem projektanta jest stworzenie środowiska zapewniającego jak największą możliwość zaspokojenia potrzeb ludzkich i poprawy jakości życia społeczeństwa.

Przestrzeń parków i ogrodów publicznych w mieście powinna służyć człowiekowi nie tylko w wąsko rozumianym sensie użytkowym. Nie mniej ważną rolę odgrywa proces identyfikacji z przestrzenią, pozwalający jednostce znaleźć swoje miejsce w środowisku, w jakim żyje, a zarazem stanowiący element poszukiwania jego własnej tożsamości – indywidualnej i społecznej. Rezygnacja projektanta z całkowitego narzucenia odbiorcom własnej tożsamości jest aktem pokory twórcy wobec przeszłości kształtującej nasze oblicze kulturowe i wobec teraźniejszości wyrażonej w potrzebach i oczekiwaniach ludzi, dla których powstaje park i ogród. Wyrazem owej pokory jest także świadomość niepełnej znajomości psychiki ludzkiej i mechanizmów kształtujących relacje pomiędzy człowiekiem a przekształcanym przez nas, projektantów, środowiskiem. Nie musi to jednak oznaczać braku rezygnacji z tych poszukiwań, których część przedstawił w niniejszej pracy.

Realizując cel pracy, jakim była analiza wieloaspektowych mechanizmów regulujących relacje człowieka z parkiem i ogrodem miejskim, przedstawiono ów park i ogród jako byt złożony – w wielokierunkowym wymiarze obejmującym różne aspekty życia i osobowości człowieka. Bytem tym jest przestrzeń, która nie tylko umożliwia bądź utrudnia określone formy zachowań, lecz także reguluje relacje pomiędzy ludźmi oraz budzi uczucia, wzbogacając sferę wrażeń ludzkich o te pola, które zostały zdegradowane przez stres życia w wielkim mieście. Owo oddziaływanie emocjonalne ogrodu i parku nie ogranicza się do wywoływania bogatych w swej różnorodności pozytywnych wrażeń. Ogród pomaga także tłumić negatywne uczucia i stany emocjonalne, takie jak stres, agresja czy depresja, a tym samym redukować zachowania patologiczne.

W świetle przedstawionych w pracy dociekań park i ogród miejski jawią się jako przestrzenie, które kształtują zarówno jednostkę ludzką, jak i społeczeństwo, w jakiej owa jednostka żyje, i są przez nią kształtowane. Park i ogród daje człowiekowi satysfakcję wywołaną kontaktem z pięknem, będącym dziełem przyrody i człowieka, umożliwia samorealizację oraz inspiruje rozwój osobowości i szeroko pojętych myśli i czynów twórczych. Równocześnie pomaga jednostce znaleźć swoje miejsce w społeczeństwie: zarówno współczesnym – poprzez kształtowanie relacji z jego członkami, jak i minionym – poprzez treść znaczeniową parku i ogrodu ukształtowaną dzięki kulturze i tradycji pokoleń.

Bibliografia

- [1] Adameczuk L., *Przemiany w gospodarowaniu czasem w latach 1969–1976* [w:] C. Lipnicka (red.), *Tendencje rozwoju społecznego*, Warszawa 1979.
- [2] Aiello J.R., *Human spatial behavior* [w:] D. Stokols, I. Altman (red.), *Handbook of Environmental Psychology*, t. 1, New York 1987.
- [3] Albas D.C., Albas C.A., *Meaning in context: The impact of eye contact and perception of threat on proximity*, *Journal of Social Psychology*, 1989, 129.
- [4] Alexander Ch., *HIDECS 3–4 Computer Programs for the Hierarchical Decomposition of System which Have an Associated Linear Graph*, Cambridge 1963.
- [5] Alexander Ch., *Notes on the Synthesis of Form*, Cambridge 1964.
- [6] Alexander Ch., Ishicawa S., Silverstein M., *A Pattern Language*, New York 1977.
- [7] Altman I., *The environment and social behavior*, Monterey 1975.
- [8] Altman I., Chemers M., *Culture and environment*, Monterey 1980.
- [9] Argyle M., Dean J., *Kontakt wzrokowy, odległość i afirmacja* [w:] W. Domachowski, M. Argyle (red.), *Reguły życia społecznego. Oksfordzka psychologia społeczna*, Warszawa 1994.
- [10] Arnheim R., *The Dynamics of Architectural Form*, Berkeley–Los Angeles–London 1977.
- [11] Ashihara Y., *Exterior Designing Architecture*, New York 1970.
- [12] Bachtin M., *Formy czasu i przestrzeni w przeszłości*, „Regiony” 1979, nr 1.
- [13] Bagiński E., *Co mieszkańcy Wrocławia usunęliby ze swojego miasta, a co by mu zafundowali, gdyby od nich zależały decyzje* [w:] E. Bagiński (red.), *Problematyka planowania przestrzennego w ujęciu wielodyscyplinarnym*, Wrocław 1998a.
- [14] Bagiński E., *Wrocław w opinii swoich mieszkańców*, Wrocław 1998b.
- [15] Baker G., Franken R., *Effects of stimulus size, brightness and complexity upon EEG desynchronization*, *Psychonomic Science* 1967.
- [16] Banerjee T., Loukaitou-Sideris A., *Private production of downtown open spaces. Experiences of Los Angeles and San Francisco*, University of Southern California, School of Urban and Regional Planning, Los Angeles 1992.
- [17] Barker R., *Ecology and motivation* [w:] M.R. Jones (red.), *Nebraska Symposium on Motivation*, t. 8, Lincoln 1960.
- [18] Barker R., *Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior*, Stanford 1968.
- [19] Barker R., *Behavior settings: human habitats, and behavior machines* [w:] R. Barker i in. (red.), *Habitats, Environments, and Human Behavior*, San Francisco 1978.
- [20] Barker R., Gump P., *Big school, small school*, Stanford 1964.
- [21] Bazjan V., *Architectural design theory: Models of the design process* [w:] W.R. Spillers (red.), *Basic Questions of Design Theory*, Amsterdam 1974.
- [22] Bencat F., Supuka, *Rola roślinności i gleby w kształtowaniu środowiska życia człowieka* [w:] *Zasoby glebowe i roślinne – użytkowanie, zagrożenie, ochrona*, Warszawa 1988.

- [23] Bense M., *Vermittlung der Realitäten*, Baden-Baden 1976.
- [24] Bańka A., *Behawioralne podstawy projektowania architektonicznego*, Poznań 1983.
- [25] Bańka A., *Psychologiczna struktura projektowa środowiska – Studium przestrzeni architektonicznej*, Poznań 1985.
- [26] Bańka A., *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Seria: Wykłady z Psychologii, t. 9, Warszawa 2004.
- [27] Bartman E., *Wykorzystanie lasów do celów rekreacyjnych*, Warszawa 1974.
- [28] Bartman E., Bartman P., *Studium przyrodniczych cech krajobrazu regionu elbląskiego dla potrzeb turystycznych i rekreacyjnych*, Studia i Materiały, Krajobrazy 14(26), OÖZK, Warszawa 1996.
- [29] Barabasz A., Barabasz M., *Antarctic isolation and inversion perception: Regression phenomena*, *Environment and behavior*, 18, 1986.
- [30] Baylis G.C., Driver J., *One-sided edge assignment in vision: I. Figure-ground segmentation and attention to object*, *Current Directions in Psychological Science*, 4, 1995.
- [31] Bechtel R.B., *Environment and Behavior: An Introduction*, Thousand Oaks 1997.
- [32] Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk 2004.
- [33] Bell P.A., Kline L.M., Bernard W.A., *Friendship and freedom of movement as moderators of sex differences in interpersonal distancing*, *Journal of Social Psychology*, 128, 1988.
- [34] Berlyne D.E., *Arousal and reinforcement* [w:] Nebraska Symposium on Motivation, Lincoln 1967.
- [35] Berlyne D.E., *Aesthetics and Psycho-biology*, New York 1971.
- [36] Berlyne D.E., *Conflict, arousal, and curiosity*, New York 1960.
- [37] Berlyne D.E., *Studies in the new experimental aesthetics: Steps toward an objective psychology of aesthetic appreciation*, New York 1974.
- [38] Berlyne D.E., Borsa D.M., *Uncertainty and the orientation reaction*, *Perception and Psychophysics*, 1968, 3.
- [39] Bernard Y., *Landscape Perception* [w:] IAPS 7 (International Conference on People and Their Physical Surroundings), Barcelona 1984.
- [40] Berscheid E., Reiss H., *Attraction and close relationships* [w:] D.T.Gilbert, S.Fiske, C.Lindzey (red.), *The handbook of social psychology*, wyd. 4, t. 1, 1998.
- [41] Bertalanffy L. von, *Allgemeine Systemtheorie*, „Deutsche Universitätszeitung” 1967, nr 5–6.
- [42] Białostocki J., *Pięć wieków myśli o estetyce*, Warszawa 1957.
- [43] Blumenfeld H., *Scale in Civic Design* [w:] *The Town Planning Review*, Vol. XXIV, No 4, London 1953.
- [44] Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novak Z., *Architektura krajobrazu*, Warszawa–Kraków 1973.
- [45] Bogdanowski J., *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Kraków 1976.
- [46] Bokaszański Z., *Działanie, motywacja, język w teorii Floriana Znanieckiego* [w:] Z. Bokaszański, B. Sułkowski, A. Tyszka (red.), *Spółeczeństwo, kultura, osobowość*, Warszawa–Łódź 1990.
- [47] Bonnes M., Secchiaroli G., *Environmental Psychology. A Psycho-Social Introduction*, London 1995.
- [48] Boudon Ph., *Sur l'espace architectural*, Paris 1971.
- [49] Boudon Ph., *Architecture et Architecturologie*, Paris 1975.
- [50] Brofenbrenner U., *The Ecology of Human Development*, Cambridge 1979.
- [51] Broadbent, D.E., *Perception and communication*, Oxford 1958.
- [52] Broadbent, D.E., *Differences and interactions between stresses*, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 15, 1963.
- [53] Brouchart J., *Historia francuskiego ruchu robotniczego*, Warszawa 1962.
- [54] Brown B.B., *The ecology of privacy and mood in a shared living group*, *Journal of Environmental Psychology*, 12, 1992.
- [55] Brunswik E., *Systematic of Representative Design of Psychological Experiments*, Berkeley 1947.
- [56] Brunswik E., *Perception and the Representative Design Design of Psychological Experiments*, Berkeley 1956.
- [57] Brückner A., *Mitologia Słowian*, Kraków 1917.

- [58] Brückner A., *Mitologia polska*, Warszawa 1925.
- [59] Bugała W., *Drzewa i krzewy dla terenów zielonych*, Warszawa 1991.
- [60] Chermayeff S., Alexander Ch., *Toward a New Architecture of Humanism. Community and Privacy*, Garden City 1969.
- [61] Chombard de Lauwe P.H., *Famille et Habitation*, Paris 1960.
- [62] Cieloch G., Kuczyński J., Rogoziński K., *Czas wolny – czasem konsumpcji?*, Warszawa 1992.
- [63] Ciołek G., *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.
- [64] Cisko M., Zielonka J., *Projektowanie, przestrzeń, kultura*, „Architektura” 1979, 6.
- [64] Conan M., *Journeys and Landscapes* [w:] IAPS 7 (International Conference on People and Their Physical Surroundings), Barcelona 1984.
- [65] Cook M., *Experiments on orientation and proxemics*, Human Relations, 1970, 23.
- [66] Cooley Ch.H., *Social Organization*, New York 1909.
- [67] Crawford M., Unger R., *Women and gender: A feminist psychology*, New York 2000.
- [68] Crowne D.P., Marlowe D., *The approval motive*, New York 1964.
- [69] *Current Practice and Research National and Regional Planning*, Journal of the Town Planning Institute, 1996, 3, London.
- [70] Czarnecki S., Stawińska E., *Badanie wpływu zieleni na zmniejszanie hałasu w aglomeracjach miejskich* [w:] Wpływ zieleni na kształtowanie środowiska miejskiego, Warszawa 1984.
- [71] Czarnecki W., *Planowanie miast i osiedli*, t. 3, *Krajobraz i tereny zielone*, Poznań 1968.
- [72] Czartoryska I., *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808.
- [73] Czerwień M., Lewińska J., *Zieleń w mieście*, Warszawa 1996.
- [74] Ćwiakowski M., *Problemy społeczne wolnego czasu*, Warszawa 1967.
- [75] De Jonge D., *Images of Urban Areas: Their Structure and Psychological Foundations*, Journal of American Institute of Planners, 1962, 28.
- [76] Danecki J., *Jedność podzielonego czasu*, Warszawa 1964.
- [77] Deaux K.K., LaFrance M., *Gender* [w:] D.T. Gilbert, S.Fiske, G.Lindzey (red.), *The handbook of social psychology*, t. 1, 1998.
- [78] Deńko S., Lenartowicz K., *O przestrzeni progu jako przestrzeni kontaktów w urbanistyce i architekturze* [w:] Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN w Krakowie, t. XVIII, styczeń–czerwiec 1974, Warszawa–Kraków 1975.
- [79] DePaulo B., Friedman H., *Nonverbal communication* [w:] D.T. Gilbert, S.Fiske, G.Lindzey (red.), *The handbook of social psychology*, t. 1, 1998.
- [80] Doroszewicz K., *Co i dlaczego dostrzegamy u innych ludzi?* [w:] E. Stanisławiak (red.), *Szkice z psychologii społecznej*, Warszawa 1996.
- [81] Duke M.P., Nowicki S., *A new measure and social learning model for interpersonal distance*, Journal of Experimental Research in Personality, 1972, 28.
- [82] Easterbrook J.A., *The effects of emotion on cue-utility and the organization of behavior*, Psychological Review, 1959, 66.
- [83] Eaton S.B., Fuchs L.S., Snook-Hill M., *Personal-space preference among male elementary and high school students with and without visual impairments*, Journal of Visual Impairment and Blindness, 1998, 92.
- [84] Eco U., *Dzielo otwarte*, Warszawa 1973.
- [85] Edwards A.L., *The social desirability variable in personality assessment and research*, New York 1957.
- [86] Edwards D.J.A., *Approaching the unfamiliar: A study of human interaction distances*, Journal of Behavioral Sciences, 1972, 1.
- [87] Elias A., *Temperament a system regulacji stymulacji*, Warszawa 1981.
- [88] Elias A., *Psychologia ekologiczna* [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik Akademicki*, t. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, Gdańsk 2000.
- [89] Evans G.W., Howard R.B., *Personal space*, Psychological Bulletin, 1973, 80.

- [90] Eysneck H.J., *Fact and Fiction in Psychology*, Harmondsworth 1963.
- [91] Francescato D., Mebane W., *How citizens view two great cities: Milan and Rome* [w:] R.M. Downs, D. Stea (red.), *Image and Environment*, Cicago 1973.
- [92] Frankel A.S., Barret J., *Variations in personal space as a function of authoritarianism, self-esteem, and racial characteristics of a stimulus situation*, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 37, 1971.
- [93] Frąckiewicz L., *Spoleczne konsekwencje skracania czasu pracy na przykładzie aglomeracji wielkoprzemysłowej*, Komitet Statystyki i Ekonometrii PAN, Sopot 1973.
- [94] Frezer I.G., *Złota gałąź*, Warszawa 1965.
- [95] Frysztalski K., *Organizacja życia społecznego w zbiorowości wielkomiejskiej (studium wybranych grup mieszkańców Krakowa)*, Prace Komisji Socjologicznej nr 47, Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- [96] Galbraith J.K., *Spoleczeństwo dobrobytu. Państwo przemysłowe*, Warszawa 1973.
- [97] Gałczyński B., *Drzewa liściaste, leśne i alejowe*, Piaseczno 1928.
- [98] Gałęski B., *Styl życia i jakość życia – próba systematyzacji pojęć*, „*Studia socjologiczne*” 1977, nr 1.
- [99] Gałkowski J.W., *Praca i człowiek*, Warszawa 1980.
- [100] Garner B.J., *Models of urban Geography and Sattlement Location* [w:] R.J. Chorley, P. Hagget (red.), *Models in Geography*, London 1967.
- [101] Gasparski W., *Projektoznastwo*, Warszawa 1988.
- [102] Gąssowski J., *Mitologia Celtów*, Warszawa 1979.
- [103] Gibson B., Harris P., Werner C., *Intimacy and personal space: A classroom demonstration*, *Teaching of Psychology*, 20, 1993.
- [104] Gibson J.J., *The concept of stimulus in psychology*, *American Psychologist*, 1960, 16.
- [105] Gibson J.J., *The Senses Considered as perceptual Systems*, Boston 1966.
- [106] Gibson J.J., *A note on what exist at the ecological level of reality* [w:] E. Reed, R. Jones (red), *Reasons for Realism: Selected Essays of James J. Gibson*, Hillsdale, New York 1978.
- [107] Gibson J.J., *The Ecological Approach to Visual Perception*, Boston 1979.
- [108] Gifford R., Sacilotto P.A., *Social isolation and personal space: A field study*, *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1993, 25.
- [109] Giżycki F.K., *O przyozdabianiu siedlisk wiejskich*, Warszawa 1827.
- [110] Glaser R., Unger K., Koch M., *Umweltbiophysik*, Abhandl. Der Akad. Wiss. DDR, Jg 1976, Potsdam.
- [111] Gliszczyńska X. (red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- [112] Goffman E., *Behavior in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings*, New York 1969.
- [113] Gołąb A., Reykowski J., *Studia nad rozwojem standardów ewaluatywnych. Zmiany motywacji zachowań przestrzennych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985.
- [114] Grabowska A., Budohoska W., *Procesy percepcji* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Percepcja, Myślenie, Decyzje*, Warszawa 1995.
- [115] Gruszczyński L.A., *Położenie społeczne i jego świadomościowe korelaty. Z badań nad mieszkańcami miast uprzemysłowionych*, Katowice 1990.
- [116] Guthrie E.R., *The psychology of learning*, New York 1935.
- [117] Haase R.S., Pepper D.T., *Nonverbal components of emphatic communication*, *Journal of Counselling Psychology*, 19, 1972.
- [118] Hall A.D., *Podstawy techniki systemów*, Warszawa 1968.
- [119] Hall E., *The Silent Language*, Doubleday, Garden City 1959.
- [120] Hall E., *A system for the notation of proxemic behavior*, *American Anthropologist*, 1963, 65.
- [121] Hall E., *Proxemics*, *Current Anthropology*, 1968, 9.
- [122] Hall E., *Poza kulturą*, Warszawa 1984.

- [123] Hall E., *Ukryty wymiar*, Warszawa 1976.
- [124] Hall S.C., Lindzey G., *Teorie osobowości*, Warszawa 1990.
- [125] Hałas E., *Symboliczny interakcjonizm – wielość orientacji a podstawy jedności perspektywy*, „Studia Socjologiczne” 1961, nr 4.
- [126] Hartig T., Evans G.W., *Psychological foundations of nature experience* [w:] T. Gärling, R.G. Golledge (red.), *Behavior and environment: Psychological and geographical approaches*, Amsterdam 1993.
- [127] Hayduk L.A., *Personal space: Where we now stand*, *Psychological Bulletin*, 1983, 94.
- [128] Hayduk L.A., *Personal space: The conceptual and measurement implications of structural equation models*, *Canadian Journal of Behavioral Science*, 1985, 17.
- [129] Hayduk L.A., *Personal space: Understanding the simplex model*, *Journal of Nonverbal Behavior*, 1994, 18.
- [130] Hayward J., *Urban parks: Research, planning, and social change* [w:] *Public places and spaces*, New York 1989.
- [131] Hediger H., *Wild animals in captivity*, London 1950.
- [132] Hediger H., *The Evolution of Territorial Behavior* [w:] S.L. Washburn (red.), *Social Life of Early Man*, New York, „Viking Fund Publications in Anthropology” 1961, nr 31.
- [133] Heft H., *Background and focal environmental conditions of the home and attention in young children*, *Journal of Applied Social Psychology*, 1979, 9.
- [134] Heider F., *The Psychology of Inerpersonal Relations*, New York 1958.
- [135] Heigl F., *Raumbildungen in Städtebau* [w:] BAUMEISTER, Callwey, Nr 5, München 1968.
- [136] Hellwing Z., Zielonko A., *Zasady programowania, lokalizacji i planowania terenów zieleni*, Warszawa 1951.
- [137] Herman J.F., Miller B.S., Shiraki J.H., *The influence of effective associations on the development of cognitive maps of large scale environments* [w:] T. Garling (red.), *Urban Cognition. Readings in Environmental Psychology*, London 1995.
- [138] Hernando A., *Reading and Interpreting Landscape* [w:] IAPS 7 (International Conference on People and Their Physical Surroundings), Barcelona 1984.
- [139] Heerwagen J.H., Orians G.H., *Humans, habitats, and aesthetics* [w:] S.R. Kellert, E.O. Wilson (red.), *The biophilia hypothesis*, Washington 1993.
- [140] Herzog T.R., Barnes G.J., *Tranquility and preference revisited*, *Journal of Environmental Psychology*, 1999, 19.
- [141] Herzog T.R., Bosley P.J., *Tranquility and preference as affective qualities of natural environments*, *Journal of Environmental Psychology*, 12, 1992.
- [142] Hesselgren S., *The language of Architecture*, Lund 1967.
- [143] Hesselgren S., *Experimental Studies on Architectural Perception*, National Swedish Building Research, Dokument D2, Stockholm 1971.
- [144] Hesselgren S., *Man's Perception of Man-Made Environment*, Lund 1975.
- [145] Hesselgren S., *Emotional Loading of Environmental Perceptions* [w:] IAPS 8 (8th International Conference of the IAPS), Berlin 1986.
- [146] Holmes R.M., *Children's artwork and nonverbal communication*, *Child Study Journal*, 1992, 22.
- [147] Huizinga J., *Homo-ludens – zabawa jest źródłem kultury*, Warszawa 1985.
- [148] Hull C.L., *Principles of behaviour*, New York 1943.
- [149] Hunt J.McV., *Intrinsic motivation and its role in psychological development* [w:] *Nebraska Symposium on Motivation*, Lincoln 1965.
- [150] Jałowiecki B., *Miasto i społeczne procesy urbanizacji*, Warszawa–Kraków 1972.
- [151] Jałowiecki B., *Percepcja, waloryzacja i przyswajanie przestrzeni (szkic z socjologii przestrzeni)* [w:] B. Jałowiecki (red.), *Percepcja, scenariusze i przedsiębiorczość*, Warszawa 1988.
- [152] Jałowiecki B., *Spoleczne procesy rozwoju miasta*, Katowice 1976.
- [153] Jankowski E., *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1, Kraków 1938.

- [154] Joardar S.D., Neill J.W., *The subtle differences in configuration of small public spaces*, „Landscape architecture”, 68(11), s. 487–491.
- [155] Kamiński A., *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Warszawa–Wrocław 1965.
- [156] Kaminski G., *Einführung in den Probemkreis aus der Sicht des Psychologen* [w:] Kolloquium Psychologie und Bauen. Vorträge und Diskussionen. Sonderforschungsbereich 64 Weitgespanntee Flächentragwerke, Universität Stuttgart, Mitteilungem 28/1975.
- [157] Kaplan R., *Some methods and strategies in the prediction of preference* [w:] E.H. Zube, R.O. Brush, J.G. Fabos (red.), *Landscape assessment*, Stroudsburg 1975.
- [158] Kaplan S., *Aesthetics, effect, and cognition: environmental preference from an evolutionary perspective*, *Environment and Behavior*, 1987, 19.
- [159] Kaplan S., *An informal model for the prediction of preference* [w:] E.H. Zube, R.O. Brush, J.G. Fabos (red.), *Landscape assessment*, Stroudsburg 1975.
- [160] Kaplan S., *The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework*, *Journal of Environmental Psychology*, 15, 1995.
- [161] Kaplan R., Kaplan S., *The experience of nature: A psychological perspective*, New York, 1989a.
- [162] Kaplan R., Kaplan S., *The visual environment: Public participation in design and planning*, *Journal of Social Issues*, 45, 1989.
- [163] Kaplan R., Kaplan S., Ryan R.L., *With people in mind: Design and menagement of everyday nature*, Washington 1998.
- [164] Karabenick S.A., Meisels M., *Effects of performance evaluation on interpersonal distance*, *Journal of Personality*, 1972, 40.
- [165] Katz P., *Animals and men*, New York 1937.
- [166] Keller J., Kotański W., Tyloch W., Kupis B. (red.), *Zarys dziejów religii*, Warszawa 1988.
- [167] Kelley H.H., *Attribution theory in social psychology* [w:] D. Levine (red), *Nebraska Symposium of Motivation*, Lincoln 1967.
- [168] Kicińska E., *Model wielofunkcyjnego ośrodka wypoczynkowo-rozrywkowego dla zespołu dzielnic mieszkaniowych*, SGGW, maszynopis, praca doktorska, Warszawa 1975.
- [169] Kicińska E., *Założenia do planu WSW*, maszynopis BPRW, Warszawa 1985.
- [170] Kline L.M., Bell P.E., Babcock A.M., *Field dependence and interpersonal distance*, *Bulletin of the Psychonomic Society*, 22, 1984.
- [171] Knowles E.S., Johnson P.K., *Interpersonal consistence and interpersonal distance*, *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 4, 1974.
- [172] Koffka K., *Principles of Gestalt Psychology*, New York 1935.
- [173] Kofta M., *Wolność wyboru* [w:] X. Gliszczyńska (red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- [174] Köhler W., *Gestalt Psychology*, New York 1929.
- [175] Köhler W., *Dynamics in Psychology*, New York 1940.
- [176] Konorski J., Miller S., *On two Types of Conditioned Reflex*, *Journal of General Psychology*, 1937, 16.
- [177] Kopacz-Lembowicz M., Kossowska-Cezak U., Martyn D., Olszewski K., *Wpływ zieleni miejskiej na klimat lokalny* [w:] Wpływ zieleni na kształtowanie środowiska miejskiego, Warszawa 1984.
- [178] Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985.
- [179] Koprowska T., *Formy korzystania z czasu wolnego – satysfakcja, potrzeby*, Warszawa 1981.
- [180] Kossowska-Cezak U., *Wpływ zieleni miejskiej na warunki termiczno-wilgotnościowe*, *Prace i Studia Geograficzne IGUW*, t. 4, Warszawa 1983.
- [181] Kostrowicki A.S., *System „człowiek–środowisko” w świetle teorii ocen*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- [182] Koziński J., *Koncepcja transgresyjna człowieka*, Warszawa 1987
- [183] Krakowska U., *Teorie społeczności lokalnej* [w:] J. Wódz (red.), *Problemy socjologii miasta*, Katowice 1989.

- [184] Krasner L., *Environmental Design in Perspective: Theoretical Model, General Principles, and Historical Context* [w:] L. Krasner (red.), *Environmental Design and Human Behavior*, New York 1980.
- [185] Krugalski A.W., *The endogenous – exogenous partition in attribution theory*, „Psychological Review” 1975, 82.
- [186] Krzymowska-Kostrowicka A. *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa 1997
- [187] Kunicki-Goldfinger W.J.H., *Szukanie możliwości. Ewolucja jako gra przypadków i ograniczeń*, Warszawa 1989.
- [188] Kurcz I., Reykowski J (red.), *Studia nad teorią czynności ludzkich*, Warszawa 1975.
- [189] Küller R., *The Use of Space – Some Physiological and Philosophical Aspects*, Third International Architectural Conference, Strasbourg 1976.
- [190] Lammel G., Sescha J., *Open spaces in Vienna – a guide to contemporary landscaping*, Wien –New York 1998.
- [191] Landau W., *Ośmiogodzinny dzień pracy*, Warszawa 1929.
- [192] Lang J., *Creating architectural theory: The role of behavioral sciences in environmental design*, New York 1987.
- [193] Lawin L., Piątkowska K., Scholtz A., Wyganowska M., *Tereny zieleni w planach urbanistycznych*, maszynopis, Warszawa 1964.
- [194] Lee S.-A., *Architectural Psychology: an Introduction* [w:] W. Gasparski i in. (red.) *Zagadnienia psychologii projektowania*, Warszawa 1979.
- [195] Lee T., *Do we need a theory?* [w:] Canter D. (red.), *Architectural Psychology. Proceedings of the Conference held at Dalandhui, February 28–March 2, 1969*, London 1970.
- [196] Lee T., *Psychology and Environment*, London 1976.
- [197] Lenartowicz K., *O przestrzeni w architekturze*, Politechnika Krakowska, praca doktorska, maszynopis, Kraków 1978.
- [198] Lenartowicz K., *On space in Architecture* [w:] *Architectural Psychology Newsletter*, Vol. IX, No 3, 1979a.
- [199] Lenartowicz K., *Typology – a Tool of an Architectural Space theory* [w:] ICEP (International Conference on Environmental Psychology), Guildford 1979b.
- [200] Lenartowicz K., *Psychological Thinkings in Architectural Psychology till 1960* [w:] IAPS 7 (International Conference on People and Their Physical Surroundings), Barcelona 1984.
- [201] Lenartowicz K., *Podstawowe pojęcia psychologii architektury: miejsce* [w:] *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN w Krakowie*, t. XXV, cz. 1, styczeń–czerwiec 1981, Wrocław 1983.
- [202] Lenartowicz K., *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*, Kraków 1992.
- [203] Lewin K., *Principles of Topological Psychology*, New York 1936.
- [204] Lewińska J., Zgud K., Baścik J., Wiatrak W., *Klimat terenów zurbanizowanych*, Warszawa 1990.
- [205] Lewicka M., Trzebiński J. (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego*, Warszawa 1985.
- [206] Licklider H., *Architectural scale*, London 1965.
- [207] Lipps T., *Ästhetik, Psychologie des Schönen in der Kunst*, cz. I–II, Leipzig 1906.
- [208] Lis A., *Metoda waloryzacji zabytkowych założeń pałacowo-parkowych na przykładzie Dolnego Śląska*, Politechnika Wrocławska, praca doktorska, maszynopis, Wrocław 1997.
- [209] Lis A., *Miejskie parki nadrzeczne – wpływ uwarunkowań środowiskowych na rozwiązania kompozycyjne*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa nt. „Krajobraz dolin rzecznych”, Kraków 1998.
- [210] Lis A., *Spójność i różnorodność jako paradygmaty estetyki ogrodów europejskich*, „Architectus” 2(6), Wrocław 1999a.
- [211] Lis A., *Wartości historyczne na tle filozoficznych aspektów rządzących układami przestrzennymi założeń ogrodowych* [w:] *Architektura – sztuka, umiejętność, nauka*, Sesja Naukowa z okazji rocznicy urodzin profesora Bohdana Lisowskiego, Kraków 1999b.

- [212] Lis A., *Zagadnienia estetyczne dotyczące parków i ogrodów miejskich*, Materiały Konferencji nt. „Budowa i modernizacja terenów rekreacyjnych w przestrzeni zurbanizowanej”, Bystra 1998.
- [213] Lis A., *Założenie pałacowo-parkowe w Bukowcu – ekologiczne odczucie krajobrazu jako przejaw romantyzmu przelomu tysiącleci*, referat wygłoszony na Konferencji nt. „Ekologiczne aspekty ogrodów zabytkowych”, Kraków 1999c.
- [214] Lis A., *Psychologia środowiska i jej znaczenie dla architektury krajobrazu*, Materiały III Forum Architektury Krajobrazu nt. „Nowe idee i rozwój dziedziny architektury krajobrazu w Polsce”, Warszawa 2000a.
- [215] Lis A., *Zieleń w otoczeniu ciągów komunikacyjnych w percepcji użytkownika drogi (z zagadnień psychologii środowiska)* [w:] Ochrona środowiska i estetyka w drogownictwie. Teoria i praktyka, Krajowa Konferencja Naukowo-Techniczna Zamość, 7–8 września 2000, Lublin 2000b.
- [216] Lis A., *Efektywność systemu zieleni rekreacyjnej w mieście w ujęciu psychologii środowiska*, Wrocław 2003.
- [217] Love K.D., Aiello J.R., *Using projective techniques to measure interaction distance: A methodological note*, Personality and Social Psychology Bulletin, 1980, 6.
- [218] Lynch K., *The Image of City*, Cambridge 1960.
- [219] Łukaszewski W., *Osobowość: Struktura i funkcje regulacyjne*, Warszawa 1974.
- [220] Mahnke F.H., *Color Environment and Human Response*, A Division of International Thomson Publishing Inc. 1996.
- [221] Majczak A., *Psychiczne i biologiczne potrzeby człowieka* [w:] Rola zabytków w kształtowaniu świadomości społecznej, Lublin 1974.
- [222] Majdecki L., *Historia ogrodów*, Warszawa 1987.
- [223] Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń*, Warszawa 1994.
- [224] Makowiec M., *Kształtowanie temperatury powietrza w różnych formach roślinności parków miejskich*, Zesz. Nauk. SGGW-AR, Ogród 11, Warszawa 1981a.
- [225] Makowiec M., *Próba określenia modelu zmian średniej temperatury powietrza w parku w miarę wzrostu odległości od powierzchni betonowych*, Zesz. Nauk. SGGW-AR, Ogród 11, Warszawa 1981b.
- [226] Malikowski M., *Socjologiczne badanie miasta. Problemy pojęciowe, teoretyczne i metodologiczne*, Rzeszów 1992.
- [227] Malinowski B., *Culture* [w:] Encyclopaedia of sciences, 1934, vol 4, New York.
- [228] Malinowski B., *Szkice z teorii kultury*, Warszawa 1958.
- [229] Mandler G., *Mind and emotion*, New York 1975.
- [230] Marcus C.C., Francis C., *People Places, Design Guidelines for Urban Spaces*, New York 1998.
- [231] Maslow A.H., *W stronę psychologii istnienia*, Warszawa 1986.
- [232] Mead G.H., *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Warszawa 1975.
- [233] Mehrabian A., *Public Places and Private Places. The psychology of Work, Play and Environments*, New York 1976.
- [234] Mehrabian A., Diamond S., *Seating arrangement and conversation*, Sociometry, 1971 34.
- [235] Mehrabian A., Diamond S., *Effects of furniture arrangement, props, and personality on social interaction*, Journal of Personality and Social Psychology, 20, 1971a.
- [236] Mehrabian A., Russel J.A., *An Approach to Environmental Psychology*, Cambridge 1974.
- [237] Merleau-Ponty M., *Fenomenologia percepcji*, Warszawa 1968.
- [238] Martin M., Jonem G.V., *Integral bias in the cognitive processing in emotionally linked pictures*, British Journal of Psychology, 86 (3), 1995.
- [239] Michellini R.L., Passalacqua R., Cusimano J., *Effects of seating arrangement on group participation*, Journal of Social Psychology, 99, 1976.
- [240] Michałowski A., *Ideowe znaczenie drzew w krajobrazie kulturowym*, praca doktorska, maszynopis, Wrocław 1996.

- [241] Mikułowski-Pomorski J., *Nieco o społecznym aspekcie postrzegania, w poszukiwaniu problematyki pośredniczącej* [w:] O percepcji środowiska – On the perception of the environment, PAN – Zeszyty Naukowe 1994, 9, Warszawa.
- [242] Milgram S., *The experience of living in cities*, Science, 1970, 167.
- [243] Minneart N., *Światło i barwa w przyrodzie*, Warszawa 1961.
- [244] Misiak W., *Wielkie zespoły mieszkaniowe jako przestrzeń społeczna* [w:] B. Jałowicki, E. Koltenberg-Kwiatkowska (red.), *Procesy urbanizacji i przekształcenia miast w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- [245] Misiuna M., *Jakość życia – geneza i interpretacja pojęć w krajach cywilizacji zachodniej*, „Przegląd Socjologiczny” 1979, t. XXXI, 1.
- [246] Molga M., *Meteorologia rolnicza*, Warszawa 1980.
- [247] Morawińska A., *Augusta Fryderyka Moszyńskiego Rozprawa o ogrodnictwie angielskim 1777*, Wrocław 1977.
- [248] Moss S. von, *Mabstäbe in der Architektur* [w:] CAMERA, J. Bucher, nr 5/1970C, Luzern 1970.
- [249] Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian, t. 2 – Kultura duchowa*, Warszawa 1967.
- [250] Mugeraurer R., *Language and emergence of environment* [w:] Dwelling, place and environment. Towards a phenomenology of Person and World, Dordrecht 1985.
- [251] Munro T., *Evolution in the Arts and other Theories of Cultural History*, Cleveland-Ohio 1963.
- [252] Muszalski W., *Skracanie czasu pracy*, Warszawa 1973.
- [253] Murray H.A., *Exploration in personality*, New York 1938.
- [254] Neufert E., *Podręcznik projektowania architektoniczno-budowlanego*, Warszawa 1980.
- [255] Newman O., *Defensible Space. Crime Prevention Through Urban Design*, New York 1973.
- [256] Nęcki Z., *Percepcja środowiska – ujęcie psychologiczne* [w:] O percepcji środowiska – On the perception of the environment, PAN – Zeszyty Naukowe 1994, 9, Warszawa.
- [257] Niemirski A., *Metodyka programowania terenów wypoczynkowych w miastach średniej wielkości na przykładzie m. Chełm*, SGGW, praca doktorska, Warszawa 1986.
- [258] Niemirski W., *Funkcja terenów zieleni. Założenia programowe i normatywy techniczne projektowania* [w:] Kształtowanie Terenów Zieleni, Warszawa 1973.
- [259] Niemirski W. (red.), *Kształtowanie terenów zieleni*, Warszawa 1973.
- [260] Niemojewski L., *Siedem cudów świata*, Warszawa 1948.
- [261] Niezabitowski A., *O budowie przestrzeni dzieła architektury*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, 1979, nr 628, Gliwice.
- [262] Niezabitowski A., *O pojęciu organiczności w architekturze* [w:] Sztuka a natura, Katowice 1991.
- [263] Nowakowski Z., *Normy, wskaźniki i informacje dla potrzeb planowania przestrzennego*, Warszawa 1987.
- [264] Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1983.
- [265] Okołowicz W., Kossowska U., *Wpływ zieleni na warunki termiczne i wilgotnościowe*, Przegląd Informacyjny Instytutu Gospodarki Komunalnej – Zieleni miejska, 1974, 10:1.
- [266] Ong J.W., *Interfaces of the World*, Cornell 1977.
- [267] Orzeszek-Gajewska B., *Kształtowanie terenów zieleni w miastach*, Warszawa 1982.
- [268] Orzeszkowa B., *Zieleń i miasto*, Warszawa 1972.
- [269] Osmond H., *Function as the basis of psychiatric*, Ward Design, Mental hospitals, 8, 1957.
- [270] Osmond H., *The relationship between architekt and psychiatrist* [w:] Psychiatric Architecture, Washington 1959.
- [271] Ossowski S., *Wzory nauk przyrodniczych w empirycznej socjologii*, „Studia Socjologiczne”, 1961, 3.
- [272] Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej* [w:] S. Ossowski, *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1967.
- [273] Otto H., *Czas wolny w rozwoju społeczno-gospodarczym*, Radom 1979.
- [274] Pałaszewski T., *Czynniki efektywności kształtowania przestrzennego środowiska człowieka*, Warszawa 1983.

- [275] Parr A.E., *Psychological aspects of urbanology*, Journal of Social Issues, 1966, 22.
- [276] Paszkiewicz E., *O metateoretycznych założeniach teorii psychologicznych* [w:] S. Nowak (red.), *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*, Warszawa 1984.
- [277] Patterson M.L., *Interpersonal distance, effect and equilibrium theory*, Journal of Social Psychology, 1977, 101.
- [278] Patterson M.L., Kelly C.E., Kondracki B.A., Wulf L.J., *Effects of seating arrangement on small-group behavior*, Social Psychology Quarterly, 1979, 42.
- [279] Pawełczyńska A., *Czas i przestrzeń – formy poznania świata* [w:] S. Nowak (red.), *Tendencje rozwoju społecznego w teoriach i badaniach naukowych*, Warszawa 1984.
- [280] Pawlik W., *Zasady prognozowania osiedlowych terenów sportowo-rekreacyjnych na obszarach zurbanizowanych*, Warszawa–Poznań 1977.
- [281] Persons T., *The Structure of Social Action*, New York 1937.
- [282] Piątkowska K., *Kształtowanie obiektów i zespołów wypoczynkowych*, Zieleń i wypoczynek, Warszawa 1987.
- [283] Piątkowska K., Friedel J., *Modelowe programy terenów zieleni wypoczynkowej w miastach różnej wielkości i o różnej strukturze funkcjonalno-przestrzennej*, Biuletyn IUA, 1972, nr 30.
- [284] Pickford R.W., *Psychology and Visual Aesthetics*, London 1973.
- [285] Pióro Z., *Procesy rozwojowe aglomeracji. Z badań nad zachowaniami przestrzennymi mieszkańców aglomeracji warszawskiej*, Warszawa 1972.
- [286] Pomeranz D., *Environmental Psychology*, [w:] Krasner L. (red.), *Environmental Design and Human Behavior*, New York 1980.
- [287] Prak N.L., *The Visual Perception of the Built Environment*, Delft 1977.
- [288] Pribram K.H., *The new neurology and the biology of emotion: A structural approach*, „American Psychologist”, 1967, t. 22, 10.
- [289] Proshansky H.M., O’Hanlon T., *Environmental Psychology: Origins and Development* [w:] D. Stocol (red.) *Perspectives on Environment and Behavior. Theory, Research and Applications*, New York–London 1977.
- [290] Ptaszycka A., *Przestrzenie zielone w miastach*, Poznań 1950.
- [291] Ptaszycka-Jackowska D., *Wypoczynek codzienny i cotygodniowy w planach zagospodarowania przestrzennego miast średniej wielkości*, Materiały do projektowania opr. w ramach CBR 13.1., Kraków 1990.
- [292] Quinn J., *Human Ecology*, New York 1950.
- [293] Reykowski J., *Motywacja* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Emocje, Motywacja, Osobowość*, Warszawa 1992a.
- [294] Reykowski J., *Motywacja. Procesy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1979.
- [295] Reykowski J., *Procesy emocjonalne* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna. Emocje, Motywacja, Osobowość*, Warszawa 1992b.
- [296] Reykowski J., *Zadania pozaosobiste jako regulator czynności* [w:] I. Kurcz, J. Reykowski (red.), *Studia nad teorią czynności ludzkich*, Warszawa 1975.
- [297] Reykowski J., *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa 1970.
- [298] Rittel H.W.J., *Son of Rittelthing* [w:] Design Method Group 5-th Anniversary Report, DMG Occasional Paper 1, 1972.
- [299] Rock I., Palmer S., *The legacy of gestalt psychology*, Scientific American, 1990, 84–90.
- [300] Ross L., *The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process* [w:] L. Berkowitz (red), *Advances in Experimental Social Psychology* (t. 13), San Diego 1977.
- [301] Rotter J.B., *Social learning and clinical psychology*, Englewood Cliffs 1954.
- [302] Rubin E., *Visuell wahrgenommene Figuren*, Kobenhavn 1921.
- [303] Russel J.A., Pratt G., *A description of the effective quality attributed to environments*, Journal of Personality and Social Psychology, 1980, 38.

- [304] Russel J.A., Ward L.M., Pratt G., *Affective quality attributed to environments: A factor analytic study*, Environment and Behavior, 1981, 13.
- [305] Russel J.A., Ward L.M., *Environmental psychology*, Annual Review of Psychology, t. 33, 1982.
- [306] Rutkowski S., *Planowanie przestrzenne obszarów wypoczynkowych w strefie dużych miast*, Warszawa 1975.
- [307] Rylke J., *Wartości starych parków*, Warszawa 1984.
- [308] Rymkiewicz J.M., *Myśli różne o ogrodach*, Warszawa 1968.
- [309] Sadowski B., Chmurzyński J.A., *Biologiczne mechanizmy zachowania*, Warszawa 1989.
- [310] Sadowski W.N., *Metodologiczne problemy badań kompleksowych* [w:] Socjologia w ZSRR (praca zbiorowa), Warszawa 1966.
- [311] Saarinen T.F., *Perception of environment*, Commission on College Geography, research paper 5, Washington 1969.
- [312] Saarinen T.F., Sell J.L., *International Directory of Environmental-Behavior-Design Reseaches*, Tuscon- Arizona 1987.
- [313] Sapir E., *Selected Writings in Language, Culture and Personaliy*, Berkeley 1949.
- [314] Sapolsky R.M., *The importance of a well-groomed child*, Science, 1997, 277.
- [315] Schneirla T., *An evolutionary and developmental theory of biphasic processes underlying approach and withdrawal* [w:] M. Jones (red.), Nebraska Symposium on Motivation, Lincoln 1959.
- [316] Schultz D.B., *Sensory destruction*, New York 1965.
- [317] Scott A.L., *A beginning theory of personal space boundaries*, Perspectives in Psychiatric Care, 29, 1993.
- [318] Sebba R., Churman A., *The Uniqueness of Home* [w:] Architecture and Behaviour, Vol. 3 (1986-87), Lausanne.
- [319] Seligman M., Miller S., *The psychology of power: Concluding comments* [w:] L. Perlmutter, R. Monty (red.), Choice and Perceived Control, Hillsdale, New York 1979.
- [320] Seneta W., *Dendrologia*, Warszawa 1976.
- [321] Seneta W., Dolatowski J., *Dendrologia*, Warszawa 1997.
- [322] Siciński A., Strzelecki J., *Styl życia a jakość życia: przyczynek do problemów polityki społecznej* [w:] A. Siciński (red.), Styl życia. Koncepcje i propozycje, Warszawa 1976.
- [323] Sinha S.P., Mukherjee N., *The effect of preceived cooperation on personal space requirements*, Journal of Social Psychology, 1996, 136.
- [324] Skeris P., *Świadomość, działanie w nurcie interakcjonizmu symbolicznego*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 1981, 9.
- [325] Skinner B.F., *Science and human behaviour*, New York 1953.
- [326] Skinner B.F., *Poza wolnością i godnością*, Warszawa 1978.
- [327] Skorupski W., *Wyniki badań nad składem powietrza atmosferycznego na terenach zieleni i ulicach miejskich w Warszawie* [w:] Wpływ zieleni na kształtowanie środowiska miejskiego, Warszawa 1984.
- [328] Smith P.F., *Architecture and the Human Dimention*, London 1979.
- [329] Sommer R., *Personal space: The behavioral basis of design*, Englewood Cliffs/New Yersey 1969.
- [330] Sommer R., Ross H., *Social interaction on a geriatrics ward*, International Journal of Social Psychiatry, 1958, 4.
- [331] Smogorzewski J., *System terenów otwartych jako element konstrukcji miasta*, Warszawa 1974.
- [332] Stanisławiak E., *Co warto wiedzieć o grupie społecznej?* [w:] E. Stanisławiak (red.), Szkice z psychologii społecznej, Warszawa 1996.
- [333] Stępniewska B., *Kompozycja zieleni. Cześć I – Starożytność*, Wrocław 1987.
- [334] Stępniewska B., *Kompozycja zieleni. Cześć II – Średniowiecze*, Wrocław 1993.
- [335] Stępniewska B., *Tendencje kształtowania zieleni w wiekach XIX i XX w Europie*, Wrocław 1996.
- [336] Stokols D., *The experience of crowding in primary and secondary environments*, Environment and Behavior, 1976, 8.

- [337] Stokols D., *Origins and Directions of Environmental-Behavioral Research* [w:] D. Stokols (red.) Perspectives on Environment and Behavior. Theory, Research and Applications, New York –London 1977.
- [338] Strayer J., Roberts W., *Children's personal distance and their empathy: indices of interpersonal closeness*, International Journal of Behavioral Development, 1997, 20 (3).
- [339] Strelau J., *Temperament* [w:] J. Strelau (red.), Psychologia, t. 3, Gdańsk 2000.
- [340] Strzemiński W., *Teoria widzenia*, Warszawa 1958.
- [341] Studer R.G., *The Dynamic of Behavior Contingent Physical System* [w:] H.M. Proshansky, W.H. Ittelson, L.G. Rivlin (red.), Environmental Psychology: Man and His Physical Setting, New York 1970.
- [342] Such J., *Wstęp do metodologii ogólnej nauk*, Poznań 1973.
- [343] Suedfeld P., *What can abnormal environments tell us about normal people? Polar stations as natural psychology laboratories*, Journal of Environmental Psychology, 1998, 18.
- [344] Summit J., Sommer R., *Further studies of preferred tree shapes*, Environment and Behavior, 31, 1999.
- [345] Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- [346] Szczepański J., *Przedmowa* [w:] A. Malewski, O zastosowaniach teorii zachowania, Warszawa 1964.
- [347] Szmatka J., *Jednostka i społeczeństwo. O zależności zjawisk indywidualnych od społecznych*, Warszawa 1980.
- [348] Szumański M., *Metoda oceny układu terenów zieleni na przykładzie miasta Chełm*, praca doktorska, SGGW, Warszawa 1987.
- [349] Szumański M., Niemirski A., *Projekt klasyfikacji obiektów terenów zieleni*, Diariusz katedry Projektowanie w Architekturze Krajobrazu, z. 1, Rozważania nad klasyfikacją terenów zieleni, SGGW, Warszawa 1994.
- [350] Tatariewicz W., *Droga przez estetykę, Pisma zebrane*, t. 2, Warszawa 1972.
- [351] Tatariewicz W., *Historia estetyki*, t. 3, Warszawa 1991.
- [352] Taylor R.B., *Human territorial functioning: An Empirical, evolutionary perspective on individual and small group territorial cognitions, behaviors, and consequences*, Cambridge 1988.
- [353] Taylor R.B., Stough R.R., *Territorial cognition: Assessing Altman's typology*, Journal of Personality and Social Psychology, 1978, 36.
- [354] Thiel P., *Notes on the Description, Scaling, Notation, and Scoring of Some Perceptual and Cognitive Attributes of the Physical Environment* [w:] H. Proshansky, W. Ittelson, L. Rivlin (red.), Environmental Psychology: Man and His Physical Setting, Holt, New York 1970.
- [355] Tolman E.C., *Purposive behaviour in animals and men*, New York 1932.
- [356] Tołwiński T., *Urbanistyka*, t. 3, *Zieleń w urbanistyce*, Warszawa 1963.
- [357] Tomaszewski T. (red.), *Psychologia*, Warszawa 1967.
- [358] Tomaszewski T., *Wstęp do psychologii*, Warszawa 1963.
- [359] Tönnies F., *Gemeinschaft und Gesellschaft. Die Grundbegriffe der reinen Sociologie*, Berlin 1987.
- [360] Tuan Y.-F., *Space and place: The perspective of experience*, Minneapolis 1977.
- [361] Turner T., *City as landscape – A post-postmodern view of design and planning*, London 1996.
- [362] Tyczka S., *Meteorologiczne podstawy klimatoterapii* [w:] Balneologia kliniczna, Warszawa 1971.
- [363] Tyczka S., *Klimat jako czynnik leczniczy* [w:] Fizykoterapia ogólna i kliniczna, Warszawa 1972.
- [364] Tyczka S., Ponikowska J., *Człowiek, przyroda, klimat*, Warszawa 1979.
- [365] Turowski J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993.
- [366] Ugwuegbu D.C., Anuseim A.U., *Effects of stress on Interpersonal distance in a simulated interview situation*, Journal of Social Psychology, 1982, 116.
- [367] Ulrich R.S., *Visual landscapes and psychological well-being*, Landscape Research, 1979, 4.
- [368] Ulrich R.S., *View through a window may influence recovery from surgery*, Science, 1984, 224.
- [369] Ulrich R.S., *Human responses to vegetation and landscapes*, Landscape and Urban Planning, 1986, 13.

- [370] Ulrich R.S., Dimberg U., Driver B.L., *Psychophysiological indicators of leisure benefits* [w:] B.L. Driver, P.J. Brown, G.L. Peterson (red), *Benefits of leisure*, State College, 1991.
- [371] Urbanowicz B., *Myśl i kształtowanie środowiska*, Biul. ZPAP, 4.
- [372] Wallis A., *Kultura i więź przestrzenna*, Warszawa 1978.
- [373] Wallis A., *Miasto i przestrzeń*, Warszawa 1977.
- [374] Wallis A., *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Warszawa 1971.
- [375] Wallis A., *Socjologia wielkiego miasta*, Warszawa 1967.
- [376] Wann D.L., Weaver K.A., *The relationship between interaction levels and impression formation*, *Bulletin of the Psychonomic Society*, 31, 1993.
- [377] Watson, *Psychology as a behaviorist view it*, *Psychological Review*, 1913, 20.
- [378] Wawryniuk S., *Siły społeczne wychowania w osiedlach mieszkaniowych*, Poznań 1990.
- [379] Wellens A.R., Goldberg M.L., *The effects of interpersonal distance and orientation upon the percepton of social relationships*, *Journal of Psychology*, 99, 1978.
- [380] Wertheimer M., *Produktives Denken*, Frankfurt 1945.
- [381] Whorf B.L., *Language, Thought, and Reality*, Cambridge 1956.
- [382] Wicker A.W., *Undermanning theory and research: Implications for the study of psychological and behavioral effects of excess population*. *Representative Research in Social Psychology*, 4, 1979.
- [383] Wicker A.W., McGrath J.E., Armstrong G.E., *Organization size and behavior setting capacity as determinants of member participation*, *Behavioral Science*, 17, 1972.
- [384] Wiench J., *Socjologia a planowanie przestrzenne* [w:] Jałowicki B., Koltenberg-Kwiatkowska E. (red.), *Procesy urbanizacji i przekształcenia miast w Polsce, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź* 1988.
- [385] Wierciński A., *Antropologiczne ujęcie kultury i ewolucji kulturowej* [w:] *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*, Warszawa 1984.
- [386] Wierchowicki W., *Tereny zielone w planowaniu przestrzennym*, „Miasto”, 1969, nr 2.
- [387] Wojciechowski K.H., *Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu*, Lublin 1986.
- [388] Wódcz J. (red.), *Problemy socjologii miasta*, Katowice 1984.
- [389] Wódcz K., *Wybrane problemy sytuacji ludzi starszych w osiedlach mieszkaniowych* [w:] J. Wódcz (red.) *Problemy socjologii miasta*, Katowice 1989.
- [390] Wohlwill J.F., *The physical environment: A problem for a psychology of stimulation*, *Journal of Social Issues*, 22, 1966.
- [391] Wölffin H., *Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur* [w:] *Kleine Schriften (1886–1993)*, Basel 1946.
- [392] Wood J., Lugg D.J., Hysong S.J., Harm D.L., *Psychological changes in hundred-day remote Antarctic field groups*, *Environment and Behavior*, 1999, 31.
- [393] Wyganowska M., *Tereny zielone w strukturze przestrzennej miast*, „Miasto”, 1962, nr 2.
- [394] Zalewski W., *Święci na każdy dzień*, Łódź 1984.
- [395] Zausznica A., *Nauka o barwie*, Warszawa 1956.
- [396] Zeugner G., *Barwa i człowiek*, Warszawa 1965.
- [397] Zestawniak B., Podolakowa E., Tomlinson G., Clarke P., Barret E., Judge E., *Miejscowe planowanie przestrzenne* [w:] *Gospodarka przestrzenna gmin. Poradnik*, t. 3, *Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego*, *Brytyjski Fundusz Know-How – Fundusz Współpracy*, IGPiK, Kraków 1994.
- [398] Ziółkowski J., *Urbanizacja, Miasto, Osiedle – Studia Socjologiczne*, Warszawa 1965.
- [399] Znaniecki F., *Nauki o kulturze*, Warszawa 1971.
- [400] Żórawski J., *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1973.

